MUAZZEZ İLMİYE ÇIĞ'IN ESERLERİ-9

Muazzez İlmiye Çığ

ORTADOĞU UYGARLIK MİRASI-2

7. Basım

KAYNAK YAYINLARI

Kaynak Yayınları No: 382
Yayıncı Sertifika No: 14071
ISBN: 978-975-343-382-2

1. Basım: Kasım 2003
7. Basım: Ekim 2015

Genel Yayın Yönetmeni
Erdem Ergen

Teknik Hazırlık
Analiz Basım Yayın

Baskı
Öz Karacan Matbaacılık ve Ciltçilik San ve Tic. Ltd. Şti.
Evren Mah. Gülbahar Cad. No:62 Güneşli/İSTANBUL
Tel: +90 0212 630 82 38
Sertifika No: 12228

© Bu kitabın yayın hakları Analiz Bas. Yay. Tas. Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir. Eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Galatasaray, Meşrutiyet Caddesi Kardeşler Han No: 6/3
Beyoğlu 34430 İstanbul
www.kaynakyayinlari.com • iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: 0212 252 21 56-99 Faks: 0212 249 28 92

Muazzez İlmiye Çığ

ORTADOĞU UYGARLIK MİRASI-2

İÇİNDEKİLER

KİLDEN TABLETLER 9
BİNLERCE YIL BOYU ANADOLU 15
ESKİ BABİL ÇAĞINA AİT İKİ TÜKETİM LİSTESİ 22
ESKİBABİL DEVRİNE AİT YENİ TARİHLERİ İHTİVA EDEN VEYA FORMÜLLERİ ESKİ TARİHLERE VARYANT TEŞKİL EDEN BEŞ TABLET 29
KADIN NEDEN ÂDEM'İN KABURGA KEMİĞİNDEN YARATILMIŞTIR? 56
BİR RAHİBENİN ÇEYİZİ VE EVLENME KONTRATI 58
BABİLLİLER KİRA MESELESİNİ 3 700 YIL ÖNCE HALLETMİŞLERDİ 60
TARİHTE İLK CEZAEVİ VE ORAYA İLK GİREN YAZAR 63
UŞAK VE EFENDİSİ ARASINDAKİ KARŞILIKLI KONUŞMA 70
SUMER EDEBİYATI 74
Edebi Metinleri İçeren Tabletlerin Öyküsü 74
Sumer Edebiyatının Tarihsel Gelişimi 77
Sumer Edebiyatının Yayılma Alanı 80
Sumer Edebi Yapıtlarının Türleri ve Uzunlukları 81
"İNSAN VE ONUN TANRISI" ADLI BİR SUMER ŞİİRİ 83
SUMERLİLERDE ADALET VE AHLAK KAVRAMI 88
Adalet Getiren Kral: Urnammu 89
Sosyal Düzenden Sorumlu Tanrıça: Nanşe 90
İsin Kralı İşmedagan 91

SUMER İLAHİLERİ 93
Sumer Edebi Eserlerinin Yapı Özellikleri 93
Müziğin Önemi ve Şarkı İçin Yazılan Şiirler 96
Şair ve Yazarlar Krallar Kadar Saygı Görürdü 97
Sumer İlahileri 99
SUMER EFSANELERİNDEN İNANNA BİLULU 104
Tanrı Ninurta ve Kaplumbağa 105
TARİHTE İLK SAVAŞ ACILARI: SUMER AĞITLARI 107
KISKANÇ KADIN 116
LUT PEYGAMBER KIZLARIYLA NEDEN YATTI 119
Eşcinselleri Yola Getirmek İçin 120
Kızları Lut'tan Hamile 122
ÇİVİYAZILI BELGELERİN BULUNUŞU VE YAZILARIN DİLLERİNİN ÇÖZÜLÜŞÜ 124
İNSANLIK TARİHİNİN EN ESKİ ÖĞRETMENLERİ 135
SUMERLİLERDE SANAT 138
TARİHTE İLK SANATÇI ATÖLYELERİ 147
SUMER KUTSAL EVLENME HİKÂYESİNİN KUR'AN VE TEVRAT'TAKİ İZLERİ 152
İbrahim-Sara ve Sumer'de Kutsal Evlenme Töreni 157
SUMER'DE İŞÇİ SINIFININ DURUMU 161
Canlı Bir Ekonomik Yaşam 161
Sumer'de Kölelerin Durumu 162
İşçiler ve İşçi Hukuku 163
SABAN İLE KAZMA'NIN TARTIŞMASI 165
SUMERLİLERDE EKONOMİ 170
SUMER'DE KADIN 176
İlk Kadın Hakları Belgesi: Urukagina Reformu 178
Dokumacılık ve Meyhanecilik Kadınların İşi 178
Kutsal Kadınlar: Mabet Fahişeleri 180
Sumer Ailesinde Kadının Konumu 180

"Bir de Balığımdan Kılçığı Çıkarsalar!" 181
Oğuldan Anneye Şiir 182
Ölen Karısı İçin Haykırış 183
Ölen Kocaya ve Oğula Ağıt 184
Kısa Etek Uzun Etek Tartışması 185
Sumer Kadını Nasıl Süsleniyor 185
MEZOPOTAMYA'DA TIP 187
Hekimlik Tanrıları 188
Hekimlik Sembolü Sumer Kökenli 189
Mezopotamya Hekimleri 190
Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri 192
Reçeteler 194
İlaç Maddeleri, Tıp Aletleri 195
Doktor Raporlarından Örnekler 197
Sahte Doktor 199
MEZOPOTAMYA'DA SİHİR VE BÜYÜ 200
Büyüde İlginç Sembolik İşlemler 202
Tuğla Tanrısı'nı Engelleyen Büyü 205
Sumerliler'in Viagraları! 206
MEZOPOTAMYA'DA ASTRONOMİ 212
Sumerlilere Göre Gezegenlerin Anlamları 214
Astrolojik Kehanetler 215
Sumerlilerin Gözlem Araçları 216
Sumerler'de Takvim 217
Astronomik Gözlemlere Ait Belgeler 220
Güneş ve Ay Tutulmaları 221
Günlük Gözlemler Arşivleniyor 222
Mezopotamya Astronomisinin Antik Yunan'a Etkisi 223
ÖRTÜNMENİN TARİHÇESİ 225
Sumerler'de Mabet Fahişeleri Başlarını Örterdi 225

Kur'an'da Yer Alan Örtünme İle İlgili Ayetler 226
İslamda Örtünme Geleneğinin Başlaması 227
BAŞÖRTÜSÜNÜN ARKASINDAKİ GERÇEKLER 229
PİRİ REİS'İN HARİTASI VE BİR BİLİM KURGU ROMANI 231
Sempozyumda Tartışılıyor 232
İNSANLIK TARİHİNDE İLK ŞEHİR PLANI 235
Kent Planı 236
Kent Kapıları 237
TÜRK YAZISI EN ESKİ YAZI MIDIR? 239
PORTO RİKO'YU KURTARAN TÜRK TOPU 242
Ne Olurdu II. Beyazıd Kabul Etseydi... 243
Şans, Altını Görene Değil, Diğerine Çıkar 245
"Ölüm Mağarası"... 246
Kumandan Emri Veriyor: "Türk Topunu Ateşleyin!" 248
CUMHURİYET DEVRİNDE ÇİVİYAZILI BELGELERE VERİLEN DEĞER VE İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ
ÇİVİYAZILI BELGELER ARŞİVİNDEKİ ÇALIŞMALAR 250
KÜLTÜRLER YATAĞI ANADOLU 267
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE KIYAFET DEVRİMİ 270
SON TÜRK TARİH KONGRESİ'NE AİT NOTLAR 276
PROF. V. HATİPOĞLU'NUN ANIMSATTIKLARI 279
Atatürk'ün Tarihimize Yönelişi 280
Bilimsel Kurumların Kuruluşu 281
YAŞAMÖYKÜSÜ 284

KİLDEN TABLETLER

İnsanların kilden çanak çömlek yapmaya başlamaları, kültür tarihinde attıkları önemli bir adımdır. Yapılan bu kapkacağın boyanıp süslenmesi, üzerlerine kabartmalar yapılarak resimlenmesi sanatta gelişme ve ilerlemelerin bir göstergesidir. Arkeologlar bunlara dayanarak kültürlerin yayılma alanını, sürekliliğini saptarlar.

Anadolu topraklarında yaşayan insanlar da kilden her şekilde yararlanmayı bilmişler ve onu kallanımda en yüksek düzeye çıkarmışlardır. Kilin çanak çömlek yapımında kullanılmaya başlanması, belki de avcılığın başlanmasına ve ateşin bulunmasına bağlı idi. Yemek pişirmek, pişirilenleri saklamak için bir şeyler gerekti kuşkusuz.

Anadolu'da çanak çömleği kadınların yaptıklarını ilk öğrendiğim zaman şaşırmıştım. Sonra üzerinde düşününce çok doğru buldum. Çünkü her icat bir gereksinmeden doğuyor. Çanak çömleğe de daha çok kadınların ihtiyacı olduğunu kabul edersek, bunu onların yapmaya başlaması ve sürdürmesi doğal sayılmalı, değil mi? Fakat bunun böyle olduğunu kanıtlayacak bir belge, herhangi bir masal veya söylenceye rastlamadım ülkemizde. İşin ilginç yanı, bunu kanıtlayan bir masalı Kızılderililerin hayvan masalları arasında buluvermem büyük bir sürpriz oldu. Ama Anadolu neresi, Amerika neresi! Masal şöyle: "Bir gün güneş, ülkelerinden kaçmış Kızılderililerin. Onu getirmek için kim gitmişse bir türlü taşıyamamış güneşi. Nihayet örümcek anneye gidip güneşi getirmesi için rica etmişler. Örümcek anne kilden bir çanak yapmış, güneşin olduğu yere gitmiş ve onu çanağın içine koyarak getirmiş ülkesine." İşte o günden sonra kilden kapları kadınlar yaparak kullanmışlar.

Kilin kullanılışında diğer büyük bir adım da, onun, üzerine kâğıt gibi yazı yazmak için yararlanılması. Sumerliler yapmış bunu. Onlar dillerine göre yazı icat ettikleri gibi, onu kil üzerine yazarak zamanımıza kadar kalmasını da sağlamışlardır. Fırat ve Dicle nehirlerinin getirdiği bol balçık onların son derece işine yaramış. Yine de bu balçığı olduğu gibi kullanmamışlar, özel işlemlerle içindeki yabancı maddelerden arınmış olarak hazırlamışlar kili. Sonra da yazacakları konuya göre bugün tablet dediğimiz şekli vermişler kile ve kurumadan üzerine yazmaya başlamışlar. Bu tabletler bir pul büyüklüğünden en az 25x10 cm. büyüklüğüne kadar değişmektedir. Küçük olanlar elde yazılıyordu, ele sığmayacak kadar büyük olanlar için bez geçirilmiş açılır kapanır sehpalar kullanılmış. Böyle yazılan tabletlerin yüzünde kumaş dokumasının izleri bulunmaktadır. Yazılıp hazırlanan tabletler önemliliklerine göre ya güneşte veya fırınlarda kurutulmuşlardır.

Sumerlilerden, komşu milletler ve onlardan sonra o topraklarda yaşayanlar kendi dillerini yazmak için hem bu yazıyı almışlar, hem de onlar gibi kil üzerine yazmışlardır. Bu milletlerden biri, ülkemizin tam ortasında, MÖ 1750 yıllarından 1200 yıllarına kadar büyük bir imparatorluk kurarak varlığını koruyan Hititlerdir.

Fakat bu yazı onlardan önce de Asur ticaret kolonisi yoluyla Anadolu'ya girmiştir. MÖ 2000'lerde bir Asurlu tüccar Mezopotamya'nın kuzeyinde bulunan Asur şehrinden Anadolu'ya gelmiş. Açıkgöz tüccar bakmış bu topraklarda Asur'a götürülecek pek çok hammadde var. Bunlar Asur'dan işlenip gelse veya burada olmayan ürünler buraya getirilirse iyi kazanç sağlanacak diye karar veriyor ve bugünkü Kayseri civarında Kültepe denilen yerdeki Kaniş veya Neşa adlı şehir krallığının kenar kısmına yerleşiyor ve hemen çiviyazısı ile Asurca kil üzerine yazılmış mektupları Asur'daki akrabalarına gönderiyor. Burada satılabilecek malları sıralıyor mektuplarında ve hemen yola çıkmalarını bildiriyor. Eşek kervanlarıyla önce adamın akrabaları gelmeye başlıyor. Daha sonra burada iş oldu-

ğunu anlayan diğer tüccarlar çoluk çocuklarıyla akın ediyor. Gelenler Kaniş şehrinin dış kısmına evler, atölyeler yaparak yerleşiyorlar.

Satılacak mallar, gönderilen mektuplar Anadolu'dan Asur'a, Asur'dan Anadolu'ya kervanlarla gidip gelmeye başlıyor. Bu kervanları, topraklarından geçtikleri beylikler, şehir krallıkları hırsızlardan, saldırılardan korumak zorunda. Buna karşılık onlar da getirdikleri mallar için bir gümrük vergisi ödüyorlar. İşin ilginç yanı, onların Asur'dan çıkarken de vergi ödemek zorunda olmaları. Getirilen malların başında çeşitli kumaşlar, giyim eşyası ve kalay var. Kalay, Anadolu'da bol bulunan bakıra karıştırarak tunç yapmak için gerekliydi. Belgelerden o zamanlarda konfeksiyonculuğun oldukça ileri olduğu anlaşılıyor. Gelen malları önce saray görüyor ve onlardan almak istediklerini alıyor. Sonra halka satılıyordu. Fakat bu tüccarların yerli kumaşları satması yasak. Böylece yerli mallar korunmuş oluyor, Tüccarlar bireysel çalıştıkları halde gerek yerli, gerek Asurlu otoriteler tarafından sıkı kontrol altında.

Kaniş şehrinin etrafında büyük bir ticaret kolonisi kuran bu Asurlu tüccarlar, Anadolu'nun diğer şehirlerinde de şubeler açıyorlar. Böylece 200 yıla yakın en az üç kuşak boyu sürdürüyorlar varlıklarını. Sonra ne olduysa oluyor, bir saldırı ile her taraf yakılıyor, yıkılıyor. İnsanlar da yok oluyor. Fakat ona karşılık bu insanların üç kuşak boyu yazdıkları ve sakladıkları kilden belgeler 4 bin yıl süresince toprak altında saklı kalıyor. 19. yüzyılda bu kolooninin bulunduğu yerlerden zamanın etkisi ile bu tabletler toprak üstüne çıkmaya ve gelen yabancılar tarafından toprak sahiplerinden satın alınarak içindekiler yayınlanmaya başlanıyor. Kültepe denilen bu yerde ilk defa 1925'te Çek bilgini Hrozny tarafından bir kazı yapıldı ve 1 000 kadar tablet bulundu. Bunlar hemen 1926 yılında Türkçe ve Almanca olarak yayımlandı. Ondan sonra 1948 tarihinde Türk arkeologları tarafından başlatılan kazılar bugüne kadar sürerek 25 binden fazla tablet ortaya çıkarıldı. Ne yazık ki, bu kazı başlar başlamaz Sumeroloji bölümünden bunları okuyacak uzmanlar yetişti-

rilmesi düşünülemediğinden şimdi onlar üzerinde, genellikle yabancılar çalışmaya başladı. Bu çalışmalar da dış ülkelerde kendi dillerinde yayımlanıyor.

Bugüne kadar okunup yayımlanan belgelerden elde edilen bilgilere göre bu tüccarların kil tabletlere yazdıkları konulara şaşmamak mümkün değil. Bunların bir kısmı iş mektupları. Bu mektuplardan getirilip götürülen malların cinslerini, bu malların nasıl satıldığını, tüccarların nasıl gümrükten mal kaçırdıklarını, yakalananların hapse girdiğini öğreniyoruz. Özel mektuplarda o günkü aile, arkadaşlık sorunları, karı-koca, gelin kaynana problemleri, akrabalar arasındaki kıskançlıklar, kocaları Asur'a giden kadınların üstlerine yüklenen işlerden yakınmaları okunuyor ve 4 bin yıl önceden beri insan karakterinin hiç değişmediği öğreniliyor.

Belgelerin çoğunluğu ticari işlemlerle ilgili ve hukuksal içerikli. Bunlar satış, kiralama, ortaklık, borç verip alma, kefil olma antlaşmaları gibi. Ayrıca evlenmeler, boşanmalar da belgelenmiş. Halbuki bizde Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar belge ile evlilik yoktu. Bu belgeler tanıklar önünde tarafların istekleri doğrultusunda yazılıp belgeyi yazdıranların mührü ile mühürleniyor. Ayrıca bu tabletlerin kırılma veya değiştirilme olanağına karşı, tablet kurumadan önce üzerine yine yumuşak kilden ince bir tabaka sürülüyor. Tableti zarf gibi kaplayan bu kil üzerine içindeki aynı metin yazılarak tekrar mühürleniyor. Bu, belgenin bir kopyası oluyor. Uzmanların söylediğine göre, bu zarf tabakası tablet kuruduktan sonra sürülürse ileride zarf çatlar ve bozulurmuş. Bunlara zarflı tablet deniyor. Böyle tabletlerin çoğunlukla zarflarının bir kısmı kırılmış olarak topraktan çıkıyor. Kırılmamış olanların da içinde bir tablet olduğunu, tabletler üzerinde çalışanlar hemen anlarlar. Böyle hazırlanan tabletler, Mezopotamya'da olduğu gibi, ya güneşte veya onlar için yapılmış özel fırınlarda kurutuluyor.

Kazılarda tüccarların tek tek evleri, bu evlerde en az üç kuşak boyunca yazdıkları kil tabletler bulundu. Bu tabletlerden o evde kimlerin yaşadığı, ne işler yaptıkları aile yaşamları öğrenilmekte-

dir. Ayrıca bunlar üzerinde yapılan çalışmalarla Anadolu'nın 4 bin yıl önceki yaşantısına ait birçok yeni bilgiler elde edildi ve edilmektedir.

Asur ticaret kolonileri yazı ve dilleriyle birlikte yok olduktan sonra Anadolu'nun ortasında büyük Hitit imparatorluğu kuruluyor. MÖ 1750-1200 yıllarına kadar varlığını koruyan Hititler, Suriye'nin kuzeydoğusunda yaşayan Hurriler yolu ile Sumer yazısını alarak onu tekrar Anadolu'ya getiriyorlar. Kil üzerine çiviyazısı ile kendi dillerinde 10 binlerce belge yazmış Hititler. Bu belgeler, başkentleri Hattuşa'da Almanlar tarafından geçen yüzyılın başında başlatılıp 15 yıl kadar bir aradan sonra tekrar günümüze kadar sürdürülen kazılarla gün yüzüne çıkarıldı. Yalnız Hattuşa'da bulunan belgeler saray ve mabet arşivlerine ve kitaplıklarına ait. Özel şahısların veya ailelerin arşivleri bulunmadı. Bu ya halkın yazı bilmediğini, veya tabletlerde varlığı bildirilen, üzerine balmumu sürülmüş tahta tabletlere yazıldığını düşündürmektedir. Tahtadan olan bu belgeler kuşkusuz yangınlarda yanıp kül olmuşlardır.

Hitit kil tabletlerinin konularına gelince: Sarayda genellikle kral yıllıkları, devletler ve komşu beylikler arasındaki mektuplaşmalar, antlaşmalar, çeşitli önergeler, kanunlar, saray entrikalarını içeren belgeler bulunmuştur. Mabet arşivlerinde bulunan tabletlerde ise, yapılan dinsel törenler, fallar, sihir ve büyüler, kehanetler, dualar, mabet kuralları yazılmaktadır. Bu belgelerden en az 500 yıl varlığını koruyan Hitit devletinin tarih ve kültürünü öğreniyor ve onlardan bize ulaşan gelenekleri de izleyebiliyoruz.

Hitit devleti yıkıldıktan sonra, MÖ 900 yıllarında Anadolu'nun doğusunda Urartular ortaya çıkıyor. Onların da çiviyazısını alarak kendi dillerine yine kil üzerine yazdıklarını gösteren çok az sayıda tablet bulundu. Ne yazık ki, ne devlet, ne özel şahıslara ait bir arşiv henüz ele geçmedi. Buna karşın taşlar üzerine çiviyazısı ile yazılmış birçok kitabe bulundu.

Urartulardan sonra Anadolu'da çiviyazıları ve kil tabletler ortadan kalkıyor.

Görüldüğü gibi kil, yalnız suskun kaplar olarak değil, bin yılı aşkın bir zaman içindeki Anadolu'nun kültür ve tarihini anlatan eşsiz bir hazine olmuştur. Kil tabletler yoluyla o günkü insanların yaşayışlarını, inançlarını, ahlaksal değerlerini, geleneklerini, tarihlerini başkalarının ağzından değil, doğrudan doğruya kendilerinden öğreniyoruz.

Bunu da Sumerlilerin ince zekâsına ve yeteneklerine borçluyuz. Eğer onlar yazıyı icat edip kolay kolay bozulmayan kil üzerine yazmamış olsalardı ve bu çağın insanları da onları kazılarla çıkarıp yazılarını okumasalardı, Ortadoğu'nun ve dolayısıyla ülkemizin 3 bin yıllık tarihinden hiç haberimiz olmayacaktı.

BİNLERCE YIL BOYU ANADOLU

Anadolu toprakları, bizim topraklarımız! Onu düşman eline bıraktırmayan başta Mustafa Kemal Atatürk'e ve onunla birlikte var gücü ile çalışan kahraman halkımıza en büyük teşekkürümüz, onu korumak için elimizden geleni yapmak olacaktır.

Evet! On binlerce yıldan beri insanları barındıran, onların gelişmesini, uygarlaşmasını sağlayan, her gelişimi höyüklerinde saklayan bu topraklar, bizim topraklarımız! Nereyi kazsak, nereye baksak "biz de vaktiyle buralarda idik, sizler bizim mirasımıza kondunuz" diye bağırıyor oralarda yaşayanlar.

"Bizler kaya diplerinde, mağaralarda yaşamaya başlayarak, avcılığı, hayvan beslemeyi, tarımı, taştan, kerpiçten ev yapmayı, kadın erkek çalışarak binlerce yıllık denemelerden sonra öğrenebildik. Önce taştan kapkacak yaptık, çok zordu yapması. Kadınlarımız akıllı çıktı ve ilk olarak kilden çanak çömlek yapıverdiler. O gün bugün kadınlar değil mi bu işi üstlenen! Bakırı da bulduk. Onu eriterek, kalıplara dökerek, döverek her türlü araç gereci yapmayı başardık. Bununla da yetinmedik. Bu topraklarda bulunan altın, gümüş gibi değerli madenleri bulduk. Her türlü süs eşyası, hatta kapkacak bile yapabildik onlardan. En büyük buluşumuz da demiri keşfetmekti. Bütün bunlardan meydana getirdiğimiz ürünleri onları yapamayanlara sattık. Karşılığında bizim üretemediklerimizi aldık onlardan. Daha sonraları bakırdan, gümüşten yaptığımız paralar karşılığı onları satmayı becerdik.

"Bu arada 'biz nasıl meydana geldik? Bu güneşi, ayı, yıldızları, rüzgârları, yağmurları kim var etti, kim yönetiyor' diye düşünmeye

başladık. Çocukları kadınlar meydana getirdiğine göre insanları da ilk var eden daha güçlü ve ölümsüz bir kadın olmalı dedik. Böylece bir Ana Tanrıça'nın varlığını kabul ettik. Diğer doğal olayları da yaratan ve yöneten insan gibi, fakat onlardan daha güçlü ve ölümsüz Tanrılar olduğuna inandık. Onlar için evler, tapınaklar yaptık. Onlar, insanlara kızıp felaketler vermesin, diye onlara dualar ettik, törenler düzenledik. Çalgılar çalarak, şarkılar söyledik, oyunlar oynadık, tütsüler yaktık.

"İnsanlar çoğaldıkça köyler, kasabalar, şehirler kurduk. İçimizden akıllı, güçlü olanları yöneticiler, krallar yaptık. Böyle gelişmemize karşılık aramızda açgözlülük, üstün olma hırsı başladı. Kimlerin ürünü çoksa ona göz dikildi. Bu kez güç savaşları aldı yürüdü. Kim güçsüzse ona saldırıldı.

"Ne yazık! Yıllarca uğraşıp yaptıklarımız yakılıp yıkıldı. İnsanlar öldürüldü, köle yapıldı. O yakılıp yıkılan yerlere yeni gelenler kendilerine göre yine evler yaptılar. Yıktıklarından öğrendiklerine başka katkılarda bulundular. Bu kez onlara saldırıldı. Yine yakılıp yıkıldılar. Böylece aynı yerde binlerce yıl boyunca yakılıp yıkılmalar, yeniden yapılmalarla gittikçe topraklar yükseldi ve bugün höyük dediğimiz tepeler oluştu. Görüyorsunuz, sizler bizlerin nasıl mirasımıza kondunuz." İşte böyle söylüyor bu eski insanlar.

Etrafımızda bulunan her höyük kim bilir kaç yüz sene içinde, ne kadar insanın emeğini, el becerilerini, yeni buluşlarını, kendi deneyimlerinin ürünlerini saklıyordur! Bunlar üstten alta doğru kazıldıkça, oradan ne kadar insanın gelip geçtiği, hangi katta olanların neleri keşfettiği, neleri icat ettiği ortaya çıkıyor. Onların bu buluşlarından bizlerin de nasıl yararlandığımızı görebiliyoruz, Anadolu toprağı böyle yüzlerce höyüğü barındırıyor içinde.

Bir yıkımdan sonra üstüne herhangi bir yapı yapılmamış olan yerler de var. Onların üstleri de yılların etkisi ile toprakla dolmuş, hatta bitkiler ve ağaçlar bile yetişmiş yüzeylerinde, fakat aralarda

yine de duvar kalıntıları, kırık sütun parçaları, bazı heykellerin, kabartmaların kırıkları sizin yüzünüze bakıyor ve "ne olur bizi gelişigüzel yerimizden oynatmayın, yabancılara satmayın, üç kuruş için bizi uzak yerlere göndermeyin, topraklarımızdan ayırmayın! Bizi anlayan, bizi bilenlere bu toprağın insanlarına bırakın, bizi ancak onlar yerimizden canlandırır, konuşturur, ne olduğumuzu size bir bir anlatır," diyorlar.

Bazı yerlerimizde yaşayanlar bize yazılı belgeler bile bırakmış. Ülkemiz bu bakımdan çok şanslı. Düşünebiliyor musunuz Batı'da daha taş devri yaşanırken, bizim ülkemizdeki insanlar bundan 4 bin yıl önce yazıyı öğrenmişler ve onunla her istediklerini yazabilmişlerdir.

Şimdi, kimler yazmış ülkemizde ilk yazıyı, kimler icat etmiş, nasıl yazı imiş o, ne üzerine yazmışlar, neler yazmışlar, diye birçok soru çıkıyor karşımıza. Anadolu'ya ilk yazıyı 4 bin yıl önce Asurlular getirmiş. Onlar da Sumerlilerden almış onu. Irak'ın güneyinde Dicle ve Fırat nehirlerinin arasına bundan en az 6 bin yıl önce gelip yerleşen Sumerliler icat etmiş o yazıyı. Onlar yazıyı yalnız icat etmekle kalmamış, okullar açarak her istediklerini yazacak şekilde geliştirmişler ve onu kil üzerine yazarak zamanımıza kadar gelmesini sağlamışlardır. Bu kadar gelişmiş yazıyı komşu milletler ve Sumerlilerden sonra var olan Ortadoğu milletleri alarak kendi dillerini yazmışlardır. Bugün Latin yazısı ile birçok milletin kendi dillerini yazdığı gibi.

Asurlular Mezopotamya'nın kuzeyinde, Güneydoğu sınırımıza çok yakın topraklarda yaşıyorlardı. Bunlar savaşçı olmakla beraber ticaret de yapıyorlardı. Bu tüccarlardan biri bundan 4 bin yıl önce kalkıp Anadolu'ya gelip, ta Kayseri yakınına kadar uzanıyor. Orada Kaniş veya Neşa adlı bir şehir krallığı var. Bugün bu krallık da Kültepe höyüğünün altında bulunuyor ya. Gelen bu Asurlu tüccarın adını bile biliyoruz belgelerden. Puşikin isimli bu adam, bakıyor yolunun üzerinde birçok şehir krallıkları, beylikleri var. Buralarda

insanlar cıvıl cıvıl. Asur'da yapılan ürünler buraların çarşılarında yok. Kendi kendine karar veriyor, o ürünleri getirip burada satarsa çok para kazanacak. Hemen Asur'a dönüyor ve ne kadar çeşitli malı varsa eşeklere yükleyerek kervan halinde Kaniş şehrine geliyor. Akıllı adam, önce mallarını saraya götürüyor. Saray halkı rengârenk kumaşları, bu kumaşlardan yapılmış Asur modası hazır giysileri görünce hepsi deli oluyor ve kapış kapış gidiyor mallar, artanı da şehrin pazarında kapışılıyor. Adamın elindeki mallar bir anda bitiyor. Karşılığında onlardan gümüş ve onların Asur'da bulunmayan mallarını alarak Asur'a dönüyor. Bu kez getirdiği mallar da Asur'da kapışılıyor. Adam durumdan çok memnun. Tekrar mallar yüklenip götürülüyor. Onu gören adamın tüccar akrabaları, akraba olmayan tüccarlar ona katılmaya başlıyorlar. Gidenlen Kaniş şehrinin dış kısmına gecekondu örneği evler, dükkânlar, hatta atölyeler yapıyorlar. Bu atölyelerde yerlilerden aldıkları hammaddeleri kendi yöntem ve zevklerine göre işleyip halka satıyorlar. Bu kez yollarının üzerindeki başka şehirlerin kenarlarına da aynı şekilde yerleşiyor Asur tüccarları. Artık kervanlar Asur'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Asur'a çeşitli mallar taşımaya başlıyor. Daha önce de belirtildiği gibi, Asur'dan en çok çeşitli kumaşlar, hazır elbiseler ile kalay geliyor. Görüyorsunuz ya bundan 4 bin yıl önce hazır elbise satışı, yani şimdiki konfeksiyonculuk varmış Anadolu'da. Ne büyük uygarlık değil mi? Kervanlar yalnız mal değil, tüccarların birbirlerine yapmaları gerekli işleri bildiren kil üzerine çiviyazısıyla yazılmış mektupları da taşıyorlardı. Bu mektuplarda, getirilen malların nasıl gümrüklerden kaçırılacağını, kaçakçılıktan yakalanıp hapiste yatanları, tüccar ortaklar arasındaki anlaşmazlıkları, gelin kaynana dedikodularını, kadınların işleri kendileri üzerine bırakıp giden kocalarına yakınmaları gibi çeşitli konular bulunmaktadır. Bunlardan, 4 bin yıl önceki bu insanların günlük yaşantısını, sevinçlerini, üzüntülerini, problemlerini öğreniyor, o günden bugüne insan karakterinin hiç değişmemiş olduğunu görüyoruz.

Onlar yalnız mektup yazmakla kalmamış, bütün alışverişlerini, ticari ve hukuksal antlaşmalarını da yazıya geçirmişler ve onları arşiv olarak saklamayı da bilmişlerdir. Hem de öyle saklamışlar ki, bugünkü arkeologlar orada yaptıkları kazılarda her evde üç kuşak boyu yazılmış belgeleri buluyorlar. Bugün kimin evinde dededen toruna kadar yazılmış bütün belgeler bulunur? Bunlar arasında satılan, alınan, kiralanan evler, tarlalar, köleler, hayvanlar için tanıklar önünde yazılmış kontratları, faizli faizsiz alınan borçların ne zaman ödeneceğini, ne kadar faiz verileceğini bildiren borç senetleri, evlenme ve boşanmaların yasallığını kanıtlayan tanıklar önünde yazılmış antlaşmaları kapsamaktadır.

Bu Asur tüccarları 200 yıl kadar Anadolu'da bütün ticareti yaptıktan sonra birdenbire bir saldırıya uğruyorlar. Evleri, işyerleri yakılıp yıkılıyor. Ülkesine kaçabilen kaçıyor, kaçamayan ya öldürülüyor veya yerli halk arasına karışıp kayboluyor. Yıkılan yerler 4 bin yıl boyunca topraklarla kapanıp gidiyor.

Onların arkasından Anadolu'nun ortasında bir Hitit devleti kuruluyor. Batıdan doğuya Suriye ve Mezopotamya'ya kadar uzanan bir imparatorluk haline geliyor bu devlet. Onlar da çiviyazısını alarak kendi tarihlerini, törenlerini, fallarını, edebi yapıtlarını, saray entrikalarını kil üzerine yazmışlar ve kütüphanelerinde, arşivlerinde saklamışlardır. Onların devletinde hiyeroglif denilen ve resim şeklinde olan ikinci bir yazı daha ortaya çıkıyor. Bu tamamıyla Anadolu halkının icat ettiği bir yazı. Geçen yüzyılda yapılan kazılarla binlerce çiviyazılı belge meydana çıkarıldı. Bunların okunmasıyla Hitit tarihi, günlük yaşantıları, kanunları, dinleri, saray yaşantıları, kralları, kraliçeleri hakkında bol bol bilgi ediniyoruz.

Hititler 500 yıl sürdürmüş imparatorluklarını. Sonra da onlar, saray kavgaları, politik uyumsuzlukları yüzünden güçlerini yitirmiş, güç yitirme de düşmanlara yem olma demektir. Yeni akınlar sonucu yapılan saldırılarla onlar da tarih sahnesinden çekilmişler. Onların başkenti Hattuşa üzerine yeni bir şehir kurulmamış. Fakat

zamanın etkisiyle yıkıntıların üstü toprakla dolmuş. Yine de şehir surlarının, bazı binaların kalıntıları yer yer toprak üstünde görülebiliyor. Hele koca kayaların üzerine yapılmış Tanrı ve Tanrıçaların, kralların kabartmaları görmeye gelenleri eski canlılıklarıyla karşılıyor.

Hitit devleti yıkıldıktan sonra Güneydoğu'da Kargamiş, Zincirli, Karatepe gibi yerlerde Hititler varlığını korumaya çalışmışsa da bir müddet sonra onlar da ortadan kalkmış, ama onların da yaptıkları kabartmalar, kayalar üzerine yazdıkları hiyeroglif kitabeleri zamanımıza kadar varlığını korumuştur.

Bunlardan sonra Orta Anadolu'da Firikler, Batı'da Lidyalılar, Doğu Anadolu'da yine çiviyazısını kendi dilleri için kullanan Urartular ortaya çıkıyor. Çok geçmeden doğudan Persler, batıdan Makedonyalı İskender, daha sonra Roma orduları Anadolu'yu boydan boya kuşatıyor. İsa'nın doğumundan sonra Anadolu'ya Bizans devleti hâkim oluyor. MS 1070'te Selçuklular doğudan akın edip beylikler kuruyor bu topraklarda. Bir müddet sonra da Osmanlılar bütün Anadolu'ya hâkim oluyor. Osmanlı Devleti de 700 yıl kadar ancak varlığını koruyabiliyor. Batı yenileşme çağına girdiği halde Osmanlı devleti hâlâ din kuralları ile gerek askeri, gerek devleti yönetmesi yüzünden gücünü yitiriyor ve düşmanlara saldırısıyla yok oluyor. Anadolu tam çeşitli milletler tarafından parçalara ayrılırken Mustafa Kemal Atatürk ortaya atılıyor ve kaderine bırakılmış bir milleti canlandırıp büyük bir savaşla Anadolumuzu, vatanımızı bize tekrar kazandırıyor. O yalnız bize vatanı kazandırmakla da kalmıyor. Osmanlı Devleti'nin yok olmasına neden olan bütün geriliklerden kurtarıp, çağa uygun bir Türkiye Cumhuriyeti yaratıyor. Bu Cumhuriyet'in en önemli olgularından biri de kadınları çarşaflardan, örtülerden kurtarıp onlara erkekler gibi insan olma hakkını vermesidir. Anadolu'nun eski çağlarına ait okuduğumuz belgelere göre, o çağlarda Anadolu kadını çok özgürdü. Onlar erkekleriyle el ele, kol kola çalışmış, ticaret yapmış, dokuma doku-

muş, tarla sürmüş, ama ona "sen bir malsın, sana istediğimi yaparım, ister döverim, ister kapı dışarı atarım" denmemiş. Ta ki, İslamiyete girinceye kadar.

İşte böyle Anadolumuzun öyküsü. Ciltlerle kitap olacak bir geçmişi birkaç sayfa içine sığdırıverdik değil mi?

ESKİ BABİL ÇAĞINA AİT İKİ TÜKETİM LİSTESİ*

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'ne atandığım 1940 yılından 1949 yılına kadar Dr. Kraus ile Nippur tabletleri üzerindeki çalışmalarımız sırasında bir yayın programı yapılmıştı. Buna göre ilk ele alınacaklar Eski Babil hukuki konulu olanlardı. Bu metinlerin kopyalarını merhum arkadaşım Hatice Kızılyay ile yapacaktık. Üçüncü Ur iktisadi ve hukuki olanlar Hatice Kızılyay tarafından kopya edilecek, Eski Babil idari metinleri ben yapacaktım. Hukukiler yayına hazırlandıktan sonra, programa göre çalışmalarımızı bir müddet sürdürdük. Ben idarilerden 100'e yakın tabletin transkripsiyonunu ve 10 kadarının kopyasını yaptıktan sonra, Üçüncü Ur tabletlerinin bir an evvel tamamlanması için onları Hatice Kızılyay ile birlikte kopya ederek yayınladık. İdari metinler üzerinde de aynı şekilde çalışacaktık. Fakat S.N. Kramer'in gelmesi ile başlayan Sumer edebi metinlerinin kopyası ve diğer zorunlu yayınların araya girmesi[1] o işi ele almamıza engel oldu. Daha sonra arşivde görevli olan Mustafa Eren tarafından onların kopya edilmesini istemiştim, fakat o da görevden ayrıldığı için yapamadı.

Kendisine büyük saygı duyduğum Ord. Prof. Dr. Sedat Alp onuruna hazırlanan kitaba ait davetiye elime geç ulaşınca aklıma birdenbire yıllardan beri bekleyen bu metinler geldi ve iki önemli tabletin vaktiyle yapmış olduğum kopyasını bu kitaba koymaya karar verdim.

* Sedat Alp'e Armağan Kitabı, Ankara, 1992, s.91-96.

1 Bütün yayınlar için bkz. Muazzez Çığ, "Cumhuriyet Devrinde Çiviyazılı Belgelere Verilen Değer ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivindeki Çalışmalar", *Belleten,* c.XLVI, sayı 181, Ankara 1982, s.1-15.

İstanbul arşivinde Nippur'dan çıkmış 14 072 adet tablet arasında Eski Babil devrindeki Nippur'un yönetimine ait 330 tablet bulunmaktadır.[2] Bunların konuları sosyal ve tarihsel bakımdan önemlidir. Tanrılara sunulan kurbanları, çeşitli kimselere ve kurumlara verilen günlükleri, hayvan yemlerini kapsayan liste halindeki bu metinlerde, Nippur'da tapılan Tanrıların, tapınakların adları, soyluların, çeşitli memur ve sanatçıların meslekleri ve sınıfları yazılmaktadır.

Tarih bakımından önemlerine gelince:

Nippur'da Üçüncü Ur tarihini taşıyan belgeler en geç İbbi-Sin'in 8. yılından sonra bulunmamıştır. 25 yıl krallık yapıp kendisi ile Üçüncü Ur devletinin sonu gelen İbbi-Sin'in son yıllarına doğru (belki de 8. yılından sonra) ülkeye saldıran Amoritler ve Elamlılarla birçok savaşlar olmuş, sonunda İbbi-Sin Elamlılar tarafından tutsak olarak götürülmüştür. Bu savaşlar dolayısı ile ülkede birçok karışıklıklar baş göstermiş, bundan yararlanan ve hakiki bir Amorit olan İşbi-Erra, Ur'da İbbi-Sin'in krallığı sürerken, İsin'de bir şehir krallığı kurmayı başarmıştı. İbbi-Sin ile İsin kralı İşme-Dagan arasındaki en az 50 yıllık süre içindeki kargaşa ve savaşlardan Nippur'un büyük etki gördüğü "Nippur'un Yıkılışı için Yapılan Ağıt" kompozisyonundan anlaşılmaktadır.[3]

Bu tarihler arasında Nippur'da belge bulunmaması, ülkedeki siyasal karışıklıklar içinde belgeler yazılamamış veya tarihlenememiş olmasından kaynaklanabilir. Ya da bu yıllara ait tabletler henüz ele geçmemiştir.

İsin'de kurulan şehir devletinin ardından onun güneyinde bulunan Larsa'da başka bir şehir devleti, daha sonra da, ileride bütün ülkeyi idaresine alacak olan Babil'de bir şehir devleti kurulmuştu. Bu şehir krallıkları, Sumer'in Baştanrısı ve Nippur'un özel Tanrısı olan Enlil'in bu krallığı onayladığını kanıtlamak için Nippur'u kendisine

2 F.R. Kraus, Die İstanbuler Tontafelsammlung, JCS Vol. 1, s.110.

3 S.N. Kramer, çev. Muazzez İlmiye Çığ, *Tarih Sumer'de Başlar*, Ankara 1990, s.213-216.

bağımlı yapmaya çalışmış ve hangi şehrin kralı Nippur'u ele geçirmişse belgeler o kralın tarihi ile tarihlenmiştir. Bu tarihlenmelerden şehrin hangi krallar zamanında İsin, Larsa, Babil arasında el değiştirdiği açığa çıkmaktadır.[4]

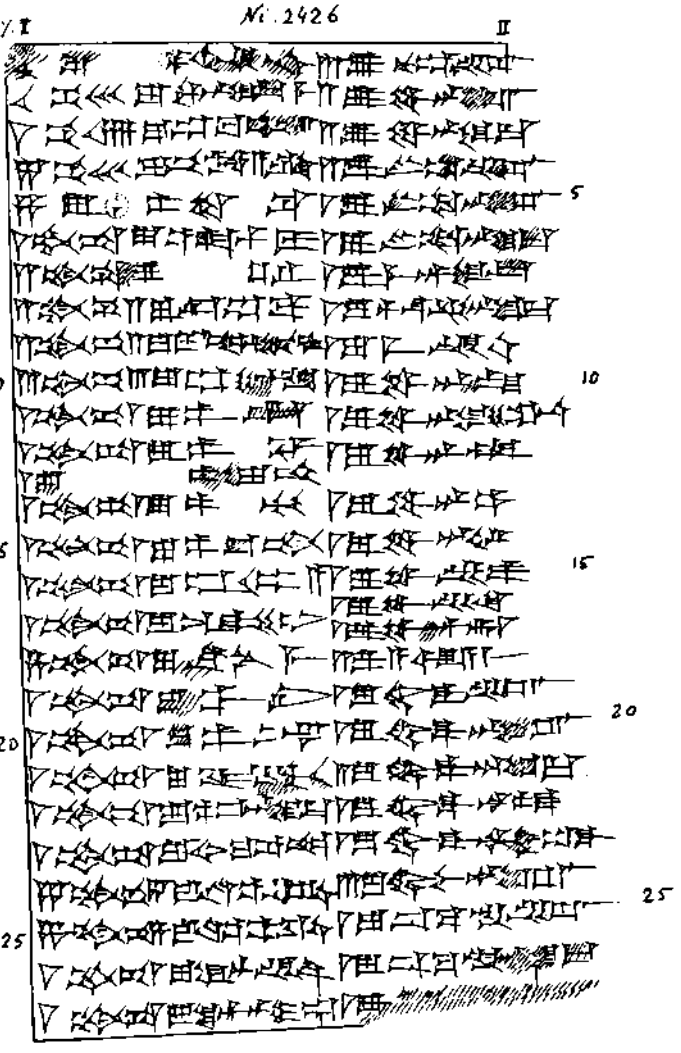
İstanbul arşivindeki idari belgelerden 175 adedi Larsa'nın son kralı Rim-Sin tarihini taşımaktadır. Geri kalanın bir kısmı İsin kralларından sıra ile Enlil-bani, Zambia, Ur-dukuga, Damiq-ilişu yılları ile tarihlenmiş olup diğerlerinin tarihleri kırıktır.

Kopyasını verdiğim Ni. 2426 ve Ni. 2436[5] numaralı tabletler ile tesadüf eseri olarak Rimsin'in 21. yılının ikinci ayında yazılmış olup günü verilmemiştir. Bunlarda o ay için çeşitli tapınaklara, tapınak görevlilerine ve memurlara verilen sığır ve koyun miktarları gösterilmiştir. Her ikisinde aynı meslekten olanlar varsa da büyük bir kısmı değişiktir.

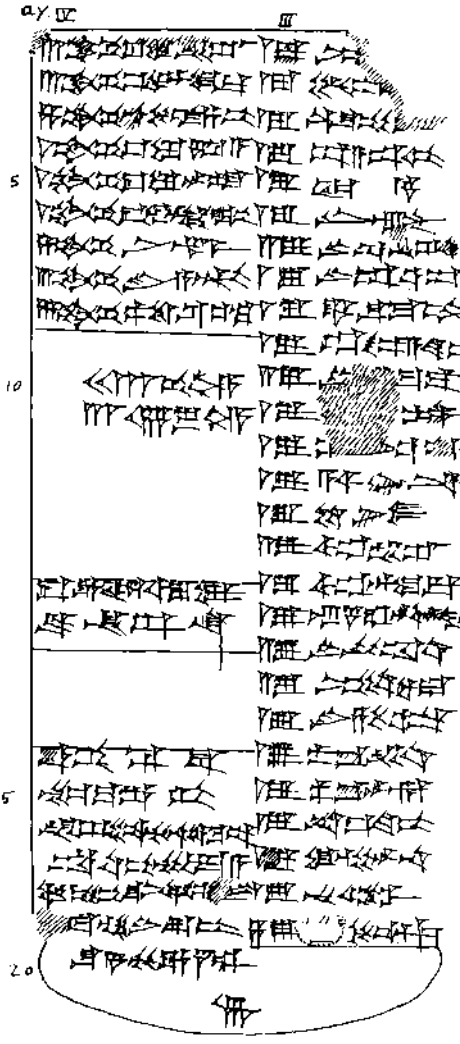
Çok uzun süredir bu konularla meşgul olmadığım için yaptığım transkripsiyonları yeniden gözden geçirerek bugüne kadar değişen okunuşları tesbit etmek uzun zaman isteyeceğinden, bu konuda çalışanlar için bir kaynak olarak tabletlerin yalnız kopyalarını vermekle yetiniyorum.

4 F.R. Kraus, Nippur und İsin, nach altbabylonischen Rechtsurkunden, JCS III, New Haven 1951.
Muazzez Çığ, Hatice Kızılyay, "Eskibabil Devrine Ait Yeni Tarihleri İhtiva Eden Veya Eski Tarihlere Varyant Teşkil Eden Beş Tablet-Fünf Tontafeln mit neuen Daten auf der altbabylonischen Periode bzw. Varianten bereits bekannter alter Datenformeln", *Belleten*, XXVI/ 101 1962 s.1-44.

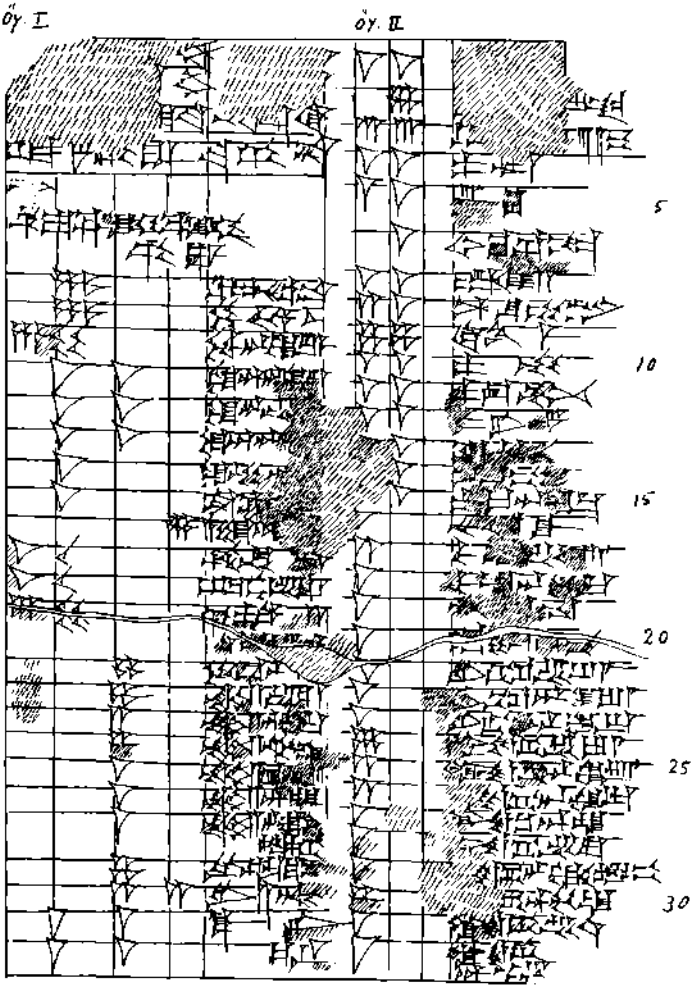
5 Bu iki metin için bkz. F.R. Kraus, Nippur und İsin, s.44, 73.

Öy. I
Ni. 2426
II

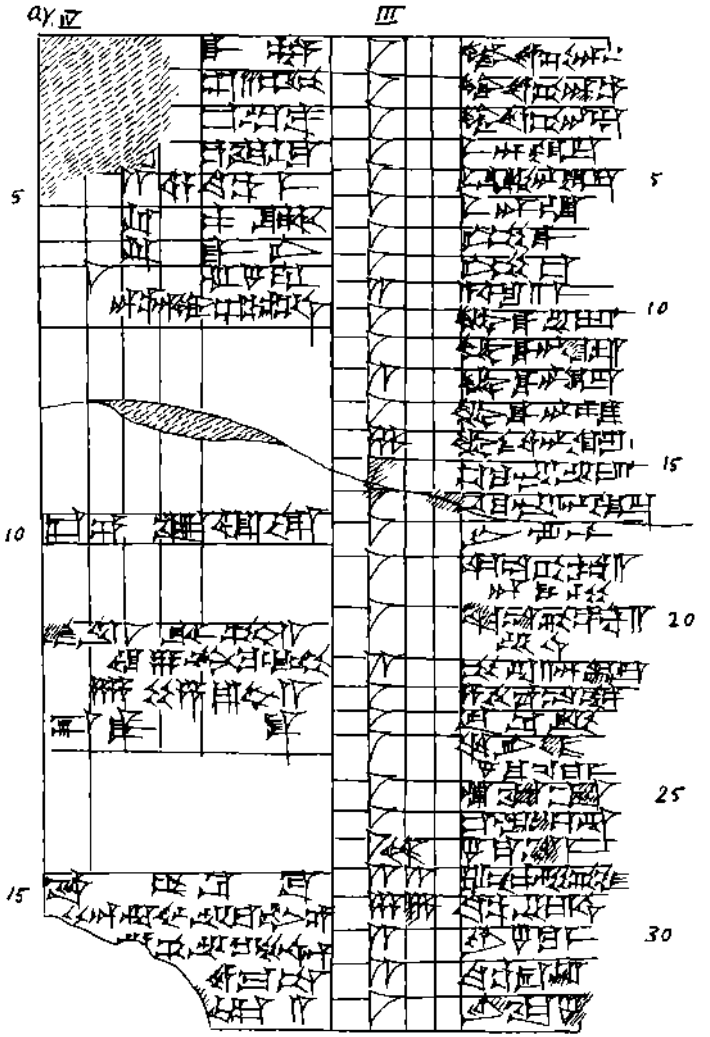
No 2426

№. 2436

№. 2436

ESKİBABİL DEVRİNE AİT YENİ TARİHLERİ İHTİVA EDEN VEYA FORMÜLLERİ ESKİ TARİHLERE VARYANT TEŞKİL EDEN BEŞ TABLET*

Kısaltmaların izahı-Verzeichnis der Abkürzungen.

ARN = M. Çığ, H. Kızılyay, F. R. Kraus, Eski Babil Zamanına ait Nippur Hukukî Vesikaları; Altbabylonische Rechtsurkunden aus Nippur. İstanbul 1952.

JCS = Journal of Cuneiform Studies, New Haven 1947 ff.

JCS III = F.R. Kraus, Nippur und Isin nach altbabylyonischen Rechtsurkunden (1951).

MSL = Materialien zum Sumerischen Lexikon.

RLA = Reallexikon der Assyriologie, herausgegeben von Ebeling und Meissner. Berlin und Leipzig, 1928-38.

ŠL = A. Deimel, Sumerisches Lexikon, Rom 1925-1947.

Stamm = J.J. Stamm, die Akkadische Namengebung 1939 (Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft (E. V.) 44. Band).

TCL = Textes Cunéiformes, Musée du Louvre, Paris 1910 ff.

UM = University of Pennsylvania. The University Museum, Publications of the Babylonian section. Philadelphia.

UM V = A. Poebel, Historical and Grammatical Texts. 1914.

UM VIII 1 = E. Chiera, Legal and Administrative Documents from Nippur chiefly from the Dynasties of Isin and Larsa 1914.

* Muazzez Çığ-Hatice Kızılyay, *Belleten,* cilt 16, sayı 101, Ocak 1962.

UM VIII 2 = E. Chiera, Old Babylonian Contracts, 1922.
ZA = Zeitschrift für Assyrologie, Leipzig-Berlin 1886-1923.
ZDMG = Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Leipzig-Wiesbaden 1847 ff.

1955 senesi içinde Lagaş koleksiyonunun numaralanmamış tabletlerinden III. Ur devrine ait olanları, muhteviyat itibariyle ve kronolojik olarak tasnif ediliyordu. Bu tasnifi tamamlayabilmek için, menşeleri Lagaş, Nippur, Puzrişdagan ve Umma olup birbirine karışmış halde bulunan ve şimdiye kadar hiç el sürülmemiş olan tabletler vardı ki, bu tabletlerin de gözden geçirilmesi lazımdı. Zira bunlar arasında tasnifini yaptığımız Lagaş tabletleri gruplarına ithal edilecek tabletlerin bulunması ihtimali kuvvetli idi. İşte bu maksatla 2 bin kadar olan bu karışık menşei tabletler tetkik edildi ve neticesinde hakikaten Lagaş, Nippur, Puzrişdagan ve Umma koleksiyonlarına yeni ilaveler yapıldı. Fakat bu tetkikin en mühim neticelerinden birisi, Eskibabil devrine ait yeni tarihleri ihtiva eden veya mevcut tarihlerin eksik kısımlarını tamamlayan hukuki ve idari muhtevalı beş tabletin bulunması olmuştur. Bu bizim için oldukça mühim bir sürprizdi, çünkü bunlar arasında yeni bir şey çıkacağını katiyen ümit etmiyorduk. Derhal hepsini toplu olarak neşretmeye karar verdik. Ne yazık ki, elde mevcut neşriyatın çok az olması dolayısı ile tam bir çalışma yapıldı denemez. Fakat buna mukabil meslektaşlara sunacağımız kopyalar, kendilerinin bizzat bu çalışmaları yapmalarına yol açacağını düşünerek müteselli oluyoruz.

Bu tabletler hakkında sorduğumuz suallere cevap vermek ve birçok hususlarda bizi tenvir etmek lütfunda bulunmuş olan, uzun seneler mesai arkadaşlığı yapmak bahtiyarlığında bulunduğumuz Sayın Profesör F.R. Kraus'a en derin teşekkürlerimizi sunarız.

Ni. 9304 + 13234. Yeni bulunan Ni. 13234, ARN No. 153 olarak neşredilen Ni. 9304'ün sağ üst köşesini tamamladığından bunun

menşeinin Nippur olduğu anlaşılıyor. Burada tabletin ARN'de neşredilen kısmı ile birlikte join olarak kopyası yapılmıştır. Böylece hem tabletin tamamını görmek, hem transkripsiyon ve tercümesini bir arada bulmak imkânı hasıl olacaktır. 9.3x5.2x2.7 cm. ölçüsünde olan bu tablet, yeni birleştirilen kısımla birlikte 4 parçadan müteşekkil olmuşsa da henüz tamamlanamamış ve sağ tarafın büyük bir kısmı eksik kalmıştır. Mamafih bu eksik kısımların transkripsiyon ve tercümelerini kısmen tamamlamak mümkündür.

Mevzuu. Rahibe mevkiinde Enzu-[.....]'nın kızı Ninurta rahibesi Nudubtum'un evi yanındaki, Nusku-bani'nin kızı Ninurta rahibesi Erištum'un 1/2 sar 2[+X] gin ölçüsündeki evini ve zena-kapısını Eriştum'dan [.....]'ın kızı Ninurta rahibesi Baba-hegal satın alıyor. Onun fiatı olan 12 gin gümüşü satana veriyor. İstikbalde Eriştum ve onun vârislerinden herhangi birisi bu ev için Baba-hegal'den herhangi bir hak iddia etmeyeceklerine dair Eriştum, kralın adına 10 şahit huzurunda yemin ediyor.

Tarihi. Bunun tarihi İsin'in 16. kralı Damiq-ilišu'ya ait olup UM V No. 70'e göre onun 8. senesinin ismidir, bak s.8. ARN No. 14 ay. 8'de bulunan bu tarih, RLA II, s.149 sağ taraf 214'te "1" olarak gösterilmekte ise de orada, büyük bir kısmı kırık olup ancak birkaç işaret bulunmaktadır. Bunu kısmen tamamlayan ARN 14'ün transkripsiyonu F.R. Kraus tarafından JCS vol III s.8'de verilmiştir. Bizim metnimiz de bu transkripsiyondaki bir yeri tashih etmekte ve ona nazaran küçük bir değişiklik arz etmektedir. JCS'deki transkripsiyon ve tercüme müteakip şekildedir:

m[u]ú s.s[a] ^{d}*da-[mi-iq--ì-lí]-šu* lugal. e 2 giš.šu[ni]r (?) g[uškin(?) kù(?).bab] bar(?) 2(?).a(?) x^{d}iškur^{d}inanna [^{d}nan] na.ra mu.ne.dím.ma "kral Damiq-ilišu'nun İškur, İnanna ve Nanna Tanrılarına altından gümüşten iki sembolü yaptırttığı senenin müteakip senesi". Bizim metnimizde ay. 16 vd.: m[u]ú[s.sa^{d}] *da-mi--iq--ì-lí-šu* lugal.e [2 giš.šu.]nir guškin 2.a.bi [^{d}iškur] ^{d}inanna DÙ. A. NU. KI. ra [mu].ne.en.dím.ma

Bu iki metin karşılaştırıldığı takdirde bazı eksik yerlerin birbirinden tamamlandığı görülüyor. F.R. Kraus, her ne kadar ARN 14'teki guškin ve kù.babbar'ı istifhamla göstermiş ise de tabletteki kırık yer her iki kelimeyi almaya müsait olduğu gibi kù.babbar'ın sonundaki UD işaretinin yarısı da görülmektedir. Buna mukabil bizim metnimizde guškin kelimesi gayet vazih olup kù.babbar kelimesi yoktur. Yalnız guškin'i takip eden işaretler 2.a.bi'dir ki, bu şekilde JCS III. s.6, Enbil-bāni b, RLA II s.156, 103 ve diğerlerinde geçmektedir. 3. satırda F.R. Kraus ^{d}inanna'dan sonra işaret bakıyelerini ^{d}nanna okumak istemiştir. Her iki metinden de bunun ^{d}nanna olmadığı anlaşılıyor. Fakat ne olduğu kesin olarak bilinmemekle beraber TCL XV (1930), Pl. XXVII 208'de bulunan ^{d}inanna *ni-nu-a* gibi Tanrıça İnanna'nın ait olduğu bir şehri göstermesi ihtimal dahilindedir. MAH 15937 (E. Sollberger, Genève 26, 1946 s.64 ve 71)'de bulunan aynı tarihte [^{d}iš]kur ^{d}inanna'dan sonra kopyadaki işaret bakıyeleri ra olabilir. Eğer bu doğru ise buna nazaran ARN 14 ve bizim metnimizde ^{d}inanna ile ra arasına giren bu işaretin İnanna'yı tasvif eden bir kelime olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat bütün araştırmalara rağmen DÙ.A.NU^{KI} şehir ismi bulunmamıştır. İlk bakışta bu işaretlerin Ninua'nın yanlış yazılmış bir şekli de olabileceği akla gelebilir. Fakat gerek ARN 14 gerekse bizim metnimizde son işaretin NU oluşu buna imkân bırakmaz, zira her iki metinde aynı yanlışlığın yapılması pek düşünülemez.

Öy.
1. 1/2 s[ar]2[+x g]ín é. dù. a šà ki lukur.ra
2. 1 ^{giš}ig.zé.na
3. da.é *nu-du[u]b-tum* lukur ^{d}nin.urta
4. dumu.mí ^{d}en.líl.[d]a.a.a.!.an
5. é *e[ri-iš-]t ![a* luk]ur ^{d}nin.urta
6. dumu.m[í ^{d}nusku-*bā-ni*]
7. ki *e-ri-i[š-tum* lukur ^{d}nin.urta]
8. ^{d}ba.ba$_6$-ḫ[e.gál lukur ^{d}nin.urta]

9. dumu.mí [.....]
10. in.ši.[in.šám]
11. šám ^{âm} [til.la.bi.šè]
12. 12 [gín kù.babbar]
13. in.n[a.an.lá]
14. ud.kúr.šè *e-r*[*i-iš-tum*]
15. ù ibila.ni a.n[a me.a.bi]

ay.

16. é.bi.šè ^{d}ba.ba$_{6}$-ḫe.gál[.ra]
17. gù.nu.um.gà.gà.dè[..]
18. ^{L}*e-r*[*i-iš-tum* lukur ^{d}nin.urta]
19. mu lugal.[bi in.pàd]
20. igi lú-^{d}[.....]
21. igi lugal.x[.....]
22. igi lugal.x[.....]
23. igi *bi-tu*[*m* .....]
24. igi arad-^{d}EN.[.....]
25. igi *ua-at*[-.....]
26. igi *ḫu-un-d*[*u-ul-tum* dumu *za-zi-ia*]
27. igi *a-ḫa-t*[*um* .....]
28. igi *be-ta-tum* lukur du[mu.mí .....]
29. igi *la-al-la*-^{d}[.....]
30. itu [apin.d] u$_{8}$. a
31. m[u ús.sa ^{d}]*da-mi-iq-ì-lí-šu* lugal.e
32. [2 giš.šu.]nir guškin 2.a.bi
33. [^{d}iškur] ^{d}inanna DÙ. A. NU. KI.ra
34. [mu]ne.en.dím.ma

mühür:

1. *e-ri-iš-tum*
2. dumu.mí ^{d}nusku–*bā-ni*

Öy.

1. Rahibeler mevkiindeki 1/2 s[ar] 2[+xg]in ölçüsündeki evi,
2. 1 zena kapısını

3. Tanrı Ninurta rahibesi, Enlil-daaan'ın
4. kızı Nudubtum'un evi yanındaki
5. Tanrı Ninurta rahibesi, Nusku-bani'nin
6. kızı E[rišt]a'nın evini
7. [Tanrı Ninurta rahibesi Erištum']dan
8. [Tanrı Ninurta rahibesi],
9. [.....]'ın kızı Baba-hegal
10. satın [al]dı.
11. [onun] satış [bedeli]
12. 12 [gin gümüşü]
13. ona [tart]tı.
14. İstikbalde Eri[štum]
15. ve vârislerinden herhangi [birisi]

Ay.

16. mezkûr ev için Baba-hegal'den
17. bir hak iddia etmeyeceklerine dair
18. Eri[štum, Tanrı Ninurta rahibesi]
19. kralın adına [yemin etti.]
20. Lu[.....] önünde
21. Lugal[.....] önünde
22. Lugal[.....] önünde
23. Bitu[m .....] önünde
24. Arad-En[.....] önünde
25. Wat[.....] önünde
26. Hund[ultum, Zaziya'nın kızı .....] önünde
27. Ahat[um .....] önünde
28. [.....] kızı rahibe Betatum önünde
29. Lalla[.....] önünde
30. VIII nci ay
31. kral Damiq-ilišu'nun
32. altından [iki sembolü ....]
33. [İşkur] ve DÙ.A.NU.K'li(?) İnanna Tanrılarına
34. [yap]tırttığı senenin [müteakıp senesi,]

mühür:

1. Erištum
2. Nusku-bāni'nin kızı

Sa. 1- Kırık yer tahminen böyle görünüyor.

1- ki lukur.ra = rahibeler mevkii: JCS vol III s.148, Nippur vesikalarında çok geçtiğinden Nippur'un bir semti olmalıdır.

2- ^{giš} ig.zé.na = bu cins metinlerde çok geçen bir nevi kapıdır. bkz. ŠL. 147, 14

5- Mühürde *e-ri-iš-tum* olduğu halde burada bunun yerine yanlış olarak *e-ri-iš-ta* (!) yazılmış.

6- Mühüre göre tamamlandı.

8- ^{d}ba.ba$_6$-ḫe.gál'in lukur. ^{d}nin urta olduğuna dair tabletin diğer yerlerinde bir emmare yoksa da burada ḫ e'den sonra yer çoktur ve dumu.mí müteakip satıra yazılmıştır. Bundan başka "rahibe mevki"inden ev aldığına göre kendisi de rahibe olmalı. Bkz. Ni. 13209, s.7

25- Stamm, s.122'ye göre *ua-at-*[*ra-at-ḫa-tum*] belki olabilir.

26- ARN No. 62 A II'e göre tamamlandı. Bu tablet sayesinde tarihi kırık olan ARN No. 62'de tarihlenebilir. Çünkü her iki vesika da şahit listesinde geçen şahitlerden dördünün ismi aynı şahıslardır. Bunlar:

lú-^{d}[...]	Ni. 9304 + 13234	A.20=	ARN	62	A. 3', 4'
bi-[*t*]*um-*[..]	9304 + 13234	A.23=	ARN	62	A. 2'
ḫu-un-d[*u-ul-tum*]	9304 + 13234	A.26=	ARN	62	A. 7'
be-ta-tum lukur	9304 + 13234	A.28=	ARN	62	A.II'?

29- Stamm s.312: *al-la-^{d}bēli-īnā'a*

Ni. 13209- Bu tablet, lukur.^{d}nin.urta, ki lukur.ra (bkz. s.6) ifadelerinden Nippur menşeli olarak kabul edildi ve Nippur koleksiyonuna ithal edildi. 10.2x5.8x2.9 cm. ölçüsünde olan tablet, vaktiyle iki parça halinde olup sonradan yapıştırılmıştır, fakat bu birleştirilmenin kimin tarafından yapıldığı bilinmiyor. Öy. ü tamdır. ay. ün

alt yarısının sağ tarafı satıhtan kopmuş, bu yüzden şahit isimlerinin sonları ile tarihe ait satırların sonları kırıktır.

Mevzuu. Rahibe mevkiinde Tanrı Ninurta'nın rahibesi olan Hunabatun'ın evi bitişiğinde Ur-Ninmug'un kızı Tanrı Ninurta rahibesi Geme-Nanna'ya ait 1/3 sarlık evi, ağaç aksamı ile birlikte Ninurta rahibesi Hunabatum (yani komşu olan rahibe) Lagaş kanalının kazıldığı senede satın alıyor. Evin satış bedeli olan 11 gin gümüşü satana tartıyor. Bundan iki sene sonra Ur-Ninmug'un oğlu Nannaadah (satan rahibenin kardeşi) ortaya çıkıyor ve iki ev arasındaki ara duvar, kalaslar ve kamışlar üzerinde hak iddia ediyor. Bunun üzerine satın alan Hunabatum, daha evvel verdiği paraya ilaveten 3 1/2 gin gümüşü (ilk verdiği paranın hemen hemen 1/3 kadar) vermek mecburiyetinde kalıyor. Bundan sonra evi satan her iki kardeş, kendileri ve vârislerinden herhangi birisi bu ev için bir hak iddiasında bulunmayacaklarına dair biri kadın olmak üzere on şahit huzurunda kralın adına yemin ediyorlar.

Tarihi. Bu vesika, birbirini bir sene ara ile takip eden iki sene isminin bulunması nedeniyle mühimdir. Fakat bu sene isimlerinden sonuncusu çok kırıktır; diğerinde ise kanal isminin ilk işareti pek gayri vazihtir. Yaptığımız mukayeselerden bu işaretin S ̌IR. BUR ve tarihin Rı ̄m-Sin'in 9. senesi olması pek akla yakın geliyordu; fakat ikinci tarih Rı ̄m-Sin'in ne 9. senesinden evvelki tarihlere, ne de sonraki tarihlere benziyordu. Şu halde ikinci tarih ne idi ve birincisi hakikaten Rı ̄m-Sin'in 9. senesi olabilir miydi? Eğer içinde geçen şahıs isimleri bir tesadüf eseri olarak tarihli ve diğer Nippur vesikalarında geçse idi, belki o zaman prospografi yoluyla nisbi bir tarih koymak ve o yoldan araştırmak mümkündü. Uzun zaman tablet masamızın üzerinde durdu. Her gün birkaç kere elimize alıyor ve acaba ne olabilir diye düşünüyorduk. Nihayet evvela vesikanın tanzim tarzını F.R. Kraus, JCS vol III, s.91'deki tanzim tarzları ile mukayeseyi uygun bulduk. Bunun neticesi Larsa vesikalarından ziyade İsin mukavele örneklerinden B II a grubuna girdiği görüldü.

Şu halde tarihi İsin sülalesine ait olabilirdi. Yapılan araştırma neticesi 41 ve 42. satırlardaki tarih İsin'in 16. kralı Damiq-ilišu'nun RLA II 149 sağ taraf = UM V 70 obv. 5'te gösterilen g senesi olabileceği kanaatine varıldı. Zira UM VIII, I No, 15'te ve E. Sollberger'in lütfen transkripsiyonunu göndermiş olduğu MAH 15888'deki tarih bu tarihe çok benzemektedir; ve kırık yerlerle kalan izler bu tamamlamaya çok uygundur. Yalnız bizim vesikamızda sonda ba.ḫun yerine máš.e i[n pád] vardır.[1]

Bu, bu suretle tespit edildikten sonra, bundan iki sene evveline ait olan 14. satırdaki sene ismi de şimdiye kadar bilinmeyen UM V 70 obv. 3'teki tarih olmalıdır, diye düşünüldü. Fakat bu da pek tatmin edici değildi. Bir de 14. satırdaki senenin kati olarak Rīm-Sin'in 9. senesine, ikinci tarihin de Damiq-ilišu'ya ait olduğu göz önüne alınarak bu bakımdan tetkik edilmeye başlandı.

JCS III s.27'ye göre Rīm-Sin'in 9. senesi Damiq-ilišu'nun 3. senesine tekabül etmektedir. Bizim ikinci tarihimiz Rīm-Sin'in 9. senesinden iki sene sonra olduğuna göre Damiq-ilišu'nun 5. senesi olması lazım gelir. Bu tarih RLA II s.147 sol tarafta transkripsiyonu verilen UM V No. 70'in 5. satırında geçmektedir.[2] Bu parçanın UM V plate CII'deki fotoğrafı tabletin üst kısmı olduğunu biraz gösteriyorsa da Profesör S.N. Kramer'in lütfen verdikleri malumata göre bu hakikaten doğrudur. Bu vaziyette RLA II, s.147'deki ilk satır Damiq-ilišu'nun ilk senesi olması lazım. Fakat burada 1-4. seneler kırıktır. Yalnız Ungnad'ın transkripsiyonunda birinci satır [m u al]a [m(?)...] ile başlamış ise de JCS III s.8'e göre bu doğru değildir. Çünkü Damiq-ilišu'nun birinci senesi "mu ^{d}*da-mi-iq–ì-lí-šu* lu-

1 JCS III, s.9 göre, tarih formüllerinde ḫun (bir yüksek rahibi takdis etmek) daha evvelki bir muameleyi, maš. e --pàd (yüksek bir rahibi fal ile seçmek) ise müteakip bia muameleyi göstermektedir. Bunlar bazen 2 bazen 3 sene ara yahut da aynı sene içinde olabiliyor.

2 Not 1'e nazaran UM VIII, 1 No. 15, 29 ayrı bir sene ismi olup bizim tarihimizden daha evvele ait olması icap etmektedir (bkz. bu kitabın 38. sayfası).

gal"dir; ve İsin sülalesinin ilk sene isimleri hep aynı tarzdadır (bkz. JCS III s.8.ı). Bu liste Damiq-ilišu'nun birinci senesinden başlayarak Rīm-Sin'in İsin'i zaptettiği 29. senesinden 53. senesine kadar olan zamanı ihtiva etmektedir. Buna göre RLA II s.149 sağ tarafta gösterilen Damiq-ilišu'nun c-m seneleri bu kralın 1-10. seneleri demektir. JCS III s.44'e göre, bunlar arasından g, h, l yani listeye nazaran 5, 6, 9. seneler ile a, b, n, seneleri Nippur metinlerinde geçmektedir. Yine aynı yerde belirtildiğine göre Nippur en genç 19-VII-Rīm-Sin 9(= UM V No 87)'de henüz Rīm-Sin'in elinde idi. Nippur'un Damiq-ilišu'ya geçtiğini gösteren ilk tarih UM VIII, 1 No. 15'tir. İşte bu iki tarih arasında Nippur'un İsin sülalesine geçmiş olması lazımdır ki, bizim vesikamız da bunu teyit etmektedir. Rīm-Sin'in 9. senesinde yapılan mukavele iki sene sonra yani Damiq-ilišu'nun 5. senesinde değiştirilmektedir. Nippur, Damiq-ilišu'nun 3. senesinin 7. ayında henüz Rīm-Sin'in elinde olduğuna göre UM VIII, 1 15'teki tarih ile bizim tarihimiz arasında s.8 n.l'de işaret edilen zaman farkı pek azdır. Zira Nippur'un Damiq-ilišu tarafından zaptı, bunun 3. senesinin 7. ayından sonra veya 4. senesinin başında olmalıdır. Her iki ihtimalde de bu mühim hadisenin 4. sene isminde zikredilmiş olması akla çok yakındır. Bu takdirde UM VIII, 1 No. 15 ancak 5. senenin ilk kısmına ait olabilir. Esasen bu metin 6. ayda bizimki ise 12. ayda yazılmıştır. Belki bu tesadüfi değil, zikredilen sebepten dolayıdır. Bu böyle kabul edilmediği taktirde UM VIII, 1 No. 15 için yalnız 4. sene kalıyor. Nippur'un tekrar Rīm-Sin'in eline geçmesi Damiq-ilišu'nun 15., Rīm-Sin'in 21. senesinde olmuştur (bkz. JCS III 44). Bu yere göre Neppur metinlerinde geçen a, b, n seneleri de ancak Damiq-ilišu'nun 10-14. senelerine ait olabilir. JCS III s.9'da Nippur'dan gelmeyip başka şehirlerde bulunan tabletlerdeki o, o+1 p, q sene isimleri vardır ki, bunlar belki Damiq-ilišu'nun ya 2-3. senelerine veya 15-23. senelerine ait olabilirler.

öy.
1. 1/3 sar é.dù.a šà ki lukur.ra
2. giš. kéš.da íb.si ba.lá.a.bi.šè
3. da.é *ḫu-na-ba-tum* lukur ^{d}nin.urta
4. dumu.mí ^{d}nanna-ma.an.sum
5. é gemé-^{d}nanna
6. ki gemé-^{d}nanna lukur ^{d}nin.urta
7. dumu.mí urd-^{d}nin.mug.ta
8. ^{I}*ḫu-na-ba-tum* lukur ^{d}nin.urta
9. dumu.mí ^{d}nanna-ma.an.sum.ke$_4$
10. mu ^{id}lagaša^{KI} mu.ba.al.la.a
11. in.ši.in.šám
12. šám^{àm} til.la.bi.šè
13. 11 gín kù.babbar in.na.an.lá
14. egir.bi.ta mu.II.àm DU.ù.bi
15. ^{d}nanna-á.daḫ dumu ur-^{d}nin.mug.ta!
16. mu.iz.zi dal.ba.na ^{giš}ùr. ḫi.a
17. ù gi.ḫi.a.bi
18. inim.in.da.an.gar.ma
19. *ḫu-na-ba-tum* dumu.mí ^{d}nanna-ma.an.sum.ke$_4$
20. 3 1/2 gín kù.babbar
ay.
21. ^{d}nanna-á-daḫ dumu ur-^{d}nin.mug.ra
22. in.ne.en.daḫ
23. ud.kúr.šè gemè-^{d}nanna lukur ^{d}nin.urta
24. ^{d}nanna-à.daḫ šeš.a.ni
25. ù ibila.a.ni na.me
26. é.bi.šè *ḫu-na-ba-tum* lukur ^{d}nin.urta
27. dumu.mí ^{d}nanna-ma.an.sum.ra
28. gù.nu.um.gá.gá.dè.a
29. mu.lugal.bi in.pàd.dè.eš
30. igi dingir.mu.pàd.da nar.šè

31. igi a.gu.ú.a nar.šè
32. igi ḫa.la-^{d}ama.a.[r]a.zu
33. dumu.mí *a-ui*-[.....A]N.šè
34. igi *iš-ta-a-a* dumu[.....]šè
35. igi *da-mi-iq*-[.....]*ì-lí.šè*
36. igi lú.é.ma[ḫ.....]šè
37. igi *şi-lí-eš$_4$-t*[*ár*(?).....š]è
38. igi ur-^{d}x[.....]x.šè
39. iğı ^{d}nanna[.....]šè
40. igi kù-^{d}[.....]x
41. itu šè.gur$_{10}$.kud m[u ^{d}*da-mi-iq--ì-lí-šu* luga]l.e
42. lú.maḫ ^{d}[nin.in.si.na/nin.ì.si.in^{k1}]
43. máš.e i[n.pàd]

mühür:

I	II
1. gemé-^{d}nan[na]	1. ^{d}nanna-á.da[ḫ]
2. lukur ^{d}nin.[urta]	2. dumu ur-^{d}nin.mug
3. [du]mu.mí xyz	

öy.

1. Rahibe mevkiindeki 1/3 sarlık evi
2. Ağaç aksamıyle ne kadar varsa (hepsini),
3. Nanna-mansum'un kızı Tanrı Ninurta rahibesi
4. Hunabatum'un evi yanında
5. Geme-Nanna'nın evini
6. Ur-Ninmug'ın kızı,
7. Tanrı Ninurta rahibesi Geme-Nanna'dan
8. Nanna-mansum'un kızı, Tanrı Ninurta
9. rahibesi Hunabatum,
10. Lagaş kanalının kazıldığı sene
11. satın aldı.
12. Onun satış bedeli olan 11 gin gümüşü
13. ona tarttı.

14. Ondan iki sene sonra
15. Ur-Ninmug'un oğlu Nanna-adah
16. ara duvar, kalaslar
17. ve kamışlar için
18. ondan talebde bulunduğundan
19. Nanna-mansum'un kızı Hunabatum
20. 3 1/3 gin gümüşü
ay.
21. Ur-Ninmug'un oğlu Nanna-adah'a
22. ilave etti.
23. İstikbalde Tanrı Ninurta'nın rahibesi Geme-Nanna,
24. onun kardeşi Nanna-adah
25. ve vârislerinden hiçbirisi
26. mezkûr ev için Nanna-mansum'un kızı
27. Tanrı Ninurta rahibesi Hunabatum'dan
28. bir hak iddiasında bulunamayacaklarına dair
29. kralın adına yemin ettiler.
30. şarkıcı Dingir-mupadda önünde
31. şarkıcı Agua önünde
32. Avi[.....]'ın kızı
33. Hala-Amaa[ra]zu önünde
34. [.....kı]zı İštaa önünde
35. [..... oğlu] Damiq-[.....]önünde
36. [..... oğlu] Lu-Ema[h.....]önünde
37. [..... oğlu] Sili-eš[tar .....]önünde
38. [..... oğlu] Ur-[.....]önünde
39. [..... oğlu] Nanna-[.....]önünde
40. [..... oğlu] Ku-[.....]önünde
41. XII. ay kr[al Damiq-ilišu]
42. Tan[rı Nininsina'nın] büyük adamını
43. Fal ile seç[tigi] sene
mühür:

1. Geme-Nan [na]	1. Nanna-ada [h]
2. Tanrı Nin [urta] rahibesi	2. Ur-ninmug'un oğlu
3. xyz'in kızı	

Sa.1-ki lukur.ra bkz. bu kitabın 35. sayfası

2- giš. kéš.da = (evin) ahşap kısmı: ŠL. 152, 147

2- íb.si ba.lá.a.bi.šé; îb.si = büyüdü, ba.lá = küçüldü, kelimelerinden müteşekkil olan bu terkip, sondaki a=-lik, lık, bi = onun, šè= kasus ekleriyle "büyüldü küçüldüğüne" yani "ne kadar varsa" manasına gelmektedir. JCS vol III s.148'deki ìb-dirig ba.lá= "aşağı yukarı" ile aynı manadadır. İleride satın alan tekrar gelip vesikada yazılı olandan daha az aldığını iddiaya kalkmasın diye burada "ne kadar varsa (hepsini)" şeklinde tasrih ediliyor.

7- ^{d}nin.mug: A. Deimel, *Pantheon Babylonicum* (Romae 1914) s.217 sağ taraf 2665, burada bu Tanrı ismi ile teşkil edilmiş şahıs adının E. Huber, *die Personennamen in den Keilschrifturkunden aus der Zeit der Könige von Ur und Nisin* (Leipzig 1907) s.179 No. 12'de olduğu söyleniliyorsa da bu kitabın elimizde mevcut olmaması dolayısı ile mukayese edilememiştir.

15- ur-^{d}nin.mug'dan sonra burada bir t a gelmemesi lazımdı, yukarıdakine uyularak yanlış yazılmış olmalı.

16- iz-zi = duvar: ŠL 296, 49; dal.ba.na = aralık: ŠL 86, 60, her ikisi "ara duvar". Bu ara duvar hakkında bkz. B. Landsberger, *die Serie ana ittišu* s.218 (*Materialien zum Sumerischen Lexikon* I, MSL) 1937. Babilliler ekseriya iki ev arasında bir duvar kullandıklarından, duvara sahip olan, komşusundan bu duvar için bir miktar para alırdı. Burada herhalde satın alan komşu evin sahibi olduğuna göre, ara duvarın sahibi satan taraf olmalıdır. Bunu erkek kardeş bildiği için sonradan gelip bunun için tekrar para istemiş olacak.

^{giš}ùr = kalas: ŠL 255, 9.

32- ^{d}ama.a.ra.zu: A. Deimel, *Pantheon Babylonicum* s.63 sol taraf 206.

34- *iš-ta-a: ištar* ile başlayan ismin kısaltması olmalı. Böyle bir isim başka yerde bulunamamıştır. Yalnız *iš-ta-*[*a*]*-tum* şeklinde bir isim UM VIII, 2 No. 176, 16'da geçmektedir.

İkinci mühürde gemé-^{d}nanna'nın babası ur-^{d}nin.mug olması lazım iken başka görünüyor. Bütün tetkiklere rağmen tablet üzerinde ancak iki mühür baskısı tespit edildi ki, üçüncü satır muhakkak bu mühüre ait olmalıdır. Yalnız her üç satır aynı baskı üzerinde görünmüyor. Baskının birisinde gemé-^{d}nanna, lukur ^{d}nin.urta, diğerinde ise lukur ^{d}nin. urta, dumu.mí xyz görünüyor. Bunlar birleştirilince ikinci mühür çıkıyor. Bu vaziyetten bu mührün doğrudan doğruya bizim gemé-^{d}nanna'ya ait olmadığı, aynı ismi taşıyan fakat babasının adı başka olan bir şahsa ait mührün alınarak kullanıldığı anlaşılıyor. Başka şahsın mührünü kullanmak âdeti Babillilerde vardır, hatta tamamıyla ayrı bir isimde mühür kullanılırdı (bkz. M. Schorr, *Altbabylonische Rechtsurkunden* s.XLII).

Ni. 13210-Öy. 3'te lú-^{d}en.líl.lá, ay. 17 arad-^{d}en.líl.lá, ay. 18 *nabi*-^{d}en.líl.lá isimlerinin umumiyetle Nippur'lu şahıslara ait olması ve tabletteki diğer şahıs isimlerinin Nippur vesikalarında bulunması dolayısı ile bu tablet Nippur koleksiyonuna ithal edildi.

Tablet, 8.2x5x2.6 santim ölçüsünde olup alt kenarın bir kısmı kırıktır. Bunun için öy. ün son satırı ile ay. ün ilk satırı hemen hemen yoktur. Mamafi gerek kalıntılardan gerekse metnin gelişinden bu satırları tamamlamak imkânı vardır.

Mevzuu. Nehrin beri tarafındaki Lu-Enlilla'nın komşusu olan Nanna-mansum'a ait 20 sar'lık hurma bahçesini Šeš-kallanın oğlu Nanna-mansum'dan Šeškalla'nın oğlu Ur-Gula (kardeşi) satın alıyor ve bahçenin fiyatı olan 6 1/2 gin gümüşü ona tartıyor. Šeškalla'nın oğlu Nanna-mansum (satan) bu tarla için ileride bir hak iddia etmeyeceğine dair üç şahit huzurunda yemin ediyor.

Tarihi. İsin sülâlesinin 11. kralı Enlil-bāni'ye ait yeni bir sene ismidir. Şimdiye kadar bu krala ait sene isimleri bir sıra halinde, birbirini takip eder şekilde bulunmamıştır. Biz RLA II 149 sol taraf ile JCS vol

III s.6'da neşredilenlerin sırasını takip ederek buna j senesi diyoruz. "kral Enlil-bāni'nin kuru/aşağı (bkz. bu kitabın 45. sayfası) tarla ve kırları deniz kenarına kadar kazdığı sene" olarak tercüme ettiğimiz bu ifadede bir kanal isminin bulunması beklenirdi. Zira mu.un.ba.al = kazdı fiilinin şimdiye kadar münhasıran kanal kazmakta kullanıldığı görülmüştür. Fakat metnimizde maalesef kanalı gösteren íd işareti yoktur. Ya asıl sene ismi ída.šag a.gàr sig (?) şeklinde idi de bizim metnimizde í d hazfedilmiştir veya aslı böyledir. O takdirde belki deniz kenarına kadar olan araziyi kazmak suretiyle sulamaya ve ekmeye müsait bir hale sokuyor denilebilir.

öy.

1. 20 SAR ^{giš}kiri$_6$ ^{giš}gišimmar
2. a.šag bal.ri.a
3. ús.sa.du lú-^{d}nin.líl.lá
4. ^{giš}kiri$_6$ ^{d}nanna-ma.an.sum
5. ki ^{d}nanna-ma.an.sum
6. dumu šeš.kal.la.ta
7. ^{l}ur-^{d}gú.la
8. dumu šeš.kal.la.ke$_4$
9. in.ši.in.šám
10. šám^{àm} til.lá.bi.šè
11. 6 1/2 gín kù.babbar
12. i[n].na[.an.lá]

ay.

13. [^{d}nanna-ma.an.sum dumu šeš.kal.la.ke$_4$]
14. ^{giš}kiri$_6$.bi.[šè]
15. gù.nu.um.gá.gá.a
16. mu lugal.bi in.pàd
17. igi arad-^{d}en.líl.lá
18. dumu *na-bi*–^{d}en.líl.ke$_4$
19. igi ^{d}nanna.me.DU dumu lú-dingir.ra
20. igi lú-dingir.ra dub.sar
21. itu sig$_4$.a

22. mu ^{d}en.líl-*bā-ni* lugal.e
23. a.šağ a.gár sig(?)
24. [za]g a.ab.ba.šè
25. mu.un.ba.al

mühür:

1- ^{d}nanna-ma.an.sum
2. dumu šeš.kal.la

öy

1. 20 sarlık hurma bahçesini
2. tarlanın beri tarafında
3. Lu-Ninlilla'nın komşusu
4. Nanna-mansum'un bahçesini
5. Šeškalla'nın oğlu
6. Nanna-mansum'dan
7. Šeškalla'nın oğlu
8. Ur-Gula
9. Satın aldı.
10. Onun satış bedeli
11. 6 1/2 gin gümüş
12. ona [tarttı.]

ay.

13 [Šeškalla'nın oğlu Nanna-mansum]
14. mezkûr bahçe için
15. bir hak iddia etmeyeceğine dair
16. kralın adına yemin etti.
17. Nabi-Enlil'in oğlu
18. Arad-Enlilla'nın önünde,
19. Lu-dingirra'nın oğlu Nanna-medu önünde
20. kâtip Lu-dingirra'nın önünde
21. III. ay
22. kral Enlilbani'nin
23. kuru/aşağı tarla ve kırları
24. deniz kenarına kadar

25. kazdığı sene

mühür:

1. Nanna-mansum
2. Šeškalla'nın oğlu

Sa. 1- bal-ri = beri taraf: ŠL 9, 32; MSL I s.89

3- ús.sa. DU = komşu, hudut, bir arazi ile hemhudut: ŠL 211, 62, MSL I s.89.

23- sig: bu işaretin sig olduğu kesin söylenemez, fakat işaretin ne olduğu da bilinmiyor, sig okunuşu en uygun göründü. ŠL. 592, 2'e göre "kuru, çorak", 592, 12'ye göre de "aşağı" manasına gelmektedir. Bu manalardan biri, sulama bahis mevzuu olduğundan, buraya belki uyabilir.

Ni. 13211 - 4.3'x4.5x2.1 ölçüsünde olan bu parça tabletin üst yarısıdır. Üzerinde bulunan İsin kralı Ur-Ninurta'ya ait tarih, bunun Nippur menşeli olmasını ihtimal dahiline soktuğundan biraz şüphe ile de olsa Nippur koleksiyonuna ait numara verilmesi uygun görüldü. Çünkü İsin'in 6. kralı Ur-Ninurta, Nippur vesikaları üzerinde sene isimleri bulunan İsin'e ait ilk kraldır (bkz. JCS III s.31).

Mevzu. Metin kısmı çok kırık olduğundan muhteviyatı tam olarak bilinmiyor. Yalnız kalan satırlardan ve mühür izlerinden İsin şehrinden ve Gugir isimli bir tarladan getirilen arpa ve kaplıcanın teslim veya tesellümüne ait bir makbuz olduğu anlaşılıyor.

Tarihi. Kral UR-Ninurta, RLA II 148 sağ tarafa göre 27 sene E. Sollberger, JCS vol VIII, No. 4, s.135-136'ya göre 28 sene saltanat sürmüş olmasına rağmen buna ait maalesef ARN No. 1-2 = JCS vol III s.5'te a-b olarak gösterilen iki sene isminden başka sene ismi bulunmamıştır. Bizim metnimizdeki tarih ile bu rakam üçe çıkmış ise de kralın kaçıncı saltanat senesine ait olduğu bilinmemektedir. Bunu da c senesi olarak isimlendirebiliriz.

öy.

1. 140 še (gur) níg.gál.la
2. ì.si.in ^{kl} .ta
3. 5/30 (gur) níg. gál.la

4. a.šag gú.gìr(?) ^{k1}
5. [.....]x níg.gál.la
Tabletin yarısı kırık.
ay.
x+1. [.....] x.ne
2. itu NE.NE.gar
3. mu ur-^{d}nin.urta
4. lugal. e ^{d}en.líl.me.DU
5. giš.šu.nir.gal ^{d}en.lìl.ra
6. mu.na.dìm
öy.
1 140 (gur) arpa depoluk
2. İsin şehrinden
3. 5/30 (gur arpa) depoluk
4. Gugir tarlası(ndan)
5. [.....] depoluk
ay.
x+1. [.....]x
2. V. ay
3. Kral Ur-Ninurta'nın
4. büyük Enlilmedu
5. emblemini Tanrı Enlil'e
6. yaptığı sene

Sa 1- níg.gál = depo = stock, A.L. Oppenheim, *Catalogue of the Cuneiform Tablets of the Wilberforce Eames Babylonian Collection in the New York Public Library (American Oriental Series* Vol 32) s.137, s.22. Sondaki a = *lık* olduğundan "níg.gál.lá = depoluk" olarak tercüme edilmiştir.

4- a.šag gú.gìr^{K1}; elde mevcut neşriyatta böyle bir tarla ismi bulunamadı. Sondaki gir de şüphelidir,

Ni. 13235-ARN 124'te olduğu gibi bu tablet de hem II. Rīm-Sin'in tarihi bulunması hem de Damqi-ilišu isminin geçmesi dola-

yısıyla Nippur koleksiyonuna ithal edildi. Tabletin ölçüsü 5x4.1x2.3 cm.dir.

Mevzuu. Bir makbuzdur. Manniya denilen şahsın vergisine ait *ta/šadirtum* ölçüsü ile ölçülmüş 5 1/2 gur'luk arpa.... Damqi-ilišu tarafından kabul edilmiştir, mesul memur Bel-rimilidir.

Tarihi. Bu sene ismi RLA II 164 sol tarafta Rīm-Sin b olarak gösterilen tarihe benzediğinden bu tarihin bir varyantı olarak kabul edildi. Larsa kralı I. Rīm-Sin'in Babil kralı Hammu-rabi tarafından mağlup edilmesi ile inkraz bulan Larsa sülalesinin, Hammu-rabi'nin oğlu Samsu-iluna zamanında ikinci bir Rīm-Sin ismiyle yeniden bir canlanma hareketi yaptığı görülür. Bu ikinci Rīm-Sin'in Larsa'nın 14. kralı Rīm-Sin mi olduğu veya sonradan türeyen biri mi olduğu henüz kesin olarak bilinmemektedir. Mamafih birinci Rī m-Sin'in ikinci defa sahneye çıkması çok şüphelidir. Zira o zaman en aşağı 90-100 yaşında olması icap eder ki, bu da çok zaif bir ihtimaldir.[3]

Şimdi bizim Rīm-Sin'in RLA II s.164'teki b tarihini ele alalım: Bu tarihte Rīm-Sin'i tehdit eden düşmanlardan bahsedilmektedir. Eduard Meyer, *Geschichte des Altertums* I, 2 s. 644'te bu düşmanların Samsu-iluna'nın orduları olduğu ve Rīm-Sin'in Samsu-iluna'ya karşı Kassitlerle birleşmiş olması ihtimali yazılmaktadır. Fakat metnimizde ay. 3: lú.ḫúl.gál *ka-šu-ú*^{K1} ifadesinden bu düşmanların Kassitler olabileceği ihtimal dahiline girmektedir. Zira Samsu-iluna'nın 9. senesinde ugnim *ka-aš-šu-ú* = Kassit ordusu şeklinde Kassitlerden bahsedilmekte ve bunlarla çarpıştığı anlatılmaktadır. Rīm-Sin'in b senesi ise Samsu-iluna'nın 10. senesine tesadüf etmektedi.[4] Daima sene isimleri bir sene evveline ait hadiselere göre verilmekte olduğundan Rīm-Sin'in b senesinde olan hadise Samsu-iluna'nın 9. senesinde olması lazım gelir. Buna mukabil Kassit ordusundan Samsu-iluna'nın 9. senesinde bahsedilmiş olmasından bu hadiseyi de 8. senesine atfetmek akla gelirse de aynı sene için bir

3 A. Ungnad, Die Dynastieen von Isin, Larsa, Babylon, ZDMG 74, s.427 (Leipzig).
4 A. Ungnad, Rîm-Sin und Samsuiluna, ZA 23 s.28 (Strassburg 1907).

ús.sa formunun kullanılması (RLA II s.183 sol 154 b) bu hadisenin 9. senede vuku bulduğu, hadise vuku bulur bulmaz da ús.sa.formunun bırakıldığı anlaşılmaktadır. Zira eğer daha evvelki senede, yani 8. senesinde Kassit'lerle karşılaşmış olsaydı bu sene de ús.sa şekli yazılmayacak, doğrudan doğruya bu isim verilmiş olacaktı. Bu vaziyette Samsu-iluna'nın 9. senesine tesadüf eden Rīm-Sin'in b senesindeki hadiseye göre o sene Kassitler hem Samsu-iluna'yı hem de Rīm-Sin'i tehdit etmektedir. Aynı senede Samsu-iluna Kassit'leri bertaraf etmiş, ikinci senede Rīm-Sin'i mağlup ederek güney Mezopotamya'ya hâkim olmuştur.[5]

Yalnız *ka-šu-ú* kelimesini kesin olarak kassit kabul etmemize mâni olan küçük bir mesele mevcuttur. O da, "Kassit" kelimesi daima bu devirde *ka-aš-šu* veya *ka-aš-šu-ú* şeklinde yazılırdı. Halbuki bizim metinde *-aš-* yok, *ka-šu-ú*^{KI} tarzında yazılmıştır. Bir de sondaki KI'nin ne olduğu belli değildir. Şimdiye kadar bir *Ka-šu-ú* şehrine veya mevkiine tesadüf edilmemiştir.

öy.
1 5 2/5 gur še
2. giš.bán *ša/ta-di-ir-tum*
3. šà gú.un *ma-an-ni-ia*
4. *a-na kurummati-šu* gi.na
5. šu.ti.a *dam-qí--ì-lí-šu*
6. gìr *be-li–ri-im-ì-lí*
ay.
7. itu sig_4-a ud 28-kam
8. mu *ri-im*--^{d}EN.ZU lugal
9. lù.ḫul lù.ḫul.gál
10 *ka-šu-ú*^{KI}

mühür: 1. *dam-*[*qí--ì-lí-šu*]
2. dumu x-[.....]
3. arad^{d}mar-tu

5 A. Ungnad, Rîm-Sin und Samsuiluna, ZA 23 s.73 (Strassburg 1907).

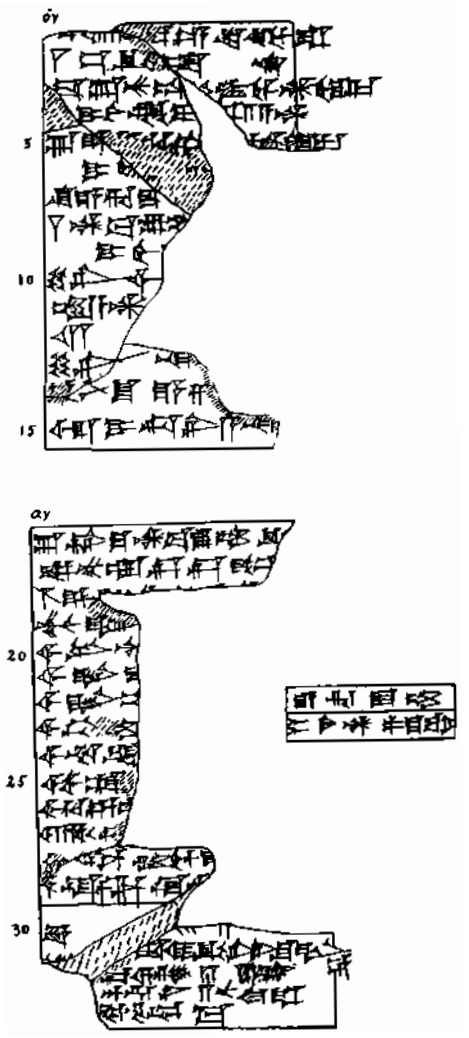
öy.
1 5 2/5 gur arpa
2. š/tadirtum ölçüsü(yle ölçülmüş),
3. Manniya'nın vergisine ait,
4. Onun muayyen nefakası için
5. Damqi-ilišu tarafından kabul (edilmiş)
6. komiser Bel-rimili
ay.
7. III. ay
8. kral Rīm-Sin'in
9. barbar insanlar
10. kassitler(?) (i mağlup ettiği veya durdurduğu) sene
mühür: 1. dam[qi-lišu]
2. [.....] oğlu
3. Tanrı Martu'nun kölesi

s.2- giš.bán = Hacim ölçüsü aleti, bununla hububat ölçülüyor, ŠL. 74. 170. Bu ölçünün (B. Landsberger, *Die serie ana ittišu* (MSL I) III. tablet I 25 v.d. de muhtelif nevileri görünmektedir. *ša/ta-di-ir-tum* kelimesi de bu ölçünün başka bir nevini göstermiş olsagerek, fakat bunu teyit edecek başka bir misal bulunmadı. Bu devirde 10 $sila_3$'dan az veya daha fazla $sila_3$ ihtiva eden bán'lar zuhur etmiştir ki, bu da onlardan biri olabilir.

4- *ana kurummati:* erzak, yiyecek, bilhassa nafaka ŠL. 469,5

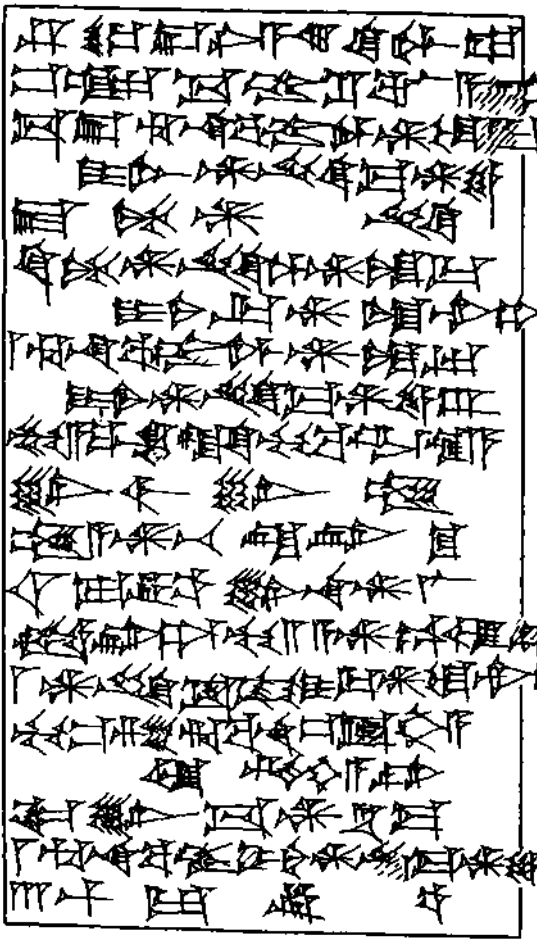
4- gi.na = tespit edilmiş, muayyen: ŠL 85 155.

Nr. 9304 + 13234 (Kopya: H. Kızılyay)

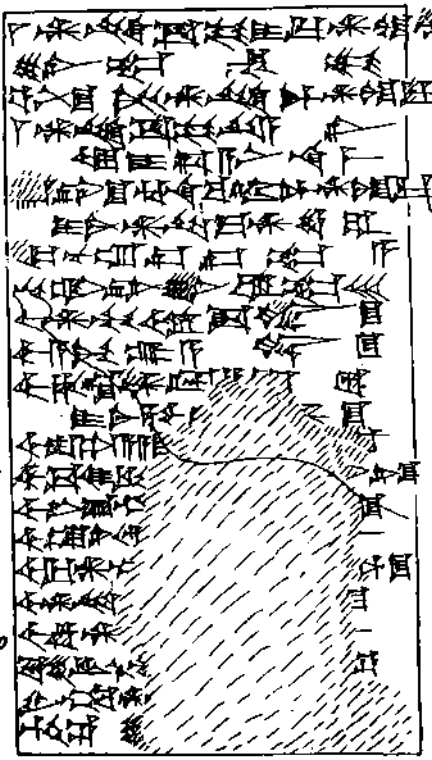
Nr. 13209 (Kopya: M. Ç. 3)

ÖY

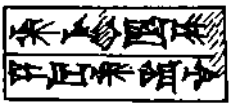

Ni. 13209

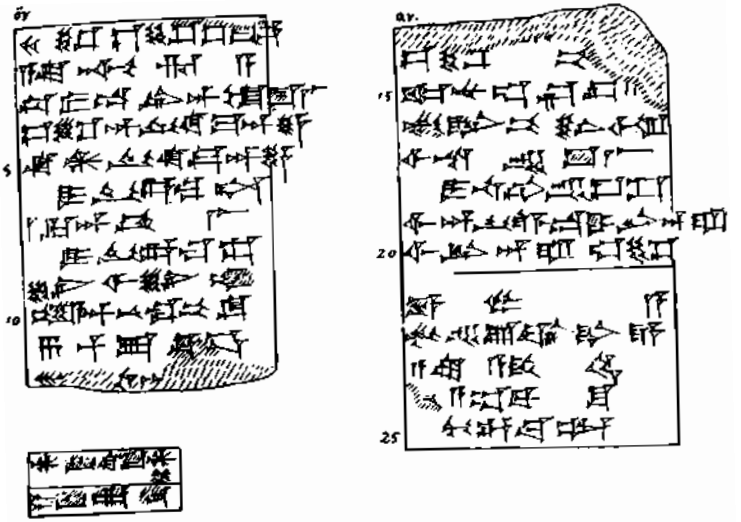
a.y.

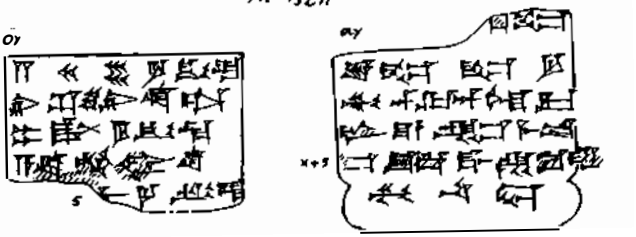

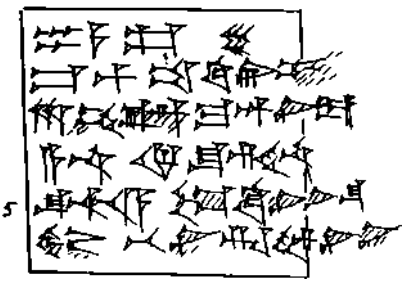
№. 13210 (Kopya : H Kızılyay)

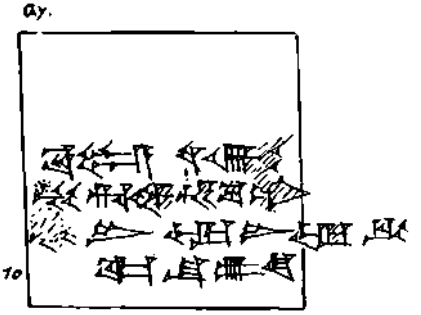
№. 13211

Ö1. Ni. 13235 (KOPYA: M.Ç.İ§)

Ö2.

KADIN NEDEN ÂDEM'İN KABURGA KEMİĞİNDEN YARATILMIŞTIR?*

Bundan 5 000 yıl önce çiviyazısını icat eden Sumerliler, zengin bir edebiyatı da yaratmayı başarmışlar. Bu edebiyatın izleri, özellikle tektanrılı dinlerin kitaplarına da girerek zamanımıza kadar ulaşmıştır. Bunlar arasında etkisi çok belirgin olan konulardan biri, Sumerlilerin "cennet efsanesi"dir.

Bu efsaneye göre, Yer Tanrıçası *Ki,* Dilmun denilen tanrıların oturduğu cennet bahçesinde 8 çeşit bitki yetiştiriyor. Bunların yenmesi yasak. Fakat Bilgelik Tanrısı *Enki* dayanamayıp iki yüzü olan vezirine bunlardan toplattırarak yiyor. Buna çok kızan Tanrıça, Tanrı'yı lanetleyerek ölüm halinde hastalanmasına neden oluyor. Bu duruma üzülen tanrılar, tanrıçaya onu sağlığına kavuşturması için yalvarıyorlar. Kalbi yumuşayan tanrıça, tanrının yanında otararak her ağrıyan yeri için bir tanrı veya tanrıça yaratıyor.

Böylece tanrının yediği 8 bitkiye karşı sekiz organından sonuncusu kaburgaya geliyor sıra. Onu iyi edecek bir tanrıçadır. Adı da "kaburganın hanımı" anlamına gelen *Nin-ti* olmuştur. Bu kelimeden *Nin* hanım, *ti* kaburga demektir. *Ti*'nin ikinci anlamı "yaşam" dır. İkinci anlam alınırsa adı "Yaşamın Hanımı" olur.

Bu hikâye yazılı veya sözlü olarak yüzyıllar boyu varlığını sürdürüp *Tevrat*'a kadar gelmiştir. Burada Sumer'in cennet bahçesinde yasak meyveyi yiyen tanrı "Âdem" olmuş. Kaburgasını iyi eden

* *Cumhuriyet* gazetesi ve *Bilim Teknik* dergisi, Ocak 1995.

tanrıça, kaburgadan yaratılan kadına dönüşmüş. Tanrıça'nın adındaki *ti*'nin anlamı "yaşam" olarak alınarak bu kadına "yaşamın hanımı" anlamındaki "Havva" adı verilmiştir (*Kur'an*'da Havva anlamı yok).

Tanrı'ya yasak meyveyi getiren iki yüzlü vezir de bazen şeytan, bazen yılan veya kadın olarak karşımıza çıkmaktadır.

BİR RAHİBENİN ÇEYİZİ VE EVLENME KONTRATI

1 kadın köle adı ..., 1 kadın köle adı Şarrat-sippar, 6 şegel (ağırlığında, 1 şegel=8.5 gr.) altın küpe, l şegel altın boyun süsü, 4 şegel gümüş kolluk, her biri 4 şegel ağırlığında 4 adet gümüş bilezik, 10 elbise, 20 baş giyeceği, 1 battaniye, 1 palto, 1 deri torba, 1 öküz, üç yaşında 2 inek, 30 koyun, 20 mana (l mana=60 şegel=10 kiloya yakın) ağırlığında yün. 30 litrelik 1 bakır kazan, 1 baklagilleri ezmek için taş, l tahıl ezmek için taş, 1 uyumak için yatak, 5 sandalye, 1 berber kutusu, ... 2 kutu, 1 yuvarlak kutu, 60 litre susam yağı, 10 litrelik küp içinde en iyi cinsten kozmetik yağı, 1 tahta tepsi, 2 yün tarağı, 3 baş tarağı, 3 tahta kaşık, 2 dokuma tezgâhı, bir kutu dolusu iğ, 1 küçük kap altlığı, 1 ...belesaa adlı kadın, l Qiştilabrat adlı erkek.

Bütün bunları, İmgursin'in oğlu Avilsin, kızı Tanrı Marduk'un naditum ve kalmaşitum rahibesi Livirsagil'e, çeyiz olarak verdi. Bu çeyizi kız, Ku-İnanna'nın oğlu İştar rahibi Utul-İştar'ın evine götürdü. Utul-İştar'ın oğlu başlık parası olan 1/2 mana (220 gr.) gümüşü kızın eteğine bağladıktan sonra babası Utul-İştar'a döndü ve ileride hanımın oğulları onun vârisleri olduğuna Tanrı Şamaş, Tanrı Marduk ve Kral Ammi-ditana adına yemin etti.[1]

Bu metin Akadca olarak çiviyazısı ile kil tablet üzerine yazılmış. Yazılış tarihi kral Ammiditana adına yemin edildiğine göre o,

1 J.N. Postgate, *Early Mesopotamia, Society and Economy at the Dawn of History*, s.192, text 10-11.

MÖ1683-1647 tarihleri arasında Babil'de kral. Son Sumer devleti devrildikten sonra topraklar İsin, Larsa ve Babil olmak üzere üç şehir krallığına ayrılmıştı. Bundan 250 yıl kadar sonra Babil'de kral olan Hammurabi bütün bu şehir beyliklerini birleştirip idaresi altına aldı. Bundan sonra Sumerliler tamamıyla siyasal yaşamdan çekildiler, dilleri konuşma dilinden çıktı, yerine Sami dil olan Akadca geçti. Sumer dili dinsel ve edebi bir dil olarak İsa'nın doğumuna kadar varlığını korudu. Hammurabi Babil şehir beyliğinin 6. kralı. Ammiditana Hammurabi'den sonra 3. kral. Onun zamanında iyice Sami geleneklerinin ortaya çıktığını bu belgede görüyoruz. Sumerlilerde evlenirken başlık parası yoktu. Burada başlık parası başlıyor. Bu paranın eteğe bağlanması da onların geleneği. Marduk Tanrısı da Samilerin yarattığı yeni bir tanrı. Bu da insanların tanrıları nasıl yarattığının bir göstergesi.

Damada götürülen çeyiz pek çok mücevher, hayvan, köle ve diğer eşya. Bunlar arasında antropolojik yönden sandalye, kaşık, bakır kazan, tepsi, çeşitli taraklar, berber kutusu, dokuma tezgâhı, iğler önemli. Yatak, karyola şeklinde mi yoksa minder gibi mi belli değil. Sumerlilerde yatmak için karyola, yemek için masa ve sandalye kullanıyorlardı. Bizde hâlâ yerde yatıp, yerde yemek yiyenler olduğuna göre, Sumerliler ne uygarmış o zaman!

Evlenen *naditum* rahibe Güneş Tanrısı Şamaş'ın gelini olarak mabede giriyor ve tanrı ile evlenmiş sayılıyor. Fakat nasıl bir dinsel iş yaptığı bilinmiyor. Sippar şehir beyliğinde bunlar evlenemiyorlar, fakat Babil'de evleniyorlar. Mirası kocasına değil oğullarına kalıyor.

BABİLLİLER KİRA MESELESİNİ 3 700 YIL ÖNCE HALLETMİŞLERDİ*

Adamlar bundan 3 700 yıl önce meselelerini halledip taşa geçirmişler de biz hâlâ daha "eski kira kanunu, borçlar kanunu, en yeni kira kanunu, borçlar kanunu eyvah! Kiracılar sokağa dökülecek, hükümet de tedbir almadı ki canım" diye birbirimize giriyoruz.

Eviniz mi yok? Yapacağınız şey gayet basit. Biraz çamur, bir fırın ve bir de çiviniz oldu mu iki nüshalı bir kontrat yapıp istediğiniz evi rahat rahat kiralayabilirsiniz. Ama tabii Türkiye'de değil de MÖ 1750 yıllarında Babillerin yaşadığı yerlerde.

Kral Hammurabi (biz hâlâ "kanun, kanun" diye uğraşaduralım) meşhur kanununda, kira ile ilgili maddeleri sıralayıvermiş bile. Kiradan sonra bina ile ilgili diğer hususları da ihmal etmemiş. Çamurdan yapıp pişirdiği ve çivi ile yazdırdığı kanun kitabında inşaatçıların hileye sapmalarını önlemek için de demiş ki:

> *"Eğer bir mimar, bir şahsa bir ev yapar da sağlam olmadığı için yıkılırsa ve bu suretle evin sahibinin ölümüne sebep olursa kendisi de öldürülecek, sahibinin oğlu ölürse mimarın da oğlu öldürülecek, kölesi ölürse yerine başka bir köle verilecek, eğer eşyalara zarar vermişse bütün eşyaları tazmin edecek ve evi sağlam yapmadığı için yıkıldığından tekrar onu yapacak ve ev sahibinden para istemeyecektir."*

* *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1963.

Aradan binlerce yıl geçmiş, kira kontratlarının yazılma şekli değişmiş, fakat ev sahiplerinin peşin kira alma alışkanlıkları devam etmiştir. İşte MÖ 1750 yıllarında Sipar şehrinde Akadca yazılmış bir kontrat bunu ortaya koymaktadır:

> *"Güneş Tanrısı Rahibesi Ribatum'un evini, Nuralişu'nun oğlu, Nurşuburnasir bir seneliğine kiraladı. Bir senelik kira bedeli olarak 3 şegel (25 gram kadar) gümüş verecek. Bir senelik kira bedeline mahsuben 1,5 gin gümüş vermeyi de kabul etti. Tiru ayının başında taşındı. Ayrıca senede Güneş Tanrısı'na ait 3 bayramda bir parça et, 10 sila şarap götürecek."*

Kontratın altında iki şahidin imzası ve tarih var: Hammurabi'nin 36'ncı senesinin birinci ayı.

Bir de not ilave etmiş ev sahibi, tıpkı bugünküler gibi: "Peşin verilen gümüş için kiracı, ev sahibini krala şikâyet edemez. Eğer ev sahibi, kiracıya evden çık derse peşin verileni iade edecektir."

Hani şu kira tespitinde bina maliyetinin 10 yıla bölüşülüp kiraya esas alınması meselesi var ya. Onu bile MÖ 1750 yılında halletmişler. Bizde olduğu gibi, "6 misli, 55 misli, hayır yüzde 25 eksiği" diye çıkmaz münakaşalara saplanacaklarına, esaslarını bir taşın üzerine geçirmişler, sonra da oturup anlaşma yapmışlar:

> *"İkunpiadat'ın ve Pirhum'un çocuklarının evinin caddesi yanındaki yarım asırlık arsaya Silliişter bir ev yaptı. Ev bedeline karşılık 10 sene kirasız oturduktan sonra çıkacak. Ev ve eve ait masraflar hakkında hiçbir iddiada bulunmayacak."*

Bütün bu saydığımız sapan taşından kaldırım taşına kadar taşlar... Pardon... kanunlar, kontratlar var ya İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin Sumer, Hitit ve Akadca yazılmış çiviyazılı tabletler arşivinde duruyor. Hepsi 70 bin tane. Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan kazılardan çıkarılıp da yurtdışına kaçırılmamış olanlar sadece bunlar.

İçlerinde alındı makbuzları, yolluk makbuzları da var. "2 mana (ortalama 900 gram kadar) bakır ki onun kıymeti 1 gin (8,8 gram) gümüştür, bunu Urunsku'dan Lugalmagurre 11. ayda aldı. Kral Amassi'nin ikinci senedinde."

Belki kira meselesinde "3 700 yıl önce yaşayanlar kadar bile olamadık" diye hayıflandınız. Ama ceplerinizi karıştırın, nüfus kâğıdınızı, not defterinizi, vesikalık fotoğraflarınızı, kartvizitlerinizi, damga pullarını, elektrik, su, bekçi makbuzlarını ortaya dökün, sonra bu kırtasiyeciliğimizle 3 700 yıl önce yaşamış olsaydınız taşıyacağınız taşlar için tutacağınız hamalları düşünüp Tanrı'ya şükredin ve biraz olsun rahatlayın...

TARİHTE İLK CEZAEVİ VE ORAYA İLK GİREN YAZAR[1]

Bizde mi yalnız yazarların cezaevine girmesi? 4 000 yıl önce Sumer'de de olmuş bu uygulama. Ribidagan adlı bir yazarın ayaklarına zincir vurulmuş cezaevinde. Fakat o yılmamış, boş oturmamış "Sa" olarak adlandırdığımız bir sözlük yazmış orada. Adını bilmediğimiz bir başka yazar da girdiği cezaevi, yargısı ve cezaevi gardiyanı olan bir hanım hakkında bilgi bırakmış bize. Yalnız her iki yazarın hangi suçtan bu cezayı aldığını bilmiyoruz. Sumer, Babil ve Asur kanunlarında hapis cezasına rastlayamadım.[2] Fakat bazı mahkeme zabıtlarında var. Örneğin, "bir çiftçi çift işlerini iyi yapmadığı için cezaevine giriyor. Çıktıktan sonra yine istenildiği şekilde çalışmadığı için evinde tutuklu olarak yaşıyor."

Sumer kanunları genellikle çok kırıklı olduğundan buna ait maddeler bulunmamış olmalı. Sumer kanunları daha insancıl. Göz göze diş dişe yok. Biri birinin bir yerine zarar verirse para cezası var. Halbuki Sami olan Hammurabi kanununda, bir kimse birinin elini veya ayağını kırarsa onun da eli veya ayağı kırılıyor. Öldüren öldürülüyor.

Sami kanunlarında çok çeşitli cezalar da var. Bunlardan bazıları, başa zift dökme, nehre atma, saç kesme, para cezası, krala ücretsiz iş yapma, kazığa çakılma (kocasını sevgilisi için öldüren kadı-

1 Miguel Civil, "On Mezopotamian Jails and their Lady Warden", *The Tablet and Scroll Near Eastern Studies in Honor of William W. Hallo,* s.72-78.

2 Prof. Mebrure Tosun-Doç. Dr. Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Saduga Fermanı.*

na uygulanıyor), asılma, ateşe atılma gibi. Babaya el kaldıranın eli, çocuğu değiştiren süt annenin de memeleri kesiliyor. Cinayetler gibi, izin almadan kanal açmak, borç alınan tahılı geri vermemek de ölüm cezasına neden oluyor.

Bizim tutuklu yazarımız, kültürle ilgili her konuda olduğu gibi, cezaevlerinin de Sumer'de başladığını 110 satırlık yazısıyla gösteriyor bize. Sumerliler hemen her konuyu şiir halinde yazarlar, fakat bu yazarın yazdıkları her nedense şiire benzemiyor. Bir hayli karışık. Sumerologlar bunun adamın hapisteki ruh halinden olabileceğini düşünüyorlar. Bu metin (MÖ 1800 yıllarının başlarında) Sumerliler arasında o kadar tutulmuş ki, edebiyatın klasiği olarak kabul edilmiş ve 55 kopyası yapılarak başka şehirlerin kitaplıklarına gönderilmiş. Bunda ilk kez Sumer'de bir cezaevinden ve onun durumundan, gardiyanından, oraya girmeye neden olan yargıdan söz ediliyor.

Metnin ilk kısımları kırık. Metin, cezaevinin kötülüğü, binanın sağlamlığı, suçluları yakalama yeteneği ile başlıyor. O, etrafı kapalı, karanlık, ancak kapısı açıldığı zaman ışık görünüyor. Suçlular tutuklandıktan sonra yargı yapılıyor. Yargı açık havada, fakat gölgelik bir yerde oluyor. Belki kral sarayı yakınında bir yer burası. Gölgelik ağaçlardan mı yapılmış, yoksa yapay bir gölgelik miydi, belirtilmemiş. Yargı bitip tutuklama kararı alınınca cezalı içeri alınıyor. Cezaevi kadının dölyatağı olarak düşünülmüş. Orada ceza süresi boyunca bütün kötülükler bırakılıyor. Ceza bittikten sonra cezalı yepyeni bir insan olarak çıkıyor oradan, aynı yeni doğan bir çocuk gibi. O yüzden Sumercede cezaevinden çıkmak, doğmak, doğurmak kelimeleri ile anlatılmış., Dölyatağının karşılığı da merhamet ve acıma kelimeleri. Bu deyim Akadlar aracılığıyla Arapçaya geçmiş ve dölyatağı aynı anlamda "rahim" olmuştur.

Cezaevinin gardiyanı bir kadın, daha doğrusu bir tanrıça. Neden bir kadın? Neden güçlü kuvvetli bir erkek değil? Metnin yazarına göre hapis cezası, ölüm cezasına nazaran daha hafif ve insancıl.

Acıma, merhamet ve şefkat var. Sumerlilerde de bu duygular daha çok kadınlara has. Kadın gardiyanın tutukluları, şefkat ve sevgisi ile doğru yola yönlendireceği düşünülmüş. İlginç olan, Gilgameş Destanı'nda da kır adamı Enkidu'yu bir kadın insanlaştırıyor. Sumer meyhanelerini de kadınların işletmesiyle, kadınların yumuşaklığı ve eğiticiliği ile içki içen erkeklerin terbiyelerini korumaları sağlanıyordu herhalde. Bu da Sumerlilerde kadına verdikleri değeri gösteriyor.

Metnin son kısmında Gardiyan olan Tanrıça Nungal kendini övüyor.

Sumer Cezaevi

Metnin baş kısmı kırık ve pek anlaşılır değil.

26- Nungal, cezaevinin hanımı, göğü, yeri halelendiren güçlü kraliçe,

27- yeri yönettiği evin bir bölgesinde, kutsal kürsüde oturuyor.

28- toplantının ortasında krala bakıyor.

29- Işığını düşmanların üstüne tutuyor,

30- Dikkati hiçbir zaman bitmiyor.

31- Büyük ev düşman için bir tuzak,

32- Fakat ülke için bir öneri.

33- Korku dalgaları bir sel gibi nehir yataklarından taşıyor.

34- İçeri getirilen, onun (tanrıçanın) ışığına karşı koyamıyor.

35- Evrenin tanrıları yargıya karşı eğilmek zorundalar,

36- Yüce evin hanımı yüksekteki lacivert taştan kürsüsünde oturuyor.

37- Gözleri yargının ve kararların üzerinde. Doğruyu ve yanlışı biliyor.

38- Ülkenin üzerine, onun akıllıca örülmüş ağını atıyorlar.

39- Onun yolunu izlemeyen kötüler, ağdan kurtulamıyorlar,

40- Büyük evin kapısı kızgın bir fırtına, herkese ulaşan bir sel.

41- Tanrısı tarafından onaylanmayan biri kapıya gelince,

42- Cezaevi gardiyanı Nungal'in ilahi ellerine teslim edilir.

43- Bacakları açılmış, vahşi bir sığır gibi sıkı ve acı veren bir şekilde kavranmıştır.[3]

44- Hanım onu hüzün evine gönderir.

45- Onun gözlerini bağlar, karanlıkta yürütür.

46- Adam yolunu unutur, geniş bir sokakta kaybolur.

47- Tanıdıkları onunla konuşmaz, ondan uzak dururlar.

48- Hiçbir kuvvetli kimse "açın bu kapıyı" diyemez. Yapılan büyüler etkisizdir.

49- Bu kapı yıkıntılar içinde bir şehre açılır, etrafı yok olmuştur.[4]

50- İçerideki adam, büyük baykuşun pençesine yakalanmış serçeler gibidir ve kapının açılışına, güneşin doğuşu gibi bakar.

51- Kardeş kardeşin şanssız günlerini sayar, fakat hesapları karışıktır.

52- Adam arkadaşını tanımaz, birbirlerine yabancı olmuşlardır.

53- Arkadaş arkadaşa yanıt vermez, dış görünüşleri değişmiştir.

54- Evin içinden feryat, figan ağlama sesleri gelir.

55- Tuğla duvarları kötüleri ezer, fakat dürüst insanın doğmasına öncülük eder.

56- Kızgın kalpler orada ağlayarak, inleyerek günlerini geçirir.

57- Duruşma günü geldiğinde cezaevi bir festival gibi düzenlenir.

58- Tanrılar sorgulama için hazırdır bu çetin sınavda.

3 Bu satırın ne anlama geldiği belirli değil. Acaba zincirlenme mi? Sumer'de suçluların kelepçelendiği, zincirlendiği, Lagaş Kralı Gudea'nın Eninnu mabedi ile ilgili olayları yazdırdığı 1 500 satırlık silindirinde, bu mabedi yaptırırken "kelepçeleri ve zincirleri" kaldırdığı anlatılıyor, Cilindir A XII 24.

4 "Bu kapıyı biri açınca içerde yalnız yıkıntı görecek" bu anlam oldukça garip görünüyor.

59- Dürüstten kötüyü ayırırken, doğru kişinin çıkmasına yardımcı olur.

60- Hanım düşmanı sıkıştırır, onun kolunun uzunluğundan kaçamaz.

61- O anda hanımım kendini över,

62- Güçlü kraliçe, kutsal Nungal kendini kutlar.

Buradan sonra 75. satıra kadar kırık.

75- Acıma ve merhamet benim, kimseye baskı yapmam!

76- karabaşlı halkı izlerim, onlar gözaltındadır.

77- yaşam tabletlerini elimde tutarım, doğruları buraya yazarım.

78- Benden hiçbir şekilde kaçılamaz, yapılanları bilirim.

79- bütün ülkeler bana, kendi ana tanrıçaları gibi bakarlar.

80- sert cezaları yumuşatırım, ben şefkatli bir anneyim.

81- en kızgın kalpleri serinletirim, üstlerine serin su dökerim.

82- yaralı kalpleri sakinleştiririm, yok olmanın ağzından insanları kurtarırım.

83- ben evimi şefkatle kurdum, hayat veren bir hanımım.

84- gölgem, temiz yerde yetişen bir meşe ormanı gibidir.

85- güçlü olan kocam *Birtum* orada benimle oturur.

86- yüksek kürsüde oturup önemli emirler verir.

87- evimin ruhları, güzel gözlü melekler, insanları gelmeleri için çağırır.

88- baş denetleyicim *İgalimma* evimin ışığıdır,

89- evimin bakıcısıdır, insanları gelmeleri için çağırır.

90- habercim hiçbir şeyi unutmaz, sarayın gururludur.

91- Enlil'in isimlendirdiği şehirde doğru ile yanlışı bilirim.

92- *Ninharrana* haberleri getirir, onlar bana sunulur.

93- baş berberim, görkemli evde, sedirimi altıma koyar,

94- bu mutlu olayı Tanrı *Nezilla*[5] organize eder,

5 Bu Tanrı, Tanrıça Nungal'in kahramanı.

95- bir kişi büyük eve getirildiği zaman önemli bir suçla suçlanır.

96- baş savcım *Ninmug* suçlayarak kolunu uzatır.

97- kişi ölüm cezasına çarpılır ama, idam edilmez.

98- onun yerine bu kimse yok olmaktan kurtarılır.

99- benim "hayat evime" getirilir ve burada deneyim altında tutulur.

100- benim tozlu evimde kimse temiz elbise giyemez.

101- evim sarhoş biri gibi adamın üstüne düşer.

102- evin karanlığında o, yılanları, akrepleri dinler.

103- evim yalancıyı yok eder, doğru insanı doğurur.

104- dölyatağına benzeyen tuğla duvarlarını gözyaşıyla doldurdum, ama aynı zamanda burayı şefkatle inşa ettim

105- bu adamın kalbini yumuşatırım, onu yatıştırırım.

106- onun için tanrısının kalbini yumuşattıktan sonra, bu adamı değerli maden gibi parlatırım.

107- tozların arasından onun ışıldamasını sağlarım.

108- kutsal bir vücuda uygulanmış iyi bir maden gibi kirini yıkar temizlerim.

109- onu tanrısının iyi ellerine teslim ederim.

110- böylece bu adamın tanrısı[6] hep övülür,

111- aynı zaman da bu adam beni de över ve ululuğumdan söz eder.

Görüldüğü gibi, gardiyan olan Tanrıça Nungal bir anne gibi şefkatli ve merhametli. Ağır cezaları hafifletiyor, kızgın kalpleri yatıştırıyor, insanları yok olmaktan kurtarıyor. Tanrıçanın yardımcıları da var. Bunların başında kocası Birtum geliyor. Ondan sonra denetleyicisi, habercileri,[7] berberi, başsavcısı ve melekleri var. Onun en

6 Sumer'de her şahsın kendi Tanrısı var. O kimsenin isteklerini büyük Tanrılara ulaştıran, onu koruyan o'dur. Bu *Kur'an*'da " her insanın bir koruyucu meleği vardır" şeklinde geçmiştir.

7 Bir metinde Tanrıça'nın 8 habercisi olduğu yazılıyor.

önemli işi tutukluyu şefkat ve sevgi ile iyi insan yapmak. Tutuklunun iyi insana dönmesini, değerli bir madenin parlamasına, kiri yıkanıp temizlenmiş, madenle kaplanmış kutsal bir vücuda (tanrı heykeline) benzetiyor.

UŞAK VE EFENDİSİ ARASINDAKİ KARŞILIKLI KONUŞMA

Bu metin İsa'dan önce 1800'lerde Akadca yazılmış olarak bulundu. Sumercesi var mıydı bilinmiyor. Bu oldukça eğlendirici ve komik bir dialog olarak görünüyor. Burada bey uşağına yapacağı işleri söylüyor, uşak da onu, atasözlerine benzer bilge sözlerle onaylıyor. Bey fikrini değiştirip bu işi yapmayacağını söyleyince uşak da ona uyacak yanıtı bulmakta güçlük çekmiyor. Aslında uşak burada efendisinden daha akıllı görünüyor. Onun istediği ve istemediğine karşı gereken cevabı buluveriyor. Burada göze çarpan, atasözlerinin aynı konuda olumlu olumsuz yanıtları karşılaması, onların bilgeliğine pek de güvenilmeyeceğini gösteriyor. Metnin sonunda efendisi onu öldüreceğini söyleyince verdiği yanıt çok düşündürücü: "Sen de benden sonra en fazla üç gün yaşayabilecek misin?"

Uşak dinle beni:

Evet beyim, evet!

Çabuk bana bir araba getir ve onu koşuma hazırla ki, saraya gidebileyim.

Git beyim git!
Orada sana saygı gösterirler

Hayır uşak saraya gitmeyeceğim

Gitme beyim gitme

Onlar seni bilemediğin yollara gönderirler, o da seni gece gündüz acıyla kıvrandırır.

Uşak dinle beni

Evet beyim, evet!

Acele su getir, ellerimi yıkayıp yemek yemek istiyorum

Yemek ye beyim, yemek ye!
Devamlı yemek insanı akıllı yapar,
Yıkanmış elle yemek yiyenin tanrısı beraberinde olur.

Hayır uşak yemek yemeyeceğim.

Yemek yeme beyim, yemek yeme!
Acıkmanın arkasından yemek,
Susamanın arkasından içmek insan için en iyidir.

Uşak dinle beni:

Evet beyim, evet.

Çabuk bana su getir,
Ellerimi yıkayıp tanrıma kurban yapacağım

Kurban yap bey, yap!
Tanrısına kurban yapanın kafası huzurludur,
Tanrısı da hep alacaklı olur.

Hayır uşak ben tanrıma kurban yapmayacağım.

Yapma bey, yapma.
Eğer kurban yaparsan tanrını arkandan köpek gibi izletirsin,
O senden ya tören yapmanı, veya ona her şeyi sormanı ister.

Uşak dinle beni!

Evet beyim, evet,

Bir isyan çıkaracağım

Çıkar bay, çıkar..
Siz bir isyan çıkartmadıkça, elbiseleriniz nereden gelecek?
Karnınızı kim doyuracak?

Hayır uşak, asla bir isyan çıkarmayacağım.

İsyan çıkarma bey, çıkarma!
İsyan çıkaran ya öldürülür, ya derisi yüzülür,
Ya gözleri oyulur ya da yakalanarak hapse atılır.

Uşak dinle beni!

Evet beyim, evet.

Ben bir kadınla sevişeceğim.

Seviş beyim, seviş
Bir kadınla sevişen adam korkuyu ve kederi unutur.

Hayır uşak, asla bir kadınla sevişmeyeceğim.

Sevişme bey, sevişme!
Kadın bir tuzaktır, bir tuzak, bir çukur, bir hendek.
Kadın keskin bir hançerdir, adamın boğazını keser.

Uşak dinle beni!

Evet beyim, evet.

Ben bir faizci olarak borç vereceğim.

Borç ver bey, borç ver.
Her kim faizci olarak borç verirse
Faiz çok olduğu sürece arpası kendinde kalır.

Hayır uşak ben faizci olarak asla borç vermeyeceğim.

Borç verme bey, borç verme!
Borç vermek kadınla sevişmek gibidir, karşılık çocukların olur,

Onlar senin arpanı yerler, sen de durmadan lanet edersin.
Ve arpanın faizinden de mahrum kalırsın.

Uşak dinle beni!

Evet beyim, evet.

Ülkem için iyi işler yapmak istiyorum.

Yap bey yap!
Ülkesine iyi işler yapan adamın işleri Tanrı Marduk'un çanağına gider.

Hayır uşak hayır, ülkeme iyi işler yapmak istemiyorum.

Yapma bey, yapma. Eski harabelerin olduğu yere git,
Etrafı dolaş, er veya geç ölenlerin iskeletlerine bak!
Kim iyi işler yapmış, kim kötü işler yapmış (anlaşılır mı?)

Uşak dinle beni!

Evet bey, evet.
İyi olan hangisidir? Benim boynumu mu, senin boynunu mu kırıp nehre atsam iyidir?

Kim göğe yetişecek kadar uzun, kim dünyayı kucaklayacak kadar geniştir?

Hayır uşak seni öldüreceğim ve benden evvel göndereceğim.

Sonra beyim benden sonra üç gün daha fazla yaşayabilecek misin?[1]

1 *Ancient Near Eastern Texts, Supplementary Texts and Pictures Relating to the Old Testament*, s.601.

SUMER EDEBİYATI*

Değerli bir yazar olan arkadaşım Sayın Serhat Kestel ile bir konuşmamızda Sumer edebiyatından söz ediyordum. O birden yüzüme şaşkınlıkla bakarak "Sumerlilerde edebiyat mı varmış" diye hayretle sordu. Onun bu sorusuna hiç şaşırmadım. Çünkü ülkemizde Sumer edebiyatı ile ilgili, çevirisini yaptığım *Tarih Sumer'de Başlar* kitabı[1] ve birkaç bilimsel makale dışında bir yayın yapılmadı. Dış ülkelerde de Sumer edebiyatı adı altında bir kitap yok. Fakat bu konuda yapılan çalışmalara ait çeşitli yayınlar var. Bunların başında Prof. Samuel Noah Kramer'in yayınları geliyor. Çünkü o, yaşamının tam 60 yılını Sumer edebi metinleri üzerinde çalışmakla geçirdi (1897-1990). Kendisi çiviyazılı belgeler bulunan bütün müzelere giderek, tabletler arasında Sumer edebi metinlerini saptayıp kopyalarını, çevirilerini yaptı ve yayınlattı. Ayrıca yaptığı kopyalarla dünya sumerologlarının da bu metinler üzerinde çalışmalarını sağladı. Sumer edebiyatı hemen hemen bütün türleriyle ortaya çıkmış bulunuyor.[2]

Edebi Metinleri İçeren Tabletlerin Öyküsü

Sumer edebiyatı üzerine çalışmalar bu yüzyılın başlarından itibaren sürmesine rağmen, ancak yüzyılın ilk yarısından sonra birçok

* *Bilim Ütopya,* sayı 26, Ağustos 1996.

1 Samuel Noah Kramer, *History Begins at Sumer (Tarih Sumer'de Başlar),* çev. Muazzez İlmiye Çığ, Ankara, 1990.

2 Samuel Noah Kramer'in bütün yayınları için bkz. Samuel Noah Kramer, *In the World of Sumer. An Autobiography,* America, 1986, s.243-251. Aynı kitapla Sumer edebiyatı üzerinde diğer çalışanların yayınları da verilmiş; s.252-253.

metnin anlaşılması ve tanımlanması mümkün oldu. Fakat geride çalışılacak daha yığınlarla metin var. Bunların bir kısmı müzelerde yayımlanmadan duran veya ne olduğu anlaşılamayan parçalar halinde bulunuyor. Bir kısmı da toprak altında kuşkusuz.

Bilindiği gibi, Sumerliler insanlık tarihinde dillerine uygun ilk yazıyı icat eden uygarlık. Önce resim şeklinde başlamış yazı ve taşlar üzerine kazılmış. Daha sonra Fırat ve Dicle nehirlerinin getirdiği balçık, yazı malzemesi olarak kullanılmış. Yazı, yüzyıllar boyunca resim yazısından çiviyazısı[3] dediğimiz şekle dönüşmüş ve MÖ ikinci binin başlarında hemen her konuyu yazacak şekilde geliştirilmiş. Bu geliştirme okullarda olmuş. Bulunan belgelerden anlaşıldığına göre, yazının icadından hemen sonra okullar açılmış. Fakat bu ilk çağlara ait elimizde çok az belge var.

Sumer edebi tabletlerinin en çok bulunduğu yer, zamanında bir kültür merkezi olan ve yüzyıllar boyunca varlığını koruyan Irak'ta Bağdat'ın güneyinde (eski adı) Nippur (yeni adı Niffer) şehri harabeleridir.[4]

Tabletler İstanbul Arkeoloji Müzelerine, ilk olarak Nippur kazılarından geldi. 1883 yılında Osman Hamdi Bey tarafından çıkarılan Eski Eserler Nizamnamesi'ne göre, o tarihten sonra yapılacak kazılarda bulunan bütün eserlerin kazıyı yapanlarla Osmanlı Devleti arasında paylaşılması öngörülmüştü. Daha önceki kazılardan çıkan bütün eserler Avrupa'ya, özellikle İngiltere'ye götürülüyordu. 1835 yılında ilk çözümü başarılan çiviyazılarının okunup anlaşılması, bulunup İngiltere'ye götürülen Asurbanipal kitaplığı yoluyla çok ilerlemiş ve Asuroloji bir bilim dalı haline gelmişti. Ancak o zamanlar Sumerliler hakkında hiçbir bilgi yoktu. Yalnız Asur edebi

3 Çok kere "çiviyazısı" dediğimde hemen "çiviyle mi yazılıyormuş" sorusu ile karşılaşıyorum. Bu ad, yazıyı oluşturan işaretlerin çiviye benzemesinden dolayı çağımızın bilim adamları tarafından verilmiştir.

4 Eski Nippur şehriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Muazzez İlmiye Çığ, *Sumer'li Ludingirra/ Geçmişe Dönük Bilimkurgu,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.

metinlerinde, özellikle Gılgamış Destanı'nda bulunan ve Asurca olmayan özel adlar, bu konuların başka dilden geldiğini kanıtlıyordu. 1883 Nizamnamesi'ne göre ilk kazı Philadelphia Üniversite Müzesi tarafından 1889 yılında Nippur'da başladı ve 1900 yıllarına kadar ara ara süren kazılardan çıkan eserlerle tabletler İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile yarı yarıya paylaşıldı.

Bu arada şunu da belirtmeden geçemeyeceğim. Üniversite Müzesi Osman Hamdi Bey'e Irak'ta kazı yapabilecekleri 10 yer adı vermiş. O bunlar arasından Nippur'u seçmiş. Bu hakikaten büyük bir şans olmuş bizim için. Daha önce de belirtildiği gibi, Nippur Sumer'in kültür merkezi idi. Varlığını MÖ en az 2500 yıllarından başlayarak İsa'nın doğumuna kadar korumuş olması dolayısıyla bütün bu çağlara ait belgeleri saklamış yıkıntılarında. Bu kazılardan 14 bin kadar tablet Arkeoloji Müzelerinin payına düşmüş. Bir o kadarı da Philadelphia Üniversite Müzesi'ne gitmiş. Arkeoloji Müzesi'ne gelen tabletlerin yaptığımız tasnifinde 1 500 kadarı Sumer edebi metni olarak ayrılmıştı. En az o kadarı da Üniversite Müzesi'ndeydi kuşkusuz. Bir kısmı daha sonraki kazılardan çıkmış, kaçırılmış veya satılmış olarak dünya müzelerine dağılmış tabletlerle birlikte, bütün Sumer edebi metinlerini kapsayan 5 bin kadar tablet ve parça olduğu tahmin ediliyor. Bunların hemen üçte biri İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nde bulunuyor.

Tabletlerin müzede olması, ancak yayımlanmalarıyla bir anlam kazanır. Edebi metinler genellikle uzun olduklarından büyük tabletlere yazılmış. Bunlar da toprak altında kalınca parçalara ayrılmış. Tabletler paylaştırılınca, parçaların bir kısmı İstanbul'da kalmış bir kısmı Amerika'ya gitmiş. Bu nedenle, iki müzenin tabletleri bir arada işlenmedikçe Sumer edebiyatının ortaya çıkması olanaksızdı. Bu amaçla Philadelphia'da bulunan tabletler üzerinde çalışan Samuel Noah Kramer 1937'de bir yıl, 1946'da kısa bir süre 1951'de yine bir yıl için Arkeoloji Müzesine geldi. 1951 yılında merhum arkadaşım Hatice Kızılyay ile onun çalışmalarına katıldık. Böylece

metinler daha kısa sürede yayına hazırlanacak, bu çalışmalarda Türk uzmanlarının da payı olacaktı. Diğer taraftan hiç meşgul olmadığımız bir alanda da bilgi edinecektik. Nitekim amacımıza ulaştık. Sumer edebi metinlerinin hemen hemen yarısını kopya ettik. Diğer yarısı da vaktiyle yayımlananlar dışında Kramer tarafından kopya edildi. Kramer'in 1937'de kopya ettiği metinler, Türkçe-İngilizce açıklamalı olarak Amerika'da yayımlanmıştı.[5] Kramer'in sonradan yaptığı kopyalarla bizim yaptıklarımız iki cilt halinde Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlandı.[6] Böylece İstanbul metinleri diğer Sumerologların da çalışmalarına sunulmuş oldu.

Bu tabletler; Sumer edebi kompozisyonlarına ya yeni konular katmış ya eskiden yayımlanmış olduğu halde konusundan ne olduğu anlaşılamayan metinlerin anlaşılmasına yol açmış veya konusu bilinen fakat bazı kısımları kırık olan metinlerin tamamlanmasını sağlamıştır.[7]

Sumer Edebiyatının Tarihsel Gelişimi

Genellikle edebi yapıt olarak tanımlanan yazılar iki kısma ayrılabiliyor. Birinciler, günlük ihtiyaca göre yazılmış olanlar, kanunnameler ve antlaşmalar gibi metinler. İkinciler ise, insanların yaşamlarında tanık oldukları veya hayal güçleriyle yarattıkları olayları güzel bir anlatışla yazıya geçirip gelecek kuşaklara aktardıkları eserler.

Sumerlilerde de yazıları aynı gruplara ayırabiliriz. Biz burada edebiyat olarak ikinci gruba giren eserlerden söz edeceğiz. Sumer-

5 S.N. Kramer, *Sumerian Literary Texts in the Museum of the Ancient Orient at Istanbul*, New Haven, 1944.

6 İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Sumer Edebi Tablet ve Parçaları, c.I, Ankara 1969, c.II, 1976.

7 Muazzez İlmiye Çığ, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nin Sumer Edebiyatına Katkıları", X. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1990.

liler doğa olaylarını, insanların hatta hayvanların yaşayışlarını, karakterlerini incelemişler, büyük bir Tanrılar dünyası yaratmışlar. Sonuçlarını kendi felsefelerine, hayal güçlerine göre inceleyerek en güzel bir üslup ve geniş bir fantezi ile yazıya dökmüşler.

Sumerliler yazıyı en az MÖ 3000'lerin başında icat etmişler. Bunda ilk amaç alışveriş hesaplarının ve makbuzlarının yazılması. Daha sonra mabetlere gelen hediyeler yazılmaya başlanmış. Bu arada onlar etraflarında bulunan nesneleri gruplara ayırarak adlarını listeler halinde yazmışlar.

MÖ 2800 yıllarında yazı cümleleri oluşturacak düzeye geldiğinde, beylerin, şahısların yaptıkları işlerden söz eden vakıf kitabeleri, yazı kitabeleri yazmaya başlamışlar. MÖ 2600'lerde Lagaş şehir beyi olan Urukagina'nın, ülkesindeki bozuk düzeni onarmak için yaptıklarını anlatan metinde yazı ve ifade tekniğinde büyük bir ilerleme görülüyor. MÖ 2400'lerde Birinci Sargon'un kurduğu ve Güney Anadolu'dan Basra Körfezi'ne kadar yayılan Akad devleti zamanında edebiyatta büyük bir ilerleme olmuyor. Bunun nedeni, belki bu dönemde belgelerin Akadca yazılmaya başlanmış olmasıdır. Buna karşın Sargon'un kızı Emheduanna Ay Tanrısı Nanna'nın mabedinde başrahibe olarak Sumerce pek çok şiir yazmış ve yüzlerce yıl sonra bu şiirlerin kopyaları yapılarak okullarda öğretilmiş, kitaplıklarda korunmuş.

Akad devleti doğudan gelen Gutilerin saldırısı ile yıkılıyor ve ülke onların egemenliği altına giriyor (MÖ 2350-2200). Bu dönemde her nedense Gutiler Lagaş şehir beyliğini özgür bırakıyor. Lagaş şehir beyi olan Gudea zamanında, Sumercenin en yüksek düzeye ulaştığı görülüyor. Gudea, Lagaş'ın Baştanrısı Ningirsu için bir mabet yaptırıyor. Bu mabedin yapılış nedenleri ve nasıl yapıldığını anlatan bir kompozisyon, kilden yapılmış iki silindir üzerine 1 350 satır halinde yazdırılmış. Burada kullanılan dil ve üslup o çağın bir abidesi olarak kabul ediliyor. Bu kadar mükemmel bir kompozisyonun ilk edebi eser olarak yazıldığı düşünülemiyor. Hakikaten Mezopotam-

ya'da Suruppak ve Abu-Salabih, Suriye'de Ebla'da MÖ 2500-2400 yıllarına tarihlenebilen tabletler bulunuyor. Bunlar arasında Sumer edebi kompozisyonlarının yazıldığı kazı parçalarının bulunması, Gudea'dan önce böyle kompozisyonların yazıldığını kanıtlıyor.

Bundan sonra Sumerliler yeniden canlanıp tekrar bir imparatorluk kuruyorlar. Yeni Sumer Çağı dediğimiz bu dönemde fazla bir edebi eser görülmüyor. Bunun nedenleri bilinmiyor. Yeni Sumer Çağı doğudan gelen akınlarla son bulunca, ülkede yeniden şehir devletleri kuruluyor ve böylece Eski Babil Çağı başlıyor. Bu şehir beyliklerinden ilk kurulan (MÖ 1800'lerde) ve varlığını 250 yıl kadar sürdüren İsin olmuştur. Sumer edebi yazıları bu dönemde en görkemli çağına ulaşıyor. MÖ 3000 yıllarından itibaren saz şairleri tarafından yaratılmış, ağızdan ağıza söylenerek süregelmiş kompozisyonlar ve yeni yetişenlerin yarattığı ürünler yazıya geçirilmiş. Okullarda, Akademilerde bunların kopyaları yapılarak başka şehirlerin kitaplıklarına ve okullarına gönderilmiş. Fakat Sumerliler bu çağda siyasal yaşamdan çekilmeye başlamışlar. Yerlerini batıdan gelen Samilere bırakmak zorunda kalmışlar. Babil'de *Hammurabi* kral olunca ülkeyi savaşlarla genişletiyor ve bütün şehir beyliklerini idaresi altına alıyor. Bundan sonra Sumerce halk dili olmaktan çıkıyor, yerine Akadca dediğimiz Sami dili geçiyor. Fakat Sumerlilerin yarattığı bu edebi eserleri, yeni gelenler alarak onlara yeni eklemeler yapmışlar, değiştirmişler veya onlardan esinlenerek kendi edebi yapıtlarını meydana getirmişler. Bunlardan bir kısmını da kendi dillerine çevirmişler. Bazı kompozisyonlarda Sumerce satırların altında Akadca çevirileri yazılmış. Böylece Sumer dili, Ortaçağ Avrupası'ndaki Latince Roma devrindeki Yunanca gibi, edebi ve dinsel bir dil olarak İsa'nın doğumuna kadar varlığını sürdürmüş. Okullarda Sumer dili ve edebiyatı okutulmuş. MÖ birinci binde ise kral kitabelerinin Sumer dilinde yazılması bir moda haline gelmiş. MÖ 668-632 yıllarında yaşayan Asur Kralı Asurbanipal veliaht iken aldığı eğitim hakkında şunları yazmış:

"Sanat dolu Sumerce tabletleri, anlaşılması güç Akadca tabletleri okuyorum. Tufandan önceki bilmece gibi yazılmış taş kitabeleri anlıyorum. Mesleğinde yükselmiş en büyük üstatları anlıyorum."

Sumer Edebiyatının Yayılma Alanı

Eski Babil Çağını izleyen MÖ 1600 yıllarından sonra birkaç yüzyıl Mezopotamya'da Sumer edebiyati ile ilgili pek belge görülmüyor.[8] Buna karşılık Anadolu'da Hititler, Hurriler, Suriye'de Ugaritler, Sumer yazısını kendi dillerini yazmak için aldıkları gibi, Sumer edebi kompozisyonlarını da alarak dillerine çevirmişler. Ayrıca bunlar üzerinde çalışabilmek için kendi dillerine ait kelimelerin Sumerce Akadca karşılıklarını gösteren sözlükler yapmışlar.

Mısır'da bulunan bir Babil edebi kompozisyonunun yazıldığı tabletteki bazı kelime altlarının Mısır kırmızı boyası ile çizilmiş olması, Mısır'da da bu edebiyat üzerinde çalışıldığını göstermektedir.

MÖ 5. yüzyılda Babil'e sürgün olarak götürülen ve orada birkaç yüzyıl kalan İbrani bilginleri, kuşkusuz Babil kitaplıklarını incelemişler. *Tevrat* üzerinde çalışan araştırmacılar, *Tevrat*'ın bu tutsaklıktan dönüşte yazılmış olduğu kanısındadırlar. Bunu, Sumer kültüründen *Tevrat*'a girmiş olan birçok konu da kanıtlar. Daha geç yüzyıllarda Mezopotamya'yı işgal eden Yunanlılar da Babil kütüphanelerinden yararlanarak Sumer-Babil edebiyatından etkilenmişler. Yunanlı Beresas Babil kitaplıklarında çalışarak kitaplar yazmış.

Bütün bunlar gösteriyor ki, Sumerliler siyasal yaşamdan çekildikleri halde yarattıkları edebi eserler yüzyıllar boyu Ortadoğu halklarını etkisi altına almış, *Tevrat* ve folklor yoluyla izleri zamanımıza kadar ulaşmış.

8 Asur Kralı Tukulti Ninurta (MÖ 1234-1198) zamanında yeniden yanında Akadca çevirisi yapılmış Sumer edebi metinleri bulunuyor.

Eski Mısırlıların, yüksek kültürlerine paralel olarak kuşkusuz edebiyatları da vardı. Fakat onlar bozulabilen papirüs üzerine yazılmış olmalılar ki, bu yüzden bulunamamışlar.

Kenanlıların edebiyatı da tabletler üzerine yazılmışsa da bunların tarihi MÖ 1400'lerdir.

Günümüz dünyasında derin etkileri süregelen İbrani edebiyatını kapsayan *Tevrat,* Yunanlıların İlyada ve Odysseia'sı, eski Hindlilerin Rigveda'sı ve eski İran'ın Avesta'sı, taş çatlasa İsa'dan 1 000 yıl önceye kadar uzanabilir. Ayrıca bunlar daha sonraki yazıcılar tarafından çeşitli değişikliklere, düzeltmelere uğramıştır. Oysa Sumer edebiyatı, hiçbir değişikliğe uğramadan yazıldıkları gibi elimize geçmiş zengin ve olgun bir edebiyattır.

Sumer Edebi Yapıtlarının Türleri ve Uzunlukları

1) Efsaneler. Bunların uzunlukları 100 satırdan 1 000 satıra kadar değişiyor. 20'ye yakın konu bulundu. Hepsinin toplamı 5 000 satır tahmin ediliyor.

2) Destanlar. 9 adet. 100 satırdan 500 satıra kadar değişiyor. Toplam 3 000 satır.

3) İlahiler. 100'den fazla. Bunlarda Tanrılar, krallar ve Tanrı evleri öğülmektedir. Uzunlukları 100-500 satır arası, toplam 10 000 satır.

4) Ağıt veya o türde kompozisyonlar. Hepsi 3 000 satır kadar.

5) Okul öyküleri ve tartışmalar. 12 adet. Hepsi 4 000 satır kadar.

6) Atasözleri ve deyimler. 3 000 satır kadar.

Toplamlar en az satıra göre verildiği halde Sumer edebiyatına ait 28 bin satırlık metin elde etmiş oluyoruz. Bunlara henüz tamamlanamayan, başka kopyaları bulunmadığı için konuları anlaşılamayan metinler arasındaki kırık satırlar için de birkaç bin ekleyebiliriz. Hiç de az değil.

Sumer yazarları kitaplardaki tabletleri kolayca bulmak için herhalde edebi kompozisyonların kataloğunu yapmışlar. Şimdiye kadar Philadephia Üniversite Müzesi ile British Museum'da 8 katalog bulunmuştur. Bunların içeriklerinden, bazılarının aynı şahıs tarafından yazıldığı tahmin ediliyor. Bu kataloglarda adı geçen 81'e yakın konudan ancak 32'si bulunabilmiştir. Geride daha saptanılmamış 55 konu var. Bunlara da 20 bin verecek olursak, 50 bin satırlık bir edebiyat. Bundan 4 000 yıl öncesi için hiç de küçümsenecek gibi değil. Hele daha sonra yazılmış Avesta, Rigveda, İlyada ve Odysseia ve çağının en iyi edebi eseri olarak tanımlanan *Tevrat* ile karşılaştırılacak olursa, onlardan daha da zengin. Bunlar sanatsal derinlik bakımından onlar kadar gelişmiş görünmüyorlarsa da, bu alanda çalışanların kanısına göre, Sumer güzel yazılarının zamanla daha çok anlaşılıp ruhuna inilebilirse onlardan daha aşağı kalmadığı görülecektir. Yine de Sumer şair ve yazarları bu yolu açıp önderlik etmeselerdi, onlar da bu kadar gelişmiş eserler meydana getiremeyeceklerdi herhalde.

"İNSAN VE ONUN TANRISI" ADLI BİR SUMER ŞİİRİ*
Hz. Eyyüp Hikâyesinin Sumerlilerde Bulunan En Eski Yazılı Şekli

Dinimizde sabrı ile tanınmış ve sabrın timsali olmuş olan Eyyüp Peygamber'i bilmeyen yoktur. Başa gelen her fena hadise ve felakette söylenen şey "Allah Eyyüp Peygamber sabrı versin"dir. Hemen pek çok kimse buna ait öyküyü bilir:

Eyyüp Peygamber her zaman halinden memnun olur. Allah'a şükredermiş, Allah da bu hareketinden dolayı onu daima takdir edermiş. Fakat bu vaziyete içerleyen Şeytan bir gün Allah'a "Onun şükretmemesi için sebep yok ki, malı, mülkü ve sıhhati var. Bakalım onları elinden al, yine şükretmesini bilecek mi?" der. Bunun üzerine Allah tecrübe için ona türlü felaketler verir. Malını, mülkünü elinden alır, öyle olduğu halde o yine şükreder. Nihayet sıhhatini kaybeder. Vücudunu yaralar kaplar; bütün bunlara rağmen o yine felaketleri verdiğinden dolayı Allah'a karşı isyankâr olmaz. Hepsine büyük bir tevekkülle sabreder. Onun sabrının hakiki olduğunu gören Allah da onu, peygamberlik payesini vermek suretiyle mükafatlandırır.

İnsanların felaketler karşısında aciz kaldığı zaman ona tahammülden başka çare olmadığı düşüncesine sahip olması acaba yalnız Eyyüp Peygamber zamanında mı başlamıştı? Buna kesinlikle

* Bu şiirin yapılan çevirisinin *Tevrat* ve *Kur'an* ile karşılaştırılması hakkında bkz. Muazzez İlmiye Çığ, *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni,* Kaynak Yayınları, 7. basım, s.56-61.

"hayır" diyebiliriz. Çünkü bundan 4 000 seneye yakın bir zaman evvel toprak tablet üzerine çiviyazısı ile yazılmış, fakat ondan belki daha yüzlerce sene evvel ağızdan ağza dolaşmış olan "insan ve onun Tanrısı" adlı şiir halindeki bir Sumer menkıbesinde bu düşüncenin hemen aynısını buluyoruz. Bu şiiri ihtiva eden balçıktan yapılmış bir tablet ismini verdiğimiz bu vesika bundan 50 sene evvel Philadelphia Üniversite Müzesi'nin Mezopotamya'da bir Sumer kültür merkezi olan Nippur şehri harabelerinde yapmış olduğu hafriyatta bulunmuştur. Bugün bu şiire ait iki tablet parçası, İstanbul Arkeoloji Müzesi zengin tablet arşivinde bulunan Sumer edebiyatına ait kıymetli vesikalar arasındadır.

Başa gelen büyük felaketlerin ve bundan doğan üzüntülerin ne gibi sebeplerle meydana geldiği ve ne şekilde bertaraf edileceği meselesi insanları asırlar boyunca rahatsız etmiştir. Pek tabiidir ki, Sumerler de bundan istisna edilemez. Onların bilgin ve öğretmenleri, insanlara gelen fenalıkları Tanrı'nın durup dururken kendilerine verdiğini katiyen düşünmemişler, bilakis, bunların kendi kötülük ve günahlarının bir neticesi olduğuna inanmışlardı. Onlara göre "bir çocuk annesinden asla günahsız doğmaz, haricen bir insan iyi görünse bile onun üzüntülerine muhakkak bir günahı sebep olmuştur ve buna layıktır". Pek tabii olarak bu kanaat ve inanışın doğru olduğu katiyen söylenemez. Fakat bu o kadar güzel bir inanıştır ki, daima hadiselerde kabahati kendinde arama âdetini verir. Hiç şüphesiz ki, insan birçok zaman kendinde kabahat arayıp bulduğu takdirde de sükûnet bulur. Bu suretle ne Tanrı'ya ne de etrafındakilere karşı kin besleyemez.

İşte Sumer akademisine mensup olan şair bu şiirinde, Tanrısal nizama karşı hayal kırıklığına uğramamak ve Tanrı'ya garez olmayı önlemek için gayret sarf etmektedir. Bizim bu şiirimizdeki esas fikir, başımıza felaket ve üzüntü geldiği zaman Tanrı haksız bulunsa bile onun önünde ağlayarak, üzülerek, yalvararak, üzüntüsünü giderebilmektedir. Sumerlere göre her şahsın bir özel Tanrısı vardır. Her

yeni sene başlangıcında bütün Tanrılar bir meclis kurarlar ve insanları orada gıyaben mahkeme ederler, talihlerini tayin ederler (bizim Beraat Kandili gibi). Bu meclisin reisi ve Sumer Tanrılarının başı olan Tanrı o kadar büyük tasavvur edilir ki, insanlar doğrudan doğruya ona yaklaşamazlar. Bu yüzden insan Tanrılar meclisinde kendisine yardım etmesi, günahlarını affettirmesi için bir vasıtaya muhtaçtır. İşte bu vasıta da her şahsın kendi Tanrısıdır. İnsanlar ancak felaket anında buna yalvarabilirler. Hikâyemizin konusu şudur:

İsmi belli olmayan akıllı, dürüst (veya öyle görünen) bir Sumerli, akraba ve dostlarıyla mutlu yaşarken birdenbire hastalıklar ve üzüntüler onu sarıyor; herkes ona düşman oluyor. Mal ve mülkü yok oluyor; bu vaziyet karşısında o Tanrısal nizama karşı gelmemek için Allah'a isyan etmiyor; sadece Tanrı'nın önünde secde ederek, gözyaşı, inleme, dua ve niyaz ile kalbini boşaltıyor. Bundan memnun olan Tanrı ona acıyarak duasını nazarı itibara alıyor. Onu fena talihinden kurtararak kederini sevince çeviriyor.

Şiir, Sumer karakterine uyarak pek sade bir lisanla yazılmıştır. Yazar şiirin baş kısmında Tanrı'yı övüyor; yalvarma ve ağlamalarla Tanrı'nın teskin edilmesini tavsiye ediyor. Bundan sonra bizzat felaketzedeyi konuşturmaya başlıyor. O başına gelen bu felaketi anlatıyor: gözyaşları ve ricalarla Tanrı'ya hitap ediyor ki, bu, felaketzedenin konuşması Tanrı'ya, kurtarması ve yardım etmesi için yaptığı yalvarma ile sona eriyor. Bundan sonra tekrar yazar bizzat, Tanrı'nın, adamın duasını kabul ettiğini, onu üzüntüden kurtardığını yazıyor. Şimdi bu şiirin bazı kısımlarını Sumer şairinin ağzından dinleyelim.

Giriş kısmı:
İnsan kendi Tanrısının büyüklüğünü daima zikretmeli.
İnsanlık samimi olarak Tanrısını kutsasın!
Doğru memleketin oturan halkı (sakinleri) böyle inlesin!

Manası: Rahat bir memlekette bile halk Tanrısını unutmasın, ona karşı ağlasın, inlesin.

Onun kalbi teskin edilsin!
Ağızdan olan inleme Tanrıların kalbini teskin etsin!
Tanrısız olan bir insan geçimini sağlayamaz.
Asıl konu;
Yalan söylenen yerde kuvvetini sarf etmeyen adamı
Acı veren demon (cin) yakaladı,
Fena talih ona yaklaştı,
Hastalık onu sardı,
Fena el ona dokundu.

Şimdi bizzat felaketzede konuşmaya başlıyor. Bu sözlerinin arasında da birçok kimse hep bir ağızdan nakarat halinde ağlıyor ve inliyor ki, bu suretle bu adama yardım etmiş oluyorlar.

Bana keder verdin, tekrar
Eve girdim, ruh ağırdır.
Ben, insan, sokağa çıktım,
Kalbim sıkıştı.
Benim bahadırlığım, benim doğru çobanlığım
Kıskançlık doğurdu.
Bana düşmanca bakıldı,
Benim düşman olmadığım çobanım
Bana fenalık aradı.
Arkadaşlarım bana samimi olarak doğru bir söz söylemediler,
Yalanın adamı bana fesat çıkardı.
Ve siz Tanrılarım ona engel olamadınız!
Ben akıllı, neden cahil gençlere bağlandım?
Ben anlayışlı, neden cahiller arasında sayıldım?
Her tarafta yiyecek, benim gıdam açlıktır,
Günlük tayınlarda hissem, yalnız kederdir.

Tekrar yazar konuşuyor:

Tanrının kalbi önünde döktüğü
Adamın acı gözyaşları.
Onu dolduran feryadı figan,
Tanrısının kalbini yumuşattığı zaman
Doğru ve abartısız sözler söyledi
Adamın tebcil dolu itiraflı sözleri ve ricaları
Tanrıyı teskin etti.
Tanrısı fenalıklardan elini kaldırdı,
Onu yakalayan fena hastalık cinleri
Ondan uzaklaştı.
Onun (Tanrının) kararıyla yerleşmiş olan,
Talih cinleri uzaklaştı.
Adamın kederi sevince döndü.

SUMERLİLERDE ADALET VE AHLAK KAVRAMI*

Sumer kralları sürekli olarak ülkeye kanun ve düzeni getirdikleri, böylece güçsüzleri güçlülerden, fakirleri zenginlerden korudukları, kötüleri ve zorbaları ülkelerinden attıkları ile öğünmüşlerdir.

Dünyanın diğer taraflarında hak, adalet ve ahlak düşüncesinin henüz oluşmadığı veya geleneklerden ileriye gidip yazıya geçmediği çağlardan çok önce Mezopotamya'da yaşayan Sumerliler'de hak, hukuk ve ahlak kavramlarının bulunduğunu görüyoruz. Bu bilgileri onların icat etmiş oldukları yazıya ve kullandıkları yazı malzemesine borçluyuz.

Sumer inanışına göre Tanrılar evreni, insanları yarattıkları gibi, onların geleceklerini, daha doğrusu kaderlerini de baştan belirlemişlerdi. Bunu simgeleyen kelime *nam* = kader, *nam.tar* = kaderi belirlemek. Buna göre Tanrılar bir insanın veya bir varlığın ne olacağını, ne olması gerektiğini belirlemiştir. Fakat bu varlığa meydana gelir gelmez de bir ad vermeleri zorunlu idi. Bu ad verme simgesi de *mu* = isim, addır. İsim verilmeyen hiçbir nesne var olmamış demektir.[1] Bunlardan başka bir de *me* kelimesi var; bu da Tanrısal düzeni sağlayan Tanrısal bir güç. Buna ait bir metinde *me*'lerin yüze yakın açıklaması yapılmış. Fakat bunların ancak 60 kadarı okunabiliyor. Bunlar birbirinin karşıtı olan terimler. Örneğin; Beylik, Tanrılık, yüceltilmişlik ve ebedi taç, krallık tahtı, yeraltı dünyasına

* *Bilim ve Ütopya*, sayı 56, Şubat 1999.

1 Aynı durumu gerek *Tevrat* gerek *Kur'an*'da görüyoruz. Allah Âdem'e etrafındakilere ad vermesini öneriyor.

iniş, yeraltı dünyasından çıkış, cinsel doyum, fahişelik, kanun, suçlama, namusluluk, düşmanlık, yalan gibi.[2]

Sumerliler iyi ahlak olarak, iyi erdemliliği, dürüstlük ve doğruluğu, acıma ve merhametliliği, kanun ve düzenin korunmasını, adalet ve haktanırlığı kabul etmişlerdir. Buna karşılık kötülük ve yalancılığı, kanunsuzluk ve düzensizliği, acımasızlığı, başkasının hakkını korumamayı, ahlaksızlık olarak nitelemişlerdir. İlginç olanı bunlar da Tanrılar tarafından var edilmiş.

Krallar sürekli olarak ülkeye kanun ve düzeni getirmeleri, böylece güçsüzlükleri güçlülerden, fakirleri zenginlerden korumaları, kötüleri ve zorbaları ülkelerinden atmaları ile öğünmüşlerdir. MÖ 2400 yıllarında yaşamış olan Lagaş Kralı Urukagina, ilk vergi reformu olarak nitelenen belgesinde, ülkede çoktan beri eziyet çeken halka hak ve özgürlüğü getirdiğini, memurların yaptıkları haksızlık ve eziyetlere son verdiğini, dul ve yetimleri koruduğunu anlatmıştır.

Adalet Getiren Kral: Urnammu

Ondan 400 yıl sonra III. Ur sülalesini kuran Kral Urnammu kanununun giriş kısmında, kendilerinden söz edilen yalancı ve düzenbazların, halkın öküzüne, koyununa, eşeğine el koyan yağmacıların ülkeden atıldığı, pazarlarda dürüst satış yapılması için uzunluk ve ağırlık ölçülerinin değişmeyecek şekilde tespit edildiği yazılıyor. O, öksüzü zengine, 1 şegel gümüşü olanı 1 mana gümüşü olana kurban ettirmemiş. Görevini kötüye kullanan memurları işinden atmış. Urnammu bu kanunu, ülkesine adaleti getirmek, halkın haklarının çiğnenmemesini sağlamak amacıyla yapmış, dul ve yetimleri, fakirleri ezilmekten korumuş.

2 Muazzez İlmiye Çığ, *Tarih Sumer'de Başlar,* s.82'de okunabilenlerin hepsi yazılmıştır.

Urnammu'dan 200 yıl sonra İsin Kralı Lipitiştar yeni bir kanun çıkarıyor. Büyük Tanrılar olan Gök Tanrısı An ve Hava Tanrısı Enlil'in, ülkeye adaleti getirmesi, şikâyet edilenleri sürmesi, düşmanlık ve başkaldırmayı silahla bastırması, Sumer ve Akadlılara iyi yaşam sağlaması için kendisini ülkenin prensliğine seçtiklerini anlatıyor.[3]

Krallar için yazılan birçok ilahide de iyi ahlaktan söz edilmektedir.

Sumer yazarlarına göre Tanrılar da iyi ahlaklı olanları üstün tutuyorlardı. Sumer'in büyük Tanrıları için yazılan ilahilerde iyiliği, doğruluğu, haktanırlığı sevdiklerinden söz ediliyor. Ahlakı ve adaleti koruyan Tanrılar var. Bunların başında Güneş Tanrısı geliyor. Bir Sumer atasözünde "doğruluğun gemisi rüzgârda gider, Güneş Tanrısı ona bir liman arar. Fenalığın gemisi de rüzgârda gider, Güneş Tanrısı onu kumlara sürükler" deniyor. Başka bir atasözünde "adalet ile kim boy ölçüşebilir. Adalet can bağışlar" denmiştir. Güneş Tanrısı aynı zamanda yeraltına gidenleri de yargılıyor.

Sosyal Düzenden Sorumlu Tanrıça: Nanşe

Lagaş şehrinin Tanrıçası Nanşe de sosyal düzenden sorumlu. O bir şiirde şöyle anlatılıyor:

> "Öksüzleri bilen, dulları bilen,
> İnsanın insana yaptığı zulmü bilen, öksüzlerin annesidir O!
> Nanşe dulları koruyan, fakirlere yardımcı olan,
> Sığınanlara kucak açan, güçsüzlere barınak bulan kraliçedir O!"

Bu Tanrıça her yeni yılda yanında Yazı Tanrıçası Nidaba, onun kocası Haya ve birçok kanıtlayıcıyla bir toplantı yapıyor, bu toplantıda Nanşe kötü hareket edenleri, açgözlüleri, aile arasında birbiri-

3 Bu kanunlar için bkz. Prof. Mebrure Tosun, Doç. Dr. Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-saduqa Fermeni,* Ankara, 1975.

ne fena davrananları arıyor. Suçlu bulunanlar Nanşe'nin veziri Hendursag tarafından cezalandırılıyor.[4] Tanrıça Nanşe için suç sayılan davranışlar şöyle sıralanmış:

> "Kanunsuz yolda gezen, isyanla ellerini kaldıran, geçerli kuralları çiğneyen, anlaşmaları bozan, kötü yerlere beğenerek bakan, büyük ağırlık ölçüsü yerine küçüğünü koyan, uzun ölçü yerine kısa ölçü kullanan, kendisine ait olmayanı yiyip de 'yedim' demeyen, içip de 'içtim' demeyen, yasak olanı 'yedim' diyen, yasak olanı 'içtim' diyen kimseler Nanşe'nin sevmedikleri."

Nanşe'nin sosyal vicdanı şöyle anlatılmış:

> "Öksüzlerin rahat olması, dulların ortada görünmemesi için, güçlülerin güçsüzleri ezmemesi için, Nanşe insanların kalbini aradı."

İsin Kralı İşmedagan

İsin Kralı İşmedagan, Nippur ve Sumer'i düşmanlardan kurtardıktan sonra yazılan *Nippur'un Yıkılması Ağıdı*'nda ülkesinin barış, güvenlik ve düzen içinde olması özlemini, mutlu günleri şöyle dile getiriyor:

> "İnsanın insana işkence etmediği, oğlun babadan çekindiği gün;
> İnsanlığın ülkeye yayıldığı, saygınların aşağıdakilerden saygı gördüğü gün;
> Erkek kardeşin ağbiden sonraya geçtiği gün;
> Güçsüzle güçlünün kavga etmediği, nezaketin geçerli olduğu gün;
> İstenilen yolda gidilebildiği, yaban otlarının temizlendiği gün;

4 Bu olay Müslümanlığa Şaban ayının 15'indeki Beraat kandili olarak geçmiş olmalı. Çünkü bu kandilde de Allah insanları yargılıyor, iyileri ve kötüleri belirliyormuş.

İnsanın istediği yere yolculuk yapabildiği, kırlarda da ona zarar gelmediği gün;
Memlekette bütün üzüntülerin bittiği, onu ışık kapladığı gün;
Ülkede koyu karanlık kalktığı gün bütün canlı yaratıklar sevinecekler."

Kral İşmedagan kendisini öven bir ilahisinde ona Tanrı tarafından krallığın niçin verildiğini şu dizelerle anlatmış:

"Güneş Tanrısı Utu adaleti ve doğruluğu ağzıma koydu. Halka hüküm ve kararın tam olarak verildiğini; doğruluğun sürdürüldüğünü, kötülüğün yok edildiğini; kardeşin kardeşe doğruyu söylediğini, babaya saygı gösterildiğini; ablanın yalanlanmadığını, anneden korkulduğunu; güçsüzün güçlüye teslim edilmediğini, güçsüzün korunduğunu; güçlünün keyfine göre davranmadığını, adamın adamla uğraşmadığını; kötülüğün, zulmün yok edildiğini, adaletin işlediğini göstermek için, Ningal'ın doğurduğu Tanrı Utu krallığı bana verdi."

Buna karşılık aynı kral yaptıklarını şöyle açıklıyor:

"Kötülüğü ve işkenceyi gemledim.
Sumer'de doğruluğu yerleştirdim.
Ben adaleti seven bir çobanım.
Haksızlığı hoşgörmeyen,
Dürüst karar veren bir yargıcım.
Güçlü gücüne göre davranamaz.
Rüşvetle verilen yargıyı, değiştirilmiş bir sözü cezalandırdım.
Uygunsuzluğu, hakareti silip süpürdüm.
Haksızlığa uğramış dul ve yetimin çağrışlarını yanıtladım.
Kırları yağma eden canilere son verdim."

Görüldüğü gibi Sumer'de hak ve adalet, iyi ahlak ön planda geliyor. En az 4 bin yıl önceden bu yana bu kavramlarda bir değişiklik yok. Yeter ki kurallar iyi uygulansın.

SUMER İLAHİLERİ*

Sumer Edebi Eserlerinin Yapı Özellikleri

Bu eserler, yaratıldıkları çağların sosyal yaşantısını, felsefesini, ahlak ve geleneklerini, düşünüş ve inanışlarını, sevinç ve kederlerini, aile ve devlet düzenlerini, deneylerinin ürünü atasözlerini, masallarını, kahramanlarının serüvenlerini, okullarındaki yaşamı, kuşaklar arasındaki problemleri dile getirirler. Bu konuların insanlık tarihinin ilk yazılı belgelerinde anlatılması, onlara daha büyük bir önem kazandırır. Çoğu şiir tarzında yazılmıştır. Sumerlilere göre şiir, bilgileri öğreten, onları kuşaktan kuşağa taşıyan bir bağdır. Bunu da yine bir şiirle anlatırlar:

> "Şiir, şarkıların kalbi, göz alabildiğine uzanan mavi sularıyla, kafamızdaki sıkıntıları alıp götüren, hafif hafif okşamaları ile bize huzur veren bir deniz kıyısı gibidir."

Şiirlerde genellikle kafiye yoktur.[1] Kafiye Geç Yunan'da başlamış, Bizans ve Araplarda devam etmiştir. Araplarda bir şiir baştan sona aynı kafiye ile sürer. Bunun güzel bir örneği *Kur'an*'dır. Sumer şiirinin en önemli karakteri, tekrarlama ve paralelliklerin, mecaz ve benzet-

* *Bilim ve Ütopya,* sayı 41, Kasım 1997.

1 Çivi yazılı kaynaklarda MÖ 1000 yıllarından sonraki şiirlerin baş harfleri toplanınca bir cümle çıkıyor. Kral Asurbanipal'e ait bir şiirdeki baş harflerden "Asurbanipal'e Tanrı hayat versin!" cümlesi çıkmıştır. A. Falkenstein, *Zeitschrift für Assyriolgie N F xv.*

melerin ustaca kullanılmış olmasıdır. Tekrarlamalara en güzel örnek olarak Aşk Tanrıçası İnanna'nın yeraltı dünyasına gidişini anlatan şiiri gösterebiliriz. Ondan bir bölüm:

"O, 'büyük yukarıdan', 'büyük aşağı' aklına koydu.
Tanrıça 'büyük yukarıdan' 'büyük aşağıyı' aklına koydu.
İnanna 'büyük yukarıdan' 'büyük aşağıdan' aklına koydu.
Hanımın göğü bıraktı, yeri bıraktı, yeraltı dünyasına indi."

Mecaz ve benzetmelerde doğayı, doğa olaylarını, hayvanları, insanları ve onların davranışlarını kullanmışlardır. Bir mabet övülürken "gök gibi yüksek", "gök gibi ulu", ışıklandırılmış bir gemi için "göğün yıldızları gibi", Nippur şehri için "içi ve dışı gökyüzü gibi güzel", Aşk Tanrıçası İnanna için "ay ışığı gibi parlak" veya "doğan ayın ışığı gibi". Kral Lipitiştar için "ülkenin ışığı güneş gibi geliyor", denmiş. Güneş aynı zamanda adalet dağıtıcı, "kralın kararları Güneş Tanrısı Utu gibidir". Batmakta olan güneş için "o, evine kan oturmuş bir yüzle gidiyor", Ur şehri için yapılan bir duada "Ur bir yıldız gibi son bulmasın"[2] deniyor.

Kızgın Tanrılar "bir fırtına gibi saldırıyorlar". Bir törende içki kurbanları "gökten fışkıran bir yağmur gibi", "fırtına şehri bir elbise gibi sardı", savaşta "kanlar su gibi aktı". Yakıp yıkılan Ur şehri için yazılan ağıtta vahşeti anlatmak için "insanlar annelerinden doğdukları zamanki gibi kendi kanları içinde yatıyorlar". Birisi "savaşta bir şimşek gibi idim" diyor. Şiirlerde geçen şimşir ağacı lüksü ifade ediyor. Kahraman Enmerkar, Aratta ustalarından, yaptıracağı mabedin "şimşir ağacı gibi lüks olmasını" istiyor. Güçten düşmüş Ur şehri için, "o başını tek duran kamış başı gibi bükmüş" deniyor. Bir kimsenin sağlamlığı "o bir yabanöküzü gibi" şeklinde anlatılmış. "O ileriye bir aslan gibi atıldı" veya "ona bir aslan gibi saldırdı" sözleri aslanın çevikliğini vurguluyor. Bir adam ölen karısı

2 O zamanlar yıldızların da sonu olduğunu düşünmeleri ilginç değil mi?

için "o bir kumru gibi yuvasına girdi" demiş. Kucakta taşınan ölü çocuklar "onlar suların sürüklediği balıklar gibi" imiş. Daha pek çok benzetme bulunuyor bu kompozisyonlarda. Dikkat edilirse, bu benzetmelerden bazılarının zamanımıza kadar geldiği fark edilir.

Sumer kompozisyonlarında, konularına göre dil, daha doğrusu lehçe değişiyor ki, bu onların önemli bir özelliği. Sumerliler bu lehçeleri, esas dil, yüksek dil, kibar dil ve kadın dili olarak adlandırmışlar. Bunlar edebi dilin normal dilden ayrıldığını gösteriyor.

Kadınlar tarafından veya bir kadın tarafından yazılan şiirler kadın dilinde idi. Hatta hadımlar da kadın dilinde yazıyordu.

Şairler Tanrılara kendi adları yanında bazı nitelikler de vermişlerdir. Bunlardan bazıları şöyle: Baş Tanrı Enlil'e "baba", "bey", "büyük dağ", oğlu Ninurta için "kahraman" veya "genç" deniliyor. Aşk Tanrıçası İnanna'ya "genç hâkime", "göğün kraliçesi"; Lagaş'ın Ana Tanrıçası Baba'ya "genç kadın" veya "anne" deniliyor.

Birçok şiirin sonu "ben'im" veya "sensin" şeklinde birbirini izleyen mısralarla bitiyor. Bilgelik Tanrısı Enki'nin dünya düzeni adlı şiirinde buna örnek olan bölüm şöyle:

> "Bereketli tohum, büyük yabanöküzünden türeyen benim,
> An'ın ilk oğlu benim!
> Büyük aşağıdan çıkan 'büyük fırtına' benim, ülkenin beyi benim!
> Gukkal'ın başkanı benim, ülkelerin babası benim!
> Tanrıların ağabeyi benim, bütün bereketi getiren benim!
> Göğü ve yerin kaydını koruyan benim!
> Bütün ülkelerin kulağı ve aklı benim!
> An ve An'ın kürsüsü ile adalete yön veren benim!
> 'Bilgelik dağında' Tanrı Enlil ile kaderleri veren benim!"[3]

3 Şiirin tümü için bkz. Samuel Noah Kramer, *The Sumerian, The History, Cultur and Character,* Chicago, 1963, s.174.

Müziğin Önemi ve Şarkı İçin Yazılan Şiirler

Şarkı için yazılan şiirlerin sonunda onun hangi çalgılarla çalınacağı belirtilmiştir. Onun için bunlar kataloglarda şiirin konusuna göre değil, eşlik edecek çalgıya göre gruplandırılmıştır.

Bu şarkılara eşlik edecek sazlar, harp, lir gibi telli, davul, trampet, tef gibi vurmalı, flüt, çift flüt, trombon gibi üflemeli sazlardan oluşuyordu.

Sumerlilerde müzik son derece önemliydi. Tapınaklarda Tanrıları hoşnut etmek, sakinleştirmek için, çeşitli bayram günlerinde halkı ve Tanrıları eğlendirmek için, rahipler ve rahibeler tarafından çalgılar çalınır, şarkılar söylenirdi. Saraylarında ayrı müzisyenleri vardı. Bunlar da şölenlerde, ziyafetlerde saray halkını eğlendirmekle görevli idiler. Ayrıca şehirlerin büyük meydanlarında halkın çalgı ve şarkılar eşliğinde eğlenerek dans ettiği anlaşılıyor. Müzisyenler kadın ve erkeklerden oluşuyordu. Şarkılar genellikle tapınağın şair rahipleri tarafından yazılır ve müzisyenleri tarafından bestelenirdi. Bu arada kuşkusuz halk ozanları da bulunuyordu. Şarkılar arasında korolar da yer alıyordu. Ölü törenlerinde de müziğin ayrı bir önemi vardı. Fakat onlarda flüt ile acıklı, hüzünlü şarkılar söylenirdi. Kamış hüznü ve melankoliyi ifade ediyordu. Bu yüzden MÖ 2000 yıllarında yaşamış sanatın ve edebiyatın koruyucusu olarak tanımlanan Yeni Sumer Devri'nin ikinci kralı Şulgi "Her çeşit çalgıyı çalarım, fakat asla flüt çalmam, çünkü o insanın ruhuna hüzün veriyor, ölümü hatırlatıyor" demiş. Rüyada kamış görmek de üzüntü ve ölüm şeklinde yorumlanıyordu.[4]

Mabetlerde söylenen ağıtlara da flüt eşlik ediyordu. Lirik aşk şarkıları ise harp ve lir ile söyleniyordu.

4 Çoban Tanrısı Dumuzi'nin rüyasında gördüğü kökünden çıkarılan bir kamış, onun yeraltına gideceği, başı bükülmüş bir kamış da kız kardeşinin üzüleceği şeklinde yorumlanmıştır. M.İ. Çığ, "Kutsal Evlenme Töreni ve Şarkıları", *Bilim ve Ütopya*, Mayıs 1996.

Metinlerde şarkıların türleri yazılmıştır. Çalışan kadınların şarkısı, büyük şarkı, uzun şarkı, çoksesli şarkı, gemici şarkısı, toplu olarak söylenen şarkı, usta müzisyenlerin sanat şarkısı, kahramanlık şarkısı gibi. Şarkılar kıtalara bölünmüştür. Bunlar şiirlere göre değişir. Bazıları 4, 4, 4; bazıları 4, 3, 3; 3, 3, 3; 2, 1, 3; 2, 2; 2, 2, 2; bazen de 5 veya 6 satırlık kıtalar vardır. Bunlar arasında kirugular, yani secde yapılacak yerler belirtilmiştir.

Müzisyenler okullarda üç yıllık bir eğitim ile yetiştirilirdi. Bunlar önemli kişiler olarak saraylarda veya mabetlerde çalışırlardı.

Son yıllardaki çalışmalarda Sumerlilerde nota şeklinde işaretler olduğu anlaşıldı. İlk olarak sözlük şeklindeki bir matematik tabletinde bir müzik aletinin tellerinden söz edildiği görülüyor. Fakat başka bir metinde tel olarak yazılan işaretin konuya uymadığı saptanıyor. Bu işaretin aynı zamanda nota anlamına da geldiği düşünülüyor. Ve yapılan incelemelerde hakikaten bunun bir nota olduğu ortaya çıkıyor. Kaliforniya Berkeley Üniversitesi'nden Prof. Ann Darffkorn Kilmer ve Belçika Liege Üniversitesi'nden müzikolog Madam Duchesne-Guillemin'in birlikte yaptıkları çalışmalar sonucu 70 yıldan beri bilginlere sır olan bir tableti çözdüler. Bu tablette bir sıra rakamların 9 telli bir müzik aletinin tellerini gösterdiğini ve bunların çıkacak seslere göre sıralanmış olduğunu sapladılar. Diğerleri de müzikte gam çizgisini ifade ediyordu. Bu tablet MÖ 1500 yıllarına ait olup tarihte ilk yazılı gamı ve anlaşılır bir müzik sistemini gösteriyor ki, bu da ilk notayı yaptığı ve müzik teorisi kurduğu sayılan Yunanlılardan en az 1 000 yıl önce.[5]

Şair ve Yazarlar Krallar Kadar Saygı Görürdü

Üç şairden başka, şiir yazarlarının adı bilinmiyor. Bu şiirlerin çoğunluğu saz şairlerine ait. Ancak şairlerin adı konmamış. Yalnız

5 Samuel Noah Kramer, *Cradle of Civilization,* s.162.

Ludingirra ve Dingiriaddamu adlı iki erkek ve Enheduanna isimli bir kadın şairin isimleri bulundu.

Enheduanna, MÖ 2400 yıllarında Sumer krallığını ele geçiren Akad Kralı birinci Sargon'un kızı. Bu hanım Sumer'in başkenti Ur şehrinin koruyucusu Ay Tanrısı Nanna'nın mabedinde başrahibelik yapmış. İçinde kendi adı bulunan şiirlerindeki özel üsluba ve kadın dilinde yazılmış olmalarına dayanarak, adının yazılmadığı şiirlerinin de ona ait olduğu anlaşılabiliyor. Onun Sumer ve Akad mabetleri için yazdığı ilahiler sistemli bir ilahiyatçı varlığını ortaya koyuyor. Bu ilahiler Sumer inanışını Akad inanışı ile bağdaştırır şekilde yazılmış. Onun şiirleri daha sonraki ilahi yazarlarına örnek olmuş. Bu şiirler yüzyıllar sonra Eski Babil çağında (MÖ 1800) popüler hale gelmiş. Aşk Tanrıçası İnanna için yazdığı nin. me. şa. ra., "me lerin hanımı" adlı şiirin en az 50 kez kopya edildiği ve çeşitli yerlere gönderildiği, oralarda bulunan parçalardan anlaşıldı. Bu kopyalardan birleştirilerek şiirin 150 satırı tamamlanmıştır. Bu prensesle kral kızlarının başrahibe olma geleneği başlamış ve bu gelenek 500 yıl kadar sürmüştür.[6]

Sumer edebiyatının gelişmesinde en büyük rolü halk şairleri ve ozanları oynamıştır. Bunların unvanları olan Nar kelimesi metinlerde kâtip adlarının yanında bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı ihtimal olarak Sumer okullarında okumuş, bir kısmı dinsel kompozisyonlar üzerinde ihtisas yaparak mabetlerde şarkıcılara, müzisyenlere ders vermek, kült törenlerini idare etmek için mabede girmişlerdir. Diğer bir kısmı da saraylarda buna benzer işlerle görevlendirilmişlerdir. İşin ilginç yanı, Sumer halkının şair ve yazarlarına, o çağlarda krallar kadar saygı göstermeleri.

Edebi eserlerden ilahiler, şarkılar, ağıtlar mabetlerde söylenmek ve okunmak için yazılmışlardır. Buna karşın efsaneler, hikâyeler, atasözleri, bilgelik kompozisyonları, destanlar okullara, akademile-

6 William W. Hollo and J.J. A. Van Dijk, *The Exaltation of Inanna,* New Haven, London 1968.

re ait olup ne rahibeler, ne de mabetler için kaleme alınmışlardır. Bu da Nippur'da yapılan kazılarda bu türdeki eserlerin "bilginler mahallesi"[7] olarak isimlendirilen evlerde bulunmasıyla kanıtlanıyor.

Sumer İlahileri

İlahiler Tanrıları, kralları, mabetleri övmek için yazılan şarkılardır. Ayrıca bir Tanrıyı överken, kralın kutsanmasını dileyen duaların bulunduğu kendi ağızlarından kendi kendilerini övdürürler. Bunlar kataloglarda[8] onlara eşlik edecek sazlara göre gruplandırılmışlardır. Böyle bir katalogda, Kral Şulgi ilahisi, Kral Lipitiştar ilahisi, Göğün kraliçesinin ilahisi, Hava Tanrısı Enlil'in ilahisi şeklinde, ilahilerin konuları yazılmaktadır. Tanrılara övgü ilahileri, en önde Baştanrı Enlil olmak üzere çeşitli Tanrılar için yazılmıştır. Uzunlukları 50-400 satır arasındadır. Tanrı Enlil için yazılan bir ilahiden bir bölüm:

"Emri uzaklara ulaşan, sözü kutsal olan Enlil!
Sözü değiştirilemeyen, sonsuza dek kaderleri kararlayan Bey
Yükselmiş gözle ülkeyi gözleyen,
Yükselmiş ışıkla ülkenin kalbini arayan,
Geniş beyaz tahta, yüce tahta oturan
Ey Enlil! Değerli çoban! Hep yolda
Bütün güden çobanların
Bütün soluk alanların çobanı!
Gökyüzü onun tek prensidir,
O yeryüzümün tek büyüğüdür,

7 Bu mahalle hakkında bilgi için bkz. Muazzez İlmiye Çığ, *Sumerli Ludingirra, Geçmişe Dönük Bilimkurgu,* Kaynak Yayınları, İstanbul 1996, s.93.

8 Sumerliler edebi kompozisyonlarının kitaplıklarda kolayca bulunabilmesi için onların kataloglarını yapmıştır. Şimdiye kadar 8 katalog bulundu. Bunlardan 200 kadar edebi metnin adı yazılıdır. Kompozisyonun ilk satırı metnin adı olmuş. Bu kompozisyonların oldukça büyük bir kısmı tabletlerde yazılı olarak tespit edilmiştir.

Hiçbir tanrı ona bakmaya cesaret edemez,
Büyük dağ olan Enlil'siz
Ne şehirler kurulurdu, ne yerleşmeler olurdu,
Ne kral meydana çıkardı, ne yüksek rahip doğardı,
Nehirlerin kabaran suları taşmazdı,
Gökyüzünün kuşları, yuvalarını yeryüzüne yapmazdı,
Tarlalarda, çayırlarda çiçek açmazdı
Dağ ormanlarına dikilmiş ağaçlar meyvelerini vermezdi."

Aşk Tanrıçası İnanna için bir ilahi:

"Ningal'den neşe ile doğan
Bir ejder gibi yıkma gücü verildi sana
Bir fırtına üzerine taht kuran sen
Kral Uşumgalanna'yı yüce yerine oturtan
İnanna! Kahramanlar gökteki tanrısal gücüne ulaşamaz
Annenin karnında silah ile donatılmışsın."

Tanrıça İnanna kendini anlatıyor:

"Babam bana göğü verdi, yeri verdi
Ben İnanna'yım
Krallığı verdi bana
Savaşta ilerlemeyi verdi bana
Saldırmayı verdi bana
Göğü taç olarak koydu başıma
Kutsal elbiseyi sardı vücuduma
Tanrılar serçe, ben şahinim
Enlil babanın görkemli yaban ineğiyim."

Kral ilahilerinden çoğu sözünü ettiğimiz Kral Şulgi'ye aittir. Kralların kendilerini öven ilahiler, genellikle Sumerlilerin üstün olma, saygınlık isteme karakterlerini ortaya koymaktadır. Şulgi şarkılarından tam 18 kompozisyon biliniyor. Bunlarla da onun sanat ve

edebiyatın koruyucusu olduğu kanıtlanıyor. Vereceğimiz şiirde önce onun nitelikleri sayılıyor. Sonra ülkesinde yol ve moteller yaptığı ve koşucu ve sporcu olduğu anlatılıyor.

Şulgi İlahisi:

"Ben kral (ana) karnından savaşçıyım,
Ben Şulgi doğduğum günden beri güçlü adamım
Dört bucağın kralıyım ben
Siyah başlıların sürücüsü, çobanıyım ben
Enki'nin bilgelikle donattığı benim
İnanna'nın seksi için seçilen benim
Sumugan'ın koşmaya hazır eşeği benim
Adaleti severim
Kötülüğü sevmem
Ben aslanlığı ile sevinen güçlü bir adam olduğum için,
Ülkenin patikalarını büyüttüm, anayollarını düzelttim
Yolculuğu güvenli kıldım, oraya 'büyük ev' yaptım,
Geceleri anayolda seyahat eden yolcular
Barındır bir şehirdeki gibi sığınacak yer bulurlar orada,
Ben koşucu gücümü topladım, Nippur'dan Ur'a yöneldin,
Arayı bir 'çift saat'miş gibi aşmaya karar verdim
Gücü bitmemiş bir aslan gibi şahlandım.
Gözlerini dağa kaldırmış Anzu kuşu gibi dizlerimi açtım
Benim siyah başlı halkım bir yığın dişi koyun gibi şaştılar bana.
Utu, insanların yurduna geniş ışığını gölgelendiği zaman,
Ekişnugal'e girdim,
Sin'in evi, büyük ağılı, bollukla doldurdum.
Her şeyi çoğaltan ben Şulgi, ekmek kurbanı götürdüm oraya,
Bir aslan gibi oturduğum krallık yerinden, korku vererek,
Ninegal'in yüce sarayında,
Çömeldim tatlı suda yıkandım.
Diz çöktüm ekmek yedim,

Bir baykuş ve bir şahin gibi şahlandım,
Zaferle Ninpur'a döndüm,
O günde fırtına uludu, rüzgâr döndü,
Yedi rüzgâr boyunca gökte şimşekler çaktı.
Yukarıdaki yağmur aşağıdaki suyu kucakladı,
Ben kral korkmadan, ürkmeden,
Bir aslan gibi fırladım.
Kalbim mutlu olarak hızlandım.
Yarış eden sıpa gibi yollandım,
Utu gibi vatana doğru dönerek,
15 'çift saatlik' yolculuğu atlattım.
Benim rakiplerim bana şaşkınlıkla baktılar.
Bir günde eşeş-bayramını Ur'da kutladım,
Arkadaşım ve kardeşim Utu ile
An tarafından kurulan sarayda bira içtim,
Saz şairleri benim için tigi ilahilerini söylediler,
Akrabam kız İnanna, kraliçe, göğün ve yerin bolluğu,
Onun ziyafetinde yanında oturarak,
Kendimi övdüm:
'Nereye gözümü kaldırırsam,
Oraya benimle geleceksin,
Kalbim nereye dönerse, orada iyi kabul göreceksin.'
An kutsal tacı başıma koydu,
Ekur'da 'Lapislazuli' asayı tutmak üzere verdi,
Beyaz kürsüdeki her zaman kurulan tahtımı gök yüksekliğine kaldırdı,
Orada krallığımı yüceltti.
Kutsal şarkıyı çaldı
Beni överek:
'O asil krallık gücü olan, sevilen biridir,
Nunammir tarafından asil güçle donatılmıştır,
Şulgi, bütün yabancı düşmanları yok eden, ülkeyi güvenli kılan,

Evrenin me'lerine göre hiç rakibi olmayan,
Şulgi, An'ın güvenilir oğlu tarafından sevilen!
Ey Nidaba şükür sana.'"[9]

9 Samuel Noah Kramer, *Tarih Sume'de Başlar (History Begins at Sumer),* çev. Muazzez İlmiye Çığ, Ankara, 1990, s.224.

SUMER EFSANELERİNDEN İNANNA BİLULU

Bir şairin yazdığına göre Tanrıça İnanna, kocasını yeraltına gönderdikten sonra çok üzülüyor. Dumuzi'nin mezarı kırlarda yapayalnız duruyor. İnanna onu, mezarında sevindirmek, ona biraz şenlik getirmek istiyor. Çoban Dumuzi yeraltına gidince onun ağıllarının, ahırlarının harap olduğunu, hayvanlarının başıboş olarak kırlara dağıldığını söylüyorlar İnanna'ya. Bunun üzerine İnanna annesine, kocasının ağıllarının bulunduğu yere gitmek istediğini, onu göndermesini rica ediyor. Annesinin izin vermesi üzerine, gidiyor ve gerçekten ağıllarının darmadağınık olduğunu, hayvanlarının kırlara yayıldığını görerek çok üzülüyor. Orada kocası için bir şarkı yapıyor:

"Ey burada yatan sen çoban! Kalk da etrafına bak!
Dumuzi! Burada yatan sen, kalk da bak etrafına!
Gündüz kalk! Benim durumumu gör!
Gece kalk! Benim durumumu gör!"

İnanna ağılların yanında üç tanrı görüyür. Bunlardan biri becerikli bir iş kadını olan Bilulu, ikincisi onun oğlu bir tür üçkâğıtçı ve kapitalist olan Girgire, üçüncüsü Girgire'nin oğlu, vaktini çene çalmakla geçiren Sirru-edintilla.

Anlaşıldığına göre bunlar Dumuzi'nin ağıllarına ve koyunlarına sahip olmak için toplanmışlar oraya. Buna çok kızan İnanna'nın kalbi ona, Anne Bilulu'yu öldürmesini, böylece kocasını ve onun yattığı yeri sevindirmesini söylüyor. Bunun üzerine İnanna, Bilu-

lu'yu kırlarda yakalıyor ve ona "seni öldüreceğim ve adını ortadan kaldıracağım, cesedinden de bir su tulumu yapacağım, oğlunun birini udug adlı koruyucu bir cin, diğerini de Tamma adlı iyi bir cin yapacağım" diyor. Dediği gibi kadını öldürüyor. Oğlu Girgire'yi rüzgâra veriyor. Onun oğlu geveze ve arkadaşsız olan Sirru-edintilla'yı da eşdam denilen yere sokuyor

Kadının cesedinden bir su tulumu yaparak Dumuzi'nin mezarının olduğu yere su doldurup koyuyor. Böylece mezarın yanından geçenler bu tulumdan tatlı su içerek[1] ve "Dumuzi'nin canına değsin" deyecekler ve bundan Dumuzi neşelenip sevinecek.

Buna ait şiirden birkaç satır:

"Değerli hanımım! Onun kalbi ne yapmasını istedi?
Kutsal İnanna! Onun kalbi ne yapmasını istedi?
'Bilulu'yu öldür,' dedi onun kalbi.
Onun sevgili kocası Dumuzi,
Amauşumgalanna için
Onun yattığı yeri kıvandırsın, istiyor onun kalbi.[2]
O yargılamak üzre durdu, onun kaderini verdi.
'Gel şimdi seni öldüreceğim Billulu, adını silip atacağım.
Sen bir su tulumu olacaksın, kırların taze suyu için,
Oğlun Girgire gidip kırların udug'u ve Lamma'sı olacak
Onun geveze oğlu Sirru-Edintilla da kırlara gidecek.'"

Tanrı Ninurta ve Kaplumbağa

Bu, geleceğin belirlendiğini anlatan bir kader metni. Fakat oldukça kırık bir tablet, bu yüzden konunun sonu da belli değil. Buraya böyle bir efsanenin bulunduğunu göstermek için alındı.

1 Bu, bizdeki ölülerin ruhu için su verilmesinin nereden geldiğini gösteriyor.
2 Samuel Noah Kramer, *The Sacred Marriage Rite, Aspekcts of Faith, Myth and Ritual in ancient Sumer,* America 1969, s.131.

Tanrı Ninurta, Tanrısal planları belirleyen *me*-leri, Tanrı Enki'den *imdigud* kuşu vasıtasıyla çaldırtmış. Ninurta onları bir türlü geri vermek istemiyor. Bunun üzerine Tanrı Enki çamurdan bir kaplumbağa yaparak ona can veriyor ve Ninurta'dan *me*'leri almasını söylüyor. Kaplumbağa yeryüzünde büyük bir çukur açıyor ve üzerini gelişigüzel kapatıyor. Tanrı Ninurta nasılsa o çukura düşüyor ve bir türlü çıkamıyor. Kaplumbağa'ya yardım etmesini söylüyor, o aldırmıyor. Enki çukurun yanına gelerek Ninurta'ya "nerede senin gücün, nerede kahramanlığın, hiçbiri işine yaramıyor" diye alay ediyor.

Tablet kırık olduğundan metnin sonu belli değil. Enki istediğini almış olmalı. Kaplumbağa tarih öncesi çağdan itibaren sanatta görülüyor. Enki ile birlikte gösterilmesi Akad çağında başlıyor. Kudurru'larda Ea'nın sembolü olarak sergileniyor.

TARİHTE İLK SAVAŞ ACILARI: SUMER AĞITLARI

Sumer şehirleri zaman zaman düşmanların saldırısına uğrayıp yakılıp yıkılmış ve yağma edilmiştir. Bu olaylardan sonra ülkede yeniden bir canlanma başlıyor. Başa geçen Sumer önderlerine ülkeyi yeniden ayağa kaldırmak için büyük görevler düşüyor. Yıkılmış şehirlerin onarılması, savaş sıkıntılarıyla morali bozulan halkın canlandırılması, ülkenin askeri ve politik gücünün sağlanması gerekiyordu. İşte bu şartlar içinde Sumer ve Akad şairleri bu olayları acıklı şiirler halinde dile getirmişlerdir ki, bunlara *ağıt* veya *yuğlar* diyoruz. Bu ağıtlarda önce Sumer'in nasıl yakılıp yıkıldığı, Tanrıların şehirleri nasıl terk ettiği, daha sonra da şehirlerin yeniden yapılması ve Tanrıların yerlerine dönmesi ve bunların kutlanması anlatılıyor. Sumer inanışına göre bu felaketleri yine kendi Tanrıları veriyor Tanrılar halkın yaptıkları uygunsuzluklar yüzünden onlara kızıyor ve tanrılar meclisinde onları cezalandırmak için bu felaketleri veriyor.

Şimdiye kadar beş Sumer ağıdı bulunmuştur. Bunlar, Ur, Uruk, Eridu, Nippur, Sumer ve Ur'un yakılıp yıkılmasına ait ağıtlar. Ne yazık ki, bu metinlerin büyük bir kısmı kırık. Bu yüzden birçok kısımlarının anlaşılması mümkün olmuyor. İlginç olanı, ağıtlar mabetlerde okunurken bölüm aralarında secde yapılması. Bunlara Sumerde *ki.rugu* deniyor.

Bunların ilk örneğini İÖ 2400 yıllarında yaşayan Lagaş Kralı Urukagina zamanında buluyoruz. Lagaş ile komşusu Umma şehri arasında bir sınır anlaşmazlığı oluyor. Umma Kralı Lugalzaggesi Lagaş'a saldırıyor ve onun kutsal yerlerini, tapınaklarını yakıp yıkı-

yor ve yağma ediyor. Urukagina bir arşivistine bu olayda yakıp yıkılan ve yağma edilen yerlerin bir listesini yaptırmış. Arşivist bunu yaparken bu olaylardan duyulan üzüntüleri, bunların Tanrılar tarafından kendilerine bir ceza olarak verildiğine olan hüzünlü inançları acıklı bir dille anlatmıştır.

Bu şiirden bazı satırlar şöyle:

"Ummalılar tapınağı ateşe verdiler...
gümüşü ve değerli taşları yağma ettiler.
Bey sarayını kana buladılar,
Tanrı Enlil'in tapınağında kan döktüler.
Tanrı Ningirsu'ya karşı günah işlediler.
Onların ellerindeki güç geri alınacaktır.
Bundan Umma şehri ensisi Lugalzaggesi sorumludur
Bu günahın vebali de onun Tanrıçası Nisaba'nın boynundadır."

Bundan sonra ilk Akad Kralı I. Sargon ve ondan sonra gelen krallar tarafından Uruk, Ur, Umma, Adab gibi şehirlere saldırılar yapılmış ve oralar idarelerine alınmıştır. Fakat bu zaman içinde yazılmış bu tür eserler bulunmadı. Gutiler'in Sumer'e saldırısı ile ele geçirdikleri şehirler bir müddet onların yönetiminde kaldıktan sonra, Uruk'ta krallık kuran Utuhegal onları Sumer'den atıyor. Bundan sonra Ur şehrinde Kral Urnammu ile üçüncü Ur sülalesi başlıyor. Urnammu Ur şehrini başkent yaparak güçlü bir Sumer, Akad devleti kuruyor. Bu zamanda şairler sevinçlerinden Tanrılarını, kralları öğen, yücelten şiirler, destanlar, efsaneler yazmışlardır. Fakat bu neşeli, sevinçli günler pek uzun sürmemiş, yüzyıla varmadan Sumer'e Su halkı ve Elamlılar saldırarak şehirlerini ve Ur'u yakıp yıkmışlar, sülalenin dördüncü kuşağı olan Kral İbbisin'i tutsak olarak götürmüşler. Bu olay Sumer şairlerini ve özellikle Nippur Akademisi'nde yetişen, daha önce Kral Şulgi'yi öğen şiirlerin yaratıcısı şairleri çok etkilemiş. Nippur ve Ur şehirlerinin kötü kaderi olan yakılıp yıkılmalarını dile getiren acıklı şiirler yazmışlardır. Fakat

bu şiirlerin sonunu, onların yeniden kurtarılışlarını, onarılışlarını anlatan sevinçli satırlarla bitirmişlerdir.

Daha sonraki yüzyıllarda bu tür şiirler daha gelişmiş ve bunlar mabetlerde Seloykitler zamanına kadar çalgılar eşliğinde söylenmiştir.

Sumer ve Ur'un yıkılışı için yapılan ağıtta "*Ur'un etrafını çeviren surlar boyunca ağıtlar yakıldı*" cümlesi, Ortodoks Yahudilerin Süleyman'ın mabedi duvarında ağlamaları, 4 000 yıl önce başlayan bu geleneğin sürdüğünü kanıtlamaktadır. *Tevrat*'taki Ağıt kitabının da bu Sumer ağıtlarından esinlenerek yazıldığı anlaşılmaktadır.

Önce Sumer'in kültür şehri Nippur'un yıkılışı için yazılan ağıttan başlıyoruz. Bu metin üç tablet üzerine yazılmış. Bu üç tabletten ancak üçüncüsünün ilk bölümünde ağıt kısmı var. Diğer tarafı, Kral İbbisin'in tutsaklığından 50 yıl sonra, İsin şehri kralı olan İşmedagan tarafından Nippur'un kurtarılışı ve onarılışı büyük bir sevinçle dile getirilmektedir.

"*Ne zaman yeniden onarılacak*?" diye başlayan metin şöyle devam ediyor:

> "Nippur'un Törenleri, bayramları kutlanamıyor artık. İnsanları yönetmek için tanrıların kararlar ve emirler verdiği, oturma yeri olarak kurdukları, kutsal yiyeceklerini paylaştıkları şehir, karabaşlı halkın gölgesinde serinlediği Nippur şehri yıkıldı. Halkı kırlara yayılmış sığırlar gibi dağıldı. Tanrıları artık onlara aldırmıyor. Onun dolup taşan büyük kurumları harap olmuş, terk edilmiş yatıyor. Niçin Nippur'un çok olan mabetleri son buldu? Ne kadar daha karabaşlı halk sürünecek, koyunlar gibi ot yiyecek, bedence ve ruhça acı çekecek? Niçin müzisyenler, saz şairleri günlerini yıkılmış şehirler, dağılmış aileler için sürgünde ağlamak ve ağıt yakmakla geçirsin?"

İkinci kıtada şair Nippur'u konuşturuyor. O, fena kaderi için üzülüp kederleniyor.

"Âyin ve törenlerinin kutsallığı yok oldu,
halkı öldürüldü,
genç erkekleri ve kadınları kılıçtan geçirildi;
onun mabedi buzağısından ayrılmış bir inek gibi acı çekiyor.
Şarkıcılarının eski tatlı şarkıları şimdi ağıda döndü.
Tanrı Enlil, bir zamanlar ülkenin baş tacı olan mabedi Ekur'dan, önderlik yaptığı karabaşlı halkından yüzünü çevirdi.
Şehir nasıl yıkıldı, yağma edildi!"

Üçüncü kıta acı bir soru ile başlıyor:

"Şehir! Ne zamana kadar kızgın beyin (Enlil) sana dönmeyecek ve artık yeter kederin demeyecek?
Neden o tuğlasını bıraktı ve
cıvıldayan kumrularını yuvalarından kaçırdı?
Neden tatlı müziğin çalındığı evden uzaklaştı?
Neden onun *me*-leri kutsal değilmiş gibi bir kenara atıldı?
Neden bütün ülkede onun törenleri yapılamıyor?
Neden kaderi ilgisiz onunla?
Neden o tuğlasından sevinci uzaklaştırdı?
Neden onun kalbini gece gündüz ağıtla doldurdu?
Çünkü o şehrine karşı acı bir düşmanlıkla hareket ediyor.
Çünkü onun beyi elini kötü bir rüzgâr gibi ona döndürdü.
Evleri yıkıldı, temelleri söküldü, kazma ile altüst edildi,
kadın ve çocuklar öldürüldü, şehir bir yıkıntı yeri oldu.
Şehrin malları yağma edildi. Yönetimi karıştı.
Yiyeceği, içeceği götürüldü!
Ev'e, Ekur'a acı bir düşman gibi hareket edildi.
Ve onun için orada şarkıcıların söylediği tatlı şarkılar acı ve ağıt içinde onun *me*-sini terk etti."

Dördüncü bölümde Nippur'un kurtarılıp yeniden yapılması umudu ortaya çıkıyor. Burada şehir konuşuyor:

"Şarkıcıları, şairleri, saz şairleri onun acı kaderini,
ıstırap çeken ruhunu,
üzüntü içindeki kalbini, kutsal yerlerinin
ve bütün ülkesinin yıkılışını ağıtlarla dile getirdiğinden tüm 'karabaşlılar'ın babası, Bey Enlil ona (şehre) acıdı ve yeniden yapılmasını emretti."

Beşinci bölümde şair, önce Enlil'in şehrin gözyaşlarını, ağıtlarını kabul ettiğini bildiren bir haberi veriyor ve Enlil'e dua ederek yardım etmesini diliyor. Enlil de şehre acıyacağına ve ilgi göstereceğine, acılarını sevince döndüreceğine söz veriyor. O neşe ile şehrin başını dik tutacağını, ona karşı hiçbir kötülük yaptırmayacağını garanti ediyor ve böylece bölüm bitiyor.

Altıncı bölümde şair şehre konuşmasını sürdürüyor:

"Onun kurtarılması hakkında uzun zaman söz verilemeyecek ama,
beyi ona acıdı ve onu kutsadı 'artık yeter' dedi,
ona ruhun neşesini getirdi.
Oğlu güçlü Ninurta'yı onun koruyucusu yaptı
Hepsinden iyisi de sevgili çobanı (kral) İşmedagan'a, kudretli Ekur'u onarmasını ve ona yakışır bir şekilde düzenlemesini, düşmanların yaptırtmadığı ayin ve törenleri ve dağılmış olan *me*-leri eski durumlarına getirmesini emrediyor."

Yedinci bölümde, şair Enlil'in acıması ile Nippur'un rahata kavuştuğunu, şehirden ağıtları uzaklaştırdığını, onun yerine mutluluğu getirdiğini, onun onarılması için emir verdiğini bildiriyor. Bundan sonra:

"yüce ana Ninlil kocası Enlil'e evini onarması için dua ediyor.
Bu iki tanrı konuştuktan sonra
Enlil tanrıçanın yıkılmış evini eski haline döndürdü,
gözyaşlarını sevince çevirdi.

Onu dökülen içki kurbanlarının şırıltısı ile kederlendirdi,
bağırdı: 'yeter! Ne zamana kadar sürecek ağlama?!'
uzun krallık süresiyle onu kutsadı.
Enlil Gaşua mabedini kutsadı.
Enlil ve Ninlil ikisi birden Ekur'a kürsülerine kuruldular.
Sofraları yiyecek ve sert içkilerle donatıldı.
Karabaşlıları kendi yerlerine yerleştirmeye karar verdiler.
Enlil her tarafa dağılmış 'çocukları annelerinden ayrılmış' olan,
başları nerede rahat oldu ise oraya sığınan halkı, Nippur'a döndürdü."

Sekizinci bölümde artık ülkenin büyük şehirlerinin onarılması ele alınmış. Bunlar; bilgeliğin vatanı Eridu, kırda kurulmuş Ur, Tanrıların kullandığı Uruk-Kullab, "An'ın kutsal fahişesi gibi gücü sona eren" Zabalam, An'ın "yüce kılıcı" Lagaş, Eski zamanlarda kurulmuş olan Girsu, barbar Titmunlar tarafından işgal edilmiş olan Umma, Sumer ve Akad'ın önder şehri Kiş, tatlı su ve bol tahılla takdis edilmiş Mardu, son olarak İşmedagan'ın başkenti olan ve Tanrı Enlil, Enki ve Ninmah tarafından uzun süre devam etmesi öngörülen, güçlü kahraman Ninurta'ya devredilen, "An'ın yüce kızı", ülkenin rüya yorumcusu, muhteşem mabedinde serinleyen ve oğlu Damu'nun yabancı ülkeleri ele geçirmesi gerekli olan Tanrıça Ninisinna'nın oturduğu İsin şehirleri sayılmaktadır.

Dokuzuncu bölümde şair, Enlil'in şimdi Nippur'a ve bütün Sumer ve Akad ülkesine getirdiği bolluk ve rahatlık günlerini anlatıyor: Bunlar, Nippur'un başını yüce tuttuğu, Ekur'un bolluk günleri, Sumer ve Akad'ın genişlediği, evlerin yapıldığı, tarlaların etrafının çevrildiği, tohumların çıktığı, ahırların, ağılların yapıldığı, yokluğun varlığa döndüğü, ülkede adaletin olduğu, koyunların bol kuzu doğurduğu, keçinin çok oğlak yaptığı günlerdi. Onuncu bölümde onarım konusu genişleyerek devam ediyor. Bu kez İşmedagan tara-

fından Nippur ve özellikle Ekur'da Tanrıların kürsülerine bol bol konan yiyecek kurbanlarının sevinci anlatılıyor.

On birinci bölümde şair, Enlil'in halkına sağladığı mutlu günleri sıralıyor. Bunlar, insanın arkadaşına fena söz söylemeyeceği, oğlun babaya saygı göstereceği, insanlığın hüküm süreceği, saygın kişinin saygın olmayandan saygı göreceği, ağabeyin kardeşten saygı göreceği, güçsüzün güçlüden yakınmayacağı, nezaketin geçerli olacağı, istenilen yere korkusuzca gidileceği, güneşin girdiği ülkeden karanlığın kovulacağı, soluyan varlıkların neşeleneceği ve acının uzaklaşacağı günler.

Son bölümde İşmedagan'ın acıma ile yaptığı işler anlatılıyor. O merhametli Enlil önünde gözyaşlarını döktükten sonra dağılmış *me*-leri düzene koyuyor, bırakılmış törenleri yeniden başlatıyor. *Giguana*'yı bolluk, rahatlık ve neşe ile dolduruyor. Merhametliliği, insancıllığı, dindarlığı ile memnun ettiği, dualar ve yakarılar yaptığı Enlil, ona halkının güvenlik içinde yaşayacağı mutlu bir saltanat süresi sağlıyor.

Şair, "*büyük dağ, yerin ve göğün hâkimi Enlil'in yüceliği ile halkı gurur duyacaktır*" diyerek sonunu bağlıyor.[1]

Diğer bir ağıt da Yeni Sumer çağının başkenti Ur'un, Elamlılar tarafından yakılıp yıkılması ve III. Ur Hanedanı'nın son kralı İbbisin'in Elam'a sürgün götürülmesi üzerine yazılan ağıttır.

"Fena bir fırtına zamanı döndürdü.
Ve yok etme kanunu olan kasırga kükredi.
İyi yöneticilerin günündeki
Sumer'in eski ve haklı düzenini yok etti.
Ülkenin şehirleri şimdi yıkıntı halinde.
Ağızlar ve başların kan içinde yüzdüğü,
Yıkılmış olan şehirlerde çığlıkların yükseldiği,

1 Bu metin S.N. Kramer, *Tarih Sumer'de Başlar*, çev. Muazzez İlmiye Çığ, Ankara 1998, s.212-217'den alınmıştır.

Göğün parçalandığı, yerin yarıldığı gün,
gök karardı, ortalık yeraltı dünyasına döndü.
Düzenli yapılmış şehirler çanak gibi parçalandı.
Karabaşlı halk öküzler gibi boğazlandı.

Fırat ve Dicle nehirlerinin suları boşaldı.
Onların kaynakları kurudu.
Tekneler yiyecek taşıyamadı.
Tarlalarda tahıl yerine acı otlar yetişti.
Halkın yiyecek, içeceği yoktu.
Onlar susuzluktan kıvranan balıklar gibi can verdi.

Kuzulayan koyunların
Ağılları ve ahırları şimdi çöle döndü.
Nerede şimdi kuzulayan koyunlar?
Kanalların suları acılaştı.
Tahıl tarlalarını ot kümeleri kapladı.
Kırlarda şimdi 'acı veren' otlar büyüdü.

Çobanlar koyunlarını kırlarda süremedi.
Sığırların ağılları boş kaldı.
Onlardan ne süt, ne yağ taştı.
Anne koyun kuzulamıyor.
Kırlarda hoplayıp zıplayan yaban hayvanları ölü şimdi.
Hayvanlar dinlenecek yer bulamıyor şimdi.

Göl yağma edildi, etrafı sazlık
Bakımlı çiçeklikler ayakla çiğnenmiş
Güzel meyvelikler, bahçeler sararmış solmuş.

Tanrıların kanunu ve kararı kaldırılmış oldu.
An ülkesine kızgınlıkla baktı
Enlil düşmana iyimser baktı
Nintu kendi işini bıraktı.

Enki akıntılara yeni yol verdi.
An ve Enlil de ona uydu.

İnsanlar ülkelerinden alınıp
Düşman ülkelerine sürüldü.
Akşam üstü Subarlar onlara hakaret etti.
Doğuda Elamlılar onları küçülttü.
Yazık! Sumer'in kralı sarayından ayrıldı.
İbbisin Elam ülkesine,
Uzak Anşan sınırına yuvası dağılmış bir kuş gibi,
Yabancı ellere, vatanını asla
Göremeyeceği yerlere götürüldü.

Ey Sumer! korku ülkesi! insanlar şaşkın ve perişan!
Kral gitti. Çocuklar inliyor ağıttan.[2]

İnsanlar ülkelerinden alınıp

Anneler artık çocuk yapamıyor.
Baba kibarca karısına seslenemiyor.
Sevgili, kocasının göğsünde neşelenemiyor.
Annesinin ayağında çocuklar sallanamıyor.
Süt nineler ninni söyleyemiyor.
Kralın evi yabancı yer oldu.
Hükümdar, küçümsenerek bakılan yabancı ülkelerine gitti.

Nerede bulacağız haklı kararları."

2 H. Schmöckel, *Das Land Sumer*, s.78-80.

KISKANÇ KADIN

4 000 yıl önceki kıskanç bir kadının duygularını dile getiren bu şiir, Mezopotamya'da çok az bulunan bir tür. Çünkü genellikle şiirler din ile ilgilidir. Şiirin 150 satıra yakın uzunluğu olduğu tahmin ediliyor, büyük kısmı kırık. MÖ 1750'lerde Akadca olarak yazılmış. Satırlar arasındaki bölümler iki sevgilinin karşılıklı konuşmasını gösteriyor. Burada kadın başka bir kadına gönlünü kaptırmış sevgilisine kıskançlığını, üzüntülerini olduğu gibi anlatıyor ve onu o kadından ayıracağına inanıyor ve başarıyor da.[1]

"Şahidim olsun İştar,
Sana sadık kalacağım sevgilim.
Üstün gelecek benim aşkım,
Tutulacak şeytan dili o kadının
Sana sadık kalacağım
Ödüllendireceğim aşkını, benim aşkımla.

Hayır! Sevmiyor o kadın seni
Şaşırtmış İştar'ın yargısı onu
Onun da benim gibi uykuları kaçsın!
Gecelerini keder, üzüntü ve karamsarlıkla geçirsin!

Evet! Sevgilimi kucaklayacağım
Onu öpücüklere boğacağım

1 Jean Bottéro, *Everyday Life in Ancient Mesopotamia,* Translated by Antonia Nevill 2001, s.104.

Bıkmayacağım asla, onu gözlerimle yemekten
Böylece rakibime üstün geleceğim

Senin güzelliğin, tek aradığım
Senin aşkına susamışım ben.

Sakın bir şey söyleme!
Çok konuşma!
Söyleyeceğin yoksa neden konuşuyorsun?

Sana asla yalan söylemedim
Gerçekten bir kadından ciddi bir şey beklemektense
Rüzgâr toplamaya çalışmak daha iyidir

Senden fazla düşünüyorum, senin eski hilelerinin bittiğini
Biz gerçekten tam olarak uyandık rüyamızdan,
Şimdi kalbimde hiçbir ilgi duymuyorum,
O kadına karşı kin beslemiyorum

Bunun için inanma insanların şöyle söylediğine:
'Artık seninle ilgilenmediğime
Senin sevginin benim için tartışma ve bela olduğuna'
İnanma sakın!"

Burada kadının uğraşılarının boşa gitmediği, erkeğin aşağıdaki konuşmalarından anlaşılıyor:

"Evet! Yalnız benim düşüncem sensin
Yüzün her zamanki gibi çok güzel
Bana yaklaşıp başını omzuma koyduğun zaman
Senin için 'büyüleyici' demekten başka bir şey söyleyemem
Ve benim için unvan yalnız 'akıllılıktır'
İştar tanığım olsun,
Bundan sonra senin rakibin düşmanımızdır"

İkinci binin sonuna ait bir katalogta yalnız aşk şiirlerinin adları yazılıdır. Bu şiirlerin ilk satırları şiirin adı olarak gösteriliyor. Bunlardan bazıları:

1- Def ol uyku! Sevgilimi kollarımda tutmak istiyorum.
2- Sen benimle konuşmaya başlayınca kalbim ölecek gibi çarpıyor.
3- Burada şimdi senin güzelliğine âşık oldum.
4- Dün akşam gözümü kapayamadım, evet bütün gece uyuyamadım sevgilim.
5- Ey neşe! Gün bana iyi haberden başka bir şey getirmedi.
6- Bu gece! Bu akşam!
7- O kız ne kadar çekici ne kadar güzel!
8- O kız senin vereceğin eğlencenin sevimli bahçesini arıyor.
9- Benim çekiciliğimi tercih eden sensin tatlım.
10- Ey benim küçük kuşum!
11- Ey benim küçük kuşum, kumrum! Ağıt yapan biri gibi inliyorsun.
12- O aşk bahçesinin bahçıvanıdır.
13- O kız gönlüne göre eğleniyor.
14- Sevgilimle sarmaş dolaş yattığımda.

Bu kataloğun sonunda yazılan başka konular:

1- Sevin bizim hanımımız, mutluluktan bağır.
2- Ey bilginlerin bilgini! Sen insanlığı koruyansın.
3- Ben tanrıların en korkuncuyum.
4- Çok güçlü tanrısal kral kudretli kralın şarkısını söyleyeceğim.

Ne yazık ki, bu katalogda bulunan şiirler kazılarda ele geçmedi.

LUT PEYGAMBER KIZLARIYLA NEDEN YATTI

Musevi, Hıristiyan ve Müslümanların atası saydıkları İbrahim Peygamber ile ilgili kitabı yazarken *Tevrat*'ta nedenleri çözülemeyen bazı konulara açıklık getirme olanağı bulundu. Bunlardan biri de *Tevrat*'ta Lut Peygamber'in neden kızlarıyla yattığı ve onlardan çocuk edindiği konusu idi. Bir din kitabında nasıl bir baba kızlarıyla yatabilir ve onlardan çocuk edinebilirdi? Akıl alabilecek gibi değildi. Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik* adlı kitabında (s.58), bunun eski inançlardan kalıntı olduğu, *Tevrat*'ın ilk bölümlerinin çok eski efsanelerin yazıya geçmiş şekilleri olabileceği şeklinde açıklamış. Hakikaten Suriye'nin kuzeyinde bugün de adı Rasşamra olan Ugarit'te çıkan ve MÖ 1500'lere tarihlenen çiviyazılı belgelerin okunması ile bunun Kenan efsanelerine dayandığı anlaşıldı.

Lut, İbrahim Peygamber'in Haraun adlı kardeşinin oğlu. İbrahim Harran'dan Filistin'e göçerken onu da birlikte götürüyor. Onlar Filistin'de bir süre kaldıktan sonra, orada kıtlık başlıyor. Bu yüzden Mısır'a gidiyorlar.

İbrahim'in karısı Saray yaşlı olmasına rağmen sözde çok güzelmiş. İbrahim karısını alıp kendisini öldürürler korkusuyla onu kız kardeşi olarak tanıtıyor. Hakikaten Firavun onu karılığa alıyor. Fakat iki yıl sarayına gelen felaketler yüzünden onun İbrahim'in karısı olduğunu anlayan Firavun, Hacer adlı bir cariye ve pek çok hayvan, altın, gümüş ile birlikte kocasına geri veriyor.[1]

1 Bu konuda geniş bilgi için bkz. *Bilim ve Ütopya* dergisi, Mart 1997.

Bu arada Lut da çok zengin oluyor. Birlikte tekrar ülkelerine geri dönüyorlar. Hayvanların çok olması, çobanların geçimsizliği yüzünden ayrılıyorlar. Lut, Erden Vadisi'ne, Sodom, Gomorra şehirlerinin olduğu yere gidiyor. Buraları sulak, bağlık, bahçelik imiş. Rab'ın bahçesine, Mısır diyarına benziyormuş. Yapılan arkeolojik araştırmalara göre MÖ 2000'lerden önce bölgede yerleşik bir uygarlığın bulunduğu, fakat MÖ 1900 yıllarında birdenbire kasabaların altüst olduğu, halkın yeniden göçerliğe başladığı sonucu çıkarıldı. Belki bir deprem veya bir volkan patlaması olmuş ve bu şehirler Lut Gölü içinde gömülmüş olabilir deniliyor.

Eşcinselleri Yola Getirmek İçin

Tekvin Bab 18'e göre İbrahim'e Rab, halkı eşcinsellik eden Sodom ve Gomorra şehirlerini yok edeceğini söylüyor. İbrahim de aralarında iyi insanların da olduğunu, neden hepsini öldürmeye kalktığını soruyor. Tanrı da ona 50 iyi kişi bulursa yapmayacağını söylüyor. Tanrı ile İbrahim pazarlığa başlıyorlar. Nihayet "10 iyi kişi bulursan yapmam" diyor Tanrı. Bu arada üç melek Lut'a (Sodom, Gomorra'ya) geliyorlar, bunlar erkek güzeli melekleri. Erkekler bunları duyunca hemen görmeye koşuyorlar ve Lut'tan onları istiyorlar. Lut çok korkuyor. Onların yerine hiç erkek görmemiş kızlarını vermek istiyorsa da laf anlatamıyor. Onun üzerine melekler "evindekileri ve aileni al, hemen bu gece şehirden çık, fakat çıkarken kimse arkasına bakmasın" diyorlar. Kaçarken Lut'un karısı unutarak arkasına bakıyor ve bir tuz direği oluveriyor.[2]

Onlar ayrılır ayrılmaz Sodom, Gomorra üzerine ateş ve kükürt yağıyor ve böylece bu şehirler yerle bir oluyor.

2 Lut Gölü civarı tuzlu toprak. Havaların etkisi ile oralarda tuz sütunları oluşmuş. Bu yüzden onlardan birini Lut'un karısı yapmışlar.

Aynı konu *Kur'an*'da bir sıra izlemeden 6 sure içinde 46 ayette anlatılmış. Yalnız Sodom, Gomorra şehirlerinden söz edilmiyor. Konuyu şöyle toparlayabiliriz: Eşcinsellik yapan bir halkı doğru yola getirmek için Allah Lut'u peygamber olarak gönderiyor. Lut, bunları yola getiremiyor, onlar İbrahim'e oğul müjdesi getiren erkek güzeli melekleri istiyorlar. Lut onların yerine kızlarını sunmak istiyor, onu da kabul etmiyorlar. Lut onlara Allah'ın gücünü anlatmaya çalışıyorsa da "göstersin gücünü bakalım" diyorlar. Melekler, Lut'a karısının dışında, ailesini alıp şehirden çıkmasını, arkalarına bakmamalarını söylüyor. Onlar şehirden çıkar çıkmaz Allah sert taş ve yağmur yağdırarak ülkelerini altüst ediyor. İlginç olanı Lut'a karısı *Tevrat*'a göre arkasına baktığı için tuz direği oluyor. Tanrı, *Kur'an*'da bir ayette arkalarına bakmamalarını yazarken, diğerinde Lut'a karısını beraberinde almamasını söylüyor. Bu, *Tevrat*'taki hikâyenin *Kur'an*'a yarım yamalak alındığını gösteriyor.

Araf Suresi 80-81. ayetlerde daha önce hiçbir yerde eşcinsellik yapılmadığı bildiriliyor. Halbuki onlardan çok önce Sumer mabetlerinde eşcinsellik doğal. Orada kadınlar erkek, erkekler kadın kıyafetinde dolaşıyorlar. Bunu da bir Tanrı görevi olarak yapıyorlar.

İslam yazarları Lut'un bulunduğu şehrin Allah tarafından cezalandırılmasını şöyle anlatmış: Cebrail kanatlarından birini ülkenin altına koyup yükseltmeye başlamış, öyle ki, yeryüzündeki eşeklerin anırmasını, horozların ötmesini gök halkı işitiyormuş. Sonra onları birdenbire yere bırakıvermiş ve böylece ülke paramparça olarak altı üstüne gelmiş.[3] Bu öyküde kartalın kanatları üzerinde göğe çıkan Sumer Kralı Etana hikâyesinden izler var.[4]

3 Turan Dursun, *Kur'an Ansiklopedisi,* Lut maddesi, Kaynak Yayınları.
4 Muazzez İlmiye Çığ, *Sumerli Ludingirra,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s.49.

Kızları Lut'tan Hamile

Tevrat'ta bu felaket olduktan sonra Lut kızlarıyla giderken yolda bir mağara görüp geceyi orada geçirmek istiyor. Mağarada, kızlar babalarına şarap içirip, babalarının soyunu sürdürmek için onunla yatıyorlar. İki kız da babalarından hamile kalarak, iki oğlan doğuruyorlar. Bunlardan birinin adını Moab koyuyorlar. O Moabların atası oluyor. Diğerinin adı Benamun. O da Amon oğullarının atası sayılıyor.[5]

Bu konu *Kur'an*'da yok. Bu öykü bir din kitabına nasıl girmiş. Tevrat Bab 9 Nuh kendisini çıplak gören oğlunu lanetlerken, baba kızlarıyla nasıl yatar? Daha önce sözünü ettiğimiz gibi bunu bize bir Kenan efsanesi açıklıyor. Ona göre, Kenan Tanrısı El, iki kadın yaratıyor. Bunlar aynı zamanda onun kızları da. Görünüşe göre El'in cinsel gücü yok. Onu güçlendirmek için bir kuş vurup kızartıyor.[6] Bundan sonra El bu iki kadınla yatıyor ve anlaşılan cinsel gücünü uyandırmaya çalışıyor. Bunu anlatan satırlar şöyle:

"El onların dudaklarını öptü
Dudakları tatlı nar gibi idi
Öpmekten usandı
Onları kucakladı
Kucaklamaktan çiftleşti
Ve kadınlar gün doğumu ve
Batısını doğurdu."

El tekrar bir kızla yatıyor, bu kez doğanların bir dudağı gökte, bir dudağı yerde imiş.[7] Öyle ki, ağızlarına göğün kuşları, denizin

5 Tarihsel verilere göre bu kabileler çok geç zamanlarda ortaya çıkmış. İbrahim zamanı ile hiç ilgileri yok.

6 Mezopotamya'da keklik kuşunun cinsel güç verdiğine inanılıyordu. Muazzez İlmiye Çığ, "Mezopotamya'da Cinsel Yaşam", *Bilim ve Ütopya* dergisi, Nisan 1995.

7 Masallarımızda bulunan bu devlerin Kenen efsanesinden geldiği anlaşılıyor.

balıkları girecek gibi. Bu bölüm, *Tevrat*'ın ilk kısmında söz edilen dev adamları anımsatıyor.[8]

Görüldüğü gibi din kitaplarına çeşitli kültürlerden alınan efsaneler değişik şekiller alarak girmiş.

8 Samuel Noah Kramer, *Mythologies of the Ancient Word,* America, 1961, s.189.

ÇİVİYAZILI BELGELERİN BULUNUŞU VE YAZILARIN DİLLERİNİN ÇÖZÜLÜŞÜ

Yunan ve İsrail kaynaklarında Asurlular ve Babilliler hakkında birçok, fakat doğru olmayan bilgiler vardı. Fakat Sumerlilerden hiç söz edilmiyordu o zaman. Meraklı Batılı bilginler Asurluları ve Babillileri aramak amacıyla çeşitli tarihlerde Mezopotamya'ya yolculuk yaptılar. Bu eski yerlere ait ilk bilgi, 12. yüzyılda Navarra krallığındaki Tudela'nın Rabbisi Musul'daki Yahudileri ziyarete gittiğinde Ninova harabelerini bularak tam yerlerini saptamasıyla elde edilmiş. Fakat bu 16. yüzyıla kadar yayımlanmadan kalmıştı. 1616'da Romalı Pietro Della Valle adlı bir gezginci oralara giderek eski Ur şehrinin harabelerini bulmuş ve onları ayrıntılı bir şekilde anlatmış ve oradan, çiviyazılı ilk belge olan bir tuğla da getirmişti. Bu harabelerin bulunduğu tepeye Araplar zift tepesi anlamına gelen tel.el.mugayya diyorlardı. 17. ve 18. yüzyıllarda *Tevrat*'ta yazılan yerleri bulmak amacıyla Mezopotamya'ya gidenler çoğalmaya başladı. Bunlar gezip gördükleri yerlerin *Tevrat*'ta adı geçen yerler olabileceğini tahmin etmeye çalıştılar. 1766-1771 yılları arasında Danimarkalı bir matematikçi olan Carsten Niebuhr, Mezopotamya'ya giderek Ninova harabelerinin tam bir krokisini yapmış. Oradan İran topraklarında olan Persepolis harabelerine kadar gitmiş ve oradaki bina kalıntılarının kapıları üzerindeki kitabeleri kopya ederek onları Avrupa'ya getirmiştir. Ondan bir yıl sonra aynı yerlere giden Fransız botanikçi A. Michaux, Bağdat'ın güneyinde bulduğu bir sınır taşını Paris'e getirip Biblioteque National'e hediye etmiştir. Bu,

Avrupa'ya ulaşan ilk değerli kitabeydi. Bu kitabede sınırı bozana karşı bir beddua yazılı. Bunun bir yerinde yazılanlar çok ilginç: "Göğün askerleri bizim iyileşmemize gerçek bir çare olarak bizi sirke ile sulayacaklar."

O sıralarda Bağdat'ta bilim akademisinin habercisi olan Abbe Beauchamp da Babil etrafındaki harabeleri iyice izlemiş ve ayrıca bir de küçük bir kazı yaptırarak Babil arslanı denilen arslanı ortaya çıkarmıştı. Şimdi Berlin Müzesi'nde kopyası bulunan İştar kapısını da ilk olarak o tanıtmıştı. Ayrıca bulunan kilden bir silindirin üzerindeki işaretlerin, Persepolis'te kapılar üzerindeki işaretlere benzediğini söylüyor. 1790 yılında, Almanca ve İngilizceye çevrilen onun gezi anıları, bilim insanları tarafından büyük bir heyecan ile karşılanıyor. Bunun üzerine Londra'da bulunan Doğu Hindistan Kumpanyası, Bağdat'taki acentesini, orada arkeolojik araştırma yapması için görevlendiriyor. Kumpanyanın elemanı olan Claudius James Rich, Babil kalıntılarının bir krokisini yapıyor, hatta bir yeri basit bir şekilde kazdırıyor da. Rich ülkesine döndükten 9 yıl sonra Musul'a tekrar geliyor ve eski Ninova şehri harabelerinin iyi bir krokisini yapıyor. Bu arada birçok tablet, tuğla, sınır taşı, üstü yazılı kilden silindir buluyor. Bunlar arasında Asur Kralı Nabukatnezar ve Sanharip'e ait konuların bulunduğu ünlü silindirler de var. Rich bunları sekreteri Carl Bellino'ya kopya ettirterek Almanya'da bir lise öğretmeni ve epigrafik olan Grotefend'e gönderiyor

Rich 1821'de 34 yaşında ölüyor. Onun bu çalışmaları, krokileri ve notları Asuroloji ve çiviyazıları araştırmalarına bir temel taşı oluyor. Onu izleyen Robert Ker Porter Mezopotamya harabelerinin, Babil kalıntılarının planlarını ve krokilerini sanatkârca çiziyor. 1828'de Robert Mignon, Rich'in 1811'de başladığı kazı yerinde oldukça derine inen bir kazı yaptırıyor. İlk kez o kazıdan üzerinde yazı bulunan bir silindir bulunuyor. 1830'da iki İngiliz, J. Baillie Fraser ve William F. Ainsworth Güney Mezopotamya'ya giderek oradaki bazı şehir kalıntıları görüyorlar. Fakat onların, bu şehir kalıntılarının Sumerlilere ait olduğundan hiç haberleri yoktu.

1842'de Musul'da Fransız konsolosu olarak bulunan Paul Emil Botta, ilk kez bugün Asur toprakları olarak bilinen Kuzey Mezopotamya'da kısmen sistemli sayılabilecek büyük bir kazı başlatıyor. Bu kazıdan Akad dilinde ve çiviyazıları ile yazılmış binlerce belge buluyor. O zaman bunların ne dili ne de yazıları biliniyordu.

Bunların çözülmesi Persepolis'te bulunan kitabelerle mümkün oldu. Persepolis İran'ın batısında eski Pers krallarının başkenti idi.[1] Buraya ait ilk bilgi, 16. yüzyılın başlarında Venedik'in İran sefiri olan Geosofat Barbaros'un 1543 yılında yayımlanan notlarından elde edildi. Ondan sonra İran'a giden İspanya ve Portekiz sefiri Antonio de Goueca'nın 1611'de yayımlanan kitabında Persepolis'teki kitabelerden söz etmiş ve bunların o zamana kadar bilinen hiçbir yazıya benzemediğini söylemiştir.

Ondan sonra gelen sefir Don Carcia Silva Figueroa tarafından yazılıp 1620 yılında yayımlanan kitapta, daha önce yayımlananlara dayanarak Persepolis'in Ahamenit Kralı Daryüs'ün sarayı olabileceği öne sürüldü. Taşlar üzerinde görülen şekillerin üç köşeli piramit gibi göründüğü, şekillerin birbirine benzediği, fakat duruşlarının değişik olduğu bildiriliyor.

Pietro Della Valle'nin 21 Ekim 1621 tarihli mektubunda Persepolis'i görüp gezdiğini ve Taşlar üzerindeki işaretlerden beşini kopya ettiğini ve bunun bir yazı olarak soldan sağa doğru okunacağını tahmin ettiğini anlatıyor. 1673'te bir Fransız sanatçısı olan André Daulier Deslandes ilk kez Persepolis sarayının bir modelini yapıyor. Kitabeden üç işareti kopya ederek bunun bir süs olduğunu ileri sürüyor.

1677'de İran'da bulunan İngiliz sefiri sir Thomas Herbert kitabenin üç satırlık bölümünün fena bir kopyasını yapmış ve "burada bulunan işaretler ne harfe, ne hiyeroglife benziyor. Onların kelime

1 Persepolis harabelerinde büyük bir sarayın sütunları, kapı taşları, çeşitli heykeller, kabartmalar etrafa dağılmış bir halde bulunuyor. Şehrin kenarları, süs olarak kayalar içine oyulmuş mezarlarla çevrilmiş.

veya harf olup olmadığı hakkında bir şey söylenemeyeceğinden çözümleri olanaksızdır. Yine de ben onların bir stenografi veya ona benzer kısaltılmış anlamlı kelimeler veya heceler olabileceğini düşünüyorum" diye yazmıştır. 1693'te Doğu Hindistan Kumpanyası'nın bir elemanı olan Samuel Flower, kitabelerden kopya ettiği 26 işareti yayımladı, fakat bu işaretler, çeşitli kitabelerden ayrı ayrı alındığı için çözümde işe yaramadı. 1700 yılında bunların bir yazı olduğu kanısına varılarak ona "köşeli" anlamına gelen "cuneiform" adı verildi. Türkçeye de bu ad "çiviyazısı" olarak geçti.

Kitabelerin çözümüne ilk yolu açan Dane Carsten Niebuhr olmuştur. O 1773'te üç dilde olan bir kitabenin tümünü kopya etmiş ve bunların üç ayrı çiviyazısı tipinde olduğunu, soldan sağa doğru yazıldığını söyleyerek onları birinci, ikinci, üçüncü olmak üzere üç sınıfa ayırmıştı. Birinci sınıfa koyduğunun 42 harften oluşan alfabetik bir yazı sistemi olduğunu saptadı. Fakat bu üç ayrı yazı sisteminin üç ayrı dil için değil de bir dil için kullanıldığını söylüyordu.

1798'de Danimarkalı Friedrich Munster de bunlardan ikinci ve üçüncü sınıftaki yazıların kelime ve hece yazısı olduğunu, her üçü ile üç ayrı dil yazıldığını bildirdi. Fakat bu diller nelerdi? Neye dayanarak bunlar anlaşılacaktı?

Buna ilk yanıtı Fransız A.H. Anquetil-Duperron'ın 1768 ve 1771'de yayımladığı çalışmaları verdi. Bu şahıs Zerdüştlerin kutsal kitabı *Avesta*'ya ait yazıları toplamak ve onun dili olan eski Persçenin nasıl okunduğunu ve yorumlandığını öğrenmek amacıyla Hindistan'a gidip çalışmıştı. Bu çalışmaların yayımlanması araştırmacılara eski Persçe hakkında bir fikir verdi; kitabelerin birincisi eski Persçe olmalıydı.

1793'te A. Silvestre de Sacy Persepolis civarında olan Pehlevi kitabelerinin çevirisini yaptı. Aslında bunlar Persepolis kitabelerinden yüzlerce yıl sonraya aitti. Fakat oradaki kelime sıraları Persepolis kitabelerinin sıralarına uyabilirdi. Bu sıralama şöyle idi:

"krallar kralı büyük kral, X'.in kralı *X*'ın oğlu büyük kral, X'ın kralı *Y*". Bu kitabeleri yazdıran o binayı yaptıran kraldı kuşkusuz. Şu halde kitabe bu formüle göre yazılmış olmalıydı.

Bu kitabelerin çözümüne ilk doğru adımı atan Oluf Gerhard Tychsen oldu. O, 4 işaretinin ne olduğunu anladı. Bunlardan biri devamlı olarak tekrar ediliyordu. Bunun kelimelerin arasını ayıran bir işaret olduğunu saptadı. Böylece kelimelerin başı ve sonu meydana çıkmış oldu. 1798 bu yayımlandı. Aynı yıl Danimarkalı Friedrich Munter, Persepolis kitabelerinin Ahamenit krallarına ait olduğunu iki makalesinde ortaya attı, fakat o yazıların çözümü ile uğraşmadı. Onun yerine Göttingen'deki lisede Yunanca öğretmeni olan Friedrich Grotefend, üç sınıfa ayrılan kitabelerin birincisinde çok sık geçen işaretlerin sesli harfler olabileceğini düşündü ve yayımlanan Pehlevi kitabelerine göre bu abideyi yaptıran kralın babasının adı ile kral ve oğul kelimelerini kapsayan işaretleri ayırdı. Bundan sonra Ahamenit krallarının adlarına göre işaretleri karşılaştırdı ve böylece 10 işareti ve üç şahıs ismini saptadı. Bu buluşa göre "Krallar kralı büyük kral Histaspas'ın oğlu, krallar kralı büyük kral Daryüs" olan kitabenin çevrisini 1802 yılında yayımladı. Fakat çeviride birçok yanlışlık vardı. Onu bazı araştırmacılar onayladı, bazıları da alayla karşıladı. Onun bu çalışmalarını sürdürenler oldu, fakat kitabelerin kısa ve kelimelerin az oluşu yüzünden çözüm ilerleyemedi.

Yazının tam çözümünü, Hindistan'da İngiliz ordusunun casus servisinde çalışan Henry Greswicke Rawlinson yapabildi. O Hamadan yakınındaki Alvand dağı kitabesiyle Kermanşah'tan 20 kilometre kadar uzaktaki Behişton kaya kitabelerinin kopyasını yapıyor. Yerden 100 metre kadar yükseklikte olan bu kayaların 40 metrekarelik yüzü özel bir şekilde düzeltilmiş, üzerine kabarmalarla birlikte Persçe, Babilce ve Elamca olmak üzere üç dilde yazı yazılmıştı. Rawlinson oraya bir iskele kuruyor ve ip merdivenlerle kayaya tırmanarak kitabenin üst kısmında 5 sütun halinde 414 satır olan Persçe kısmının kopyasına başlıyor. Zaman zaman gelerek

1837'ye kadar 200 satırının kopyasını tamamlıyor. O daha önce yapılan, özellikle Grotefend'in çalışmalarından haberi olmadan, klasik yazarlara ve ortaçağ coğrafyacılarına dayanarak, Grotefend'in yöntemiyle birkaç yüz yer adını okuyor ve bu 200 satırın transkripsiyon ve çevrisini yapıyor. Kalan kısmının ve Babilce olan kısmın 263 satırını ancak 1844 yılında tekrar gelerek kopya edebiliyor. Böylece Persçe olan kitabenin tümünü transkripsiyon, çeviri ve yorumlarıyla Bağdat'tan İngiltere'ye, Royal Asiatic Society'ye gönderiyor. O arada Irlandalı Edward Hinks de onun yaptığı bu çalışmaları kanıtlayacak bir makale yayımladı. Jules Oppert'in de bu çalışmalara bir hayli katkısı oldu. Bu uğraşılar sonucu metinde bazı ilaveler, bazı değişiklikler yapıldı ise de, metnin anlamını bozacak şeyler değildi bunlar.

Tam bu sıralarda Mezopotamya'daki kazı çalışmaları birbirini kovalıyordu. 1842'de Musul'da Fransız konsolosu olarak atanan Paul Emil Botta, Koyuncuk ve Nebiyunus tepelerinde kazıya başlıyor, fakat bir şey bulamıyor. Bir köylü ona, yakın bir yerde büyük heykellerin bulunduğundan söz ediyor. Ona dayanarak Korsabat harabelerini buluyor. Orada büyük bir alana yayılmış, heykeller, kabartmalar, duvar süsleri ile karşılaşıyor. Hepsinin üzerinde çiviyazılı kitabeler bulunuyor. Burası Asur'un güçlü kralı 2. Sargon'un sarayı. Ondan üç yıl sonra, bir İngiliz olan Austen Henry Leyard Nemrut ve Ninova'da kazılar yaptı. Bu kazılarda da yine kral sarayları, heykeller çıktı. Bunların hepsinden önemlisi, Kral Sargon'un torunu Kral Asurbanipal'in sarayındaki kitaplığın bulunmusı idi. Bu kitaplıkta sözlükler, çeşitli edebi eserler, mektuplar, fal ve sihirler gibi çeşitli konuları kapsayan binlerce tablet ve parça bulundu. Bütün bulunan bu yazılı belgeler Avrupa'ya taşındı. Fakat bunların okunup anlaşılması olanaksızdı. Persçede 42 işaret olmasına karşın bunlarda birbirine benzeyen ve benzemeyen yığınlarla işaret vardı. Hinks ilk olarak, Behişton kitabesinin Persçe kısmında bulunan bir hayli özel isme dayanarak bir miktar sesli harf, hece ve ideogramı

saptadı. Ayrıca Babilcesinde, İbranice ben anlamına gelen *a.na.ku* kelimesini okudu. Bu arada Emil Botta da yazılarda aynı anlam ve okunuşta olmasına rağmen işaretlerin değişik şekilde yazıldıklarını fark etti. Her ikisinin yaptığı çalışmalar sonucu, bu yazının hece ve şekil yazısı olduğu anlaşıldı. Hece yazısı, ünlü ünsüz, ünsüz ünlü, ünlü ünsüz ünlü veya ünsüz ünlü ünsüz şeklindeki hecelerden oluşuyordu. Ya kelimeler bu hecelerden oluşmuş veya bir kelime tek işaret ile yazılmıştı. Yine bu çalışmalar Rawlinson'un buluşlarıyla birleşiyordu. O 1847 yılında tekrar Behişton'a giderek Babilce olan metnin 112 satırını daha kopya etti. Persçe kısmının yardımı ile onları çözmeye başladı ve 150 işareti doğru olarak okudu. Böylece 200 kelimenin okunuşu ve anlamını meydana çıkardı. Bunlar dilin bir Sami dil olduğunu gösteriyordu. Bu çözüme dayanarak bir dilin gramerine ait bir taslak bile yazdı. Onun bu çalışmaları 1850-51 yıllarında yayımlandı. Rawlinson'un bu çalışmalarına dayanarak Hinks de 100'den fazla işareti doğru değerlendirerek bu suretle 350 işaretin okunuşu anlaşılmış oldu.

İlginç olanı, onların bu buluşlarına birçok bilgin inanmadı. Onların, bu eski insanların sayısız değerde işaretleri icat edebilmiş olmalarını bir türlü akılları almıyordu.

1855 yılında Jule Oppert, Rawlinson ve Hinks'in doğru okuduğu bir mıtar yeni işaretin okunuşunu da onların bulduklarına eklediğini bildirdi.

Asurbanipal kitaplığında eski yazıcıların yazdığı hece listeleri bulunmuştu. Jule Oppert onlardan yararlanarak çevirileri yapmıştı. Onun bu konuda yazdığı bilimsel eserleri ve metin çalışmaları Asuroloji biliminin yerleşmesine yardımcı olmuştu. Bunlara ilaveten mesleği matamatikçi ve aynı zamanda amatör bir doğubilimcisi olan W.F. Fox Talbot bu konuları merak ediyor ve Hinks ve Rawlinson'un yayınları üzerinde çalışarak bazı Asur metinlerinin çevirisini yapıyor. Bunlar arasında Asur Kralı Tiglat-Pileser'e (MÖ 1116-1076) ait bir kitabenin yazılı bulunduğu bir silindirin kopya-

sından çevirisini yaptı ve onu mühürleyerek Mart 1857'de Royal Asiatic Society'ye gönderdi ve aynı metnin çevirisini Rawlinson ve Hinks'ten de istemelerini önerdi. Öneri kabul edildi. Bunlara Jule Oppert de katıldı. Hepsi aynı metnin yaptıkları çevirisini kapalı ve mühürlü zarflar içinde kuruma gönderdiler. Kurumda beş kişilik bir jüri tarafından zarflar açıldı. Sonuçta aralarında bazı ayrılıklar olmasına rağmen genel olarak çeviriler birbirine çok yakındı. Böylece yepyeni bir bilim dalı, Asuroloji doğmuş oluyordu.

Bundan sonraki yıllarda İngiltere, Fransa ve özellikle Almanya'daki bilginler yeni bilim alanında dil, tarih, din, kültür konularında makaleler, kitaplar yazmaya başladılar. Kazılardan çıkarılan binlerce metin kopya edilerek yayımlandı. İşaret listeleri, sözlükler, gramerler, söz dizimi hakkında yüksek düzeyde bilgileri kapsayan yayınlar yapıldı. Böylece önce Asurca olan, sonra Babilce, daha sonra da Mezopotamyalıların kullandıkları terim olan Akadca son derece gelişti. O günden beri durmadan gelişmekte, biriken bilimsel çalışmalardan yararlanılarak sözlükler yapılmaktadır.

Buraya kadar Asurca, Babilce, Akadcadan söz edildi. Sumerce ve Sumerlilerden hiç söz yok. Çünkü uzun zaman kimsenin haberi yoktu Sumerlilerden. 1850 yılında Hinks, British Association'a verdiği konferansta, ilk olarak çiviyazılarını Akadlılar dediğimiz Sami halkın icat etmediğini, çünkü bu yazının Sami dilin bünyesine hiç uymadığını, eğer bu yazıyı Samiler icat etselerdi kendi dillerine uygun yapmalıydılar, diyor. O yüzden Hinks, çiviyazısının Babilde Samilerden önce yaşamış, Sami olmayan bir halk tarafından icat edilmiş olduğunu öne sürüyor. İki yıl sonra 1852'de Rawlinson kelime listelerini incelerken bunların iki dilde olduğunu, Asurca kelimelerin karşısında Samice olmayan bir dile ait kelimelerin bulunduğunu bildiriyor ve bu dilin İskit veya Turanlı bir dil olabileceğini öne sürüyor. Bir yıl sonra Rawlinson yine verdiği konferansta Babil'in güneyinden gelen tuğla ve tabletlerin Sami olmayan bir dilde, İskit dilinde yazıldığını söylüyor. Bu dile Akad diyor ve bunların Babillilerden

önce oralara gelip yerleştiklerini anlatıyor. Böylece ilk olarak Rawlinson Sumer dilini keşfetmiş oluyordu. Rawlinson bu dilin zamir bakımından Moğolcaya, Mançu diline daha yakın olduğunu, fakat kelime bakımından hiç benzerliği bulunmadığını söylüyor.

Sami olmayan bu dilin Sumerce olması gerektiğini de yine Jule Oppert ortaya atıyor ve eski krallara ait kitabelerde bulunan Sumer ve Akad Kralı unvanına dayanarak, Asur ve Babil'de oturan Sami halkın adının Akadlar, Sami dil konuşmayanların da Sumerliler olduğunu kanıtlıyordu. Ona göre, Sumer dili de Türk, Fin, Macar dillerine akraba idi. Halbuki 20 yıl önce bilim adamlarının Sumerlilerin varlığından haberleri bile yoktu. Yine de oldukça uzun süre bilginler arasında Sumer yerine Akad kullanıldı. İşin ilginç yanı, bütün kanıtlara rağmen Joseph Hale'vy Sumerce diye bir dil olmadığını, Babil'deki Sami din adamlarının gizli bir dil olarak yapay şekilde icat ettiklerini iddia ediyor. Bazı ünlü Asurologlar da ona katılıyor.

Çok geçmeden Güney Mezopotamya'da 1877-1900 yılları arasında Fransızların Tello höyüğünde (eski adı Lagaş) Ernest de Sarzec aralıklarla 11 yıl süren bir kazı yapıyor. Burada birçok heykel, kabartma, ünlü Gudea silindirleri ve Urnanşe tarihli yığınlarla tablet buluyor. Bunlar Ernest de Sarzec ve Francois Theara Dangin, Léon Heuzey tarafından yayımlanmaya başlıyor. Tello'da 1903'te Henri de Genuillac tarafından tekrar başlayan kazı 1909'a kadar sürmüş. 1931-1933 yılları arasında da André Parro'nun yaptığı kazılarla tam 20 kazı sezonu Tello'da çalışılmıştır. Bütün bu kazılara ait toplu bilgiyi André Parrot 1948 yılında *Tello* adlı kitabında yayımlamıştır.

Sumerlilerle ilgili ikinci büyük kazıyı Amerikalılar üstlendi. Pennsylvania Üniversitesi'nde İbranice profesörü olan John P. Peters üniversiteden ve çeşitli kurumlardan kazı parası bularak Osmanlı devletinden izin almak üzere İstanbul'a geliyor. Kazı üyeleriyle birlikte zamanın sadrazamı Kamil Paşa'ya başvuruyorlar. Ka-

mil Paşa kazıdan çıkan bütün eserleri satın almaları gerektiğini, hatta müzede satılık eserler bulunduğunu söyleyerek Maarif Nazırı (Milli Eğitim Bakanı) Münif Paşa'ya gönderiyor. O da onları Asar-ı Atika Müzesi (Arkeoloji Müzeleri) Müdürü Osman Hamdi Bey'e yolluyor. Osman Hamdi Bey kendilerine müzede satılık bir eser olmadığını, ancak yeni çıkan Müzeler Nizamnamesi'ne göre çıkan eserlerin kazı kurumu ile yarı yarıya paylaşılacağını söylüyor. Kazı üyeleri buna seviniyor. Zira çıkan eserleri almak için de para lazım. Peters kazmak istedikleri 10 yer söylüyor. Osman Hamdi Bey bunların içinden Niffer (eski adı Nippur) hüyüğünü öneriyor. Orada 1889-1900 yılları arasında sıra ile J. Hpeters, J.H. Haynes ve H.V. Hilprecht'in başkanlığı altında dört kazı yapılıyor. Bu kazıda büyük zorluklarla karşılaşıyor kazı üyeleri. Bazıları hastalanıyor. Bir genç arkeolog ölüyor. Fakat kazı bırakılmıyor. Bütün bu üzüntülere ve yorgunluklara değdi bu kazı. Çünkü burada 3 000'den fazla tablet bulundu. Bunlar MÖ 2500 yıllarından başlayarak İsa'nın doğumuna kadar 2 500 yıl süresince bir şehirde yazılmış belgelerdi. Bunların büyük bir kısmı Sumer dilinde idi. Başta Hilprecht olmak üzere birçok bilgin 1893 tarihinden itibaren bu tabletlerin yayınlarına başladı. Ne yazık ki planlanan ciltler, birçok zorluk yüzünden tamamlanamadı. Fakat yine de yayımlananlar bile çiviyazıları çalışmaları için çok yararlı oldu. Özellikle Asurbanipal Kitaplığı'nda bulunan iki dildeki sözlükler ve kelime listelerinin Rawlinson tarafından yapılan yayınları Sumer dilinin çözülmesinde çok yardımcı oluyor. Halbuki bu tabletler Sumerlilerin siyasal yaşamdan ayrılışlarından en az bin yıl sonraya aitti.

Nippur ve Lagaş kazılarından çıkan binlerce tabletin büyük bir kısmı devlet ve mabet idaresine aittir. Bunlar saraylara ve mabetlere getirilen ve bu kurumlar tarafından sarf edilen malzemelerin listesidir. Bu listelerde bu malzemelerin kimler tarafından getirildiği ve sarf edildiği günlük olarak yazılmış. Sonra bu günlükler toplanarak haftalık, haftalıklar aylık, aylıklar yıllık olarak liste halinde

yazılmıştır. Bunlar tarihin en eski istatistikleri olarak nitelenmektedir. Bunlardan başka satış, kira, evlenme, boşanma, miras taksimi kontratları, borç senetleri, mahkeme tutanakları bulunuyor. Bunlardan Sumerlilerin sosyal ve ekonomik yapısı hakkında oldukça geniş bilgi çıkarma olanağı vardı.

Nippur tabletleri arasında Asurbanipal Kitaplığı'nda bulunanların öncülüğü olan sözlükler, gramer metinleri vardı ki, bunlar da Sumer dilinin çözülmesinde büyük yarar sağlamıştır. Fakat Nippur tabletleri arasında en önemli buluntu olan Sumer edebiyatına ait tabletlerdir. Fakat ne yazık ki, bunlara uzun süreler el değilemedi.

Sumer diline ait ilk çalışmayı İngiliz olan A. Hsays yaptı ve 1871'de Kral Şulgi'ye ait 12 satırlık bir metnin çevrisini ve bazı yorumlarıyla yayımladı. Paul Haupt Asurbanipal Kitaplığı'nda bulunan Sumerce Akadca iki dilde ve tek Sumer dilinde olan bazı tabletleri kopya ederek yayımlıyor. R.E. Brunnow ise ilk kez Sumer yazı işaretlerinin okunuşlarını gösteren bir liste ile o zamana kadar yayımlanmış belgelerden Sumer kelimelerini çıkırıp yaptığı sözlüğü 1905-1907'de yayımlıyor. Bunlardan sonra Friedrich Delitch Sumer kelimelerinin köklerini gösteren bir sözlük ile Sumer gramerine ait bilgileri bir araya topluyor. Fransız Thureau Dangin'in Sumer tabletleri üzerinde yaptığı çalışmaları ve bulguları o kadar doğruydu ki, bugüne kadar onlar pek fazla değişikliğe uğramadan sürmüştür.

İNSANLIK TARİHİNİN EN ESKİ ÖĞRETMENLERİ*

Yurdumuzda öğretmenler günü kutlanırken tarihteki en eski öğretmenler geldi aklıma. Kimlerdi bu öğretmenler? Ne zaman yaşamışlardı? Nasıl çalışmış, neler öğretmişlerdi? Öğretmen öğrenci, öğretmen aile, aile öğrenci ilişkileri nasıldı? İşte bir yığın soru karşımızda!

Bu soruların cevabını yine kendilerinden öğrendiğimiz en eski öğretmenler, bundan 5 bin yıl önce yaşamış ve çalışmaya başlamış olan Sumerli öğretmenlerdi. Onlar ilk dillerine göre bir yazı icat etmeyi başarmışlardı. Bu yazıyı öğretmek için okullar açtıran, yazıyı, her konuyu yazabilecek kadar geliştiren, kil üzerine yazdırarak onu ölümsüzleştiren, bilgi üzerine bilgi katan, zamanlarının bilginlerini yetiştiren bu öğretmenlerdi.

Bugün çiviyazısı adını verdiğimiz bu yazı ile yazılmış kil tabletler, binlerce yıl toprak altında kaldıktan sonra geçen yüzyıl içinde çıkarılmaya başlanıp dilleri çözülünce, bugünkü bilgilerimizin ana kaynağının bu Sumerli öğretmenlerin gayretlerine, çalışmalarına dayandığı anlaşıldı. Ne mutlu bize ki, bu bilgileri veren tabletlerden binlercesi İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nde korunmaktadır.

Onlar okullarda yalnız yazı öğretmekle yetinmemiş, matematik, geometri, tıp, astronomi, sanat, tarih, coğrafya, hukuk, edebiyat, doğa ve dil bilgisini de öğretmişler, iki dilde sözlükler yazarak Sumerlilere Akadca, Akadlara Sumerce öğrenme olanağı sağlamışlar ve böylece bilimlerimizin temelini atmışlardır. Onların yetiştirdiği

* *abece* dergisi, sayı 199, Mart 2003.

yazarlar en az 50 bin satırı bulan ve izleri zamanımıza kadar ulaşan zengin bir edebiyat yaratmışlardır.

Bu öğretmenler aynı zamanda okullarındaki günlük yaşantıyı, öğretmen öğrenci, öğretmen aile, aile çocuk ilişkilerini de yazarak bizim adeta o günleri yaşamamıza neden olmuşlardır. Bunlardan anlıyoruz ki, o günlerde de çalışkan, başarılı öğrenciler olduğu gibi, haylaz, sokaklarda başıboş dolaşan, okula gitmekten hoşlanmayan, yaramazlık ve sorumsuzluklarından dolayı ailelerini bıktırıp usandıran, öğretmeninden dayak yiyip azar işiten çocuklarla birlikte, hem ailesinin çalışarak geçimini sağlayıp hem de okula giderek başarı kazanan öğrenciler de varmış.

O zamanda da öğrencilerini en iyi şekilde yetiştirmek için büyük bir özveri ile çalışan, didinen öğretmenlerin yanında, birtakım giysi, bir değerli yüzük ve içkisi ile birlikte dört dörtlük bir ziyafete karşılık, takıştığı veya derslerini beğenmediği bir öğrencisi ile arasını düzeltip, beğenir olan öğretmenlerin de var olduğunu yine onların kaleminden öğreniyoruz. Var mı değişen, en az 4 bin yıl içinde?

Sumerli öğretmen okulu şöyle tanımlamış:

Okula girdiğinde gözlerin açılmıştır, fakat buradan çıktıktan sonra görüşlerin çok daha genişleyecektir. Okulu koru, onu yıkma! Çünkü o, bilgilerin sonsuz durağıdır.

Okulun bundan daha anlamlı tanımlanması var mı? Bir de okul hakkında bilmece yazmış öğretmen:

"Bir ev, gökte duran bir saban gibi,
Bir kaide üzerinde duran bir kaz gibi,
İçine gözler kapalı girilen,
İçinden çıkılınca gözler çok açılan ev
Nedir? Nedir o?
Çözüm: okul"

Çağlar boyu büyük bir özveri ile bilgileri kuşaktan kuşağa aktaran, onlara yeni yeni bilgiler katarak insanlığın ilerlemesini sağla-

yan gelmiş geçmiş bütün öğretmenlerle birlikte, bu eski öğretmenleri, öğrenmemiz için bize yol açan ve milletimize her alanda bir öğretmen olan yüce ve aziz Atamızı da saygı ve şükranla anmak en büyük borcumuzdur.

SUMERLİLERDE SANAT*

Bundan en az 6 bin yıl önce Mezopotamya'nın güney topraklarına gelip yerleşen Sumerliler sanat, bilim, teknik ve yazım alanında büyük bir uygarlık kurmuşlardır. Yakın zamana kadar uygarlığın temelini Yunanlılar atmış olarak biliniyordu.

Geçen yüzyılın ikinci yarısından sonra yapılan kazılarda çıkarılan belgeler ve eserler üzerinde yapılan çalışmalarla Sumer kültürü açığa çıkınca, bu şerefin Sumerlilere ait olduğu anlaşıldı. Fakat bunun doğruluğunun kabul edilmesi, herhalde uzun yıllar sürecek.

Sumer kültüründe bugünkü sanatların hemen hepsini buluyoruz.

Sumer inancına göre, daha insanlar yaratılmadan önce şehirleri Tanrılar yapmış ve onları yönetmek, korumak için birer Baştanrı görevlendirmişlerdir. Sanatı da insanlara, Tanrılar öğretmiştir.

Baştanrıların yeryüzünde birer evleri olması düşünüldüğünden onlar için Tanrı evi olarak nitelendirilen mabetler yapılmıştır. Bu mabetler dolayısıyla mimarlık Sumer sanatında önde gelmektedir.

Çok eski çağlarda Tanrı evleri küçük yapılardan oluşurken gittikçe gelişmiştir. Daha MÖ 3000'lere tarihlenen ve temelleri beyaz kireç taşından yapılmış olduğu için beyaz mabet olarak tanımlanan Uruk şehrindeki mabet, 50x80 metrekarelik bir alana oturtulmuştur. Mabetlerin içinde bir giriş kısmı (cella) ve etrafında rahip ve rahibelerin kullanacağı odalar bulunmaktadır Bu odalardan biri de aşk

* Bu yazı, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin 28-30 Eylül tarihleri arasında düzenlediği I. Ulusal Sanat Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu'nda sunuldu ve Sempozyum'un bildiri kitabında s.81'de yayımlandı.

odası idi. Çünkü Sumer mabetlerinde rahibelerin bir kısmı fahişelik yapıyorlardı ve bu kutsal bir görev olarak sayılıyordu. Bunun anlaşılması için bu kadınlar başlarını örtmeliydi. Mabedin en dipteki odasında, hangi Tanrıya aitse onun heykelinin konulacağı bir niş ve Tanrıya getirilen kurbanların konması için kerpiçten masif olarak yapılmış bir sunak bulunuyordu. Bazı tapınaklarda bu niş, ta dış kapıdan görünecek şekilde yapılmışır. Girişin yan duvarlarında Baştanrının karısının, çocuklarının veye kral ve kraliçenin heykellerinin konacağı nişler vardı. Tapınaklar genellikle kerpiçten yapılıyordu. Kerpiçin rengi ve görünüşü iyi olmadığından, Sumer mimarları onları güzelleştirmek, duvarlara bir hareket vermek için kerpiçten çıkıntılar, sütunlar, yarı sütunlar yapmışlar, bunları güzel göstermek için, başları çeşitli renklere boyanmış kilden yapılmış binlerce büyük çiviler zikzak, üçgen, baklava şeklinde henüz kurumamış kalın duvar sıvaları içine sokulmuştur ki, bir tür mozaik gibi görünmektedir. Böylece kerpicin çirkin görünüşü sanatkârca kapatılmıştır. Bazı mabetlerde ise odaların iç duvarlarına renkli hayvan ve insan figürleri, geometrik şekiller fresk halinde yapılmıştır. Tapınaklar genellikle yüksek yerlere veya yapay olarak yükseltilmiş zemin üzerine yapılmış en görkemli binalardı. Bunlara taş basamaklı merdiverlerden çıkılıp kemerli iç içe iki kapıdan altı döşeli bir avluya, oradan da binanın içine girilirdi. Daha sonraları bu binalara çeşitli sanat atölyeleri, özellikle dokuma atölyeleri eklenmiştir. Sumer mabetlerinin en büyük özelliği yanlarındaki *ziggurat* denilen basamaklı kuleleridir. Bunlar 65x45 metrekare çapındaki bir alana üç kat teras şeklinde, kalınlıkları 4.5-2.5 metre arasında değişen çift duvarlarla çevrili, içleri kerpiç ile doldurulmuş yapılardır. Yapılan hesaplara göre her kata yüzer basamakla çıkılıyormuş. En üstte de bir oda bulunuyor. Bu oda bazılarına göre kutsal evlenme odası, bazılarına göre de rahiplerin gökyüzünü ve yıldızları gözleme odasıdır.

Mabet mimarisi yanında bir de saray mimarisi gelişmiştir. Etrafı kalın duvarlarla çevrilmiş, içinde sütunlu salonları, pek çok oda-

sı olan saray kalıntıları bulundu. Bunların içinde banyo odası, tuvalet, mutfak, yemek salonu, hatta kadınlar için ayrı odalar var. Saray avlusunda hizmet yapanlara özgü yapılar bulunuyordu.

Şehirlerin etrafını iki duvar halinde çeviren surlar da mimarlık bakımından çok önemli sayılıyor

Özel evler, bir bahçe etrafında sıralanmış odalar veya iki katlı yapılardan oluşuyordu. Evlerde de mutfak, banyo, tuvalet vardı. Eski çağlarda bu evlerin içinde gömü odaları bulunuyordu. Ailede ölenler oraya konuluyordu. Bunların tabanı genellikle tuğla döşeli idi. Bazılarının tavanının kubbe şeklinde olduğu düşünülüyor.

MÖ 2800'lere tarihlenen Ur kral mezar odalarının tavanlarının kubbe şeklinde yapılmış olduğu kazılardan biliniyor. Kubbe yanında kemer de yapmayı bilmiş Sumerliler. Binalara sular künklerle getirilmiş. Pis sular da lağımlarla dışarı atılmış. Yapılarda drenaj sistemi yapılarak suyun tahribatı önlenmiş.

Kolay yıkılabilen kerpiç yapıların sağlam olması çok önemli idi. Mezopotamya'da taş olmadığından çoğunlukla kerpiç kullanılıyordu. Tuğla yapılması biliniyordu, fakat onun için de ağaç gerekti. O da fazla yoktu orada. Bu bakımdan mimarların yapıları sağlam yapmalarını sağlamak için kanunlarına mimarlıkla ilgili maddeler koymuşlardır. Örneğin, eğer bir mimarın yaptığı evin duvarı çöküp içindeki ölürse mimarın bütün malına el konduğu gibi kendisi de öldürülüyor, eğer ev sahibinin oğlu ölürse bu kez mimarın oğlu öldürülüyor. Eğer kölesi ölürse yerine bir köle verilecek. Eğer ev yıkılırsa onu mimar yeniden kendi parası ile yapacak, taşınır mallardan bozulanlar da ödenecek. Bu yüzden olsa gerek, kerpiçten olan birçok temel binlerce yıl varlıklarını koruyabilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, taş olmadığından, genellikle temeller bile kerpiçten yapılıyordu. Ayrıca mimarların alacağı ücretler de tespit edilmiştir.[1] Buna karşın mimarların koruyucu Tanrıları var.

1 Hammurabi Kanunu, madde 228, 229, 230, 231, 232.

Mimarlık alanına sulama sistemi de giriyor. Sumer ekonomisi tarıma dayalı olduğundan, tarlaların, bahçelerin sulanması, bataklıkların kurutulması gerekiyordu. Bunun için kanallar, göletler, bent ve su depoları yapılmış. Bunların planlanması, yerlerinin ölçülmesi, yapılacak işin çizilmesi ve sağlam olarak yapılması da yine mimara düşüyordu.

Sanat alanında Sumerlilerin en büyük yeteneği heykelcilikte görülmektedir. Eskiçağa ait heykeller somut ve gözlemciliğe dayanan bir nitelikteydi.

Tapınaklara adak olarak getirilen, Tanrılara dua eder, yakarır veya teşekkür eder durumda yapılmış heykellerde büyük bir ruhsal güç vurgulanmış. MÖ 2100 yılına, özellikle Lagaş Kralı Gudea zamanına kadar yapılan Sumer plastik sanatını, ünlü heykeltıraş Henry Moore, dünyanın büyük plastik sanatları olarak tanımlanan Erken Yunan, Etrüsk, Eski Meksika, Mısır'ın 4-12. sülaleleri, Roma ve Gotik sanatı ile aynı düzeyde tutmakta, onlardaki canlılığı ve ifade tarzlarındaki sanatı uzun uzun anlatmaktadır.[2] Fakat daha sonraları heykellerdeki ruhsal gücün kaybolduğu görülüyor.

Sumer sanatçılarının düz veya yuvarlak yüzeylere yaptıkları kabartmalar (gliptik) ayrı bir önem taşıyor. Bu kabartmalar mabetlere verilen taştan adak levhalarında, mermerden vazolarda, kilden kapkacak üzerine hayvan, insan figürleri ile yapılmış, çoğunlukla tarihsel veya dinsel konuları kapsamaktadır.

Sumer gliptik sanatının önemli bir dalı da silindir mühürleridir. Bunlar genellikle taştan veya yarı değerli taşlardan yapılmıştır. Bir parmak veya yarım parmak kalınlığında, 2-2.5 santim uzunluğunda küçücük yuvarlak yüzey üzerine sanatçılar bir ejderle insanın, çeşitli hayvanların birbiriyle savaşmasını, arslanın öldürülmesini, masal yaratıklarını, savaşta kralları veya sığır sürüsünü yaban hayvanlardan koruyan çobanları çok uyumlu olarak oymuşlardır. Daha

2 *Henry Moore on Sculpture,* Edited by Philip James, London, 1968, s.165-167.

sonraları desenler daha dekoratif, fakat aynılaşmaya başlamıştır. En sonunda tek bir desen ortaya çıkıyor. Onda mühür sahibi, koruyucu Tanrısı tarafından büyük bir Tanrıya takdim edilir şekilde yapılmıştır. Yanında kendi ve babasının adı, hangi Tanrıya takdim edildiği yazılıdır. Bir küçücük taş üzerine bunları oymak tam bir sanat eseri olarak kabul edilmektedir. Bu mühürler kil tabletlere yazılan antlaşmalar, mektuplar veya çanak çömlek üzerine henüz kurumadan yuvarlanıyordu. Sumerlilerin icat ettiği bu mühürler Anadolu'da, Mısır, Kıbrıs ve Girit'te de kullanılmıştır.

Sumer'de taş olmadığı halde dışarıdan getirilen mermer, bazalt gibi taşlarla bu kadar değerli eserler yapabilmeleri ayrıca büyük önem taşıyor.

Aynı şekilde maden de yok topraklarında. Ona karşın daha MÖ 2800 yıllarına tarihlenen kral mazarlarındaki altın, gümüş ve bakırdan yapılmış çok değerli buluntular büyük ilgi çekiyor. Bu ve bundan sonraki buluntulardan, yazılı belgelerden[3] Sumerde kuyumcuların olduğunu öğreniyoruz. Bu kuyumcular altın, gümüş yanında lacivert taş (lapis lazuli), topaz, akik gibi yarı değerli taşlar da işlemişlerdir. Kuyumcu, altın ve gümüş parçalarını ince çivi ve penslerle ve lehimlerle nasıl birleştireceğini biliyordu. Telkari gibi ince altın işlemeleri büyük bir ustalıkla yapıyorlardı. Altını, bakırı dövme suretiyle ince levhalar haline getirerek bunlardan süs eşyası yapmış veya ağaç objeler üzerine kaplamışlardır.

Ayrıca döküm atölyeleri de olduğu anlaşılıyor. Bunlarda bakır, kalay, kurşun, bronz ile altın ve gümüş de kullanılmış. Bir de ne olduğu bilinemeyen alaşım için kullanılmış bir madenden söz ediliyor.

Bakır işçiliği MÖ 3000'lerde oldukça yüksek düzeydeydi. Yalnız bakır dökme bilinmiyor, aynı zamanda çekiç ile dövme çekme, tavlama ve tanelemeyi de biliyorlardı. Madeni eritmek için fırın-

3 Muazzez İlmiye Çığ, "Tarihte İlk Sanatçı Atölyeleri", *Bilim ve Ütopya,* Mayıs 1998, s.48.

daki ısıyı çoğaltmak üzere el veya ayakla çalıştırılan bir tür körük kullanılmıştır.

Sumerlilerin ülkelerinde olmayan taş ve maden işlemesini daha ilkçağlardan itibaren bilmeleri, onların taşı ve madeni bol olan topraklardan, Asya'dan göç ettiklerine bir kanıt. Diğer bir kanıt da dağların kutsal sayılması, bu yüzden mabetlerini yüksek yerlere yapmaları.

Sumerlilerde ağaç işçiliği de var. Bir marangozluk atölyesinde abanoz, köknar, kavak, sedir, dut, ılgın, çınar ağacından, fildişinden yapılan eşyalar anlatılmış bir metinde. Bu atölyede yalnız yeni eşyalar değil, eski eşyaları atmayıp, onları kullanarak başka tür eşyalar da yapılmış.[4]

Yapılan eşyalar, sandalyeler, masalar, yataklar, sandık ve kutular. Bunlar arasında fildişinden yapılmış 20 kilo ağırlığında bir masanın da bulunduğu yazılıyor.

Sumer'de tarım gibi hayvancılık da önemli olduğundan dericilik ve dokumacılık da çok ileri düzeyde bulunuyordu. Deriyi bir tür yağla esnek ve su geçirmez hale getirmişler, onu bazen altın tozu ile süslemişlerdir. Deriden giysi, pabuç, sandal, torba, koşum takımı, eyer, araba tekerleğinin üzerine lastik gibi kaplama yapmışlardı. Yünlerin terbiye edilmesini, dokunacak hale getirilmesini biliyorlardı. Bu yüzden özellikle mabetlerin büyük dokuma atölyeleri vardı. MÖ 1900 yıllarında Mezopotamya'dan Anadolu'ya Asur tüccarları yolu ile çeşitli kumaşlar, giysiler getirilmiş.

Bu sanatların okulları olduğunu bildiren bir kanıt yok. Usta, çırak yöntemiyle öğreniliyordu kuşkusuz. Ülkemizde bile yakın zamana kadar aynı yöntem güdülmüştü.

Sumer'de resim sanatının varlığını boyalı duvar resimleri, mühürler veya çeşitli yüzeylere yapılmış kabartmalar göstermektedir.

4 Samuel Noah Kramer, *The Sumerian, Their History, Culture and Caracter*, Chicago, 1965, s.101.

Resim sanatçılarının yazıcılar olduğu öne sürülüyor.[5] Buna neden, ilk yazının resim yazısı halinde olması. Bilindiği gibi dillerine uygun ilk yazıyı icat eden millet Sumerliler. Başlangıçta yazmak istenilen nesnelerin resimleri taşlar üzerine kazılıyordu. Daha sonra yazı malzemesi olarak yumuşak kil kullanılmaya başlandı. Yazı ile birlikte okulların açıldığını da anlıyoruz. Bu okullarda yazı yavaş yavaş gelişerek resim yazısından çıkıp, bugün çiviyazısı dediğimiz şekle dönüştü ve bununla her istenilen konu yazılabilecek hale geldi. Bu yüzden Sumerliler yazıyı sanatların en üstünü olarak görürler. Onlar için yazı, konuşmanın annesi, öğrenmenin babası imiş. Bu yüzden resim sanatının ustaları yazıcılar, dolayısıyla öğretmenlerdir deniyor.

Yazı geliştikçe Sumerliler, ruhsal ve düşünsel dünyalarını da onunla ortaya koymaya başlamış, böylece geniş ve olgun bir edebiyet yaratmışlardır.[6] Bu edebiyat, Sumerliler siyasal yaşamlarını yitirdikten yüzlerce yıl sonra Ortadoğu milletleri tarafından kopya edilmiş, kendi dillerine çevrilmiş ve İsa'nın doğumuna kadar yazılı olarak sürmüştür. Bugün ise onun etkilerini, Tanrı'nın sözü olarak yüzyıllar boyunca kabul edilen din kitaplarında buluyoruz.[7] Ayrıca söylencelerde, folklorda, atasözlerinde onların izleri görülüyor.[8]

Sumer edebiyatı yapılan araştırmalara göre bugün için en az 30 bin satırı buluyor. Daha yeraltında bulunanları, bazı müzelerde olanları bilmiyoruz. Yalnız eldeki metinlerde kırık ve bozuk olan satırlar da az değil. Ona rağmen bu metinlerden pek çok bilgi edi-

5 Hartmut Schmökel, *Das Land Sumer*, Almanya, 1955.

6 Sumer edebiyatına genel bir bakış için bkz. Muazzez İlmiye Çığ, "Sumer Edebiyatı", *Bilim ve Ütopya*, Ağustos 1996, Kasım 1996.

7 Muazzez İlmiye Çığ, *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 7. basım, Mart 2003; *İbrahim Peygamber, Sumer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 3. basım, Eylül 2002.

8 Muazzez İlmiye Çığ, "Sumerlilerden Zamanımıza Ulaşan Kültür İzleri", XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1994, s.236-246; "Sumer Atasözleri", *Bilim ve Ütopya*, Aralık 1997.

nebiliyoruz. Sumer edebi eserlerinin konularına göre Sumercenin değişik lehçeleri kullanılmış. Bu, onların önemli bir özelliği. Bunlar esas dil, yüksek dil, kibar dil ve kadın dili olarak ayrılmış. Bu, edebi dilin normal dilden ayrıldığını gösteriyor. Kadınlar tarafından veya onların ağzından yazılan konular kadın dilinde kaleme alınmıştır. Hatta hadımlar bile kadın dilinde yazıyordu.

Sumer edebi eserlerinin türüne gelince: Mabetlerde, saraylarda çeşitli sazlar eşliğinde, Tanrıları, mabetleri, kralları öven ilahiler, kahramanlık şarkıları, düşmanlar tarafından yakılıp yıkılan şehirler için yakılan ağıtlar önde gelmektedir. Diğer edebi eserler, çoğu tektanrılı din kitaplarına giren efsaneler, okul yaşamını, kuşaklar arasındaki anlaşmazlıkları dile getiren hikâyeler, hayvan öyküleri, atasözleri, altın-gümüş, bakır-bronz, kuş-balık, yaz-kış, saban-kazma gibi nesnelerin ve öğrencilerin tartışmalarından oluşmaktadır. Bunlardan başka anne için yazılan şiir, çocuk için söylenen ninni, ölen baba ve karı için yazılan mersiyeler, kanun kitaplarının giriş ve sonuç bölümleri de edebi yazılardır.

Sumer edebiyatı çoğunlukla şiir tarzında yazılmıştır. Şiirlerde kafiye yoktur; tekrarlamalar, benzetmelerle onlara bir şiir havası verilmiştir. Bunların birçoğu, daha yazı bilinmediği veya yazının o kadar gelişmediği çağlarda saz şairlerinin, ozanların yarattığı yapıtlardır. Yazı gelişince kulaktan kulağa gelen bu konular belki de birçok ilave veya değişiklikle yazıya geçirilmiştir.

Sumer edebiyatı okullarda okutuluyordu. Öğretmenler veya bilginler bu konuları tabletler üzerine kitap şeklinde yazmışlar, bunların kopyaları yapılarak çeşitli şehirlerdeki okullara, kitaplıklara gönderilmiştir. Bunu kazılardan öğreniyoruz. Aynı konunun parçaları ayrı ayrı yerlerde bulundu. Birçok konular bu ayrı yerlerde bulunan parçalarla tamamlanıyor. Bu hazırlanan kitapların, okullarda öğrenciler tarafından kopya edildiği, bulunan binlerce okul tabletinden anlaşılıyor.

Bazı konularda karşılıklı konuşmalar var, birçok dinsel tören yapılıyordu. Bu törenlerde maskeler giyiliyor, oyunlaar oynanıyordu. Bunlar belki de tiyatro sanatının başlangıcı idi.

Mabetlerde sazlar eşliğinde ilahilerin okunduğundan söz edildiğine göre Sumer'de müzik sanatının da var olduğu anlaşılıyor. Gerek yazılı belgelerden, gerek kabartmalardan öğrendiğimize göre, ondan fazla çalgı aleti kullanmış Sumerliler. Bu çalgılardan başta arp, lir olmak üzere davul, dümbelek, tef, maden veya kamıştan yapılmış flüt ve çifte flüt biliniyor. Metinlerde şiirlerin hangi çalgılarla çalınacağı yazılmıştır. Arp ve lir lirik şarkılarla, flüt ise ölü törenlerinde, ağıtlarda çalınıyormuş. Daha önce sözünü ettiğimiz Ur kral mezarlarında ilk arp bulundu.

Yazılanları göre, şehirlerin meydanlarında sazlı sözlü, danslı eğlenceler yapılıyormuş. Bu da dansların varlığını göstermektedir. Müzik okullarda öğretiliyordu, öğrenim süresinin üç yıl olduğu tahmin ediliyor. Son zamanlarda çiviyazılı belgelerde notaların ve 5 çizgi üzerine yapılmış gamın bulunduğu kanıtlandı.

Yaptığım bu konuşmadan anlaşıldığına göre Sumerliler bundan 5 000 yıl önceden başlayarak mimarlıkta, yontuculukta, maden, tahta, deri işçiliklerinde, edebiyatta ve müzikte bugünkü sanatların temelini oluşturmuşlardır. Ayrıca onların icat ettiği araba tekerleği, saban, suda giden tekneler ve yelkenliler teknik yeteneklerinin kanıtları. Onların attıkları temeller üzerine bugünkü matematik, astronomi, tıp bilimlerinin kurulduğunu da belgeler göstermektedir. Teşekkürlerimle.

TARİHTE İLK SANATÇI ATÖLYELERİ*

Sumerlilerin her alanda öncülüğü çektiklerinin yeni bir örneği de organize sanat atölyeleridir. Böyle atölyelerin bulunduğunu, bu atölyelerde yapılan çalışmaları bildiren (MÖ 1975) III. Ur sülalesinin son kralı Ibbi-Sin'in 8. yılına ait bir liste Sumer başkenti Ur'da meydana çıkarılmıştır. British Müzesi'nde saklanan bu tablette bildirilen atölyeler şunlardır:[1]

1- Keski ile çalışanlar ve heykeltıraşlar evi
2- Kuyumcu evi
3- Değerli taşların yontucuları
4- Marangozlar
5- Dericiler
6- Maden işleyiciler
7- Sepetçiler
8- Temizleyiciler

Bu metin atölyelerde bir yıl içinde yapılan işlerde kullanılan malzemeyi bildiriyor. Buna göre keski ile çalışanlar değerli ağaçlardan, fildişinden heykelcikler, kuşlar, kutu ve yüzükler yapıyorlarmış. Bunlar için bir yıl içinde en az 10 kilo fildişi kullanılmış.

Bu metinde heykel yapmak için ne gibi taşlar kullanıldığı, ne gibi heykeller yapıldığı yazılmıyor, fakat sanat alanında Sumerlilerin

* Muazzez İlmiye Çığ, "Tarihçe İlk Sanatçı Atölyeleri", *Bilim ve Ütopya*, Mayıs 1998.

1 Samuel Noah Kramer, *The Sumerian, Their History, Culture and Character*, Chicago, 1965, s.101.

en büyük yeteneğinin heykeltıraşlık olduğu kuşkusuz. Ülkelerinde taş olmadığı için heykel yapılacak taşları dış ülkelerden getirttikleri halde onların nasıl bu kadar yetenekli olduklarına şaşmamak elde değil. İşin garibi, ilkçağlarda yapılan heykeller iyi bir gözlemciliğe dayanan, canlı, büyük bir ruhsal güç gösteren ve heyecan veren bir nitelikte. Hiçbiri basmakalıp yapılmamış. Özellikle Lagaş Kralı Gudea (MÖ 2150) zamanına kadar olan Sumer'in plastik sanatı için ünlü heykeltıraş Henry Moore şöyle söylemiş:

> "Dünyanın büyük plastik sanatları olarak tanımlanan erken Yunan, Etrüsk, eski Meksika, Mısır'ın 4-12. sülaleleri, Roma ve Gotik sanatlarındaki ifade tarzı, canlılık ve sanat özelliklerini, Sumer'in plastik sanatında da aynı düzeyde buluyoruz."

Taş kesiciler yarı değerli taşlardan süs eşyaları yaptıkları gibi, yapılarda kullanılacak taşları da kesip hazırlıyorlardı.

Kuyumcular çoğunlukla altın, gümüş ve mavi taş, topaz gibi değerli taşları işliyorlar. Onlar 3-4 tür kalıp ile döküm yapıp, madenleri dövüp levha haline getirerek ve bu levhaları koni şeklindeki ağaçlar üzerine kaplayarak mimarlıkta kullanmışlar. Altın ve gümüşü levhalar haline getirip onları gereğinde küçük çivilerle, penslerle ve lehimle birleştirebilmişler. Telkari gibi ince altın işlemeleri büyük bir ustalıkla yapıyorlarmış.

Sumer heykeltıraşları taş bloklar, vazo ve çanaklar üzerine çok ustaca kabartmalar yapmışlardır. Sumer heykeltıraşlığı sanat bakımından gittikçe gerilemesine rağmen kendilerinden sonra gelen halklara örnek oluşturmuştur. MÖ 14. yüzyıllarda Babil heykeltıraşlarının ülkeler arası ünlü olduğunu Hitit Kralı III. Hattuşil'in Babil Kralı Kadeşman Enlil'den, yazdığı bir mektupla heykeltıraş istemesinden anlıyoruz. Aynı zamanda bu mektupta daha önce gönderilen heykeltıraşın geri döndüğü de bildiriliyor.

Sumer'de çok az ağaç olmasına rağmen marangozlar oldukça fazla. Onlar ağaçtan tekne, araba, kayık ve her türlü ev eşyası yap-

mak için çok miktarda tahta kullanmışlar. Tablete göre marangozhanede fildişi kaplı 20 kiloya yakın bir masa yapılmış. Marangozun kullandığı sedir, dut, ılgın, çınar, kavak, köknar, abanoz ve söğüt ağaçlarından neler yapıldığı yazılmamış. Tablette kerestenin az olması nedeniyle eski eşyaların ziyan edilmediği ve onlardan yenilerinin yapıldığı anlaşılıyor. Buna göre atölyede üç eski masa ile ılgın ağacından yapılmış dört sandıktan bir masa, iki yatak yeri ve bir küçük kutu yapılmış. Tabletin yazıldığı bir yıl içinde marangozlar çeşitli sandalyeler, masalar, yataklar, kutu ve sandıklar yapmışlar. Marangozlar testere, çekiç, oygu aletlerini kullanıyorlarmış.

Dökümcü dükkânında altın, gümüş, kalay, kurşun, bakır ve alaşım yapmak için az kullanılan Surgan (belki antimondır deniyor) bulunuyor. MÖ 3000'lerde bakır işçiliği oldukça yüksek düzeydeymiş. Bakır hem eriterek, hem de çekiç ile döverek kullanıldığı gibi çekme, tavlama ve taneleme ile de ona şekil veriliyordu. Bakırı eritme fırınlarında ısıyı çoğaltmak için el veya ayakla çalışan körükler vardı. Yakmak için odun ve kamış kullanılmış. Yarım kilo kadar bakırı eritmek için iki kilo odun ve üç demet kamış veya iki kilo odun yerine altı demet kamış gerekirmiş.

Bakır ve bronzdan çapa, balta, keski, bıçak, testere, mızrak ve ok ucu, kılıç, hançer ve zıpkın yanında bakraç, kâse, çivi, halka ve ayna yapılmış.

Dericilere gelince: Yıl boyunca çok miktarda boğa, buzağı, domuz ve özellikle koyun derisi alınmış. Deriden matara, torba, koşum takımı, eyer, araba tekerinin üzerine lastik yerine kaplama, pek çok da pabuç, sandal yapılmış. Derici, derileri terbiye etmek için alkali, sumak ve daha başka ne olduğu bilinmeyen maddeler kullanmış, bir tür yağ ile deri esnek ve su geçirmez hale getirilmiş. Tablete göre derici özel bir deri türünü bitirirken süslemek için altın tozunu kullanmış.

Son sanatçı olarak sepet yapıcılarından bahsediliyor. Ülkede bol olarak bulunan kamışı çok miktarda kullanmışlar. Bunlardan pek çok sepet ve tekne yapılmış. Bunların yapımında, su geçirmesin diye asfalttan da yararlanmışlar.

Yazıda bildirilen temizleyicinin küçük bir dükkânı varmış gibi görünüyor, fakat ne yaptığı belirtilmiyor.

Bu tablette nedense ülkede çok fazla üretilen tekstilden söz edilmiyor. Fakat onun hakkında bize bilgi veren pek çok metin vardır. Yukarıda sözü edilen tabletin bulunduğu Ur şehrinde yıllık binlerce ton yün işlenmiş. Yünü elde etmek için çok fazla koyun, keçi ve kuzu yetiştiriyorlardı. Yün hayvandan yolma yoluyla alındıktan sonra iğ ile eğiriliyordu. Dokuma, tezgâhlarda yapılıyor ve genellikle dokuma işlerinde kadınlar çalışıyordu. Bir tezgâhta üç kadın bulunuyor ve üç buçuk dört metrelik kumaş sekiz günde yapılıyor. Dokunan kumaşlar temizleyiciye gidiyor. Orada büyük tekneler içinde alkali solüsyonuna batırıp ayaklarla çiğniyorlardı.

Yün, giyim için başlıca malzemeydi. Fakat keten de yetiştiriyorlar ve ondan da kumaş yapmasını biliyorlardı. Ketenden özellikle rahip ve din adamı sınıfı için giysi yapılıyordu. Hazır elbisecilik de vardı.

Sumer sanatının en önemli örneklerinden biri de silindir mühürleridir. Çeşitli cins taşlara veya kile silindir şekli verilmiş, bunlar ince bir parmağın yarısı büyüklükte. Bu küçücük alan üzerine Sumer sanatçıları çeşitli hayvanları, masal yaratıklarını, ejderleri, sığırları yaban hayvanlarından koruyan çobanları, savaşta kralları çok uyumlu bir şekilde oymuşlardır. Daha sonraları desenler dekoratif olmakla beraber birbirine benzer şekil alıyor. En sonunda ise tek bir desen ortaya çıkıyor. O da mühür sahibinin koruyucu Tanrısı tarafından bir Tanrıya takdim edilir şekilde yapılmasıdır. Bu resimlerin yanında mühür sahibinin adı, baba adı, bazen mesleği ve hangi Tanrıya takdim edildiği yazılmıştır. O küçük alan üzerine bunları yapmak hem sanat hem beceri yeteneğini gerektirir. Bu mühürler bir belge yazıldıktan sonra yumuşak kil üzerine yuvarlanır. Böylece yazılar ve desenler tablet üzerine çıkar. Bunlar hukuki işlemlere ait belgeler ve mektuplarda kullanılmıştır. Mühürler kıymetli taşlardan olduğu gibi kilden de yapılmıştır. Silindir mühürle-

ri Anadolu, Mısır, Kıbrıs ve Girit'te kullanılmış olmasına rağmen onun icat yeri Mezopotamya'dır.

Sumer sanatına girince kısaca müzikten söz etmeden geçemeyeceğiz. Sumer yaşamında sazlı, sözlü müzik büyük rol oynuyordu. Müzisyenler tapınaklarda ve saraylarda önemli kimselerdi. Metinlerde yazılanlar ve kazılarda bulunanlara göre 10'dan fazla çalgı olduğu anlaşılıyor. Bunlardan bilinenler başta arp, lir olmak üzere davul, dümbelek, tef, maden veya kamıştan yapılan flüt ve çift flüttür. Sumer okullarında müzik ile birlikte şiir de öğretiliyordu. Tapınaklarda, saraylarda söylenen şarkılar Tanrıları, kralları, tapınakları öven ilahilerdi. Metinlere göre şehirlerin meydanlarında sazlı sözlü, danslı eğlenceler yapılıyordu. Kuşkusuz mühürlerin ve müzik aletlerinin yapıldığı atölyeler de vardı. Fakat onlara ait bir tablet bulunmadı. Bunlar belki müzelerin henüz işlenmemiş belgeleri arasında duruyor veya yeni kazıları bekliyordur.

SUMER KUTSAL EVLENME HİKÂYESİNİN KUR'AN VE TEVRAT'TAKİ İZLERİ*

Samuel Noah Kramer Institute of Assyriology tarafından Prof. Jacob Klein için hazırlanacak *Anniversary* kitabına benden de yazı istenince çok onur duydum ve hiç düşünmeden kabul ettim. Müze çalışmalarından emekli olarak ayrılalı hemen hemen 30 yıl oldu ve tabletlerle bir daha meşgul olamadım. Buna karşılık ülkemizde hiç bilinmeyen Sumerlileri ve kültürlerini tanıtmak için dergilere yazılar yazıyor, konuşmalar yapıyordum. Bu bilgilerin büyük bir kısmını 1951 yılından 1972 yılına kadar çeşitli zamanlarda İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne gelerek Sumer edebi tabletleri üzerinde birlikte çalıştığımız Samuel Noah Kramer'den, kitaplarından ve makalelerinden öğrenmiştim. O bize, büyük bir özveri ile bildiklerini öğretmeye çalışan candan bir öğretmendi. Kendisini her zaman minnet ve şükranla anıyorum. Son olarak beni, *History Begins at Sumer* kitabını Türkçeye çevirmem için teşvik etti. İngilizcem onu yapacak kadar iyi değildi, bu yüzden buna cesaret edememiştim. Fakat onun arzusuyla işe başladım ve kitap Türk Tarih Kurumu tarafından Kramer'in ölümünden iki ay önce yayımlandı ve hemen kendisine gönderdim. Karşılığında beni çok mutlu eden son mektubunu aldım. Kitap her ülkede olduğu gibi Türkiye'de de çok tutuldu.

* Bu yazının İngilizcesi İsrail'de Prof. Jocob Klein için hazırlanmakta olan armağan kitabı için gönderildi.

Ondan cesaret alarak Sumerlilerle ilgili halka dönük kitaplar yazmaya başladım.[1] Bunun sonucu olarak şimdi Türkiye'de oldukça büyük bir kesim Sumerliler ve kültürleriyle ilgileniyor.

Kramer ile çalışırken gerek kendisinden, gerek kitaplarından veya başka yazarların kitaplarından Sumer edebiyatı ve efsanelerinden *Tevrat*'a giren konular hakkında bir hayli bilgi edinmiştim. Bu konularla ilgili Türkçe yazılı bir kitap yoktu. Aynı konuların *Kur'an*'da bulunup bulunmadığı, varsa ne şekilde yazıldığını merak ediyordum. Bu nedenle bu din kitaplarını yeniden gözden geçirerek evrenin, insanın yaratılışı, Havva'nın Âdem'in kaburgasından var edilişi, cennetten kovulma, Habil, Kain kavgası, Eyüp Peygamber'in sabrı, Tufan hikâyesi, tek dil gibi konuları Sumer'deki paralelleriyle karşılaştırarak bir çalışma yaptım. Tektanrılı dinlere Sumer dininden geçen gelenekleri de çıkardım. Bu çalışma önce makale, sonra daha genişletilmiş halde kitap olarak yayımlandı.[2] Bu kitapta ayrıca Sumer'deki bereket kültünü oluşturan Aşk Tanrıçası İnanna ile Çoban Tanrısı Dumuzi'nin kutsal evlenme törenlerine ait şarkıları, *Tevrat*'ta "Süleyman'ın Şarkılar Şarkısı" kitabındaki şiirlerde bulunan karşılıklarını gösterdim.

Kur'an'da bütün konular olmakla beraber çok yüzeysel yazılmış. Yalnız kutsal evlenme konusuna ait ilk bakışta bir iz bulamamıştım. Fakat Bakara Suresi'nin 102. ayetinde adı geçen Harut, Marut melekleri ve bunların Babil ile birlikte bulunması beni bir hayli düşündürmüştü. Daha sonra İslam yazarları tarafından, bu meleklere ait hadis olarak bildirilen hikâyeleri okuyunca[3] onların

1 Muazzez İlmiye Çığ, *Zaman Tuneliyle Sumer'e Yolculuk*, Kültür Bakanlığı, Çocuk Edebiyatı, Ankara 1993 ve Kaynak Yayınları, İstanbul 1997, 1998, 2000; *Sumerli Ludingirra,* Kaynak Yayınları, İstanbul 1996, 1997, 2000, 2002; *İnanna'nın Aşkı, Sumer'de İnanç ve Kutsal Evlenme,* Kaynak Yayınları, İstanbul 1998; *Gilgameş, Tarihte İlk Kral Kahraman,* Kaynak Yayınları, 2000, 2001, 2002.

2 Muazzez İlmiye Çığ, "Sumerlilerden Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığa Ulaşan Etkiler ve Din Kitaplarına Giren Konular", *Belleten,* sayı 223, c.58, s.685-828; "Kutsal Kitapların Sumer'deki Kökeni", *Bilim ve Ütopya,* Mart 1995; *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni,* Kaynak Yayınları, 7. basım, İstanbul, Mart 2003.

3 Turan Dursun, *Kutsal Kitapların Kaynakları,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, c.3, s.57; İlhan Arsel, *Şeriattan Kıssa'lar*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s.79.

İnanna Dumuzi efsanesine dayandığını, fakat çok değiştirilmiş bir motif olduğunu anladım. Meslektaşlar tarafından bilinmekle beraber, bilmeyenler için, efsanenin kısa bir özetini veriyorum:

> "Aşk ve Bereket Tanrıçası İnanna ile Çoban Tanrısı Dumuzi ve Çiftçi Tanrısı Enkimdu evlenmek isterler. Aralarındaki tartışmalardan sonra Dumuzi evlenebilir İnanna ile. Bu evlenmede İnanna, Dumuzi'yi ülkenin Tanrısal olarak krallık tahtına oturtur. Başına krallık tacını koyar, eline krallık asasını tutturur ve kendisine büyük güç verir. İnanna daha sonra Yeraltı Dünyasına, oranın hâkimesi olan kız kardeşi Ereşkigal'i görmeye gider. Fakat yeraltından geriye dönebilmesi için, yerine birini göndermesi gerekmektedir. O da, kendisinin yeraltında kalmasına üzülmeyen kocasını gönderir. Dumuzi'nin kız kardeşi Rüya Tanrıçası Geştinanna, kardeşini biraz olsun oradan kurtarmak için, onun yerine yarım yıl yeraltında kalmayı Tanrılar meclisinde kabul eder. Dumuzi yarım yıl sonra yeryüzüne çıkınca karısı ile tekrar birleşir. Bu suretle ülkeye bolluk ve bereket geleceğine inanmış Sumerliler. Bu yeni bir yılın başlangıcı sayılmış. Kutsal Evlenme olarak adlandırılan bu evlilik, Tanrı yerine kral, Tanrıça yerine bir rahibe geçerek karşılıklı aşk ve sevgi dolu erotik şiirler söylenerek, çeşitli çalgılar eşliğinde şarkılar okunarak, büyük şenlikler ve çeşitli eğlencelerle kutlanmış ülkede."

Sumerlilerin yarattığı bu efsaneden, kendilerinden sonra gelenler din kitaplarına, halk hikâyelerine motifler almış, bu motifler üzerine yeni hikâyeler yaratmışlardır.

Tevrat'ta bu Kutsal Evlenme töreninde söylenen şiirlerin paralellerini "Süleyman'ın Şarkılar Şarkısı"nda,[4] evlenme törenine ait motifi Abraham ve Sara'nın Mısır'a gitmeleri hikâyesinde (Genesis 13),[5]

4 S.N. Kramer, *The Sacred Marriage Rite, Aspects of Faith, Myth and Ritual in Ancient Sumer*, America, 1969; *History Begins at Sumer*, America, 1981. M. İlmiye Çığ, *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni*, Kaynak Yayınları, İstanbul, s.68.

5 M. İlmiye Çığ, *İbrahim Peygamber, Sumer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, 2000, s.87-90.

Dumuzi ve Enkimdu'nun İnanna'yı elde etme motifini *Kur'an*'da Harut Marut melekleri hikâyesinde (Bakara Suresi, ayet 102) buluyoruz.

Kur'an'daki konuya gelince; Bakara Suresi'nin 30. ayetinde şöyle yazılmaktadır:

> "Hatırla ki, Rabbin meleklere, 'ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' dedi. Onlar: 'Hamdinle seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılacaksın?' dediler. Allah da onlara 'sizin bilmediğinizi her halde ben bilirim' dedi."

Aynı surenin 102. ayetinde ise şöyle yazar:

> "Şeytanlar kâfir oldular. Süleyman'ın hükümdarlığı hakkında onlara, şeytanların söylediklerine uydular. Oysa ki, Süleyman kâfir değildi. Ama insanlara sihri öğreten şeytanlar kâfir olmuştu. Çünkü, onlar insanlara sihri ve Babil'de Harut ve Marut'a indirileni öğretiyorlardı. Halbuki o iki melek herkese 'Biz sınav için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız!' dedikten sonra ancak sihir ilmini öğretirlerdi. Oysa ki, onlar, o iki melekten karıkocanın arasını açan şeyleri öğreniyorlardı. Büyücüler, Allah'ın izni olmadan hiç zarar vermezdi. Andolsun ki, onu satın alanın, ahretten bir nasibi olmadığını biliyorlardı. Karşılıklarında kendilerini sattıklarını bir bilselerdi!"

Bu ayetten herhangi bir anlam çıkarmak benim için olanaksızdı. Önceden belirttiğim kaynaklarda bunu açıklayan hikâyeler birkaç türlü. Bunlardan biri şöyle:

> "Allah Âdem'i yeryüzüne indirince melekler ona 'ey Allah! Oraya bozgunculuk yapacak, kan dökecek varlığı neden koyuyorsun? Biz seni överek anıyor, kutsallaştırıp yüceltiyoruz, başka bir varlığa ne gerek var? Biz Ademoğullarından daha çok boyun eğeriz sana' diyorlar. Allah da onlara 'haydi öyle ise meleklerden ikisini seçin de yeryüzüne indirelim, bakalım na-

sıl davranacaklar?' diyor. Melekler Harut, Marut (Haroth, Maroth) adlı iki meleği seçip yeryüzüne indiriyorlar. Allah onları denemek için karşılarına Zühre adlı çok güzel bir kadın çıkartıyor. Melekler hemen onunla yatmak istiyorlar. Kadın, başka tanrının varlığını kabul ederlerse yatabileceğini söylüyor. Melekler kabul etmiyor. Kadın bir çocukla tekrar geliyor ve çocuğu öldürürlerse onlarla yatabileceğini söylüyor. Melekler 'yapamayız' diyorlar. Üçüncü kez şarapla gelen kadın, onlara şarabı içirttirip istediklerinin hepsini yaptırıyor. Bu olay üzerine Allah meleklere, cezalarını dünyada mı, ahrette mi görmek istediklerini sorar. Onlar dünyada isterler. O zaman Babil'de bir çukura baş aşağı asılırlar ve o durumda insanlara sihri ve büyüyü öğretirler. Zühre adlı kadın da göğe çıkıp yıldız olur."

Böylece Allah meleklerin de yeryüzünde insanlar gibi davranacağını onlara kanıtlamış. Bu hikâyenin biraz değiştirilmiş birkaç çeşidi var. Bunlardan biri oldukça farklı.

"Aynı nedenle Harut Marut melekleri seçilerek Tanrı tarafından Babil'e gönderilirler. Onlar gündüzleri yeryüzünde bulunup geceleri Allah'a dua ederek göğe çıkarlarmış. Bir gün Zühre isimli çok güzel bir kadın, kocasından boşanmak için bu iki meleğe başvurmuş. Onlar bu güzel kadını görünce âşık olmuşlar ve hemen onunla yatmak istemişler. Kadın, şarap içip, puta taparlarsa kabul edeceğini söylemiş. Harut, Marut kadının istediğini yapmış, yine de kadın onlarla yatmamış. Bu defa onlara, göğe çıkmak için söyledikleri duayı öğretirlerse yatacağını söylemiş kadın. Duayı öğrenir öğrenmez onlarla yatmadan kadın göğe çıkmış. Allah da onu yıldız yapmış. Melekler de Babil'de kuyuya baş aşağı asılarak cezalarını çekiyorlarmış."

Bu hikâyede üç eleman Harut, Marut ve Zühre adlı çok güzel kadın var. Zühre Arapça Venüs yıldızının adı. İnanna da Venüs yıldızını simgeliyor. Aynı zamanda erkekleri baştan çıkaracak kadar

güzel. Zühre de öyle. İnanna'ya Tanrı Dumuzi ve Enkimdu âşık oluyor, Zühreye de melek Harut, Marut. İnanna'nın karşılığı Zühre, Dumuzi, Enkimdu'nun karşılığı da Harut Marut olmuş. Babil'de cezalandırılmaları da efsanenin kaynağını veriyor bize.

Kur'an yorumcuları Bakara Suresi'nin bu 102. ayetine dayanarak Tanrı'ya inanmak ve kötü amaçla kullanmamak koşuluyla büyü ve sihir ilmini öğrenmekte sakınca olmadığını söylüyor.

İbrahim-Sara ve Sumer'de Kutsal Evlenme Töreni

Yukarıda sözünü ettiğim çalışmaları yaparken Musevilerin, Hıristiyanların ve Müslümanların ata olarak kabul ettikleri İbrahim ve ailesinin öyküsü çok ilgimi çekmişti. Onun hakkında *Tevrat* Genesis Bab 12-50 kadar olan kısım ile *Kur'an*'da yazılanları gözden geçirdim. Bunlara göre birçok soru çıkardım. Elde edebildiğim çeşitli kaynaklardan bunların cevaplarını bulmaya çalıştım ve hepsini toparlayarak bir kitap haline getirdim.[6]

Bu sorulardan bazıları: Neden İbrahim, Mısır'a gittiklerinde karısını kız kardeşi olarak tanıtmış, neden Firavun Sara'yı alınca, İbrahim yalan söylediği halde, Tanrı İbrahim'i değil de Firavun'u cezalandırmış? Neden Kral İbrahim'in karısı olduğunu duyunca Saray'ı geri verirken bir cariye ile birçok giyecek, hayvan, altın ve gümüş vermişti ona? Yeğeni Lot da onunla birlikte neden zengin olmuştu?

Elimde bulunan kaynaklardan hiçbirinde bunların cevabı bulunmuyordu. Bir rastlantı olarak elde ettiğim Qumran belgelerinden bazılarının ele alındığı Yigel Yadin, *The Message of the Scrolle,* New York, 1962, s.145 vd.'da yazılanları okuyunca ufkum açıldı. Bu konunun da Sumer'in Kutsal Evlenme törenlerine bağlandığını gördüm.

6 Muazzez İlmiye Çığ, *İbrahim Peygamber, Sumer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, 2000.

Buradaki metinde, önce Sara'nın güzelliği anlatılıyor. Onun elleri, parmakları, avuçlarının içleri, bacakları, kalçaları sonsuz güzel. O, o kadar güzel ki, hiçbir kızın ve gelinin güzelliği ona erişemez. Aynı zamanda çok da akıllı bir kadın. İkinci bölümde Mısır Kralı onun güzelliğini duyarak sarayına getirtiyor ve Sara'ya hayran kalıp onu karılığa alıyor. Sara Kral'a İbrahim için "o benim erkek kardeşimdir" diyor ve onu ölümden kurtarıyor (halbuki *Tevrat*'ta İbrahim karısı için "o benim kız kardeşimdir" diyor). İbrahim karısının böyle söylemesinden memnun, fakat saraya alındığından çok üzüntülü. Gözyaşlarıyla Tanrısına, kralın sarayına elini koyması ve kralın karısı ile yatmaması için dua ediyor. *Tevrat*'ta anlatıldığı gibi, gerçekten Tanrı kralın sarayına fena bir rüzgârla hastalıklar, çeşitli felaketler veriyor. İki yıl geçtikten sonra bunların İbrahim'in karısı yüzünden olduğunu öğrenen Kral, İbrahim'e, bir cariye ile karısını, keten giysiler, birçok hayvan, altın, gümüş vererek Mısır'dan çıkartıyor. Bu arada yeğeni Lot da çok zengin oluyor.

Bundan sonra gelen kısımda, İbrahim, Mısır'a geldikleri gece gördüğü bir rüyayı karısına anlatıyor. Bu rüyada yan yana duran sedir ağacı ile hurma ağacından sedir ağacını kesiyorlarken, hurma ağacı, ağlayarak onu kesmemeleri için yalvarıyor. Böylece sedir ağacı kesilmekten kurtuluyor. Bu rüyayı yorumlayan Sara, "seni öldürmek için arayacaklar, beni bırakacaklar (metindeki kısa bir bozuk yerden sonra) O benim kardeşimdir, diyeyim. Ben senin için yaşayacağım, ruhum seni kurtaracaktır" diyor.

Metnin bu kısmı bana hemen Dumuzi'nin rüyasını hatırlattı. Tanrı Dumuzi de yeraltından kaçtığı zaman, kırda gördüğü rüyada iki kamıştan biri çıkarılıyordu. Bunu kız kardeşi rüya yorumcusu Tanrıça Geştinanna'ya anlatıyor. O da büyük bir üzüntü ile onu tekrar yeraltına götüreceklerini ve kendisinin kalacağını söylüyor. Gerçekten Dumuzi yeraltına tekrar götürülür. Kız kardeşi onun devamlı yeraltında kalmasını istemez ve Tanrılar meclisinde kardeşinin yerine yarım yıl yeraltında kalmayı kabul eder. Böylece iki kardeş arasında yeraltı cezası bölüşülmüş olur.

Bu hikâyenin Bereket Kültü Kutsal Evlenme ile bağlantıları şöyle:

Sara çok çok güzel, aynı zamanda akıllı bir kadın. Tanrıça İnanna da öyle, hem güzel, hem akıllı.

İbrahim rüyasında yan yana duran iki ağaçtan birinin çıkarıldığını, Dumuzi de iki kamıştan birinin çıkarıldığını görüyor.

İbrahim'in rüyasını karısı Sara yorumlayarak, onun öldürüleceğini, kendisinin kurtulacağını söylüyor. Dumuzi'nin rüyasını da kardeşi yorumluyor ve onun tekrar yeraltına götürüleceğini, kendisinin sağ kalacağını anlatıyor.

Sara kocasına "kardeşim" diyor ve onu ölümden kurtarmak için belirli bir süre saraya giderek, kendisini feda ediyor. Dumuzi'nin kardeşi de Dumuzi yerine yarım yıl yeraltına gidiyor.

Kutsal Evlenme töreninde bir başrahibe ile kralın evlenmesi, saygın bir kadın olan Sara'nın kral ile evlenmesine paralel.

Kutsal Evlenme sonunda Sumer ülkesine bereket geliyor, halk zengin oluyor. Sara ile kralın evlilikleri son bulunca İbrahim, hatta yeğeni Lot da giysiler, hayvanlar ve bol miktarda altın, gümüş alıyorlar kraldan. Böylece bu evlilikten onlara da bereket geliyor, zengin oluyorlar.

Görüldüğü gibi Sumer efsanesi ile bu hikâye arasında büyük bir benzerlik var. Ayrıca Qumran metnine göre, *Tevrat*'ta yazıldığı gibi İbrahim yalan söyleyerek karısını kız kardeşi olarak tanıtmamış, karısı İbrahim için "kardeşim" demiş. Böylece İbrahim yüzyıllardan beri suçlandığı bir suçtan arınmış.

Böylece kanıma göre, *Tevrat* araştırıcılarının yüzyıllar boyu sebebini çözmeye çalıştıkları bu hikâyedeki sorular cevaplanmış oluyor. *Kur'an*'da bu konu, *Tevrat*'ta da Harut Marut konusu yok. Fakat bunlar şu veya bu şekilde hikâye olarak her iki dinin hadislerinde bulunuyor.

Aralarında yüzyıllarca zaman aralığı olmasına rağmen Sumer kültüründen ve efsanesinden Tanrı'nın yazdırdığına inanılan din ki-

taplarında izler bulunması, Sumer kültürünün ne kadar güçlü ve etkili olduğunu kanıtlıyor bize. Diğer taraftan İsa'nın büyük eziyetlerle öldürülmesi ve tekrar dirilecek diye beklenmesi, Meryem'in göğün hâkimesi, savaşanların, annelerin ve üzüntü çeken ailelerin yardımcısı olarak nitelenmesi de Dumuzi ve İnanna'yı hatırlatıyor.

Bu konu değişik motifler halinde binbir gece masallarında, 16. yüzyılda bir Çağatay şairi tarafından mesnevi şekilde yazılmış Bediülcemal ve Seyfelmuluk hikâyesinde bulunuyor.[7] Bu sonuncuda hikâye şöyle:

Mısır Kralı'nın oğlu Seyfülmelik, Babil'de Gülistan-ı İrem'de oturan peri padişahının kızı Bediülcemal'e âşık olur. Onun, bu kızı elde etmek için yaptığı uğraşları, kız ile evlendikten sonra kızın ona sağladığı güçler İnanna Dumuzi hikâyesine dayanmaktadır. Peri kızı ile evlenen kral Tanrısal damat oluyor ve yönettiği ülkelere bolluk, bereket ve rahat bir yaşam sağlıyor.

Anadolu'da 6 Mayıs'ta halk arasında kırlara, hatta mezarlıklara gidilerek eğlencelerle kutlanan Hıdırellez de İnanna Dumuzi ile ilgilidir. İnanışa göre o gün Hızır ve İlyas Peygamber bir araya geliyor, ülkeye bereket getiriyorlarmış. O gece iki yıldız da birleşirmiş. Bu birleşmeyi görenler ne dilerse olurmuş.

Aralarında yüzlerce yıl zaman aralığı olmasına rağmen, Sumer kültüründen ve efsanelerinden Tanrı'nın yazdırdığına inanılan din kitaplarında, halk edebiyatında ve geleneklerinde izler bulunması, Sumer kültürünün ne kadar güçlü olduğunu ve Yakındoğu milletlerine yaptığı etkileri ortaya koyuyor.

7 Gönül Tekin, *Seyfemuluk ve Bediülcemal Hikeyesinde Eski Yakın Doğu Kültüründen kalma unsurlar hakkındai* Journal of Turkish Studies, Türk Bilgisi Araştırmaları, Massachusetts, 1985, s.277-300.

SUMER'DE İŞÇİ SINIFININ DURUMU*

Fırat ve Dicle nehirleri arasında Mezopotamya denilen bölgenin güney kısmına gelip yerleşen Sumerliler, bundan en az 5 bin yıl önce izleri zamanımıza kadar ulaşan büyük bir uygarlık geliştirmişlerdir. Bunun en önemli kanıtı da, dillerine göre bir yazı icat etmeleri, onu her istenileni yazacak duruma getirmeleri ve böylece diğer toplulukların da kendi dillerini aynı yazı ile yazmalarını sağlamaları olmuştur. Ayrıca kil tabletleri yazı aracı olarak kullanmaları, bu metinlerin günümüze kadar kalabilmesini sağlamıştır.

Canlı Bir Ekonomik Yaşam

Geçen yüzyıl içinde Mezopotamya'da yapılan kazılarda Sumerlilerin yazdıkları bu belgelerden binlercesi bulunmuş, yazıları okunmuş, dilleri çözünmüş ve böylece çok uzun süre uygarlıklarını sürdürmüş olan Sumerlilerin yaşamları, birçok yönü ile gün ışığına çıkarılmıştır.

Bu belgelere göre, Sumer şehirlerinde duvarcılar, taş kesiciler, marangozlar, gemi ve araba yapıcılar, bakır ve bronz işleyiciler, kuyumcular, yontu yapıcılar, balıkçılar, değirmenciler, fırıncılar, şarap ve bira üreticileri gibi her türlü sanat erbabından ve üretilen malları dış ve iç pazara satan tüccarlardan oluşan canlı bir ekonomik yaşam vardı. Fakat Sumer'in asıl ekonomik kaynağı tarımcılıktı. Onlar, Dicle ve Fırat nehirlerinin etrafındaki bataklığı kanallar açarak kurutmayı ve kurumuş toprağı sulamayı başarmışlardır. Böylece geniş bir tarım alanı elde etmişlerdi. Bu alanın büyük bir

* *Bilim ve Ütopya*, Temmuz 1995.

kısmı saray ve Tanrı evlerinin mülkiyetindeydi, bir kısmı da özel şahısların, genellikle soylularındı.

Sumer'de Kölelerin Durumu

Tarım ve tarımla ilgili işlerde çalışan işçiler, köleler ve yarı bağımlı olan kimselerden oluşuyordu.

Köleler iki kısımdı. Bir kısmı yabancı ülkelerden getirilen savaş esirleriydi, bir kısmı da yerli halktandı. İlkçağlarda erkek savaş esirleri ekonomik zorluklar yüzünden öldürülmekteyken, daha sonraları bunlar sarayda, Tanrı evlerinde, hatta özel evlerde çalıştırılmaya başlanmıştı. Bunlardan askerlik yapanlar, saray koruyucuları yarı özgür hale gelebiliyordu. Yeni Sumer devri krallarından Şusin, savaş esirleri için Nippur şehrine yakın bir yerde onları barındıracak ayrı bir şehir yaptırmış, aynı uygulama yeni Asur devrinde de devam etmişti. Bunlar gereğinde asker olarak çalıştırılmaktaydı.

Yerli halktan köleler ise; ya ceza olarak köleliğe indirilmiş ya da yokluk dolayısıyla satılmış veya verilmeyen bir borca karşılık köle yapılmış olanlardı. Çocuklar da köle olarak satılıyordu. Bunları, anne ve babaları, ayrı ayrı veya müşterek olarak satabiliyorlardı. Kız çocuklarının satışına ait daha birçok belge vardır. Çocuk satımı, genellikle savaş dolayısıyla veya kıtlık yüzünden onların açlıktan ölmemeleri için yapılıyordu. Bir metinde yazıldığına göre, öyle bir kıtlık olmuş ki, "kardeş kardeşi yedi, aileler çocuklarını gümüş karşılığı sattı, anneler kızlarına kapıyı kilitledi" deniyor. Bir de kocası ölüp çocuklarına bakamayacak durumda olan anneler onları satabiliyordu. Fakat bu satışlar genellikle mahkeme kararı ile yapılıyordu.

Sumer kanununa göre bir çocuk, anne ve babasına "sen benim annem veya babam değilsin" derse, anne veya baba onu, köleler gibi kafasını yarım olarak tıraş ettirip şehirde dolaştırıyor ve isterse köle olarak satabiliyordu.[1]

1 Prof. Mebrure Tosun-Doç. Dr. Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Saduqa Fermanı*, Ankara, 1975, s.47.

Bu tür yerli halktan olan kölelerin bazı hukuksal hakları vardı. Bunların kölelik süresi 3-6 yıl arasında sınırlandırılmıştı. Ülke dışına satılamıyorlar, köle oldukları yerde bir toprak parçası kiralayarak kendileri için de çalışabiliyorlardı. Herhangi bir mal satın alabiliyorlar, kazandıkları para ile özgürlüklerini kazanabiliyorlardı. Yalnız kendi satış paralarının iki katını vermeliydiler. Bunlar şahit, yani tanık olabiliyorlar, dava açabiliyorlar, evlenebiliyorlar, çocuk sahibi olabiliyorlardı. Özgür biriyle evlenme hakları da vardı. Kaçan bir köleyi sahibi ancak mahkeme kararıyla geri alabiliyordu. Köle istenildiği zaman özgür yapılabiliyordu.[2]

Öte yandan, ailesiz, dul, öksüz, yetim, yaşlı ve sakat kimseler, tanrı evlerinin korunmasına alınıyor, boğaz tokluğuna çalıştırılarak mabedin ekonomisini yükseltiyorlardı.

İşçiler ve İşçi Hukuku

Sumer'in asıl üreticileri olan işçiler, yarı bağımlı kimselerden oluşuyordu. Bunlar mabede ve saraya kısmen bağımlıydılar. Kıtlık ve felaket zamanlarında bu kimseler bir tür sigortaya alınmış oluyorlardı. Bunlar daha çok tarımda ve tarımla ilgili endüstride ve madencilikte çalışıyorlardı. İçlerinde meslek sahibi olanlar da vardı. Özgür Sumerliler gibi her hakka sahiptiler. Kadın ve çocuk işçiler de vardı ve daha çok dokumacılıkta çalışıyorlardı. Tanrı evlerinin büyük dokuma atölyeleri bulunuyordu. Bazı atölyelerde çalışan işçi sayısı 1 500'e kadar çıkabiliyordu. Bu işçiler onluk, yüzlük

2 A. Falkenstein, *Die neusumerischen Gerichtsurkunden,* Erste Teil, München, 1956, s.82-95.
Bu incelemeye göre köle fiyatları şöyle:
Karı, koca, bir kız ve oğul: 30 şegel gümüş; Karı, koca, bir oğul, iki kız: 43 şegel gümüş; Kadın köle ve oğlu: 12 şegel gümüş; Üç kadın köle: 20 şegel (bir şegel gümüş tahminen 8.5 gram).
Buna karşılık eşya fiyatları:
1 yağlı sığır: 10.5 şegel; 1 kuzu: 1/4 şegel; 300 litre hurma: 1 şegel; 600 litre arpa: 2/3 şegel.

gruplara ayrılıyor, başlarına birer sorumlu konuyordu. Sorumlulara, onbaşı, yüzbaşı gibi adlar verilmişti. Bu durum, halen kullandığımız bu terimlerin de Sumerlilerden geldiğini gösteriyor.

İşçiler genellikle bir mukavele ile alınırlardı, ücretleri bir senelikti. Bir işçi mukavelesinde, işçinin ayda üç gün çalışmayacağı, dinleneceği yazılıdır ki, bu da en az 4 bin yıl önce çalışanlara belirli bir dinlenme zamanı verildiğini gösterir. Yalnız işçi ücretleri hayvan kira ücretinden azdı, buna karşılık işçilere ayrıca tayin veriliyordu. Ücretler gümüş, olmadığı takdirde arpa ile ödeniyordu.

Kadın işçilere, erkeklerin yarı yevmiyesi veriliyordu. MÖ 2400'lerde Lagaş Kralı Urukagina bu uygulamayı değiştirerek kadınların da erkekler gibi aynı ücreti almalarını sağlamış, fakat ne yazık ki bu durum uzun sürmemiş ve yine eskiye dönülmüştür.[3]

İşçilerin çalışma şartları kanunlarla bir düzene sokulmuştu. Ne yazık ki, Sumerce yazılı kanunlardan bulunanları çok kırıklı. Yalnız okullarda okutulmak üzere hazırlanan kanun maddelerinden ele geçen bazıları işçilerle ilgili. Gerek bunlara, gerek Akadca yazılı Hammurabi Kanunları'na göre, hem işçilerin hem de işverenlerin güvence altına alındığı anlaşılıyor. Yapılacak işlerin ücretleri belirlendiği gibi, işçilerin de işverene herhangi bir zarar vermesi durumunda, zararı karşılaması kuralı konmuş.[4]

3 *Sumer, Babil, Assur Kanunları,* s.24 vd.

4 *Aynı yerde,* s.85 vd. Burada çeşitli işler için verilecek ücretler ile işçinin yapacağı zarar hakkında Hammurabi Kanunları'ndaki maddeler yazılı:
- Gemiyi ziftleyene 2 şegel gümüş verilecek (s.234).
- Gemiyi ziftleyen, işini iyi yapmayıp o yıl içinde gemi yana yatarsa, ziftleyen gemiyi yeniden sağlamlaştırıp sahibine verecek (s.235).
- Bir adam tohumluk yemliğini ve öküzünü vererek tarlasını işletmek üzere bir adamla sözleşme yaparsa, adam tohumu ve yemi çalarsa adamın eli kesilecek (s.235).
- Eğer bir adam çiftçi tutarsa ona bir yıl için 8 gur arpa verecek (1 gur arpa 300 litre kadar) (s.257).
- Bir çoban emeğinin karşılığını peşin alıp sığırların ve yavruların sayısını eksiltirse, sözleşmesi gereği hepsini eksiksiz verecektir (s.264).

SABAN İLE KAZMA'NIN TARTIŞMASI*

Sumer ülkesinde ne gibi işler yapıldığını ve bu işlerde çalışan işçilere nasıl önem verildiğini, saban ile kazmanın tartışmasını içeren edebi bir metinden öğreniyoruz.

Sumerler yaz ile kışı, bakır ile gümüşü, kuş ile balığı, tahıl ile davarı, ağaç ile kamışı karşılıklı tartıştırarak, onlardan hangisinin daha yararlı olduğunu ortaya koymuşlardır. Bunların izleri genç antik ve Ortaçağ Avrupa'sında saz şairlerinin karşılıklı atışmalarında görülmektedir. Bu tartışmalarda ilk yazılanlar üstün gelmektedir. Kazma ile sabanın tartışması kazmanın gülünç bir tarifi ile başlıyor:

Hey kazma! İple bağlı,
Dişbudak ağacı dişli, kavaktan kazma!
Denizağacı dişli, ılgından kazma!
İki dişli, dört dişli kazma!
Kazma, zavallı herif, hep kucağını gevşeterek,
Kazma sabana meydan okuyor.

Bunun karşısında kazma, kendi yaptığı fakat sabanın yapamayacağı işleri sayarak meydan okuyor:

Ben büyütürüm, sen neyi büyütürsün?
Su hızlanırsa onu bentlerim.
Sepeti toprakla dolduramazsın sen,

* S.N. Kramer, *History Begings at Sumer (Tarih Sumer'de Başlar),* çev. Muazzez İlmiye Çığ, Ankara, 1990, s.274-280.

Çamuru karamaz, tuğla yapamazsın sen,
Temelleri atamaz, evler yapamazsın sen,
Eski surların altını onaramazsın sen,
Saygın adamın çatısını düzgün yapamazsın sen,
Caddeleri düzeltemezsin sen,
Saban! Ben büyütürüm, sen neyi büyütürsün?
Ben genişletirim, sen neyi genişletirsin?

Bu meydan okumaya kızan mağrur saban, kendisinin ulu Tanrı Enlil tarafından yaratıldığını, kral ve asillerin gözdesi olduğunu söylüyor:

Hey kazma! Ben sabanı yüce Tanrı yarattı,
Ben Enlil babanın soylu çiftçisiyim.
Şunumun ayında tarlada bayram kutlanırken,
Kral benim için öküz, koyunu kurban eder.
Taştan kaplara bira döker.
Davullar, dümbelekler çalar.
Bütün saygın kimseler yanımda yürür.
Halk neşe ile bakar bana.
Açtığım arıklar kırları süsler,
Tahıl hasat edildikten sonra,
Ambarları doldururum.
Yetimler, dullar, yoksullar,
Kamış sepetleri alır,
Dağılmış başakları toplarlar.
Tarlaya saçılan samanımı,
Sumugan'ın hayvanları gelince
Halka taşıttırırım.
Hey kazma! Miskince hendek açan kazma,
Ömrünü pis çamurda geçiren,
Prens eline yakışmayan,
Sapını ancak köle tutan,

Acı sözlerle bana saldıran sen,
Karşılaştıran sen,
Kendini benimle karşılaştıran sen,
Şimdi def ol kırlara! Seni yeterince gördüm!

Kazma bu aşağılamalara yanıt veriyor:

Hey saban! Kamışlığı su basınca
Gel de gör beni!
Nehir ve kanal yol değiştirince
Sular coşarak akınca,
Her şey batağa dönünce,
Ben kazma onun etrafına set yaparım,
Onu güney, kuzey rüzgârı yıkamaz.
Çayırlıkta su çekilince,
Islak toprak işlenecek duruma gelince,
Hey saban! Ben senden önce girerim tarlaya.
Onun tabanını setlerim, kenarlarını temizlerim senin için.
Tarlanın ortalarını yığarım senin için.

Kazma konuşmasını, sabanın beceriksizliği vurgusuyla sürdürüyor. Sabanın durmadan tamir istediğini, çalışması için 6 öküz, 4 adam gerektiğini ve az çalıştığını belirtiyor:

Tarlada çalışan (sen) her şeyi ayak altına alarak,
Öküzlerin altı, adamların dört, sen on birincisisin.
Yetenekli işçiler tarla işinden kaçar
Şimdi kendini benimle karşılaştır bakalım!
Benden sonra tarlaya girdiğinde,
Kökler, dallar birbirine dolaşınca,
Senin dişin kırılır, onarılmak ister.
İşçin nefretle "şu saban bozuk" der.
Sonra senin için marangoz tutarlar,
Koşum yapanlar kaba postu hazırlar,

Pis deriyi başını geçirinceye kadar uğraşır dururlar!
Benim çalışma sürem iki aydır,
Fakat sen saban dört ay çalışabilirsin.
Sekiz ayda boş otursun.

Kazma bundan sonra işçi sınıfının durumunun iyileşmesi ve geçimlerinin sağlanması için yaptıklarını anlatıyor:

Ben kazma şehirde yaşarım
Benden çok sayılan biri yoktur
Sahibime ev ve ahırlar yaparım.
Ahırları büyütür, ağılları genişletirim.
Kili karıştırır tuğla yaparım.
Temelleri kazar evleri yaparım.
Suların altını temizlerim.
Saygın adamın çatısını hava girmez yaparım.
Tanrımızın tapınağını ben yaptım,
Onu kırmızı kil, sarı kil, çok renkli kille süsledim.
Benimle çalışan işçiler,
İyi yapılmış evlerde serinlerler.
Ateşin önünde yan gelirler,
Fakat sen saban onların partisine giremezsin.
Onlar yerler, içerler, ücretleri ödenir.
Böylece onların karı ve çocuklarının geçimini sağlarım.
Ayrıca gece, gündüz tarlada çalışan işçiler için de
Şehirdeki gibi oturup dinlensinler, diye
Nehir kıyısında bir kule yaptım.

Kazma bunları söyledikten sonra ikisi birden yüce Tanrımız Enlil'e giderek "insanlık için hangimiz daha yararlıyız?" diye soruyorlar. Tanrımız kazmayı daha yararlı bulmuş. Saban buna çok üzülmüş ama ne yapsın, Tanrı kararı, karşı gelinemez ki.

Bu öyküyü ilk duyduğum zaman "yüce Tanrımız kazmayı neden yararlı bulmuş, saban da insanları besliyor, aç yaşanmaz ya!" diye

düşünmüştüm. Sonra "saban yalnız karın doyurmayı, buna karşın kazma evleriyle, görkemli tapınaklarıyla, düzgün yollarıyla, evsiz barksız, yiyeceksiz bırakılmayan işçileriyle koskoca bir uygarlığı simgeliyor. Şu halde Tanrımız yalnız tahıl ile karın doyurmaktan çok uygarlığı, insanlarımızın uygar olmalarını ön görüyor" demiş ve Tanrımız yanlış bir karar veremeyeceğine göre onu nasıl eleştirmeye kalktım diye kendi kendime çok kızmıştım. Herhalde siz de aynı seçimi yapmışsınızdır! Çünkü tahıl yerine doğada birçok yiyecek bulunur, fakat uygar olmak kolay değil. İnsanların akıl ve yeteneklerini birleştirip onlara yön vermek gerek. Bu da kuşkusuz kısa zamanda olamaz.

İnancımıza göre Tanrılarımız uygar olmamızı sağlamak için Tanrısal güç olan me'leri hazırlamışlar ve onların korunmasını saygın Bilgelik Tanrımız Enki'ye bırakmışlar.

SUMERLİLERDE EKONOMİ

Sumerlilerin yazıyı icat etmelerindeki amaç, tamamıyla ekonomik nedenlerden. Bu, ilk yazılı belgelerden anlaşılıyor. Bu belgelerde, sığır, koyun, balık gibi hayvanların resimleriyle adetleri, tahıl ürünlerinin miktarı veya saban, balta, keski gibi aletler gösterilmiş. Bunların tümü ekonomi ile ilgili nesneler. Yazı geliştikçe ekonomi ile ilgili ne varsa yazmışlar ve onları arşivlerde saklamasını bilmişlerdir. Geçen yüzyılda başlayıp süren kazılarda bulunan binlerce tabletin yüzde 90'ı ekonomiye aittir. Resmi kurumlara giren veya çıkan maddeler küçük makbuzlara yazılmış, sonra bunlar toplanarak haftalık, aylık, yıllık listeler haline getirilmiş. Bunlar tarihin ilk istatistikleri olarak kabul ediliyor.

Bütün bu belgelerden Sumerlilerin MÖ 3000'lerde başlattıkları ve son derece organize edilmiş canlı bir ekonomi yarattıkları, bu ekonomide koydukları prensiplerin MÖ 100 yıllarına kadar sürdüğü anlaşılıyor.

Sumer ekonomisi bulundukları konum dolayısıyla tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. Onlar Mezopotamya'ya geldiklerinde düzenli bir teşkilatlanma ile bütün halk el ele vererek ilk işleri bataklıkları kurutmak, kuru toprağı sulamak için kanallar açmak olmuştu. Böylece geniş tarım alanları elde etmişlerdi. Kanal açmada üç önemli amaç vardı: 1) bataklığı kurutmak, 2) taşmaları önleyip kuru toprağı sulamak, 3) teknelerle taşımacılığı sağlamak. Kanal açmak çok ince hesaplara dayanıyormuş, arazinin durumuna göre, suların düzenli akmasını sağlayacak şekilde hesaplanması gerekmiş

uzmanlara göre. Bu kanalların sene içinde biriken çamurlarının temizlenmesi, bozulan kenarlarının onarılmasından, özel tarlaların kenarındakilerden tarla sahipleri; genel yerdekilerden ise şehrin başı olan belediye başkanı sorumlu idi.

Tarlalarda arpa, buğday, darı, kaplıca gibi tahıl ürünleri yetişiyordu. Sabanı, orağı kendileri icat etmişlerdi. Biri toprağı sürüp işleyen, diğeri tohumlayan iki tür sabanları vardı. Tahıl ürünleri içinde arpa özellikle önemli idi. Onu ekmek, hayvan yemi ve bira yapımında kullanıyorlardı. Bira yapan büyük atölyeleri vardı. Çeşitli türleri olan bira su yerine içiliyordu. Bir şehirden diğer şehre gönderilen ulakların yanına tayın olarak bira veriliyordu. Biralar küçüklü büyüklü ağzı kapalı ve mühürlü küpler içinde saklanıyordu.

Tarlalarda yapılan iyi bakım sonucu 80-100 misli ürün alınıyordu tahıldan. Tahılı öğütecek değirmenler devlet tarafından işletiliyordu. MÖ 2000'lerden sonra ev değirmenciliği başlamıştır. Unun öğütülmesine göre çeşitleri vardı.

Tarlalarda öküz, eşek, eşya taşımak için de katır kullanılıyordu. At varsa da onun ne şekilde kullanıldığı hakkında bir bilgi yok.

Metinlerde tarlaların büyüklüğü, kime veya kimlere ait olduğu, kira ile mi, yoksa yapılan bir işe karşılık sürüp işlemek için mi verildiği, kaç işçi, kaç hayvan çalıştırıldığı, alınan ürün miktarı, ürünlerin depolara mı konulduğu veya başka yerlere mi gönderildiği, bu göndermelerin tekne ile mi, havvan veya araba ile mi yapıldığı yazılmıştır. Tahıl ürünleri genellikle büyük küplerde saklanıyordu. Belgelerde bu küplerin büyüklüğü, büyüklüklerine göre bir küpü kaç kişi çalışarak kaç günde yapacağı bile yazılmış. Bu işlerde çalışanların alacakları günlük ücretleri de saptanmış.

Tarlaların yanında bahçeler de vardı. Buralarda mercimek, kabak, fasulye, pırasa, sarımsak, soğan, salatalık, marul, kavun, turp gibi sebzelerle, kimyon, nane, kekik, tere, kişniş gibi baharatlar da yetiştirilirdi.

Çeşitli meyve ağaçları vardı. Bunların başında hurma bulunuyordu. Hurma yapay döllendirme ile çoğaltılıyordu. Meyveleri taze ve kurutulmuş olarak yeniyor, çekirdekleri ve kütükleri ateş için, özellikle maden eritmede kullanılıyordu. Kereste olarak kaba tahta işlerinde ve evlerin damlarında işe yarıyordu. Hurmadan ekmek, bal ve suyundan da kuvvetli alkol yapmış Sumerliler.

Sumer ekonomisi, ürünleri en yüksek düzeye çıkarıp, bunlardan en iyi şekilde yaralanmaya dayanıyordu. Çok az bulunan kereste ile hiç bulunmayan madenin yerini kil, kamış, saz, hurma lifleri ve asfalt tutuyordu. Mobilya ve gemi yapımında kullanılacak yüksek düzeyde kereste ithal ediliyordu.

Sumerlilerin diğer büyük işleri de hayvancılıktı. Sığır, koyun, keçi başta gelen hayvanlardı. Bunların sütünden yağ, peynir yapmasını bilmişler, derilerinden elbise, sandal, koşum takımı, çanta, su geçirmez torba, lastik gibi araba tekerleğine geçirilen kayış yapmışlar. Postu da döşeme için kullanıyorlarmış. Deriyi alkali, somak gibi maddelerle terbiye ederek yağla esnek ve su geçmez hale getirmişler. Hayvanların yünlerini eğirerek dokuyarak çeşitli kumaşlar yapmışlar. Sumer'de kumaşçılık çok ilerde. Mabetlerinde 1 500 kişinin çalıştığı dokuma atölyeleri vardı. Buralarda daha çok kadınlar çalışıyordu. Dokunan kumaşlardan hazır elbise de yapılıyordu. Bir tezgâhta üç kişi çalışıyordu. Metinlerde muayyen ölçüde bir kumaşın kaç günde dokunacağı yazılmış. Böyle bir metne göre 3 metre kadar kumaşın dokunması dokuz gün sürermiş. Belgelere göre senede binlerce tonluk yün işleniyormuş. Yünle beraber keten de yetiştirilip kumaş yapılmış. Bu kumaşlardan yapılan giysileri bazı rahipler ve kutsal şahıslar giyiyor.

Domuz da yetiştiriliyordu. İlkçağlarda yalnız domuz yağı bilindiği halde, daha sonra bitkisel yağı da bulmuş Sumerliler. Bunların başında susamyağı geliyor. Sumercesi se-giş-i, Akadcası saman samni olan kelime bütün dillere ulaşmış. Türkçede de susam ve simit olmuş.

Sumer'de balıkçılık da çok önemliydi. Dicle ve Fırat nehirlerinde ve kanallarda tatlı su, denizde tuzlu su balıkçılığı yapılıyordu. Balık cinsleri yazılı listelerde 300'e yakın balık cinsi bulunuyor. Balıklar olta ve ağlarla tutuluyor. Su kenarında olan şehirlerin balık tutma sınırları saptanmış. Tutulan balıklar önce saraya götürülüyor. Orada fiyatlar tespit ediliyor. Ve alınacaklar alınıyor, sonra satışa çıkarılıyordu. Balıklar taze satıldığı gibi tuzlanıp kurutularak da satılıyordu. Balıkyağı yapımı da biliniyordu. Yazının ilk icat edildiği çağlardaki tabletlerde bir balık resmi karşısında kaç adet olduğu yazılmış. Bunlar mabede teslim edilen balıklar, çünkü bu kayıtlar mabet arşivlerinde bulunuyor. MÖ 2400'lerde balıkçıların bir loncası var, loncanın başına da ba-ba deniyor. Bir belgede 3 600 balığın ihraç edildiği, bir başka belgede de 360 suhur-balığının 1 şegel (8.5 gr.) gümüşe satıldığı yazılıyor.

Sumer'de, gerek üretilen malların fazlasını satmak, gerek ülkede olmayan malların temini için büyük bir ticaret hayatı başlamıştı. Bugünkü tüccar kelimesinin aslı da Sumercede *damkar,* Akadcada *damkarudan* geliyor. Ticaret devlete bağlı. Ancak daha geç çağlarda özel ticaret çıkmıştır. Ticaret öyle merkeziyetçi ki, piyasalardaki, limanlardaki alım satım, para işleri tekelden idare ediliyor. Dışarı gönderilen maddeler; tahıl, susamyağı, hurma, kurutulmuş balık, canlı hayvan, yün, kumaş, hazır elbise, çanak çömlek, asfalt, silindir mühürleri, parfüm, krem, süs boyası, süs eşyası.

Bu mallar Suriye, Filistin, Basra Körfezi etrafındaki yerlerden, Dilmun ve Hindistan'a kadar gönderiliyordu. Buna karşılık Amanos dağlarından, Lübnan, Antilübnan'dan sedir ağacı kütükleri, Kafkaslar'ın güneyinden şimşir ve abanoz, Nubya, kuzey ve batıdaki dağlık araziden sert taşlar, Anadolu'dan, Kıbrıs'tan gümüş ve bakır, Afganistan ve Hindistan'ın kuzeyinden laciverttaşı, kırmızı akik, yeşim gibi yarı değerli taşlar, Urmiya Gölü civarından dağ kristali, Kafkaslar'dan firuze getiriyorlardı. Sumerliler süs eşyası olarak inciyi biliyorlar ve onu Basra Körfezi veya Kızıldeniz'den elde edi-

yorlardı. İthal malları arasında reçine ve ilaçlık otlar da vardı. İthalat genellikle değiş tokuş şeklinde olmakla beraber gümüş ile de alışveriş yapılıyordu. Bakır, kalay da bozuk para olarak kullanılıyordu. Hindistan'dan getirilen fildişleri ile mobilyalara kakma ve süs eşyası yapılıyordu. Bronz kaplar ve iyi şarap Suriye ve Güneydoğu Anadolu'dan alınıyordu.

Sumer'de maden olmamasına karşın madencilik önemliydi. Ham olarak getirilen madenler işlenmiş olarak dışarıya satılıyordu.

Sumer'de meslekler teşkilatlı bir şekilde sınıflandırılmıştı. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Çiftçi, bahçıvan, çoban, balıkçı, aşçı, çamaşırcı, demirci, marangoz, çilingir, berber, dokumacı, saraç, kunduracı, kamış örücü, çanak çömlekçi, duvarcı, gemici, ince un öğütücü, kaba un öğütücü, çamaşırcı, sığır besleyici, parfümcü, malt çıkarıcı, meyhaneci, yağ sıkıcı, kümes hayvanı yetiştiricisi, kuyumcu, heykeltıraş, taş yontucu, kâtip, arşivci, hekim, hakim, kadastrocu, fal bakıcı, sihir yapıcı, mühür kazıcısı, işlemeli dokumacılık, mozayikçi, müzisyen, emayeci.

Sumerlilerin 3. binlerde idare sistemi ve ekonomisi din yoluyla yürütülen bir tür devlet sosyalizmiydi. Toprak ve su işleri çok iyi organize edilmiş. Her vatandaşın, kanal açmakta, şehir suru yapmakta, mabede ve şehir beyinin topraklarında angarya çalışmak zorunluğu vardı. İlkçağlarda şehir beylikleri ve her şehrin koruyucu bir Baştanrısı veya Tanrıçası bulunuyordu. Bu Tanrı ve diğer Tanrıların da birer tapınağı vardı. Sumer inanışına göre, ülkenin toprağı Tanrı'nın malı idi, dolayısıyla mabedin de malı sayılıyordu. Tanrı'nın yeryüzünde şehrin düzeni yürütecek bir vekili vardı ki, ona ensi veya büyük adam anlamına gelen lugal deniyordu. Bu aynı zamanda mabedin de başı olduğundan mabette oturuyordu. Şehrin bütün ekonomik, idari ve hukuki işleri mabede, dolayısıyla ensiye bağlı idi. Bir prens olan bu ensinin üzerinde en yüksek ruhanilik, yargıçlık, idarecilik ve askerlik görevleri toplanmıştı. Mabedin bü-

yük arşivleri vardı. Çünkü Sumerliler en küçük idari muameleyi bile belgelemişlerdi. Bu belgeler Tanrı'nın koruması altında idi. Daha sonraki çağlarda bu şehir beylikleri birleşerek krallık olmuş, bu defa saray ve mabet toprakları ve görevleri paylaşmışlardı.

Sumer ekonomisindeki gelişme, önce bir arada yürütülen kooperatif şeklinde, arkadan özel ekonomi, son olarak da kapitalizme yönelik bir ekonomi halinde olmuştur.

SUMER'DE KADIN*

Konumuz olan Sumer kadını hakkındaki bilgiler bu kısa yazıya sığacak gibi değil. Ancak burada çok özet olarak onları tanıtmaya çalışacağım. Bu bilgilerin çoğu, 33 yıl süre ile sevgili ve merhum arkadaşım Hatice Kızılyay ile çalıştığım ve 74 bin tableti kapsayan İstanbul Arkeoloji Müzeleri Tablet Arşivi'ndeki metinlerde bulunmaktadır.[1] Müzede bulunduğumuz zamanlar, bu konuya olan ilgim dolayısıyla, özellikle Nippur'dan çıkmış bir kısmı yayımlanmamış III. Ur tabletlerinden kadınlarla ilgili bir hayli fiş yapmıştım. Lagaş tabletlerinin tasnifi sırasında da, kadın adları bulunan tabletleri mümkün olduğunca bir araya toplamaya çalışmıştım. Bu konudaki ilgim devam etti. Son yıllarda Asurologlar da Mezopotamya'da kadın konusunu ele aldılar. Hatta 1987'de toplanan Asuroloji kongresinin konusu "Eski Doğu'nun Antik Çağında Kadın" olmuştur.[2]

Müzedeki araştırmalarımın üzerine bu çalışmalardan da yararlanarak daha geniş bir yazı hazırlamaktayım.

Bu bilgiler; çiviyazılı belgelerin yazıldığı zamanlardan başlayarak, Eski Babil devrine kadar olan süre içinde yalnız Sumerce yazılmış iktisadi, idari, hukuki, tarihi ve edebi metinlerden elde edilmiştir.

* XI. Türk Tarih Kongresi'ne sunuldu. XI. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s.51-58; *Bilim ve Ütopya,* Mart 1995.

1 M. İlmiye Çığ, "Cumhuriyet Devrinde Çiviyazılı Belgelere Verilen Değer ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivindeki Çalışmalar", *Belleten,* sayı 181, Ocak 1982, s.1-15.

2 Buradaki bildiriler için bkz. "La Femme dans Le Proche-Orient Antique" Aditi-on Recherche sur les Civilisation (Paris, 1987).

Sumerliler, Mezopotamya'ya göç etmelerinden itibaren siyasal hayattan çekildikleri zamana dek batıdan gelen ve daha sonra devlet kuran Samilerin etkisi altında kalmıştır. Böylece bu iki topluluk, gelenekleri ve sosyal düzenleri bakımından öyle karışmışlardır ki, bunların özelliklerini saptamak, Sumerce yazılı belgelerin en yoğun olduğu zamanlarda bile halkın Sumerce mi, Akadca mı konuştuğunu tartışmak ayrı bir konu olmuştur.[3] Sumer kadınının da bu etkilerden kurtulamadığını eldeki belgeler kanıtlamaktadır.

Sumerli kadının ilk çağlarda daha yüksek düzeyde olduğunu Sumerlilerin yarattıkları efsanelerden öğreniyoruz. Bunlara göre o zamanlar, Tanrıçalar Tanrılardan önde geliyordu. Evreni, insanı yaratan, sosyal düzeni, yazıyı, sanatı, sağlığı koruyan, bereket ve bolluğu getiren, savaş ve barışı düzenleyenler Tanrıçalardı. Bunlar aynı zamanda şehir beylerinin, kralların bir tür koruyucularıydı.

Sumerlilerin egemenliği zamanında büyük rol oynayan bu Tanrıçalar, aynı dini alan Samiler çoğalıp güçlendikçe yerlerini erkek Tanrılara bırakmaya başlamışlardır. İlk zamanlarda yazılan Tanrı listelerinde Tanrıçalar ilk sıraları almış iken, zamanla erkek Tanrılardan sonraya yazılmışlardır. Tanrıçalar için yaratılan ilahiler, edebi kompozisyonlar, gittikçe azalmıştır. Yalnız Sumer Aşk ve Bereket Tanrıçası İnanna, ilahiyatçıların bütün çabalarına rağmen tek Tanrı fikrinin çıkmasına kadar Akadlarda İştar, Yahudilerde Astarte, Yunan'da Afrodit, Roma'da Venüs olarak varlığını korumuştur.[4] Hıristiyanlıkta da onun birçok niteliği İsa'nın annesi Meryem'e geçirilmiş ve geçirilmektedir.[5]

3 F.R. Kraus, "Sumer ind Akkader", Ein Proplem der Altmesopotommischen Geschichte (Amsterdan-London 1970).

4 W.G. Lambert, "Goddesses in Panteon", A Reflectionof Women in Society, La femme, s.125.

5 The Time, Decembre 30 1991, s.52-56, The Search O Mary, Richard N. Ostling, "Handmaid of feminist".

İlk Kadın Hakları Belgesi: Urukagina Reformu

Samilerin karışması ile Tanrılar arasında olduğu gibi Sumerli kadının da gücünün azaldığı anlaşılıyor. MÖ 2300'lerde Lagaş Kralı Urukagina'nın yaptığı reformla "eskiden kadınların iki koca alabildikleri" yazılmıştır.[6] Bazı araştırmacılar bu cümleyi değişik şekillerde yorumluyorlarsa da, bu anlam Tanrıçalar gibi kadınların da daha özgür olduklarına bir kanıt getirmektedir. Belki de ilk çağlarda aile anaerkil idi. Gerek Urukagina zamanında gerek ondan önceki çağlarda kraliçelerin daha etkin olmaları da kadınların üstünlüğünü göstermektedir. Ur kralı mezarlarında adı ve tacı bulunan Kraliçe Şubat, Kiş'te bir sülale kuran Kubala, komşu beylere diplomatik elçiler gönderen Kraliçe Barnamtarra, Şag Şag bunlardandır. Urukagina reformu kadın haklarının ele alındığını gösteren ilk yazılı belgedir. Buna göre fakir ve dul kadınlar zengin ve güçlüler tarafından ezilmeyecek, kadın erkek yaptıkları işte aynı ücreti alacaklar.

Dokumacılık ve Meyhanecilik Kadınların İşi

Kadınların sosyal ve hukuksal durumları hakkında, Yeni Sumer devri başlangıcı olan MÖ 2050 yıllarından itibaren hemen hemen 250 yılı kapsayan süre içinde yazılmış satış senetleri, kira mukaveleleri, alışveriş makbuzları, mahkeme zabıtları, kanunnameler ve edebi metinlerden bilgi ediniyoruz.[7]

6 S.N. Kramer, "The Sumerian", *Theire History, Cultur and Caracter*, Chicago, 1963, s.332. Son yıllarda Sumerologlar bu cümleyi "bir kadının bir erkeğe hizmet ettiği" şeklinde yorumlamak istiyorlarsa da ben yine o kanıda değilim. Urukagina veya yeni okunuşu ile İnimgina'nın reform metninin Türkçesi için bkz. Prof. Dr. Mebrure Tosun, Doç. Dr. Kadriye Yalvaç, "Sumer, Babil Assur Kanunları ve Ammi-Saduqa Fermanı", Ankara, 1975, s.19-29. Bu reforma ait İstanbul Arkeoloji Müzelerinde bulunan Eş.1217 numaralı 10 sütunlu oval plakanın metni her nedense buraya alınmadığından konu eksik kalmıştır.

7 Kanunlar için yukarıda adı verilen *Sumer, Babil, Assur Kanunları* kitabı. Kadınların hukuksal ve ekonomik durumları için bkz. Adam Falkenstein, "Die Neusu-

Bu belgelere göre kadınlar özgür ve köle olarak iki sınıftı. Özgür olanlar geçimlerini sağlamak için tarla, bahçe, kanal, dokumacılık gibi işlerde çalışıyorlardı. Dokumacılık bu işlerin başında geliyordu. III. Ur devrinde özellikle Ur ve Lagaş şehirlerinde son derece teşkilatlı dokumacılık endüstrisi vardı. Buralarda çalışan kadınlar, koyundan yün yolmasından başlayarak eğrilmesi, dokunması, apresine kadar her tür işi yapıyorlardı. Nippur'dan çıkmış belgeler üzerinde yaptığım araştırmalarda orada da yine kadınların daha çok dokumacılık yaptığını tespit ettim. Ancak burada Lagaş'ın aksine olarak idari yükümlülüğü olan bir hayli kadın bulunuyordu. Denetleyici olarak tanımlanan (gir) bu bayanlar dokunan kumaşları kendi mühürleriyle mühürlenmiş belgelerle daha yüksek düzeyde olan yöneticilere teslim ediyorlardı. Bu bayanların adları, kimlerle iş yaptıkları, kaç yıl çalıştıkları bu metinlerden çıkarılmaktadır. İşin ilginç yanı 1 400 tablet içinde tarlada çalışan kadına rastlamadım.

Kadın işçilerin ücretleri ne yazık ki, Urukigina'dan sonra yine yarım ücrete indirilmiştir. Doktor, ebe, sekreter, şair, müzisyen, sihirbaz, berber, meyhaneci gibi meslek sahibi olan kadınlar vardı. Meyhanecilik yalnız kadınlara özgü bir işti ve anadan kıza geçiyordu.

Kadınlar arasında okumanın pek yaygın olmadığı anlaşılıyor. Mühürleri olan, yazılı belgeler tanzim eden, meslek sahibi kadınların yazı bilmeleri gerek. Kraliçeler ve prensesler arasında yazı bilenler vardı kuşkusuz. Bunların en güzel örneği Akad Kralı Sargon'un kızı ve Ur şehri Ay Tanrısı tapınağının başrahibesi Enheduanna'dır. O bundan 4 500 yıl önce Sumer dilinde yazdığı pek çok

merischen Grichtsurkunden", Band I-III (München, 1956). M. Çığ ve H. Kızılyay, "Yeni Sumer Çağına Ait Nippur Hukuki ve İktisadi Belgeleri I", "Neusumeriche Rects und Verwaltungsurkunden aus Nippur I" (Ankara 1965). M. İlmiye Çiğ, H. Kızılyay, F.R. Kraus, "Eski Babil Zamanına Ait Nippur Hukuki Vesikaları", "Altbabyloniche Rechtsurkunden aus Nippur", İstanbul, 1952. Edebi yapıtlar için bkz. "S. N. Kramer, *History Begins at Sumer (Tarih Sumer'de Başlar)*, çev. M. İlmiye Çığ, Ankara, 1990. S.N. Kramer, *The Sumerian* ve onun diğer yapıtları.

şiiriyle edebiyatçılar arasında en önemli yeri almış, diğer taraftan hatırı sayılan ruhani bir önder olmuştur.[8]

Kutsal Kadınlar: Mabet Fahişeleri

Şehir beylerinin eşleri, prensesler mabetlerde başrahibe görevi yaparak mabetlerin bütün işlerini idare ediyorlardı. Bunların en önemli görevlerinden biri de kutsal evlenme törenlerinde Tanrıça İnanna yerine geçerek Dumuzi'yi temsil eden kral ile evlenmeleriydi.

Mabetlerde çalışan kadınlar 20'ye yakın sınıfa ayrılmıştı. Bunların başında mabet fahişeliği geliyordu. Bunlara fena gözle bakılmazdı. Yalnız diğer kadınlardan ayrılmaları için başlarını örtmeleri gerekirdi.[9] Bu baş örtme geleneği, Orta Asur devrinde bir Asur Kralı'nın yaptığı kanunla dul ve evli kadınlara da uygulanmıştır. Böylece yasal seks yaptıkları gerekçesiyle bu kadınları da mabet fahişeleri gibi kutsallaştırmışlardır. Buna karşın kızlar, köleler ve sokak fahişelerinin örtünmesi yasaklanmıştır.[10]

Kadınların ekonomik durumuna gelince: Onlar çalıştıkları gibi mal sahibi olabiliyorlar, ev, bahçe, tarla, hayvan, köle alıp satabiliyor, faizli, faizsiz borç alabiliyor, erkeklerle ortak iş yapabiliyorlardı. Dava açabiliyor, tanıklık yapabiliyorlardı. Bu işlere ait belgeleri kendi mühürleriyle belgelemişlerdir.

Sumer Ailesinde Kadının Konumu

Aile ataerkil idi. Böyle olmasına karşın kadına birçok hak tanınmıştı. Erkek yalnız bir kadınla evlenebiliyordu. Eğer kadının

8 William W. Hallo and J.J.A. Van Dijk, "The Exaltation of İnanna", America, 1968.
9 Hartmut Schmökel, "Kulturgeschichte des Altenorient", Stutgard, 1961, s.37.
10 *Sumer, Babil, Assur Kanunları* kitabı, s.252, madde 40.

çocuğu olmaz veya kadınlık görevini yapmayacak kadar hasta olursa, karısının izniyle bir başka kadın alabiliyordu. Fakat koca, ilk karısı ölünceye veya kadın kendi isteği ile ayrılıncaya kadar ona bakmak zorundaydı. İkinci kadın birincisine her türlü saygıyı göstermeli, icabında ayaklarını bile yıkamalıydı.

Evlenmelerde genellikle ailelerin anlaşması varsa da, seçim hakkının damatta olduğu "gönlünün seçtiği kadını al, istediğin çocuğu yetiştir" atasözlerinden anlaşılmaktadır. Evlilikler karşılıklı mukavele ile veya mahkeme kararıyla yapılırdı. Eğer arada yazılı bir anlaşma yoksa, boşanma halinde kadın tazminat alamıyordu. Evlenmelerin yazılı olarak yasallaştırılması o çağ için büyük bir uygarlıktır. Evlenmelerde Samilerde olduğu gibi başlık parası yoktu, yalnız damat düğün harcamalarını yapardı. Boşanmalarda erkek haksız ise kadına bir tazminat veriyordu. Kadın, onu vermek istemeyen kocasına dava açabiliyordu. Eğer kadın evlenmeden önce bir erkekle yatmışsa ve onu kocasına söylememişse, erkek kadını tazminatsız boşayabiliyordu. Dul olarak evlenen kadın, kız olarak evlenenin yarısı kadar tazminat alıyordu. Koca öldüğü takdirde kadının çocuklarının vasisi olarak her türlü hukuki işlemi yapma hakkı vardı.

Evli kadınların kendilerine özgü malları, köleleri bulunuyordu. Onları istediği gibi kullanıyor, hatta çocuklarını satabiliyordu. Kocası ile müşterek iş yapabiliyor, borç alıp verebiliyordu. Buna karşılık kadının kocasından miras hakkı yoktu. Ancak kocası mallarından hediye olarak ona verebilirdi.

"Bir de Balığımdan Kılçığı Çıkarsalar!"

Aile bireyleri arasında saygı ve sevgi önde geliyordu. Sosyal düzenin koruyucusu Tanrıça Nanşe, karılarına eziyet eden kocaları, annelerine fena muamele eden çocukları, çocuklarına haksızlık eden ana, babaları hiç sevmez ve onları cezalandırırdı. Krallar ya-

zıtlarında "benim zamanımda çocuk annesine karşı gelmedi, anne çocuğunu azarlamadı, dullar ve yetimler korundu" şeklinde öğünmüşlerdir.

Sumer edebi metinleri arasında aile fertlerinin birbirine olan sevgilerini, üzüntülerini dile getiren metinler oldukça önemli bir yer tutar. Bu konuda Sumer atasözleri de ilgi çekicidir. Bunlardan bir kısmı şöyle:[11]

1. Kimin karısı ve çocuğu yoksa neşesi yoktur.
2. Bir kadını ve çocuğunu geçindirmeyen adamın burnunda halkası yoktur.
3. Bir kadınla evlenen adam gücüne güç katar.
4. Bir adamın geleceği karısı, barınağı oğlu, üzüntüsü kızı, gelini ise şeytanıdır.
5. Baharatın hiçbiri bir kadın kadar tatlı kokamaz.
6. Kocam benim için toplar, oğlum benim için yığar, bir de güveyim balıktan kılçığı çıkarsa.
7. Ablanı annen gibi, ağabeyini baban gibi say.
8. Kahramanın annesinin lokması yağa batmıştır.
9. Kahramanın annesinin çorbası yağlı ballı olsa da (ölen oğlu için) ağlamadan duramaz.
10. Annene böbürlenerek konuşma ki, senden nefret etmesin.
11. Kız ben sana öyle bir ağabeyim ki, seni gönlünce yasaklıyorum.

Oğuldan Anneye Şiir

Anne sevgisi, oğlu tarafından annesine şairane bir dil ile mektup tarzında yazılmış 53 satırlık bir şiirde dile gelmektedir. Bu şiir

11 Sumer atasözleri için bkz. Edmund I. Gordon, "Sumerian Proverbs Glimpses of Everyday life in Ancient Mesopotamia", Philadelphia, 1959.

o devirde o kadar çok sevilmiş ve önem kazanmıştır ki, yazıldığından yüzlerce yıl sonra Hitit ve Ugarit toplumları tarafından kendi dillerine çevirisi yapılarak kendi kitaplıklarında korunmuştur. Bundan bazı satırlar şöyle:

Anne ufukta parlayan bir ışık, dağda dişi bir geyik,
Öğle zamanı bile ışıldayan bir sabah yıldızı.
Annem tanrısal bir yağmur, iyi tohumlar için su,
Tufanda yetişen bir üründür o.
Annem tufanda kokan bir hurma ağacı,
Bir meyve salkımı, bir süslü çelenktir o.[12]

Ölen Karısı İçin Haykırış

Ölümü ile kocalarına büyük acılar veren çok sevilen kadınlar varmış. Annesi için şiir yazan şairin ölen karısı için yazdığı şiir de Hamit'in "Makber"ine taş çıkartacak nitelikte. 60 satırı aşkın bu şiirden birkaç satır:

Nerede şimdi o güzel ağız, ben haykırayım,
Nerede şimdi benim çekici silahım, görkemli okluğum, ben haykırayım.
Nerede şimdi benim kıymetli elmasım, haykırayım senin için
Nerede şimdi ışıldayan yüz. Prens gibi akıl verenim, haykırayım senin için.[13]

12 Şiirin tanımı için bkz. M. İlmiye Çığ-S.N. Kramer, "İdeal Bir Sumer Annesi-The Ideal Mother", A Sumerian Portarit, *Belleten,* c.XI, sayı 159, s.403-421.
13 Bunun tamamı için bkz. "The Sumerian", s.214.

Ölen Kocaya ve Oğula Ağıt

Bir kadın da kocasının ölümünden duyduğu üzüntüyü, Tanrıça İnanna'nın kocası Dumuzi için yakınmalarında buluyoruz.[14]

Gitti kocam tatlı kocam
Gitti aşkım tatlı aşkım
Sevgilim götürüldü şehirden
Güveyim alındı elimden
Dumuzi yaşamıyor artık
Sevgili güveyim, kefenle saramadan benden ayrıldı.
Derelere, tepelere sordum
Nerede kocam?
Nerede kavalı?
Onu rüzgâr çalıyor şimdi.
Nerede tatlı şarkısı
Rüzgâr söylüyor şimdi.

Kocası ölen bir kadının üzüntü çekişi, rüzgârda demir atamayan bir gemiye benzetilmiş. Ölen bir kadın için "yuvasına girmiş bir kumru gibi" denmiş. Üzüntülü bir kadın, " kafese kapatılmış bir köpek gibi" imiş.

Tanrı Dumuzi'nin annesi, ölen oğlu için üzüntülerini şöyle dile getirmiş:

Kalbim kaval gibi inliyor,
Kırlarda dolaşan oğlu
Yakalandı cinlere
Kuzumu yitirdim,
Kalbim kaval gibi inliyor,
Ey hain kırlar!

14 Kutsal evlenme şiirleri için bkz. S.N. Kramer, "The Sacred Marriage Rite Aspects of Faith, Myth and Ritual in Ancient Sumer", London, 1969.

Oğlumun koşup gezdiği yerlerde
O şimdi cansız yatıyor.
Kalbim kaval gibi inliyor.

Kısa Etek Uzun Etek Tartışması

Buraya kadar kadının toplum ve aile içindeki yönlerini kısaca tanıtmaya çalıştım. Bir de kadınların süslerine değinelim:

Sumer kadınları sıcaktan korunmak için vücutlarını yağlıyorlardı, yüzlerine, gözlerine çeşitli boyalar sürüyorlardı. Kazılarda boya kapları, torbalar içinde ayna, cımbız, kulak karıştıracağı, çakı gibi tuvalet araçları bulunmuştur. Takanın parasal gücüne göre çeşitli malzemeden yapılmış yüzükler, bilezikler, kolyeler kadınların süs eşyası idi. Elbiseler yün, keten ve deriden yapılıyordu. Bunların etekleri pilili, saçaklı, omuzdan açık, etekleri kısa veya uzun oluyordu. Kadınlar arasında kısa etek, uzun etek tartışmasının olduğunu, "Sen istersen uzun etek giy, ben kısa giyeceğim" şeklinde bir konuşmadan öğreniyoruz.

Sumer Kadını Nasıl Süsleniyor

Aşk Tanrıçası İnanna sevgilisine gitmeden bakın nasıl süsleniyormuş: Güneş Tanrısı Utu, kardeşi İnanna'ya soruyor:

Kardeşim niçin eve kapandın?

Kardeşi cevap veriyor:

Kutsal leğen içinde yıkandım
Arı kap içinde sabunlandım
Göğün kraliçelik elbisesini giyindim
Gözlerimi kömürle boyadım.

Kokulu saçlarımı koyuverdim.
Kıvırcık dudaklarımı süsledim
Buklelerimi enseme düşürdüm
Koluma gümüş bir bilezik geçirdim.
Küçük boncukları boynuma taktım.
İşte ben bunun için evdeyim.

İnanna yeraltı dünyasına giderken de süsleniyor:

O kırların tacı Şugurrayı başına koydu.
Saçının siyah buklelerini alnına indirdi.
Mavi küçük taşları boynuna bağladı.
İki sıralı kolyeyi göğsüne sarkıttı.
Krallık elbisesini vücuduna sardı.
Gözlerine "adam gel gel" adlı broşunu taktı.
Bileğine altın bileziğini geçirdi.

Görüldüğü gibi bundan en az 4 bin yıl önce yaşayan Sumerli kadın, günlük yaşantısında olduğu gibi ruh yapısında da bugünkü kadından pek farklı değil. Hatta özellikle Müslüman ülkelerindeki kadınlardan daha üstün durumda. Her şeye rağmen kadınlar binlerce yıldan beri hep arka planda saltanatlarını sürdürmüşlerdir.

MEZOPOTAMYA'DA TIP*

İlkel insanların hastalıklarını tedavi için ilk kullandıkları yöntem herhalde sihirdi. Sihir yanında belki bazı doğal maddelerden yararlanmayı denemişlerdi. Fakat o zamanlara ait yazılı belge olmadığından bu konuda bir bilgimiz yok. Hastalıklar ve ilaçlarla ilgili en eski belgeler bundan en az 4 500 yıl önce Sumerliler tarafından tabletlere yazılmaya başlanmış. Geçen yüzyıldan beri toprak altından çıkarılmakta olan on binlerce tablet arasında, uzun yılların deneyimini kapsayan doktorluk ve ilaçlarla ilgili bir hayli belge bulundu.

Bu tabletlerin büyük bir kısmı, eski Ninive şehri kalıntıları arasından çıkarılmış olan Asur Kralı Asurbanipal'in kitaplığına aittir. Bu kral, ülkesinde bulunan bütün şehirlerin kütüphane ve arşivlerindeki her konuya ait belgeleri toplattırmış veya kopyalarını yaptırarak kitaplığına koydurmuştur. Bunlar arasında hekimliğe ait kitap kapsamında birçok tablet bulunmuştur. Bu tabletlerden oldukça önemli bir kısmı da İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin dünya çapında zengin olan Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nde korunmaktadır.

Neler yazılıydı bu belgelerde? Hastalıklar hakkında neler biliyorlardı? Hangi ilaçları nasıl kullanmışlardı? Hastalıkları iyi etmek için yetiştirilmiş bir hekim sınıfı var mıydı? Hekimlerin hasta ile ilişkileri nasıldı? Sihir yapılıyor muydu? İşte bütün bu soruların cevapları aşağıdaki belge türlerinden çıkarılmıştır:

1) Efsaneler, 2) Edebi kompozisyonlar, 3) Mektuplar, 4) Kanunlar, 5) Okullarda özellikle tıp öğrencilerinin yazdıkları metinler, 6) Reçeteler, 7) Ve nihayet tıp kitapları diyebileceğimiz hastalıkları ve tedavilerini bildiren metinler.

* *Bilim ve Ütopya*, Şubat 1996.

Hekimlik Tanrıları

Bütün ilkel kavimlerde olduğu gibi Mezopotamya'da da hastalıkları iyi etmek için önce sihir yoluna başvurmuşlardı. Onlar hastalıkların gözle görülmeyen muhtelif cinlerin vücuda girmesi yüzünden olduğuna inanmışlardı. Bu fena cinleri uzaklaştırmak için bir taraftan ilaç kullanmış, bir taraftan sihir yapmışlardır. Akıl hastalıklarında ise tamamen sihir yoluna başvurulmaktaydı.[1] Eğer ilaç ve sihir yolu hastalık için faydalı olmazsa bazı durumlarda cerrahi müdahale yapılıyordu.

Mezopotamya'da her meslek gibi hekimlik de Tanrıların elinde idi. Hekimliğin Tanrısı Su Tanrısı olarak kabul ediliyordu. İhtimal, su falı dolayısıyla. Bunun için Sumercede hekimin ismi A-ZU, yani "suyu bilen" anlamına geliyor. Bu Tanrı aynı zamanda şifa verici bitkilerin de ne işe yaracaklarını tayin etmiştir. Bundan başka ağız, diş, kol, ayak, kaburga gibi çeşitli organların iyi olmasına yardım eden Tanrılar vardır ki, bu da hekimlikte ilk ihtisas dallarını göstermesi bakımından önemlidir. Bunların yaratılış hakkında *Tevrat*'a geçip zamanımıza kadar gelmiş olan Sumerler'in dünya yaratılışı efsanesi bize bilgi vermektedir.[2] Sumerlilere göre Yer Tanrıçası, Su Tanrısı ile birleşerek muhtelif Tanrıları doğurduktan sonra yine Su Tanrısı'nın tohumundan istifade ederek sekiz şifa verici bitkiyi yetiştiriyor. Su Tanrısı da bunların ne işe yarayacaklarını tayin ediyor. Fakat bu arada yasak olduğu halde bu bitkilerden tatmaktan kendini alamıyor. Buna kızan Yer Tanrıçası Su Tanrıçası'nı lanetleyerek ortadan kayboluyor. Su Tanrıçası da bu lanetleme neticesinde ağır bir hastalığa tutuluyor. Bu hastalık ancak Yer Tanrıçası'nın

1 A.J.V. Kinner Wilson, An Introduction to Babylonian Psychiatry, Studies in Honor of Benno Landsberger on his Seventy-Fifth Birthday (The Oriental Instute of Chicago Assyriological studies Nr.10), s.289.

2 Muazzez İlmiye Çığ, *Kur'an İncil ve Tevrat'ın Sumerdeki Kökeni*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995, s.41.

bulunması ile iyi olacağından diğer Tanrılar büyük zorluklarla Yer Tanrıçası'nı buluyorlar. O da hastanın yanına oturarak neresinin ağrıdığını soruyor ve yediği her itkiye karşılık hasta olan 8 organını iyi etmek için 8 Tanrı yaratıyor. Bunlardan 5'i Tanrıçadır (bu, kadınların da doktor olabileceğini gösteriyor).

Hekimlik Sembolü Sumer Kökenli

Hekimliğin koruyucusu olan bir Sumer Tanrısının sembolü de bugüne kadar gelmiştir. Ne var ki, geçen yüzyılın sonuna kadar bu sembolün Yunanlılardan geldiği sanılıyordu. Eski bir Sumer şehri olan Lagaş'taki kazılar sırasında gayet kıymetli bir vazo çıktığı zaman herkes büyük bir hayrete düştü. Bu vazo üzerinde iki cin kabartması arasında bir ağaca sarılmış iki yılan görülüyor.

Ölümsüzlüğü arayan Sumer kahramanı Gılgamış, Sumer Nuh'u olan Ziusudra'dan ölümsüzlük yerine gençliği alabilir. Fakat onu kendisinden önce bir yılan yer ve kabuğunu değiştirerek gençleşir.[3] Sumer Tanrılarından birinin adı "hayat ağacının beyi" anlamına gelen Ningişzida'dır. Bu Tanrının sembolü olan bir sopaya sarılmış biri erkek biri dişi iki yılan, bu vazonun üzerine kabartma olarak yapılmış.[4] Sopanın hayat ağacını, yani yaşamı, yılanın ise gençliği simgelediği bu motif, binlerce yıl çeşitli ülkelerde yalnız sopa veya sopa-yılan, tek yılan, birbirine sarılmış iki yılan halinde koruyucu ve şifa verici bir sembol olarak resimlerde, kabartmalarda kullanılmış ve Asklepios yoluyla da doktorluğun amblemi olmuştur.[5]

3 N.K. Sandders, *The Epic of Gilgamesh,* revised Edition Incorporating New Material (Penguen Book 1972), s.106-113.

4 Bnuno Meissner, *Babylonien und Assyrien zweiter Band* (Heidelberg, 1925), s.85.

5 J. Schoutten, *The Rod and Serpent of Asklepius Symbol of Medicine* (Amsterdam, 1967). Bu kitap sopa ve yılanla ilgili geniş bilgi vermektedir.

Mezopotamya Hekimleri

Bu şifa verici Tanrıların yeryüzündeki temsilcileri hekimlerdi. Mesut bir tesadüfle en eski Sumer doktoruna ait bir mühür bulunmuştur. Bu adeta doktorun vizite kartı mahiyetindeydi. Buna ek olarak kazılardan aynı doktora ait bazı yazılı belgeler çıkmıştır. Bu belgelerden, şahsın MÖ 2100 yıllarında yaşadığını, baba, oğul ve torun olmak üzere üç sülalenin sarayında doktorluk yaptığını öğreniyoruz (Urningirsu, Gudea, Halefi Ugme). Mühürde; boynuzlu taçlı, elinde ihtimal bir ilaç tutan Şifa Tanrısı, bir ağaca asılı cerrah aleti ve iki ayak üzerine oturtulmuş ilaç veya ilaç yapacak maddeleri ihtiva eden iki kap görünüyor. Yanındaki yazıda, "O, Gir Tanrısı'nın veziri. Doğuran anne hayvanların yardımcısı Tanrı Edinmugi. Hekim Urlugaledinna senin kölendir" denilmekte.

Bir sarayın doktorları, bir de özel doktorlar vardı. Doktorlar ayın uğurlu sayılmayan 7, 14, 19, 21. günleri çalışmazlar ve mecburi istirahat ederlerdi ki, bu da ilk hafta tatilinin kökenini göstermektedir. Doktorların ücretleri, yaptıkları hatalara ait cezalar, MÖ 17. yüzyılda Kral Hammurabi'nin kanununda tespit edilmişti. Bu kanunun bazı maddeleri şöyledir:

> "Madde 215: Eğer bir doktor, bir adama bronz neşterle ameliyat yapar ve adamın hayatını kurtarırsa 10 şegel gümüş alacak. Eğer o adam halktan biri ise 5 şegel gümüş alacak. Eğer köle ise, sahibi 2 şegel gümüş verecek."
>
> "Madde 218: Eğer bir doktor bir adamı bronz neşterle ölüme sürüklerse veya gözünü ameliyat edip kör ederse onun eli kesilecek, ölen köle ise yerine bir köle verilecek."

Bu madde hekimleri çok tedbirli hareket etmeye ve iyi olmayacak hastalara müdahale etmemeye mecbur etmektedir.

> "Madde 221: Eğer bir doktor bir adamın kırılmış kemiğini yerine koyar veya burkulmuş sinirini iyi ederse 5 şegel gümüş

alacak, eğer bu halktan biri ise 3 şegel gümüş alacak, eğer köle ise, sahibi 2 şegel gümüş verecek."

Doktorların kazancının yüksek olduğu görülüyor. Örneğin ameliyat parası 10 şegel gümüş ile bir ev, bir köle veya bir tarla alınabiliyordu. O devirlerde doktorlar yalnız kendi memleketlerinde iş yapmakla kalmaz, meşhurları, bilhassa saray doktorları, komşu ülkelere de gönderilirdi. Örneğin Asur'dan Mısır'a, Anadolu'ya doktorlar gitmişti. Buna mukabil Mısır'dan da Asur'a, Anadolu'ya, hatta Perslere doktor gönderilmişti. Hekim bilim adamı sınıfından değildi; buna karşılık cerrahlar sanatkâr ve işçi sınıfına giriyorlardı. Kadınlar da doktor olabiliyorlardı. Doğum için yalnız kadın ebeler vardı. Ebelik doktorluk kadar mühimdi (Sumerce "içi bilen kadın"). Çok iyi yetiştirilmiş olması gerekiyordu. O devirde baytarların da bulunduğunu biliyoruz. Hammurabi Kanunu'nun 224. maddesinde, "Eğer bir hayvan cerrahı bir sığıra veya merkebe bir ameliyat yapar onun hayatını kurtarırsa hayvan sahibi altıda bir şegel gümüş verir. Eğer hayvan ölürse doktor hayvan sahibine hayvanın kıymetinin dörtte birini ödeyecektir" deniyor.[6]

Tabletlerden, o dönemde diş hekimlerinin de olduğunu öğreniyoruz. MÖ 8. yüzyılda krala hitaben diş hastalığı hakkında yazılmış bir mektup çok ilginçtir:

"Benim beyim kralıma son kararımı söylüyorum. Onun başı, kolları ve ayaklarıyla birlikte ateşlenmesi ve ağrıması dişten ileri gelmektedir. Onun dişinin çekilmesi lazımdır. O dişin iltihaplanması yüzündendir. Çekilirse iyi olacaktır."

Bu mektup Asur tıp tarihinde iki önemli noktayı ihtiva ediyor.

1) Hekimin vücuttaki rahatsızlıkların dişin iltihaplanması yüzünden olabileceğini anlaması.

2) Tedavi için dişin çıkarılması.

6 Hammurabi Kanunu için bkz. Prof. Mebrure Tosun-Doç. Dr. Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Saduqa Fermanı*, Ankara, 1975.

Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri

Metinlerde birçok hastalık çeşidini görüyoruz. Veba veya ona benzer salgın hastalıklar "Ölüm Tanrısı'nın yemesi" şeklinde isimlendirilmiş. Göz, kulak, boğaz, kalp, verem, karaciğer, sarılık, mide, bağırsak, üreme, cilt, sinir ve akıl hastalıkları biliniyor ve bunlara çeşitli tedaviler uygulanıyordu. Göz bozuklukları da fark edilmiş, hatta miyop ve hipermetropluğu gidermek için mercekler kullanılmıştır. Bir kazıda dağ kristalinden bir tarafı konkav, diğer tarafı konveks bir mercek bulunmuştur. Bunun büyüteç olarak kullanıldığı muhakkaktır. Esasen çiviyazısı ile yazılmış o kadar küçük yazılar vardır ki, bunların normal gözle yazılıp okunmasına imkân yoktur. Öte yandan gözleri şaşı olan veya tenasül hastalıklara tutulanlar rahip olamıyorlardı.

Hekimler dini nedenlerle bir ölüyü açıp tetkik edemedikleri için anatomi bilgileri çok azdı. Bu konudaki bilgileri, kurban hayvanlarının ve yaralanmış askerlerin tetkikiyle sınırlıydı. Buna rağmen dahili, harici organlar anatomik bir sistem dahiline alınmıştı. Mesela göz, kulak dikkatin bulunduğu yer; hızlı atan kalp, anlayış uzvu; heyecandan harekete gelen ciğerler, hissin organı; çocuğun büyüdüğü yer olan rahim, şefkat ve merhametin organı; burun, azamet ve gurur; boyun hayat organı olarak düşünülmüştü. Nabzın atışını ve bunun kan hareketiyle ilgili olduğunu tespit etmişlerdi.

O dönemin hekimleri birçok tıbbı kitaplar yazmışlardı. Bunların büyük bir kısmı MÖ 7-8. yüzyıla ait olmakla birlikte, tıp tahsilinin milattan 2 bin sene evvelinde de mevcut olduğuna dair elimizde belgeler vardır. 8. yüzyıla ait bazı kitapların Hitit bilginleri tarafından tetkik edilip kopya edildiklerini Boğazköy'den çıkan arşivlerden öğreniyoruz.

Bazı örnekler verelim:

1) Hastalıkların tarifleri ve bu hastalıkların ne olabileceğini anlatan kısa metinler. Örneğin "Eğer bir insanı göğsü, karnının yuka-

rı kısmı ve böğürleri yerse o insanda ciğer hastalığı vardır." Bu hastalığın tarifinden sonra ayrıntılı reçete geliyor: "İlaç olacak nebat güneş doğmadan toplanacak, küçük küçük bölünecek, dövülecek, süt, şarap veya bira içinde içirilecek." Bundan sonra da manevi yönden takviye edilecek bir sihir tarzı da anlatılmaktadır.

2) Üç sütün halinde, sol tarafta şifa malzemesinin ismi, sağ tarafta da ilacın kullanış tarzını gösteren metinler. Örneğin, "tatlı nebat kökü, göğüs hastalığına, yağ veya alkollü içki de", "güneşçiçeği kökü, diş ağrısına, diş üzerine konulacak."

3) Ayrıntılı olarak izah edilmiş hastalıklara ait yazılar. Bunlar vücut kısımlarına göre tanzim edilmişlerdi. Şöyle ki; bir metin ilk satırında "Eğer bir adamın kafasını hareket kaplarsa" şeklinde başlıyorsa hep kafasındaki kulak, göz, burun, şakak hastalıklarından, kellik ve iltihaplı hastalıklardan söz edilmektedir. Örneğin ateşli baş ağrıları için "başı ateşlenir, şakaklar döğülür, gözlerden yaş gelir" denmektedir. İlginç bir şey de, daha o zaman, ruh hastalıklarının kafatası hastalıkları içinde sayılmış olmasıdır. Diğer bir metin, "Eğer adamın nefesi ağzından zor çıkarsa" diye başlıyor ve solunum yollarına ait nezle, nefes darlığı ve ciğer hastalıklarına kadar olan hastalıkları içine almaktadır. Bu hastalıklar birer birer izah edilmiştir. "Eğer bir adamın kusması karın ağrısı yaparsa" şeklinde başlayan metinde karın nahiyesinde bulunan bağırsak, mide, safra kesesi, kalp hastalıkları anlatılmaktadır. Sarılık hastalığının karaciğerle sıkı bir ilgisi olduğunu fark etmişlerdir. Bunun hakkındaki açıklamada bu hastalığın çeşitli biçimlerini de fark ettikleri anlaşılmaktadır. "Eğer bir insanın vücudu sarı ise, etleri ağrıyorsa o sarılıktır" veya "göz sarılığı olduğu zaman hastalık gözlere çıkar, gözlerin ortası bir bakır gibi sarıdır. İçi bulanır, yediğini içtiğini dışarı çıkarır. Baş, yüz, hatta dilin ucu bile sararır, renk siyahlaşır. Bu tarz sarılık artık iyi olmayacaktır, hastanın bütün vücudunu kavurur ve neticede öldürür. Böyle bir hastaya doktorun el sürmemesi lazımdır, nasıl olsa ölecektir" denmektedir.

Hemoroit ve felç hastalıklarının sinirlere ait hastalıklar arasında anlatılması da son derece ilginçtir. Bunlardan başka gebelik, doğum, doğumda güçlük, üreme ve idrar yolları hastalıklarına ait yazılar vardır. "Eğer bir insanın idrarı boya gibi ise, şarap gibi ise veya çeşitli renklerde görünürse, o adamda 'muşu hastalığı' vardır". Cinsiyet değiştirme olayları şüphesiz o zamanda da vardı. Bu olayın dini bir nedeni olduğunu düşünmüşlerdi. Örneğin bir erkek yapmış olduğu yemini bozarsa kadın olabilir veya erkekliği çalınabilirdi.

Yakın zamanlara kadar sihir kitapları adı verilen belgelerden bir kısmının akıl hastalıklarına ait tıbbi metinler olduğu anlaşılmıştı. Bunlarda zihinsel yorgunluk, karakter değişikliği, şizofreni, kleptomani, sara gibi akıl ve sinir hastalıklarına ait arazlar yazılmış ve bunların iyi olması için bazı sihir yolları bildirilmiştir. Bu suretle Babil'de sihirden bir nevi psikoterapi olarak yararlanıldığını ve bilhassa bunun akliyecilerin temel unsuru olduğunu anlıyoruz.

Reçeteler

Bütün bu sayılan hastalıklara karşı korunabilmek için insanlar da boş durmamışlar ve çareler aramışlardır. Sonuçta birçok şifa verici madde bulunmuştur. Şifa verici maddeler bugünkü reçeteler gibi tabletler üzerine yazılmıştır. Reçetelerle ilacı oluşturan maddelerin isimleri ile ne yolda kullanılacağı bildirilmektedir. Reçetelerin düzenlenmesi şöyledir:

1) Hiç hastalık yazılmadan bildirilen ilaç tertipleri. 2) Tek hastalığa karşı tek ilaç tertibi. 3) Tek hastalığa karşı çeşitli ilaç tertipleri. 4) Çeşitli hastalıklara karşı birçok ilaç tertipleri ki, bunlar kitap mahiyetindedir. 5) Belirli bir hastalığa yakalanmamak için kullanılacak ilaçlar ki, bunlar bugünün aşısı mahiyetindedir.

Hekim olmak için eğitim gören öğrenciler veya hekim olup da bazı şeyleri hatırlamak isteyenler, gerek bu reçetelerin gerek dok-

torluğa ait diğer kitapların bazı kısımlarını kopya etmişlerdir. Bu kopyalardan bulunamamış tıp kitaplarına ait bilgileri çıkarmak mümkün olmaktadır.

Tıp tarihinin en eski reçetesi son yıllarda keşfedilmiştir. MÖ 2000 yıllarına ait Sumerce yazılmış bir metindir. Bu reçetede çeşitli ilaç tertipleri bir arada gösterilmiş ve kullanılmış tarzları bildirilmiştir. Reçetenin ilginç tarafı, eski zamana ait olmasına rağmen sihirden hiç söz edilmemesidir.

Öte yandan baş, göz, kulak, burun, diş, idrar yolları, kadın hastalıkları, çeşitli zehirlenmelere, ateşli hastalıklara, kuvvetsizliğe karşı ilaçlar, yakılar, cilt hastalıklarına sürülecek merhemler de reçetelerde bulunmaktadır. Ayrıca doğumu kolaylaştırmak, cinsel gücü artırmak için ilaçlar vardır.

İlaç Maddeleri, Tıp Aletleri

Eski Mezopotamyalılar ilaç yapımı için bugünkü gibi bitkilerden, madenlerden, hayvani maddelerden bol bol yararlanmışlardır. Hurma, selvi, çam, çınar, şimşir, söğüt, zeytin, incir, badem, elma, armut gibi çeşitli ağaçlar, nane, çilek, defne, meyan kökü, kamış, saz, safran, hardal, hindi bağı, salatalık, sarmısak, soğan, pırasa, turp, semizotu, gül, arpa, buğday, susam, fasulye gibi bitkiler ilaç yapımında kullanılmıştır. Bu bitkilerin sadece bazı kısımlarından yararlanılmıştır: Kökü, sapı, derisi, kabuğu, reçinesi, sakızı, filizleri, dalları, çiçekleri, usaresi, kozalağı, tohumu vs. gibi. Öte yandan sığır, sarı sığır, domuz, koyun, keçi, eşek, köpek, yılan, kaplumbağa, sazan balığı, yengeç, arı, devekuşu, kuğu, şahin, mağara kuşu, akbaba, kartal, karga, baykuş, tavuk, güvercin, keklik, kırlangıç gibi hayvanlar da ilaç kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu hayvanların belirli yerleri kullanılıyordu: Domuzun başı, farenin dili, tilki ve aslanın tüyü, geyiğin boynuzu, sarı ineğin kulağı, gazalin derisi, sığır ve domuzun eti, in-

san ve hayvan kemikleri, domuz ve karayılan yağı, beyaz ineğin sütü, sığır ve koyunun böbreği, tavuğun gözü ve kanı, akbaba ve baykuşun kanadı, kaplumbağa kabuğu, arının balı gibi. Bal ilaçlarda oldukça önemli bir unsur sayılmaktadır. Babil eczanelerinde madenlerde yer almıştır. Alçı, kireç, dağ taşı, kükürt, şap (bunların çoğu Mısır'dan geliyordu), bakır, sert bakır tozu, tuz, dağ tuzu, sarı veya başka renk çamur, nehir kumu ve nihayet her şeyde kullanılan su...

Bu maddelerin hepsi olduğu gibi değil, bazı değişimlere uğratılarak kullanılmıştır. Bitkisel maddeler kurutulmuş, ufaltılmış veya öğütülmüştür. Suda eritilmiş, süzülmüş, tasfiye edilmiş veya kaynatılmıştır. Eğer kuru ise sulandırılmış, birkaç madde birbirine karıştırılmış, genellikle soğuk, bazen de sıcak olarak alınmıştır. Kullanılacak miktarlar reçetelerde bildirilmiyor. Herhalde eczacının kendisine bırakılmıştır. Bazen katı maddelerden kaç adet, kaç mine, kaç şegel (yani bizim gramlar gibi), sulu şeylerden kaç sila (litre gibi) alınacağı yazılmıştır. Hazırlanan ilaçlar genellikle gece veya güneş doğmadan uygulanmaktaydı. Bunlar ya haricen sürülür veya dahilen alınırdı. Bazı maddeler vücuda sürülür veya onunla yıkanırdı. Bazı ilaçların bir ila üç kez içilmesi yazılıyor. Bu tedavi üç günden yedi güne kadar devam ediyor. Bazı hastalıklarda su zararlı görülerek içilmemesi tavsiye ediliyor. Bu eski reçetelerden birkaç örnek:

1) Başın ateşli olması halinde yarım sila hardal dövmeli, elenmeli, kassa ile yoğrulmalı, bu hastanın başına sürülüp bağlanmalı, üç gün çıkarılmamalıdır.

2) Balgam çıkaran öksürüğe karşı birçok reçete vardı. Bunlardan birinde ismi anlaşılmayan bir bitki tohumundan söz ediliyor: "Tohum kurutulup kaynatılacak ve soğuk olarak içirilecek veya asallu tuzundan ağza alınacak arkasından su ile yutulacak, güneş otu, ince bira, bal ve yağ ile ovulacak, hastaya tadına baktırmadan diline konacak, bira ile soğuk olarak içirilecek, bundan sonra bir tüyle hasta kusturulacak. Sonra hasta, bal ve kaymakla ekmek yiyip şarap içebilir."

Kusma ve mide hastalıklarında sütle kür yapmayı ve sıkı bir perhizin fayda verdiğini fark etmişlerdi.

O zamanın doktorları bazı ilaçları ağız yolunun dışında vücuda ithal etmenin çarelerini aramışlar ve bunun için bazı aletler bulmuşlardır. Örneğin anahtar denilen, kamıştan, bakırdan veya bronzdan bir boru ile gözlere, kulağa, burna, kadın ve erkek cinsel organlarına ilaç akıtılıyor. Kamıştan yine boru şeklinde bir aletle, ilaç evvela içine emiliyor, sonra da hastanın kulağına, burnuna üfleniyor. Kumaşla kaplanan bir alet de hastanın makatına sokuluyor ki, bu da ihtimal ilacın bir an evvel gitmesini sağlamak amacıyladır. Bu ilaçlarla birlikte bazı jimnastik hareketlerinin de faydalı olacağı belirtilmiştir. Örneğin hasta yatağa yatacak veya doktor hastayı ayakları üstünde tutacak veya diz çöktürecektir. Karın ağrısı olan bir hasta, başı aşağıya ayakları yukarı gelmek üzere kaldırılıyor. Bazı olaylarda masaj yapıldığını, özellikle yağlanmak suretiyle yukardan aşağıya ayaklara masaj yapıldığını öğreniyoruz.

Doktor Raporlarından Örnekler

Bütün bu bilgilerden sonra şimdi de hastalık ve hekimlikle ilgili bazı ilginç mektuplardan söz edelim. Bu mektupların bir kısmı rapor özelliğindedir. Bunlar aracılığıyla tıp kitaplarında ve reçetelerde bulamadığımız hasta ve doktor ilişkileri, hastaların ıstırapları, doktorların teşhis ve faaliyetleri hakkındaki bilgilere sahip olabiliyoruz. Örneğin İsinnai isimli bir hasta Uruk mabedinin amirine iki senedir hasta olduğunu, ıstırap çektiğini, ayağa kalkamayacak durumda olduğunu bildiriyor.

Mukallim isimli bir doktor da tedavisine aldığı bir beyin tebaasındaki hastaları ziyaret ettiğini rapor halinde beyine haber vermektedir: "Şarkıcılar ve şarkıcı hanımlar ve beyimin evi sıhhattedir. Bayan Etirtu hastalığa tutuldu. Ahuni'nin ve Kuri'nin kızları

tekrar sıhhate kavuştu. Eğer benim beyim yazarsa onlar hasta odasından çıkıp derslerine tekrar başlayabilirler. Muştalu'nun kızının ateşi tekrar düzeldi. Eskiden öksürdüğü halde şimdi öksürmüyor."

Aynı doktor başka bir mektupta Muştalu'nun kızı hakkında tekrar yazıyor: "Kızı akşam ateş yakaladı ona ertesi sabah ilaç verdim, onun ateşi düzeldi. Eskiden öksürüyordu, artık şimdi öksürmüyor."

Şehrin yüksek kimselerinin doktor Mukallim'den bazen günde iki defa hastaya ait rapor istedikleri oluyordu: "Ayın 29. günü güneş doğarken aldığım raporu gönderdim. Beyimin bana verdiği emir doğrultusunda gece durumu öğrenip sabahleyin bildireceğim. Gündüzdeki durumunu da beyime bildireceğim."

Kralın bir doktoru vardı. Bu doktor saray mensuplarının ve memurlarının emrine amade bulunuyordu. Böyle bir saray mensubu krala şöyle yazıyor: "Şimdi kralımın hizmetkârı Baugamaled çok ağır hastalandı, o bir lokma yiyemiyor. Beyim kralımın, bir doktorun gelmesi ve hastayı muayene etmesi için emir vermesi icap etmektedir."

Kral Asarhadon ve onun ailesine bakan meşhur doktor Aratnanai vardı. Bu doktora ait birçok mektup bulunmuştur. Bazılarında hasta krala yapılacak ilaçlardan bahsediyor. Bir mektubunda kralın hasta çocuğu hakkında şöyle yazıyor: "Gözlerinde mustarip olan zavallı küçük şimdi daha iyi. Üzerine kabuk geldi, burnunda bir iltihap oldu, dün akşam onun üzerine konan bağı aldım, kabukta cerahat ancak küçükparmağın ucu kadar, vaziyet iyi, kralımın kalbi rahat olsun, altı yedi gün içinde tamamıyla iyi olacak."

O zamanlarda da hastaları ziyaret etmek vardı. Hatta krallar birbirlerine gider veya elçi gönderirlerdi. MÖ 14. yüzyılda Babil Kralı Burnaburnias, Mısır Kralı Amonofis'e yazdığı bir mektupta şöyle demektedir: "Sen kardeşimin elçileri yanıma geldiğinden beri vücudumu öyle fena hissediyorum ki, elçiler benim önümde ne yiyebildiler ne içebildiler. Sen habercine sorarsan o vücudumun rahatsız olduğunu sana söyleyecektir. Sıhhatimi iyi hissetmediğim-

den sen kardeşime şu sözlerle kızıyordum. Ben hastayım, benim kardeşim duymamış mıdır? Niçin bana birini gönderip hatırımı sordurmadı? Benim kardeşimin habercisi de, yollar o kadar kısa değildir ki, senin kardeşin adam gönderip hatırını sordursun ve hasta olduğunu öğrensin dedi."

Sahte Doktor

Sahte doktorluğun o zamanlarda da mevcut olduğunu gösteren gayet ilginç bir kompozisyon son senelerde Türkiye hudutları içendeki Sultantepe mevkiinde bulunmuştur.

Bu yörede MÖ 7. yüzyılda yaşamış bir rahibin arşivi ve kütüphanesi ortaya çıkarılmıştır. 600'den fazla belgeyi içeren bu arşivde özellikle "Nippur'lu fakir adam" isimli kompozisyon ilgi çekicidir. Burada fakir ve şakacı bir adamın çeşitli maceraları anlatılmaktadır. Şehrin valisine bir meseleden dolayı kızan bu adam, ondan intikam almak için kendisini doktor kıyafetine sokarak ve saçlarını kabak şeklinde tıraş ettirerek, komşu şehirden meşhur bir doktormuş gibi valinin huzuruna gidiyor, onu iyice muayene ediyor, neticede başından ayağına kadar her tarafının hasta olduğuna valiyi inandırıyor. Vali de onu teşhisinden dolayı iyi bir doktor olarak etrafındakilere methediyor. Bizim sahte doktor bu hastalığa karşı kendisinde gayet gizli ve şifalı bir ilaç olduğunu, fakat bunun ancak karanlık bir odada tesirli olabileceğini söylüyor. Vali teşhisten çok memnun, tedavi için kendisiyle karanlık odaya gidiyor. Sahte doktor da valiyi bağlayarak bir güzel dövüyor!

MEZOPOTAMYA'DA SİHİR VE BÜYÜ*

Eski Babil çağında Akadca ve Sumerce yazılmış birçok sihir metni bulundu. Bu konu ile ilgili insanlar gittikçe daha çok ilgilenmişler ve büyü insanın doğumundan ölümüne kadar önemli bir yer tutmuş, her fırsatta büyüye başvurulmuş.

Sihir ve büyü, ilk çağlarda hastalıklara neden olduğu düşünülen cinleri kovmak için yapılmaya başlanmış. Daha sonraları bunu başka amaçlarla kullanmışlar. MÖ 2100'lerde Lagaş Kralı olan Gudea Eninnu tapınağını yaptırırken sihir yapan kadınları şehirden dışarı attığını yazmış. MÖ 13. yüzyılda sihir ve büyü olayı çok geniş alana yayılmış. Hatta öyle ki, bir Hitit kralı Babil'dan büyücü istemiş.

Kötülük yapan 7 cin var. Bunlara "Tanrı Anu'nun Çocukları" deniyor. Ayrıca üç tane yalnız çocuklara musallat olan, üç tane de geceleri sokaklarda dolaşan var. Bazı davranışlar da cinlerin yaptığı etkiyi yapabiliyor. Bunlardan kötü gözle bakma, parmakla değme, fena rüzgâr esmesi gibi.

Kötü gözle bakmanın yapacağı zararlar şiir şeklinde yazılmış bir metinde şöyle belirtilmiş:

Ey göz! Ey göz! Düşman göz!
O kadının gözü, o erkeğin gözü!
O komşunun gözü! O düşmanın gözü!
Ey göz! Sen bir eve girince fırındaki çanak çömleği tuzbuz edersin!
Sen gemicinin gemisini parçalarsın!
Güçlü öküzün boyunduruğunu,

* *Bilim ve Ütopya*, sayı 52, Ekim 1998.

Koşan eşeğin bacağını kırarsın!
Usta dokumacının tezgâhını parçalarsın!
İyi geçinen kardeşlerin arasını bozarsın!
Defol göz, defol göz!
7 nehirden, 7 kanaldan öteye,
7 dağdan ileriye git!
Göz! Kendi sahibinin yüzünde çanak gibi parçalan![1]

İnsanlar arasında da fena etki yapan kimseler var ki, bunlara cadı deniyor (keşpu). Onlar yaptıkları büyülerle insanların ağızlarını, dillerini bağlarlar. Yiyecek ve içeceklerini bozarlar, insanları birbirlerine düşman ederler. Fakat böyle büyüler devlet ve mabet tarafından yasak edilmiştir. Hammurabi kanununda (Ch.Madde 2), Asur kanununda (Madde 47) kötülük için büyü yapanlar kanıtlanınca öldürülüyor.

Fena cinlere karşı 7 tane de iyi cin var. Bu cinlerin çeşitli şekillerde olduğu düşünülmüş. Asur Kralı Asurbanıpal'e (MÖ 7. yüzyıl) yazılan bir mektup da Namtar, labartu ve latarak cinlerinin resimleri yaptırıldığı yazılı. Bunlar insan vücutlu panter, arslan, köpek, öküz, keçi, yırtıcı kuş ve yılan başlı oluyorlar. Bunlardan bazılarının edebi eserlerde tarifleri yazılmış. Örneğin, labartu cini insan vücutlu, arslan başlı, yırtıcı kuş pençeli olup elinde iki yılan tutuyor, bir köpek ile domuz da memesini emiyormuş. Kendisi de gemide giden bir eşek üzerinde duruyormuş. Bunlarda bu cinlerin tarifleri yazılı). Asur cinleri kanatlı insan veya akbaba başlı ve kısmen balık maskeli. Asur saraylarının duvarlarını süsleyen kabartmalar arasında böyle iki cin, stilize edilmiş bir hurma ağacını yapay döllerken gösterilmiştir. Bunların taşlar üzerine yapılmış resimleri İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunmaktadır.

1 Benjamin R. Forster, *From Distant Days, Myths, Tales and Poetry of Mesopotamia,* Marlland, 1995, s.427.

Bir metinde bu fena cinlere (demon) karşı birçok Tanrının bulunduğu yazılmış. Bunlar 50 büyük Tanrı, 7 kader Tanrısı, 300 göğün, 600 yerin Anunnaki Tanrıları imiş.

Sanatın yüce Tanrısı Ea idi. Bu aynı zamanda falcıların ve sihirbazların da başı. Bunun dünyada yardımcıları sihirbazlardı. Onların karşısında da cadılar vardı. Bu cadılar fena cinleri insanların üzerine saldırtırlardı. Sihrin şehri bunun Tanrısı Ea'nın oturduğu Eridu şehri idi. Daha sonraları Babil güçlenip özellikle Kral Hammurabi zamanında bütün ülkeyi eline alınca Babilliler Tanrı Ea'nın oğlu olarak Marduk Tanrısı'nı yarattılar ve bu Tanrı babasının özelliğini alarak falcılığı ve büyücülüğü Babil'e getirdi. Böylece Babil bunların merkezi oldu.

Büyüde İlginç Sembolik İşlemler

Sihir önce Tanrı'ya, fena cinlerden kurtarması için yakarma ile başlıyor. Sihir yaparken kullanılacak malzemeler şunlar: Dinsel temizlik için su, çeşitli içkiler, ilaç ve merhemler, asfalt, sedir çubuğu, tamarisk dalı, meşale, tütsü kabı, temizlik gereci, çeşitli müzik aletleri, kuvvetli bakır, büyü ipleri, muskalar, Tanrı ve cin resimleri yapılmış toprak levhacıklar. İnsan ve hayvan figürleri (bunlara amulet deniyor, bir tür muska). Asfal ve alçı ile hastanın evinin kapısı sıvanır. Okunmuş su yatağın etrafına serpilir. Amuletler eve veya şahsa takılır veya kapının altına konur. Muskalar çok önemlidir, Tanrılar bile muska kullanırlar. Tanrı Marduk, Tanrı Tiyamat ile kavga yaparken ağzında kırmızı bir göz muskası, (biz de o maviye dönmüş), elinde bir ot taşıyormuş. Sembolik işlemler de ilginç. Fena cini yok etmek için onun yerine başka bir şey yok ediliyor. Hasta yerine bir keçi veya domuz yavrusu konuyor. Onun başı hastanın başı, vücudu hastanın vücudu oluyor.

Hayvan kesiliyor. Hastanın neresi ağrıyorsa oraya ait parçası onun üzerine konuyor. Böylece hastaya gelen cinler o parçaların üzerine geçiyormuş. Bir de hamurdan veya çamurdan hastanın figürü yapılıyor. Bahçe çamurundan yapılırsa daha şifa verici oluyormuş. Bunlar nasıl titretiliyor, parçalanıyorsa hastalık cinleri de öyle olsun, deniyor. Hastalığı uzaklaştırmak için diğer bir işlem de, sihir yapan, bir ipi bağlayıp çözüyor, bir soğanı soyuyor ve bunları yaparken bu soğan nasıl soyuluyor, ip nasıl çözülüyorsa[2] fena cinler de öyle olsun, diyor.

Bu büyüler evde, bahçede veya nehir kenarında, bir kamış kulübede yapılıyor. Bu yapılan işlemlerin usulüne göre olmaması, yapılan büyünün tutmamasına neden oluyor. Böyle bir işlem bir kabartmada şöyle gösterilmiş: Cinler çamurlu bir yerden yukarı doğru çıkıyorlar. Yukarıda bir hasta çocuk yatağı var. Onun yanında balık maskeli, arslan başlı, kuş ayağı ile donatılmış iki rahip bulunuyor. Bunların üzerinde 7 hayvan başı, ellerini yukarı kaldırmış biri bulunuyor ki, hastalık cini böylece ondan korkacakmış.

Büyüye ait literatür pek çok. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu çok eskiden başlamış, Eski Babil çağında Akadca ve Sumerce yazılmış birçok sihir metni bulundu. Bu konu ile insanlar gittikçe daha çok ilgilenmişler ve büyü insanın doğumundan ölümüne kadar önemli bir yer tutmuş, öyle ki, her fırsatta büyüye başvurulmuştur. Bir çocuğu doğar doğmaz labartu adlı cinin zararlarından korumak için yapılan büyülerden tutun da bir sevgilinin sevgisini kazanmak, iktidarsızlığı gidermek, yeni yapılan bir binanın yıkılmasını önlemek gibi her tür olay büyüye neden olmuştur. Yeni Asur çağındaki kitaplıklarda bu tür eserler önemli yer tutmuştur. Bu eserlerin isim-

2 *Kur'an*, 113. Sure, El-Felak: "Düğümlere üfürüp büyü yapan üfürükçüler" deyimi bu ip çözüp bağlama büyüsünü hatırlatıyor. Bu sure tümüyle şöyle: De ki; "Yarattığın şeylerin şerrinden, karanlığın çöktüğü zaman gecenin şerrinden sabahın Rabbine sığınırım!" Burada ilginç olan diğer bir deyim de "sabahın Rabbi". Sabahın ayrı bir Rabbi mi var, yoksa güneşe tapmadan gelen bir deyim mi?

leri ya alt satırlarına veya ilk satırlarına göredir. Bunlardan "Tuğla Tanrısı, evin temeline konmak için","ağız temizlenmesi", "okyanusların sözü", "Güneş Tanrısı'nın yanı", "gece erkekçiliği, gece kadıncılığı" gibi (s.201). "Büyü bozmak", "fena rüyayı iyiye çevirmek", "erkeklik gücünü artırmak", "bir çocuğu sakinleştirmek", "bulaşıcı hastalıkları uzaklaştırmak", "mahkeme ve cezadan kurtarmak", "nazardan korumak", "fena dilden korumak" gibi sihir işlemleri yazılı birçok metin Asurbanipal kitaplığında toplanmıştır. Bir mektupta, Sumerce yazılmış büyüyü bozma metinlerinin Ninova'ya gönderilmesi isteniyor.

Anlam verilemeyen bizim dualar gibi satırlar bulunuyor bu sihir metinleri içinde. Bunlardan; ki, rişti-libiki, la-libiki, la-libi, pişti şa anzişti, şu-anziş, anziş gibi.[3]

Bir hastalığı uzaklaştırmak için yaplan bir büyü de şöyle: Bir beyaz keciyi al, onu hastanın yanına koy, onun kalbini çıkar, o kimsenin eline koy! Eridu'nun sihrini uygula! Keçinin çıkardığın kalbinden yapılan hamur yemeği ile bu kimseyi günahından kurtar! Tütsü kabını dışarı çıkar, caddenin etrafına koy! Bu kimsenin hamur ile kopyasını yap ve Eridu'nun sihrini uygula! Fena utukku, fena alu, labartu, labaşu, insanın vücudundaki ağır namartu, fena ölü ruhu dışarı çıksın! Ve saygın utukku, saygın koruyucu Tanrı içeri girsin! Kalp hastalığı, karın ağrısı, baş ağrısı, diş ağrısı yok olsun! Bunda ayrıca kurban da var. Keçi veya domuz yavrusunu al, onu hastanın başına koy, bunun kanını hastanın yatağının etrafına serp. Domuz yavrusunun organlarını parçala ve hastanın üzerine yay! Hastayı okyanusun kutsanmış suyu ile temizle! İki kere 7 kül ekmeğini giriş kapısına koy ve domuz yavrusunun etini hastanın eti yerine, kanını hastanın kanı yerine ver ve cinler onu alsın, domuz yavrusu hastanın özdeşi olsun, fena cinler uzaklaşsın, iyi cinler gelsin!

3 Bruno Meissner, *Babylonien und Assyrien,* II Bond, Heideberg, 1925, s.214.

Bazı cinler var ki, onlar insanların, hayvanların, özellikle çocukların kanını emiyor. Yeni doğan çocukları, kanını emmek için alıyorlar, öldürüyorlar, Bu cinleri uzaklaştırmak için yalnız büyüler değil, ilaçlar yapılıyor, üzerinde cin resimleri bulunan muskalar veriliyor (s.204).

Hastalığın sebepleri yalnız cinler ve cadılar değil, tekin olmayan bir yatakta yatmak, tekin olmayan bir sandalyede oturmak ve tekin olmayan bir bardaktan içmek, kirli bir suya ayağını sokmak, elleri kirli bir kadına değmek, elleri kirli bir kıza bakmak da oluyor.

Baş ağrısını geçirmek için yapılan sihir şöyle: "Hastanın bir figürünü yap. Güneş doğmadan bir bitkiyi yerinden sök, onun köklerini al. Bundan başka henüz sıçrayamayan bir keçinin kılını al, bununla hastanın başını bağla, boğazını bağla ve 'baş ağrısı bu insanın vücudundan rüzgâr tarafından savrulan saman gibi uçsun gitsin, bir daha yerine gelmesin, gökte, yerde büyülenmiş olsun', de!"

Tuğla Tanrısı'nı Engelleyen Büyü

Sihir için ilaçlar ve nasıl kullanılacağı: Sığır tahılı(?), acı tahıl, sapında samanını yitirmiş saman. Bunları yaşlı kadın elleriyle ovalar, ve onları lapa yaparak hastanın başına bağlar ve "Hastalık, bir güvercin, bir karga gibi göğe, dünyaya uçsun. Tanrısının saygın elleri onu korusun, der. Birisi kızgın ise onu konuşma ile sakinleştireceği yerde hemen büyüye başvurulmuş. Büyüyü yapan kimse bir saman demeti üzerine üç kez büyü sözleri söylüyor. Samandan bir çöp ağzına alıyor. Karşıdaki bağırmaya başlarsa saman çöpünü ağzından karşıkinin göğsüne fırlatıyor. Böylece kızgın kalp sakinleşiyormuş. Bir mimar yeni bir ev yaptığında Tuğla Tanrısı tekrar bir ev yapımı için yapılanı yıkmasın diye yapılan büyü şöyle: Çamurdan bir figür yapılıyor, birçok yiyecekle küçük bir tekneye koyup suya bırakılıyor. Sihirbaz konuşuyor: "Tuğla Tanrısı! Sen çıkarılmış, kesilmişsin, sen

gökte yerde sihirlen! Alalu, belili, lahmu, lahamu tarafından sihirlen! Okyanus tarafından, duku'da oturan Tanrılar tarafından sihirlen! Sen ayrılmalı, uzaklaşmalısın! Seni büyülüyorum, bir daha geri gelemeyeceksin!" Bundan sonra mimar ve sihirbaz yüzlerini nehire dönerek 7 tablet sağ, 7 tablet sol tarafa nehrin içine atılıyor. Bundan başka evin eşiği altına cinlerin, Tanrıların figürleri konuyor ki, böylece evin içine fena şeyler giremeyecek. İş hayatında hiçbir iş yoktu ki, işlerin iyi gitmesi için büyüye başvurulmasın (ZA XXXII 170). Bir köylü tarlası için yağmur isteyince veya tarlasının hastalıktan korunmasını isteyince, biri çölde yolculuğu çıkarken sağ salim dönebilmesi için muhakkak büyüye başvuruluyordu. Bunlardan başka ölenlerin ruhlarının yeraltından çıkmaması için de çeşitli büyüler yapılmış. Bunlara yiyecek ve içecekler veriliyor, çeşitli törenler yapılıyor. Bu törenlere katılanların hepsinin temiz yıkanmaları gerek, Tanrılar bile yıkanıyor. Birisi bir günah yaptığını düşünerek tövbe etmek isterse, bir tövbe elbisesi giyiyor, yanlarına vurarak 7 kez sağa, 7 kez sola dönüyor. Sonra bir tövbe sandalyesine oturuyor ve belirli bir duayı söylüyor. Krallar da tövbe ediyor. Onların tövbesi çeşitli törenlerle yapılıyor. Tövbe rahipleri var, bunlar kırmızı elbise giyiyorlar. Bazen bir düşmanını yok etmek isteyen kimse Tanrıya bir mektup yazıyor: "Ninurta-Nadin-Şum'un oğlu Bau-ah-idin büyük yargıç Tanrı Ninurta'ya şöyle söylüyor: Büyük bey Ninurta falanın kalbinden hayatı söndür. Karısını öldür! Çocuklarını, erkek dişi bütün ailesini, onun adını, tohumunu hepsini yok et. Adam bu mektubu yazdıktan sonra bir yere saklıyor.

Sumerliler'in Viagraları!

Sumer erkekleri için cinsel gücün yitirilmesi pek önemli sayılmış. Bunun nedeni hakkında bilgileri olmamakla beraber, bir metinde erkeğin birinin rüyasında korktuğu için cinsel gücünü yitirdi-

ği yazılmış. Cinsel gücü artırmak için çeşitli ilaçlar, dualar ve büyüler yapılmıştır. Bu tedavi yöntemleri, tabletlerde yazılı olarak mabetlerin, sarayların kütüphanelerinde, arşivlerde bulunmuştur. Böyle metinlerde yazılanlardan örnekler: 1- Eğer bir erkeğin erkekliği Nisan ayında sona ererse: Bir dişi kekliği tut, tüylerini yol, döverek yassılt, tuzlayarak kurut! Dağların dadanu out (ne olduğu bilinmiyor) ile döv ve bira içine koyarak içirt! Adamın erkekliği gelecektir. 2- Eğer bir adamın erkekliği giderse, bir erkek kekliğin boynunu kes, onu kanlı suyun içine koy, gündoğduğu zaman onu erkeğe içirt! Erkekliği gelecektir. 3- Eğer bir adamın erkekliği giderse, bir erkek kekliğin penisini, heyecanlanmış bir boğanın, bir koyunun, bir tekenin salyasını suya koyarak ona içirt! Koyunun iki bacağı arasından yünü alıp adamın kalçasına sar! Erkekliği gelecektir. 4- Eğer bir adamın erkekliği giderse, çiftleşmeye hazır bir erkek kekliği kurut, döv, suya koy, onu damda beklet, ertesi gün o suyu içirt! Erkekliği gelecektir. 5- Dua: Çiftleşmeye hazır inek, cinsel gücü, coşmuş bir tufan gibi olan azgın aygır! Senin organlarını kim bağladı? Kim senin kaslarını givşetti? Tanrın sana dönmeli, Sihir Tanrısı Asalluhi dönmeli! Vücudunu İştar'ın (Aşk Tanrıçası) çekiciliği ile coştursun! İlacı: Sonra şu ilacı yap: manyetik demir filizlerini döv, yağ içine koy, onunla penisini, göğsünü, kalçasını ovsun, iyi olacaktır. 6- Dua: Avlanmış yabaneşeği, Dilu kanalının ağzı gibi kim sana sed çekti? Bir gezgincininki gibi kim senin yolunu tıkadı? Ve Gubaba'nın oğlu gibi kim senin ormanını yaktı? Git ve Anu'nun (Gök Tanrısı) göksel kızına dualara başla! İlacı: Manyetik demir filizini döv, puru yağı içine karıştır, yukarıdaki duayı üç kez oku. Erkeğin penisini, kadının vajinasını onunla yağla! O erkek cinsel doyuma ulaşacaktır. 7- Dua: Heyecanlan, heyecanlan! Dikil, dikil! Bir geyik gibi coş, bir boğa gibi dikil! Bir arslanı seninle birlikte dikilt, bir yılanı seninle birlikte dikilt! Duyarsız olan penis hislensin! İlacı: Manyetik demir filizini döv, toz haline getir,

puru yağına karıştır! Duayı onun üzerine 7 kere oku, erkeğin göbeğine sür, 7 kere oku! Kadının göbeğine sür! Erkek ve kadın doyuma ulaşacaktır. Bir Sumerli erkeğin bir kadını kendine çekmek için başvurduğu büyülerden bir örnek: 8- Dua: Aşk yaratan güzel kadın! Elmayı, narı seven, doyum gücü veren... İnanna (Aşk Tanrıçası)! Kalk in! Aşk taşları benim için etkili ol! Kalk, in, İnanna! Aşkı, doyumu getir! İlacı: Eğer bir kadın bir erkeğin penisine baksın istersen, bir elma veya bir nara yukarıdaki duayı üç kere oku, kadına, o meyvenin suyunu içir! O kadın gelecek ve seninle sevişecektir (elma ve nar, Aşk Tanrıçası İnanna'nın şiirlerinde cinsel gücü veren meyveler olarak geçiyor. Bir efsaneye göre Bilgelik Tanrısı Enki, Tanrıça Uttu ile yatmadan önce ona elma suyu içirmiş. Bir şiirde Aşk Tanrıçası, kardeşi Güneş Tanrısı'na, çiftleşmeyi, öpüşmeyi bilmediğini, onun için kendisini dağlardaki güzel kokulu bitkilerden yemek üzre dağlara götürmesini rica ediyor). Eğer kadın yine gelmezse tappinu bitkisini al, onu Tanrı Enki (Bilgelik Tanrısı) için nehre at ve Dicle ve Fırat nehirlerinin kıyısından çamuru al, o kadının küçük bir heykelini yap, sol kalçasına onun adına yaz! Güneşe dönerek yukarıdaki duayı oku! Şehrin batı yakasının dışına göm, öyle ki, ya günün sıcağında veya gece kadın onun üzerinden yürümeli ve üç defa yukarıdaki duayı oku, o kadın gelecek ve onunla sevişecektir. Bir kadının seninle konuşması için, meşu tahtasına, şimşiri, ... taşını, kekliğin dilini, koyunun yününe sar, yatağının başucuna koy! O kadın nereye giderse gitsin seninle konuşacak ve sevişecektir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. "Mezopotamya'da Cinsel Yaşam", *Bilim ve Ütopya,* Nisan 1995.[4]

Bu büyülerin katalogları da yapılmış. Bunların türlerinden birkaçının adı şöyle: 1- Çiftleşmeye hazır koç. 2- Rüzgâr essin, titreme çoğalsın. 3- Neden bir kanal gibi tıkanıp kaldın? 4- Neden göz-

4 Robert D. Biggs, ŠÀ.ZI.GA. Amcient Mesopotamian Potemcy Incantations, New York, 1967.

lerin kapalı? 5- Çiftleşmek için sarıldım, zarflandım. 6- Bir yatak yaptım, bir sandalye hazırladım.

Sevgilisi kendisini bırakmış olan bir kızın, onu elde etmek için yaptığı duayı ve büyüyü de bildirelim. "Ülkelerin İştar'ı, Tanrıçaların en cesuru! Bu senin yerin, sevin, neşelen! Gel bizim eve gir! Seninle birlikte seninle yatan sevgilin, dostun da gelsin! Benim dudaklarım bal olmalı! Bir yılan deliğinden çıktığı zaman kuşlar etrafına nasıl toplanıyorsa, erkekler de benim etrafıma öyle toplansın! İştar'ın oturma yerinde, Tanrıça Ninlil'in huzurunda, beni aldatan o erkeği nerede bulursan yakalayıp bana getir! Kızgın uzaktan dönsün! Bir altın kalpli olarak o bana gelsin! Göğün yerin döllendirdiği sayısız bitkiler gibi sevgisi sonsuz olsun!" Bu dua ile birlikte büyü de yapılıyor. Buna göre 12 çeşit toprak alınacak. Bir kısmı kurban organlarıyla suya atılacak. Bu tapraktan yapılan çamur evin kapısına sıvanacak. Geri kalan çamurdan boğa figürü yapılarak bir çukura atılacak. Bunların hepsi doğru olarak yapılırsa isteğine kavuşacakmış bu genç hanım!

Kur'an'da büyücülükle ilgili ayet: Bakara Suresi, 102. ayet: "Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar şeytanların söylediklerine tabi oldular. Halbuki Süleyman kâfir olmadı (açıklaması: büyü yapmadı ve ona inanmadı). Lakin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri (büyü ilmini) ve Babil'de Harut ile Marut'a indirileni öğretiyorlardı. Halbuki o iki melek herkese: 'biz sınav için gönderildik, sakın inanıp da kâfir olmayınız' dedikten sonra ancak sihir ilmini öğretirlerdi. Onlar o iki melekten karı ile kocanın arasını açan şeyleri öğreniyorlardı. Büyücüler Allah'ın izni olmadan hiçbir hususta zarar vermezler. Onlar (büyücüler) kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğrenirler. Onlar kesinlikle bilmişlerdir ki, kim onu (sihri) satın alırsa (ona para verirse), onun ahiretten nasibi yoktur. Karşılıkların da kendi varlıklarını sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı." Burada görüldüğü gibi bir taraftan büyünün bir bilim olduğu, büyücülerin Allah'ın izni olmadan zarar vere-

meyecekleri, diğer taraftan büyücülerin zarar verecek şeyleri öğrendikleri yazılıyor. Para karşılığı büyü yaptırılmayacak ama, parasız yaptırılabilecek. Bir hayli çelişkili anlatım! *Kur'an* yorumcuları, İslam şeriatının büyüye karşı olduğunu, fakat Tanrı'ya inanmak ve kötülükte kullanmamak koşulu ile sihir ilmini öğrenmekte sakınca olmadığını söylüyor. Bunu kanıtlamak için de yukarıdaki ayeti gösteriyorlar.

Babil'de Harut Marut melekleri büyüyü öğretiyorlarmış.[5] *Kur'an*'da bunlara ait bir açıklama yok. Ancak İslam yazarları bu meleklerin öyküleri hakkında çeşitli hikâyeler yazmışlar. Sonuç olarak bu iki meleğin Sumer Çoban Tanrısı Dumuzi ile Çiftçi Tanrısı Enkimdu' nun ve onları kandırmaya çalışan Zühre isimli kadının da Aşk Tanrıçası İnanna'nın karşılığı olduğu kanıtlandı. İnanna Venüs yıldızını simgeliyor, Zühre de Venüs yıldızının adı. Bu ayette Musevilerin kralı Süleyman hakkındaki yazıyı, İslam yazarları şöyle yorumlamışlar: Sözde şeytanlar Süleyman Peygamber'i kötü göstermek için, onun gücünün sihir ve büyüden geldiğini anlatmak üzere, sihirle ilgili kitaplar yazıp tahtının altına koyarlarmış! Halk da onun kötü karakterli olduğuna inanırmış. Bu ayetle Allah Muhammet'e kendisinden en aşağı 1 000 yıl önce yaşamış Süleyman'ı büyü yapmış gibi gösterenlerin şeytanlar (şeytanı tek bilirdim, *Kur'an*'da çeşitli yerlerde "şeytanlar" okuyunca bir hayli şaşırdım) olduğunu anlatmış ve onun kâfir olmadığını bildirmiş.[6]

Halbuki *Tevrat*'a göre Süleyman tek Tanrıya inanmamış. Çeşitli dinlerden 700 kadın ile evlenerek onların dinlerini sürdürmüş. *Tevrat* I, Krallar, Bap 11'de onun hakkında şöyle yazılıyor: "Ve Kral Süleyman Firavun'un kızı ile birlikte Muabiler, Ammoniler, Edomiler, Saydalılar ve Hittilerden çok yabancı kadınlar sevdi. Rabbin İsrail oğullarına 'onların arasına girmeyeceksiniz, çünkü onlar yüreğinizi

5 Muazzez İlmiye Çığ; "Kur'an'daki Harut Marut Meleklerinin Sumer'deki Kökeni", *Bilim ve Ütopya*, Mart 1996, s.35.

6 İlhan Arsel, *Şeriat'tan Kıssalar*, Kaynak Yayınları, 1996, 1. basım, s.79.

kendi ilahlarının ardınca saptıracaklardır' diye söylediği milletlerden idiler. Süleyman onlara sevgi ile yapıştı ve onun 700 karısı kral kızı olup 300 de cariyasi vardı. Karıları onu başka ilahların ardınca saptırdılar. Onun yüreği Rab ile bütün değildi ve Süleyman saydalıların ilahesi Astarte'nin (Sumer'in İnanna'sı) ardınca ve Ammonilerin mekruh şeyi Milkom'un ardınca gitti ve Süleyman Rabbin gözünde kötü olanı yaptı."

Görüldüğü gibi, Süleyman ne İsrail'in Rabbına, ne de İslamın Allah'ına inanmış. Peki Allah bunu bilmiyor mu idi ki, *Kur'an*'da onu inançlı bir peygamber olarak bildirmiş!

Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi, din kitapları bir Tanrı yazdırısı değil, bir taraftan birbirlerinden aktarılan hikâyeler, diğer taraftan çeşitli kültürlerden ağızdan ağıza gelen söylencelerden oluşmaktadır.

MEZOPOTAMYA'DA ASTRONOMİ*

Yüzyılın sonlarına kadar sanat, bilim ve edebiyata ait Batı kaynaklarında bulunan bilgilerin başlangıcı Yunanlılara dayandırılıyordu. Geçen yüzyılın ilk yarısında, Mezopotamya'da başlayan kazılarda 3 bin yılı kapsayan bir devre içinde yazılmış on binlerce çiviyazılı tabletin bulunması, yazılarının ve dillerinin çözülmesi, aynı şekilde Mısır yazılarının okunması ile bu bilgilerin daha eski çağlara dayandığı, ancak Yunanlıların bunları doğudan batıya aktardıkları, bu arada kendilerinin de bazı ilaveler yaptığı ortaya çıktı. Bu aktarılan bilgiler içinde astronomi ve onun yanında astroloji önemli bir yer tutuyor.

Astronomi ve astroloji hakkında bilgi edinen çiviyazılı metinleri şöyle sıralayabiliriz:

1) Öğrenciler için düzenlenmiş sözlük şeklinde, çeşitli yıldız ve yıldız kümelerinin adlarını içeren listeler. Bunların bazıları yalnız Sumerce, bir kısmı da Sumerce/Akadca olmak üzere iki dilde yazılmıştır.

2) Güneş, Ay ve Aşk Tanrıçası'nı temsil eden Venüs yıldızı ile, diğer gök Tanrılarına yapılan dualar. Bunlarda yıldız kümeleri hakkında bilgiler veriliyor. Özellikle Büyükayı, Ülker yıldız kümesi ile Sirus'tan çok söz ediliyor.

3) Dünya yaratılış destanı. Bunda Güneş'in, Ay'ın hareketleri, yıldızlar ve takvimin tanzimi hakkında kısa bilgiler bulunuyor.

* Muazzez İlmiye Çığ, "Mezopotamya'da Astronomi", *Bilim ve Ütopya,* Aralık 1995.

4) MUL.APİN adlı üç tableti kapsayan bir metinde astronomi hakkında temel bilgiler verilmiş.

5) Asurpanipal kitaplığında bulunan "üç paralel yol" adlandırılan eserde yıldız listeleri, gezegenler ve takvim hakkında açıklamalar bulunuyor.

6) Çeşitli yıldız falı metinleri. Bu fal metinleri toplana toplana yüzyıllar boyunca büyük bir arşiv oluşturmuşlar. Katalogları yapılmış. Bunlar Asur İmparatorluğu'nun çöküşüne, Babil'de Selöykitler zamanına kadar devam ediyor.

7) Mektuplar.

8) Günlük tutanaklar. Bunlar iki kısma ayrılıyor. Birincisinde Ay'ın, Güneş'in, gezegenlerin çeşitli zamanlardaki durumları, Ay ve Güneş tutulmalarının hesaplama kuralları (precudure) var. İkincisi ise yapılan bu hesapların sonuçlarını (ephemerides) içeriyor. Bunlar da 50 yıla yakın bir zaman içinde Güneş ve Ay tutulmalarının listeleri, Ay'ın hızı, günlük Güneş ve Ay hareketlerini ve pozisyonlarını bildiren listeler.

Günlük gözlemler ve onların yazıldığı tabletlerden 106 adeti İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunmaktadır. Bunlar Mezopotamya'da en eski kültür tabakasının bulunduğu Uruk şehrinden çıkmıştır. Fakat ilk kazılardan çıktıklarından en geç çağa, Selökitler zamanına aittirler (MÖ 300-65). Astronomi metinlerini ilk kez 1881'de çözen İngiliz papaz Epping, British Müzesi'nde bulunan tabletler üzerinde çalışmış. 1020'den sonra Paris ve Berlin müzelerindeki metinler yayınlanmış. 1946 İstanbul Müzesi'nde bulunan bu tabletlerin fotoğrafları bu alanda çalışan uzmanlara gönderildi. Onlar aynı yerden çıkıp çeşitli ülkelere dağılan tabletlerle birleştirilerek metinleri yayınlanmıştır (O. Neugebauer, Astronomical Cuneiform Texts, Babylonian Ephemerides of the Seleucid Period for the Motion of the Sun, The Moon and The Planets, c.X I-III, New Jersay).

Bütün bu metinlerden elde edilen bilgilere göre Mezopotamya'daki astroloji ve astronomiyi mümkün olduğu kadar anlaşılır bir şekilde özetlemeye çalışacağım.

Gökle ilgili gözlemler Sumerliler tarafından yazının icat edilmesinden hemen sonra, MÖ 3000 yıllarda, yazıya geçmeye başlamışlardır. Bu gözlemler, bulgular ve bunlardan edinilen sonuçlar yazıla yazıla İsa'dan önce 5. yüzyıldan sonra, özellikle Selokitler çağında astronomi bilgisi en yüksek çağına erişerek İsa'nın doğumundan sonraya kadar sürmüştür. İlginç olanı, bu tarihten sonraki benzer gözlemlerin ancak 1750 yıllarında Greenwich'de başlamasıdır. Bugüne kadar 250 yıllık bir süre. Halbuki Mezopotamya'da, sürekli gözlemlere başlamadan yüzlerce yıl önce de birçok çalışma yapılmıştı.

Sumerlilere Göre Gezegenlerin Anlamları

Sumerliler'de ölümden sonra dirilme (ahret) inancı olmadığı için, onları bu dünyadaki yaşantı, özellikle gelecekleri ilgilendiriyordu. Bu yüzden geleceklerini ciğer falları, rüyalar ve özellikle gökyüzündeki bildiriler yoluyla öğrenmeye çalışıyorlardı. Onların inancına göre gökyüzü yazılı bir evrendir. Büyük küçük gök ışınlarının insanları dostça veya düşmanca gözlediklerini öğrenmek ancak o yazıyı okumakla mümkündür. Gökteki yıldızların durumu insanlar üzerinde çeşitli etkiler yapmakta ve geleceği insanlara bildirmektedir.

Sumerliler'i en çok gezegenler ilgilendirmiş. Onlar Merkür, Satürn, Mars, Jüpiter, Venüs'ten oluşan beş gezegeni gözlemişler, onlara Sumerce adlar vermişlerdir. Onlara göre diğer yıldızlar kendi yerlerinde hareket ederken, bu beş gezegen kendilerine özgü bir yol üzerinde gidiyorlardı ve giderlerken de hem geleceği gösteriyorlar hem de Tanrıların düşüncelerini insanlara aktarıyorlardı. Bu yüzden

onları ayrıca "çevirmen-tercüman" olarak adlandırmışlardı. Herhangi bir gezegenin gökte belirli bir yerde bulunması kadar, onun diğer gezegenlerden birine yaklaşması veya uzaklaşması da önemliydi. Her gezegenin bir anlamı vardı. Beyaz yıldız olarak adlandırılan Jüpiter, Mezopotamya kralları için uğurlu sayılırken, Mars da komşu kralları için uğurlu idi. Merkür, veliahtların geleceğini gösteriyordu. Satürn, bir taraftan kötü güçlerin, diğer taraftan adalet ve düzenin temsilcisi sayılıyordu. Venüs, sevgi, barış ve savaşı simgeliyordu. Bunlar ayrıca parlaklıkları ve donukluklarıyla da değerlendiriliyorlardı. Gökteki yıldız kümeleri yeryüzündeki belirli yerlerin karşılığı idi. Ayın yüzeyi, diğer ülkeleri de içine alan bölgelere ayrılıyordu. Ay çok önemliydi, o, korku ve dehşet veriyordu.

Astrolojik Kehanetler

Gökyüzünün yazısını okuyup iyi anlam veren kimseler geleceği bilen kâhinlerdi. Bu geleceği öğrenme merakıyla astroloji başlamıştı. Böyle kehanetlerden birkaç örnek verelim:

1) Güneş ve Ay, ayın 12'sinde birlikte görülürse kral sülalesi sone erecek, insanlar yok edilecek.

2) Eğer ayın 13'ünde olursa ülkede huzursuzluk olacak. Alışveriş duracak, düşman ayağı ülkeye girecek.

3) Ay tutulması Nisan ayında olursa yıkıntı olacak, kardeş kardeşi öldürecek. Eğer Mayıs ayında olursa kral ölecek, fakat çocukları tahta çıkamayacak.

4) Eğer Temmuz ayında olursa ürün bol olacak, fiyatlar artacak ve tüccar çok para kazanacak.

Ayrıca Güneş ve Ay tutulmalarının nerede görülüp, nerede tutulmanın başladığına göre de kehanet yapılmış.

Eğer ay tutulması 14 Eylül'de kuzeyden başlayıp batıda son bulursa krala isyan olacak. Ülkede açlık ve kıtlık başlayacak, insanlar çocuklarını satacak.

Asur Kralı Asarhadon'a yazılmış bir mektupta böyle bir kehanet yazılmış:

> "Bu gece ayın etrafında hale var. Bu halenin içinde Jüpiter ve akrep burcu bulunuyor. Anlamı: Çayırların sığırları ölecek. Eğer ayın halesi akrep burcu içinde ise yüksek düzeyde rahibeler erkeklerle birleşecek."

Bireylerle ilgili fallar da vardır:

1) Eğer bir çocuk ay doğarken doğarsa, onun yaşamı parlak, şanslı, dürüst ve uzun ömürlü olacak.

2) Eğer çocuk Venüs görünürken doğarsa, onun hayatı rahat, bol olacak, gittiği yerde kalacak ve günleri uzun olacak.

3) Eğer bir çocuk Mars görünürken doğarsa, hasta olacak, incinecek ve çabuk ölecek.

Sumerlilerin Gözlem Araçları

Mezopotamya'da Sumerliler ile başlayan yıldız falcılığı bütün dünyaya yayılmış olarak sürmektedir. Onlar yaptıkları gözlemlerin deneyimlerini, sonuçlarını objektif olarak kataloglara geçirmişler, sınıflandırmışlar, listeler halinde gruplara ayırmışlardır. Onların kehanetleri doğal olayların belirli zamanlarda tekrarlanmasının gözlenmesine dayanıyordu. Bu gözlemler çeşitli şehirlerde yapılıyor, sonra hepsi bir araya getiriliyordu. Uruk, Babil, Sippir, Asur, Hursagkalamma, Arbela, Ninive gibi birçok şehirde gözlemevlerinin bulunduğu biliniyor. Hatta bu gözlemlerin, metinlerde verilen bilgilere göre, normal gözle değil, bazı araçlar kullanılarak elde edildiği izlenimi ediniyoruz.

Bu araçlardan ikisi biliniyor: Biri gonomon. Bu yatay bir yüz üstüne dik olarak tespit edilen bir çubuğun gölgesinden, günün ve yılın muayyen zamanlarının belirlenmesi mümkün oluyor. Güneş

saati olarak kullanılacağı gibi gündönümünü de ölçüyor. İkincisi polos adı verilen yarımküre şeklinde bir bilye olan çanak. Açık kısmı göğe çevriliyor. Bilyenin çanağın içindeki gölgesi ile Güneş'in yörüngesi, tutulma düzlemi, gündönümü ve dönence zamanları tespit ediliyor. Aslında Mezopotamya'nın uzun süren bol güneşli açık havası, hava kirlenmesi de olmadığına göre, böyle gözlemler için çok elverişli. Hatta bu gözlemlerin mabetlerin yanındaki basamaklı kuleler, ziguratların üstündeki odalarda yapıldığı da bir varsayım. Çünkü ziguratlar gökle yerin bağlantısı olarak nitelendiriliyor.

Astrolojik amaçla başladığı düşünülen bu gözlemler sonucu astronomi başlamış ve zamanla birbirlerinden tamamıyla ayrılmıştır. Mezopotamyalılara göre astronomi, astrolojinin bir uşağı ve yardımcısıdır. Kepler'e göre de astroloji, saygın bir annenin fahişe kızıdır. İlginç olanı, Sumerlilerin görüp adlandırdıkları beş gezegenden başkasının Kepler'e kadar bulunamamış olmasıdır.

Sumerler'de Takvim

Sumer Tanrılarının büyük bir kısmı göğe aitti. Güneş, Ay, çeşitli yıldızlar Tanrıları simgeliyorlardı. Üç baştanrı, göğü bölüşmüşlerdi. Gök Tanrısı An Akakcası Anu ekvator bölgesinin, Hava Tanrısı Enlil Yengeç, Su Tanrısı Enki de Akadcası Ea oğlak kuşağını almıştı. Her birinin kendilerine ait yıldız kümeleri vardı. Bu yıldız kümelerinin isimleri, öğrencilere öğretmek amacı ile tabletlere Sumerce veya Sumerce/Akadca olmak üzere iki dilde yazılmıştır. Burçlar Sumerliler tarafından adlandırılmıştır. Kullandığımız burç isimleri Sumerceden tercüme edilen isimlerdir. (Sumerce burç adları: hun.lu=koç, mul=boğa, maş.maş=ikizler, a=aslan, absin.absin=başak, rin=terazi, gu.tab.gir=akrep, pa=yay, maş=oğlak, gu=kova, zip.me veya zip=balık, kuşu=yengeç.)

Gökyüzünde Sumerlileri ilgilendiren Güneş ve özellikle Ay olmuştur. Ay'a ait metinler, gezegenlere ait metinlerin iki katıdır. Buna neden de kuşkusuz takvimdir. Sumerliler daha ilk çağlarda yılı 30 günlük 12 aya bölmüşlerdi. Bu aylar Ay'ın hilal olup ilk görünüşünden ikinci hilale kadar süren zamanı kapsıyor. Yaptıkları gözlemlere göre bu süre bazen 29, bazen 30 gün oluyor. Bu da Ay yörüngesinde giderken Güneş'e nazaran günde 12 veya 14 derecelik bir açı oluşturuyor. Ay'ın sonunda bu açı 360 dereceye ulaşıyor. Bunun için hilal zamanlarını tam olarak belirleyebilmek Güneş'in ve Ay'ın hareket ve hızlarındaki değişimi bilmekle oluyor. Bundan başka Ay'ın bulunduğu coğrafi bölgenin enleminin, ufukta yaptığı açının kendi yörüngesindeki düğüm noktalarına uzaklık ve yakınlıkların bilinmesi gerek. Ne yazık ki, ilk çağlarda bunların nasıl hesaplandığını bildiren belgeler yok.

Bu 30 günlük yapılan aylar Güneş yılına uymuyor. Bunun için her sene artan 10 günleri toplayarak üç senede bir yılı 13 ay yapmışlar. Bu 13 ay o yılın durumuna göre bazen baharda başlayan ilk ayda önceye veya altıncı aydan sonraya eklenmiş. Bu gelenek MÖ 4. yüzyıla kadar sürüyor. Ondan sonra bu ayarlama 19 yıllık devrelere ayrılarak bu süre içinde artan 7 ay 1, 4, 6, 9, 12, 14, 17. senelerin ilk aylarına, bir tanesi de 6. aya ekleniyor. Bu 19 yıllık devre Yunanlılar da Meton tarafından uygulanmış ve buna "Meton Devresi" adı verilmiştir. Fakat onlarda bu artık ayların eklenmesi hiçbir kurala bağlı olmamış. Araplarda bugün de ay adları kullanılıyor, fakat artan günler için herhangi bir işlem yapılmadığından her yıl ayların başlangıcı 10 gün evvele geliyor. Bizde de Cumhuriyet'e kadar öyle idi.

Mezopotamya'da ilk çağlarda önemli şehirlerin kendisine özgü ay adları vardı. Hammurabi zamanında yalnız Nippur şehrinin ayları her yerde kullanıldı. Daha sonra da Asurluların verdiği ay adları kullanılmaya başlandı. Bu ay adları şöyle:

1) Ninansu, 2) Ayarsu, 3) Simanu, 4) Dumuzi, 5) Abu, 6) Elulu, 7) Teşritu, 8) Arahsamma, 9) Kilimu, 10) Tebetu, 11) Şubatu, 12) Adaru.

Bu ay isimleri geç zamanlara kadar sürmüş, İsrail ve Araplar bunlardan çok etkilenmiş ve bu adlar bizim takvimimize kadar gelmiştir. Cumhuriyet sonrası verilen Ekim, Kasım, Aralık, Ocak ay adları dışında diğer adlar çeşitli kültürlerden gelmedir.

Şubat-Akadca, Mart-Latince, Nisan/Nisag-Sumerce, Mayıs-Latince (Hermes'in annesi Maya'dan geliyor), Haziran-Aramice, Temmuz/Dumuzi-Sumerce, Ağustos-Latince, Eylül-Akadca.

Sumerliler ayları 7 günlük haftalara bölmüşler. Ayın 7'si, 15'i, 21'i ve 28. günleri çeşitli kurban törenleriyle hafta sonu olarak kutlanmış. Aynı zamanda okullara ve işçilere bu günlerde tatil vererek, ilk hafta sonu tatilini başlatmış Sumerliler.

Gün kavramı da ilk olarak Sumerlilerde başlamıştır. Onlar günü 12 kısma, her kısmı da aylara paralel olarak 30'a bölmüşler. Günün 1/12'sine danna, 1/20'sine giş adı verilmiş. Buna göre danna bizim 2 saatimiz, giş ise 4 dakikamız oluyor. Giş de 60 ninda'ya ayrılıyor. Bu da bizim bir saniyemizin 4 katı oluyor. Bu 4 saniyenin de 1/60'ını alarak birçok kesirli hesaplar yapmışlar. Bu hesaplama dairenin derece bölümüne paralel. Zaman birimi aynı zamanda daire taksimatını göstermek için de kullanılmış. Sumerliler matematikte onlu ve altılı sistemi birlikte kullanmışlar. Astronomide yalnız altılı sistem kullanılmış. Aynı yöntem zamanımızda da saatlerde daire ölçümlerinde devam etmektedir.

Gün güneşin batmasıyla başlıyordu. Fakat 3. yüzyılda yaşayan astronom Kidinnu günü gece yarısından sonra başlatmayı kurallaştırmış. Zaman su veya güneş saatiyle ölçülüyordu. Su saatinde suyun miktarı saati gösteriyordu. Yarım kilo suyun akması takriben 2 saatti. Bu yüzden metinlerde zaman ağırlık ölçüsüyle gösteriliyordu (2 kiloluk zaman gibi). Mısır'da saatler mevsimlere göre değiştiği halde Mezopotamya'da her zaman aynı olmuş. Yunanlılar her iki sistemi de yan yana kullanmaya başlamışlar. Bu gelenek Yunanlılardan İslama geçerek, yüzyıllar boyu her iki sistem yan yana kullanılmış.

Su ve güneş saatlerinin devamlı bekçileri vardı. Soğuk uzun kış geceleriyle, sıcak uzun yaz günlerinde bekleyenler fazla ücret alıyorlardı.

Astronomik Gözlemlere Ait Belgeler

Gökyüzünün izlenmesine ait ele geçen en eski belge Hammurabi'den sonra Babil'in dördüncü kralı Ammi-saduqa zamanına aittir. Bu belgede Venüs yıldızının akşam ve sabah yıldızı olarak görünüş ve kayboluşları, gözlenerek yazılmıştır. Daha sonra MÖ 1400-900 yılları arasında astroloji klasikleşmeye başlamış. Ona karşılık astronomi öne çıkıyor. Sabit yıldızların, gezegenlerin doğuş ve batışları aritmetiksel olarak hesaplanmış. 8. yüzyıldan sonra astronomi daha çok ilerliyor. Bundan sonra sistemli olarak güneş ve ay tutulmaları yazılmış. Bu tutumların matematiğe dayanarak ne zaman olacağına dair tahminler yapılmış. Asurpanipal Kitaplığı'nda bulunan bir tablette ayın doğuşundan 15. gününe kadar ayın yüzeyinin aydınlanma oranı rakamlarla gösterilmiş.

Selökitler zamanında (MÖ 300-MS 75) günlük astronomik gözlemlere ait birçok belge bulunuyor. Bunlar iki kısma ayrılıyor. Bir kısmı gözlemlere ait listeler, diğer kısmı gözleme metodları ve hesaplama yollarını kapsıyor.

Bu belgeler genellikle bir dua ile başlıyor. Bu dualarda bazen tabletin kaybolmaması için dua veya beddua bulunuyor: "Kim Tanrı Anu, Tanrıça Antu'ya saygı duyarsa bu tableti yerinden oynatmasın çalmasın" veya "Kim bu tableti yok eder, Adad, Şala Tanrıları da onu yok etsin" gibi. Yazanlar kendileri için de bazı eklemeler yapmışlar: "O hayatının devamı, günlerini uzun, gelecek kuşaklarının iyi olması, fena kaderin yok olması için bunları yazdı" veya "Hesaplama, Tanrı Anu'nun bilgeliğine, Tanrıların sırlarına, uzman-

ların gizli bilgilerine göre yazılmıştır. O bilgiliye bilgi öğretsin, bilgili olmayan onu görmesin." Tabletlerin sonunda ise o tabletin kime ait olduğu, yazıcının adı, yazıldığı tarih yılı, ayı, günü bildiriliyor. Bazı tabletlerde bir başlık oluyor: "Ayın 28. gününde ayın hızı", "ayın 14. gününde ayın tutulması", "Jüpiter'in ilk durakladığı nokta", "124 yıl boyunca güneşin hızı", "Ay'ın her günkü hareketine ait" gibi.

Bu tabletler üzerinde birçok sütun bulunuyor. Mesela böyle bir tabletin ilk sütununda yılın hangi ayı olduğu, ikincisinde güneşin o ay içindeki ortalama hızı, üçüncüsünde ayın sonuna doğru ayın hangi burçta olduğu ve burcun neresinde bulunduğu rakamlarla verilmiş. Bunlar gösteriyor ki, Mezopotamya'da astronomi tamamıyla matematik ve cebir üzerine kurulmuş.

Bunlardan başka Ay'ın hızının değişme süreci, ay uzunluklarının zamanı, Güneş'in hız değiştirmelerine göre ay uzunluklarında yapılması gereken düzeltmeler, Güneş'in tutulma düzlemindeki gece gündüz uzunlukları, Ay tutulmalarının ne zaman olacağı, Ay yüzeyinin tutulma büyüklüğü ayrı ayrı sütunlar halinde yazılmıştı.

Güneş ve Ay Tutulmaları

Sumerliler, Güneş tutulmalarının konjoksiyon zamanlarına rastladığını, bunun Ay dolayısıyla olduğunu biliyorlardı. Fakat Güneş tutulmalarının önceden belirlenmesi birçok şarta bağlı olduğu ve bunları bilemedikleri için ancak tahmini olarak zamanı verebilmişlerdir. Ona mukabil ay tutulması daha az karmaşık olduğundan hemen hemen saptayabilmişlerdir. Ay'a ait A ve B olarak tanımlanan iki teori geliştirmişlerdir. Bu iki teori de Ay hareketlerinin ilk hilal olarak görünüş zamanları, gökte kalış sürelerine ilişkin çeşitli olayların ve nedenlerin matematik kuralları ile anlaşılmasını sağlıyor.

Ayrıca yıl içinde gece gündüz uzunluklarının hesaplanması, Güneş'in yıllık hareketinde tutulma düzlemi boyunca gösterdiği hız değişimi ve mevsim uzunlukları arasındaki farkları açıklamaya yaramaktadır.

Güneş tutulmalarını yalnız tahmin etmekle kalmamışlar, tahmin edildiği gün tutulup tutulmadığını da gözlemişlerdir. Böyle bir gözleme ait rapor şöyle: "Ülkenin hükümdarı Efendime. Hizmetkârın Bilisur. Efendim Hükümdarıma Bel, Nebo ve Samaş Tanrıları lütufkâr olsunlar. Bir tutulma olmuş. Fakat Asur'da görülmemiştir. Bu tutulma Hükümdarımın oturduğu Asur şehrini geçmiştir. Hava her yerde kapalı olduğundan tutulmanın olup olmadığını bilemiyoruz. Kralların Efendisi, Asur'a, bütün şehirlere, Babil, Nippur, Uruk ve Borsippa'ya adamlar göndersin. Orada izlenenleri hükümdarıma bildirecektir. Tutulma için işaretler Adari ve Ninansu'da olmuştur. Tutulma için Nambulli töreni yapılması bakımından bütün bilgileri Efendim kralıma gönderiyorum. Hükümdarım gerekli şekilde hareket etmeyi etmesin. Hükümdarımın bulunduğu şehrin göğünü ulu Tanrılar kararttığından tutulmayı göstermemekteler. Bu nedenle hükümdarım bu tutulmayı, hükümdara veya onun yurduna karşı yönetilmemiş olduğu hususunda bilgi edinsin ve sevinsin."

Güneş ve Ay tutulmalarının bildirilmesi, Ortadoğu toplumlarının ve onların krallarının yaşadıkları zamanı tarihlemek bakımından çok önemlidir. Bunlarla tarihsel bir kronoloji yapılabiliyor.

Mezopotamyalılar bu gökyüzü gözlemleriyle birlikte, örneğin ay tutulduğunda nehir taşması, fırtına, kral ölümü, bir siyasal olay hatta fiyatların artması gibi bir hadise olmuşsa onu da yazmışlar.

Günlük Gözlemler Arşivleniyor

Günlük gözlemler o gün yazılıyordu. Günlükler toplanıp aylık, aylıklar toplanıp yıllık olarak tabletlere yazılıyordu. Günlük kayıt-

lara ephemeries deniyor ki, bunlar geniş zamanı kapsıyor ve Amerika'nın Nautical almanağına benzetiliyor.

Bunlar Selökitler zamanında aralıksız olarak 300 yıl kadar sürüyor. Bulunan en geç tarihli belge İsa'dan sonra 74-75 yılına ait. Günlük tutanaklara örnek olarak MS 31-32. yıla ait bir belge şöyle:

"Bel ve Belti Tanrılarının emirleriyle yaptığım şeyler doğru gitsin! 1. ay, geçen ayın 29. gününü izleyen birinci gün: Jüpiter ve Mars Boğa burcunda, Venüs İkizler'de, Satürn Boğa'da, ayın 14'ünde ay güneşin doğuşundan sonra batacak. 16'sında Merkür ilk kez doğuda Koç burcunda görülecek. 24'ünde Mars son olarak İkizler'de görülecek. 27'de güneş doğuşundan evvel son ayın görünüşü. 29'da Merkür ilk kez batıda Yengeç burcunda görülecek."

"2. ay: Geçen ayın 19. gününü izleyen ilk gün: Venüs İkizler'de, Merkür Boğa'da, Satürn Yay'da. Ayın 7'sinde: Venüs son defa batıda İkizler'de görülecek. Sekizinde Merkür doğuda Boğa'da son kez görülecek. Dokuzunda Satürn'ün zamansız doğuşu. 14'de güneş doğusundan sonra ayın batışı. 19'da Venüs doğuda İkizler'de ilk kez görülecek. 27'de güneş doğuşundan evvel son ayın görünüşü. 29'da Merkür ilk kez batıda Yengeç burcunda görülecek."

Böylece o yılın her yılındaki olaylar sıra ile yazılmış tablete. (Kaynak: A. Sacks, Providence, The Latest Datable Cuneiform Tablets, Kramer Anniversary volume, Alter Orient und Alltes Testament, Band 25, Almanya 1876, s.386 vd.)

Bu, yazılan tabletle arşivlerde korunuyor, zaman zaman denetleniyor ve gereğinde kopyaları yapılıyor. Bazı tabletlerin sonunda "bu tablet kırılmıştı" veya "tablet denetlendi" şeklindeki yazıların bulunması bunları kanıtlıyor.

Bu metinlerin yazıcılığı ailelerde kuşaktan kuşağa geçiyor. Böyle iki aile ve onların 4 kuşağa varan çocukları ve torunlarının adları belirlenmiştir. Bu kimselerin çoğunluğu din adamları, rahipler. Bu rahiplerin bir kısmı Tanrılara ait törenleri idare edenler, diğerleri falları çözen kehanet rahipleri.

Mezopotamya Astronomisinin Antik Yunan'a Etkisi

Mezopotamyalılar kendi zamanlarındakilere ve kendilerinden sonra yaşayan toplumlara astronominin temel taşı olan bilgileri vermişlerdir. Bu bilgiler Mısır'a, Çin'e, Hind'e kadar uzanmış, özellikle Yunanlılara büyük etkileri olmuştur. Yunanlılar Babil'in iki önemli astronomunun adlarını biliyorlardı. Bunlardan birisi MÖ 500 yıllarında yaşayan ünlü Naburimanni, diğeri de MÖ 376'da yaşayan Kidinni. Yunanlılar birincisine Naburianus, ikincisine Kidenos demişler. Yunan astronomisine Babil'in etkisini Yunanlı Diodor şöyle yazmış: "Kaldealılar çok eski zamanlardan beri yıldızları gözlemeye başlamışlar. Tek tek yıldızların hareketini ve kuvvetini araştırmışlardır. Bundan dolayı birçok insanın geleceğini söylemişlerdir. En çok gezegen denilen 5 yıldızı gözlemişler ve bunlara tercüman demişlerdir. Çünkü diğer yıldızlar oldukları yerde hareket ederken, bunlar kendilerine özgü belli bir yolda giderek geleceği gösterirler ve Tanrıların düşüncesini bildirirlerdi. Onlar yıldızların yalnız hareketlerini değil renklerini de fark etmişlerdir. Ayın değişik bir yolu olduğunu, ay tutulmasının dünyanın aya vurduğu gölge ile oluştuğunu Yunanlılara öğretmişlerdir."

Yararlanılan Kaynaklar

1 Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matemetik, Astronomi ve Tıp,* Ankara, 1991, s.323-410.

2 O. Neugebauer, *Astronomical Cuneiform,* Texts Volume I-III.

3 Samuel Noah Kramer, *Cradle of Civilizition,* New York, 1967, s.159.

4 A. Leo Oppenheim, *Ancient Mesopotamia,* Chicago, 1964.

5 Bruno Meissner, *Babylonien und Assyrien und Heirelberg,* 1925, s.397-438.

ÖRTÜNMENİN TARİHÇESİ*

5 bin yıl önceki başörtülü mabet fahişeliği geri mi geliyor?

Son günlerin çok ilgi çekici haberi, başları sımsıkı örtülü, yüzleri boyalı, üniversite mezunu, aklı başında olması gereken kızlarımızın tarikatlara gidip seks yaptıkları. Bunlarla imam nikâhı diye bir de Allah adına anlaşma yapıyorlarmış. Bunun Sumerlilerin mabet fahişeliğinden hiç farkı yok. Onlar da bunu Tanrı adına yapıyorlardı. İşin daha ilginç yanı, kadınları kapatmaya çalışan ve onların kıyafetleri, makyajlarıyla uğraşan sözde dini bütün (!) birçok politikacının da oralarla bir ilişkisi olması. Mademki imam nikâhıyla her şey yasal oluyor, o zaman genelevlere de imam nikâhı uygulansın. Böylece bu tarikatlarla ilgisi olduğu söylenen belediye başkanımızın genelevleri kapatamama üzüntüsü de kalmazdı.

Sumerler'de Mabet Fahişeleri Başlarını Örterdi

Başörtüsünün İslamiyetle başladığı zannedilir. Halbuki başörtüsü bundan 5 bin yıl önce Sumerlilerde ortaya çıkmış, binlerce yıl içinde Ortadoğu kültürlerini şu veya bu nedenle etkileyerek bugüne kadar gelmiştir. İslam kadınlarından çok özgür ve uygar olan Sumer kadınlarının birinci görevi mabet fahişeliğidir. Onların 20'ye yakın görevleri vardı. Bunların başında şarkıcılık, oyunculuk, fahişelik geliyordu. Mabetlerde seks kutsal sayılmış, hatta eşcinsellik de doğal görülmüştür. Bunlar aynı zamanda mabetlere gelir getiri-

* *Bilim ve Ütopya,* Şubat 1997.

yordu. Mabet fahişelerinin başlarını örtmeleri zorunlu idi. Bu gelenek, Hammurabi zamanında kaldırılmış, fakat daha sonra MÖ 1500'lerde adını bilmediğimiz bir Asur kralının yaptığı kanunun 40. maddesi ile tekrar yürürlüğe girmiştir. Bu maddeye göre, evli ve dul kadınlar da başlarını bir şal ile örtecekler, kızlar, köleler ve sokak fahişeleri örtmeyeceklerdir. Böylece evli ve dul kadınlar da, mabet fahişeleri gibi yasal seks yaptıkları kabulü ile kutsal sınıfa sokulmuştur. Sumer'de mabet fahişeleriyle başlayan başörtüsü geleneği Anadolu'ya da geçmiş. Hitit çağında kadın heykel ve kabartmalarının bazılarında başörtüsü görünüyor. Hitit kazılarında çıkan bir vazoda, rahibenin üstünde, başını içine alan bir tür ferace şeklinde giysi var. Bu geleneğin Geç Hitit çağına kadar sürdüğünü Maraş'ta bulunan bir kabartma kanıtlıyor.

Bu gelenek Yahudilere de geçmiştir. Yahudi kadınlar evlenince saçlarını tıraş ettirip başlarına ya bir örtü örtmüş ya da peruk takmışlar. Bugün de çok fanatik Yahudilerde bu gelenek sürüyor. Yahudilerde erkek ve kadın kutsal fahişeliğinin *Tevrat*'ın son zamanına kadar devam ettiği Tesniye: 23/18'den anlaşılıyor. Burada "İsrailoğullarından ve kızlarından kendilerini fuhuşa vakfetmiş kimseler olmayacaktır. Kadınlar, fuhuşun ücretini Allah'ın-rabbin mabedine getirmeyeceksin" deniyor. Yahudi fahişeleri yüzlerini bir peçe ile örtüyorlarmış. *Tevrat,* Tekvin: 38/12-30'da anlatıldığına göre Yahuda'nın oğlu ölünce, gelinini âdet olduğuna göre ikinci oğluna alıyor, o da öldüğünde üçüncü oğluna almıyor. Buna kızan gelin, yüzüne peçe koyarak kendisini fahişe gösterip kaynatası ile yatıyor.

Araplarda da fahişelerin peçe örttüklerini duydumsa da maalesef herhangi bir yerde okumadım.

Kur'an'da Yer Alan Örtünme İle İlgili Ayetler

Kur'an'da örtünme ile ilgili üç ayrı surede üç ayet var. Birinci ayet, sure 24/31'de "Mümin kadınlara söyle: Gözlerini korusunlar.

Namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere ziynetleri teşhir etmesinler. Başörtülerini yakaları üstüne örtsünler. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları, ellerinin altında bulunan erkeklerden, kadına ihtiyacı kalmamış hizmetçiler, yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına ziynetlerini göstermesinler. Gizlemekte oldukları ziynetleri anlaşılsın diye ayaklarını yere vurmasınlar." Bu ayetteki "ziynet" nedir? Bu çeşitli şekillerde yorumlanmış. Kimi kadının vücudu, kimi de takıları ziynettir demiş. Bence burada kastedilenin kadının vücudu olduğu açık.

İkinci ayet, sure, 24/60'ta: "Bir nikâh ümidi beslemeyen, çocuktan kesilmiş yaşlı kadınların ziynetlerini göstermeksizin dış elbiselerini çıkarmalarında bir vebal yoktur. Yine de iffetli olmaları kendileri için daha hayırlıdır." Burada "ziynet"le kastedilenin kadın vücudu olduğu daha belirgin.

Üçüncü ayet, sure 33/59'da: "Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve mümin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) örtülerini üstlerine almalarını söyle! Onların tanınmaması, incitilmemesi için en elverişli olan budur."

İslamda Örtünme Geleneğinin Başlaması

İslamda örtünmenin nedenini Sayın Prof. Dr. Neşet Çağatay, *Bilim ve Ütopya* dergisinin Ocak 1996 sayısında şöyle açıklıyor:

"Müslümanlar Mekke'den Medine'ye karılarıyla birlikte geliyorlar. Mekke ve Medine arası 450 kilometre. Birbirlerini hiç tanımıyorlar. Mekke'de olduğu gibi Medinelilerde de cariye var. Onlarda da cariye mal. Satarsın, yatağına alırsın, mal ne ise onu yaparsın. Medineliler hür kadınlara sataşmaya başlıyor. Ömer kızıyor,

yapana 'niye yaptın?' diye sorunca 'onu cariye zannettim' diyor. Çünkü, Mekke'de belirli bir kıyafet kuralı yok, fakat Mekke'de kim cariye kim hür biliniyor. Hür kadınlara sarkıntılık eden veya tecavüz eden olursa kan gövdeyi götürüyor. Medine'de hür kadınlara da sarkıntılık başlayınca Ömer, Muhammed'e 'Allah'a dua et, bu hürlerle cariyelerin arası belli olsun' diyor. Böylece hür kadınların başı örttürülüyor. Cariyelere örtmek yasak. Eğer hür kadın gibi başını örtmeye kalkarsa dövülür. Roma ve Yunan çağındaki kadın heykellerinin birçoğunun başında örtü görülüyor. O çağlarda da başı örtülü kadınlar namuslu sayılırmış. Hıristiyanlıkta bu gelenek rahibelerde sürmektedir. Sümer mabet fahişeliğini simgeleyen başörtüsü, çeşitli çağlarda ve ülkelerde kendilerine göre yorumlanarak İslamiyete kadar gelmiş. İslamiyetin başlarında hür kadınların cariyelerinden ayrılması için uygulanan bu gelenek, cariyelik kalkınca erkekten kaçma şekline dönüştürülmüştür. Buna karşın erkek olmayan yerde *Kur'an* okunurken, dua edilirken başın örtülmesi, örtünün Sumerdeki dinselliğinin bir devamıdır."

İslam kadınları ne türlü örtünürlerse örtünsünler, bunun için cennete girecekleri veya örtünmeyenlerin cehennemlik olacakları (İmam Hatip öğretmenlerinin söylediği gibi saçlarından asılacakları) *Kur'an*'da yazmıyor. Kadınların cennete gidebilmeleri ancak erkeklere, hiçbir hak ve istek göstermeden, kul köle olmaları, onları her hususta tatmin etmeleri, dayaklarına boyun eğmeleri, ne kadar eziyet çekseler de boşanmak istememeleri gereklidir.

Başlarını örtüp şeriata kucak açan kızlarımız bilmeliler ki, şeriatın amacı, kadınları, Allah'ın onlara verdiği yetenek ve hakları kullanarak O'nun kulu yapmak yerine, hepsini bir kenara atıp erkeklerin kulu kölesi yapmaktır.

BAŞÖRTÜSÜNÜN ARKASINDAKİ GERÇEKLER*

Politik amaçla, para verilerek kız ve kadınlarımızın başları örttürüldü, bu örtüye de İslamın simgesi denildi. Bununla da kalmayarak örtüler ve bağlanma şekilleriyle de tarikatlara göre sınıflandırıldı, buna da demokrasi deniliyor.

3 Aralık 1934 tarihinde Kıyafet Kanunu'nun çıkmasına neden, Osmanlı devleti zamanında çeşitli sınıfları gösteren dinsel kıyafetler içinde olan halkı; mezhepleri, tarikatları, onlar arasındaki rütbeleri, sınıfları simgeleyen bu kıyafetlerden kurtarıp herkesi eşit yapmak içindi. Dine dayanan bölünmelerin bir de kıyafet ile güçlendirilmesi yan yana yaşayan insanlar arasında yaratacağı saygısızlığı, geçimsizliği ve soğukluğu meydana getirdiğinden, bunların önlenmesi ile vicdan özgürlüğü, demokrasi daha belirli olarak ortaya çıkmıştı. Şimdi yeniden başörtülü, uzun mantolular, çarşaflılar Müslüman, örtünmeyenler dinsiz olarak tanımlanmaya ve başını örtmeyenler zaman zaman yobazlar tarafından rahatsız edilmeye başlandı. Buna göre nerede kaldı demokrasi ve vicdan özgürlüğü...

Özgürlüklerini kendi elleriyle geri veren bu cahil, başı örtülü zavallı kızlarımız üniversitelere girmeye çalışıyorlar. Daha önce bunlara hep ödünler verilmedi mi? O zamanlar, hatta şimdi bile ne profesörler ne politikacılar ne aydınlar ne gazeteciler en azından *"Devletimiz din ve dünya işlerini ayırmış, vicdan özgürlüğü vermiş, laik bir devlettir. 3 Aralık 1934 Kıyafet Kanunu'na göre kızlarımız,*

* *Cumhuriyet*, Kasım 1998.

İslam, İslam olmayan şeklinde ayıran bir kıyafetle devlet okullarında okuyamaz, kurumlarında çalışamaz" diyemediler, örtünmenin tarihini anlatamadılar. Bir kısmı bir tarafı, bir kısmı diğer tarafı savunarak kızlarımızı bölmeye çalıştılar. Bunun ileride demokrasiyi, vicdan özgürlüğünü yok edeceğini; ülkemizi, insanlarımızı birbirine karşı getireceğini nedense düşünemediler. Bir hoşgörü tutturuldu. Ne hoşgörülecek? Sokaktakine zaten karışan yoktu. Ama laik, yani günlük işlerin din işlerinden ayrılmasını şart koşan bir devletin okul ve kurumlarına din kıyafetiyle gelip de yanındaki arkadaşlarına "*Biz Müslümanız ve namusluyuz, siz değilsiniz*" demeleri mi hoşgörülecek? Bu mu demokrasi? Ama ne yazık ki, aklı başında görünenler bile bunu düşünmeden böyle yorumlamaya çalışıyorlar.

Ayrıca baş örtmenin bundan 5 bin yıl önce Sumer mabet fahişelerinin simgesi olarak devam ettiğini, *Kur'an*'da ise örtenlerin cennete, örtmeyenlerin cehenneme gideceklerinin, saçlarından asılacaklarının yazılmadığını kimse anlatamadı bu gençlere. Onlar da erkeklerin neden kadınların kıyafetlerine karıştıklarını, bundan onların ne gibi bir çıkarları olduğunu düşünmediler.

Politik yönden kullanıldıklarını bilemeyecek kadar cahil olan, başını örtüp uzun yeldirmelerle İslam ve namuslu olduğunu sanan veya öyle görünerek kendisini özgür yapan ve o kılıkta üniversiteye girmeye çalışan bu kızlarımıza, kafalarını aydınlatamadıkları, kendilerini nasıl bir sonucun beklediğini göremedikleri için üzülüyor, kızıyor ve acıyorum. Buna bindiği dalı kesmek denir.

PİRİ REİS'İN HARİTASI VE BİR BİLİMKURGU ROMANI*

The Hab Theory adlı ilginç bir bilimkurgu romanı, Piri Reis'in dünya haritasından yola çıkarak uygarlığın geleceği için mesajlar veriyor.

Aslı Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan Piri Reis'in dünya haritasının tıpkıbaskısı 1954 yılında bir Türk amirali tarafından Amerika'da bir amirale hediye olarak götürülüyor. Harita üzerinde Deniz Kuvvetleri Haritacılık Dairesi'nde önemli çalışmalar yapıldıktan sonra New Hampshire, Keen State College bilim tarihi profesörü Charles Hapgood tarafından alınıyor ve onun başkanlığında öğrencilerden oluşan bir ekip ile harita üzerinde 7 yıl çalışılıyor. Burada eskiden yapılmış haritalar araştırılarak bulunuyor. Piri Reis haritası ile karşılaştırmalar yapılıyor ve sonuçları 1965'te *The Mamps of the Anclent Sea Kings* adı altında büyük bir kitap olarak yayımlanıyor.

1977 yılında bu kitaptaki bilimsel çalışmalarla, jeolojik ve coğrafi verilere dayanarak Allan W. Eckert'in yazdığı *The Hab Theory* adlı bilimkurgu romanı Amerika'da basılıyor. 566 sayfa olan romanda birçok olay arasında Amerika başkanı etrafında toplanan bilim adamlarıyla Piri Reis haritası hakkında tartışmalar yapılıyor. Kitabın 522. sayfasından itibaren Türkiye, Piri Reis haritası ve Mısır'da bulunup nasılsa Türkiye'ye gelmiş Qandhi adlı harita hakkında bilgiler veriliyor.

* *Cumhuriyet-Bilim ve Teknik,* 13 Nisan 1991, sayı 213.

Sempozyumda Tartışılıyor

Hapgood'un kitabında çıkardığı sonuçların tartışılması için Astoria Waldorf Oteli'nde 4 bin kişilik bir sempozyum hazırlanıyor. Hapgood, Piri Reis haritası ile diğer bazı haritaların yapılmasında kullanılan küresel ve düzeysel trigonometri, enlem ve boylamların hesaplanması gibi konuların İskenderiye haritacıları dahil yakın zamana kadar bilinmediğine, haritalarda bazı yerlerin, özellikle Antarktika'nın buzsuz gösterilmesine ve coğrafi değişikliklere dayanarak bunların son buzul çağından evvel yaşamış, denizlere hâkim üstün bir veya iki uygarlığın yapmış olduğu haritalardan kopya edilerek geldiği varsayımını ortaya atıyor. Sempozyumda bu varsayım üzerine yapılan tartışmaların sonunda Antarktika'nın MÖ 5495 yılından itibaren buzlanmaya başladığı ve 3 995 yıl önceye kadar sahillerinin buzsuz olarak haritasının yapılabilecek durumda olduğu kanıtlanıyor. Bu nedenle yeniden dünyada bir altüst olma gelecek ve her şey birdenbire yok olacak deniyor. Kalıntılara göre en az 7 500 yıl önce bu olduğuna göre aynı felaketin dünyaya gelmesi çok yakındır diye karar veriliyor. Sempozyuma dünyanın her yerinden katılan 3 716 bilim adamından 2 992'si bunu onaylıyor. 181 kişi kabul etmiyor. 543 de çekimser kalıyor.

Bu sempozyum devamınca gazeteler çeşitli yazılar yazıyor. Bunlardan birinde Türkiye'den kaçırılan haritalar, dolayısıyla Türk hükümetinin tepkisi dile getiriliyor (s.548).

Başkan, Amerika televizyonunda bir konuşma yapıyor. Konuşmanın özeti şu: Sempozyumda kanıtlandığı üzere yakın bir gelecekte dünyayı büyük bir felaket kaplayacak. Bütün uygarlıklar bir anda yok olacak. Yapılan araştırmalara göre Kenya'da Ngaia şehri, Antarktika'da küçük Amerika denilen yer, Alaska'da Borrow noktasının bu felaketten kurtulma olasılığı var. Bunlardan en emin yer Kenya'daki.

Kenya başkanı ile yapılan anlaşmaya göre Ngaia şehri civarında uygarlığımıza ait bütün belgeleri kapsayacak bir sığınak yapılacak.

O yüzlerce mil kare büyüklüğünde, bal peteği biçiminde olacak ve içinde bütün bilgileri kapsayan mikrofilmlerle 20 milyon insan barınabilecek. Diğer yerlerde de buna benzer sığınaklar yapılacak. Bunların içinde bu yüzyıldaki milletlerin sahip oldukları her bilgi mikrofilmlere alınarak korunacak. Ayrıca su geçmez ve suda yüzebilecek şekilde büyük koruyucular içine de konacak bu belgeler.

Bunlardan başka "Nuh Projesi" adıyla uzayda çok büyük bir uydu kurulmaya başlanacak. Onda da yüz binlerce insan ve mikrofilmler saklanabilecek. Yalnız bu projelerin tamamlanabilmesi için Amerika başkanı bütün ulusları hem para hem de ülkelerindeki bilgilerin mikrofilm haline getirilmesi bakımından yardıma çağırıyor. Ayrıca uzay projeleri yapanların projeleriyle, yapmayanların insan ve malzeme ile katılmaları gerekli.

O arada Türkiye'den kaçırılmış iki önemli harita için Türkiye'den özür diliyor başkan. Bunların hükümetten istenmesi birçok sorunlar çıkaracağından bu yola başvurduklarını, özgürlük belgesi ile anayasalarının asılları yanında saklanacağını söylüyor.

Bundan sonra başkan, Amerika ve bütün devletlerdeki bilgileri bir arada bulundurmanın ne denli önemli olduğunun Hab teorisi sempozyumunda ortaya çıktığını söyleyerek başkanlığa bağlı bir bilim enstitüsü kuracağını ve bütün dünyadaki bilim adamlarının buluşlarının orada toplanacağını bildiriyor.

"Hab teorisi şunu gösterdi ki, sağ elin yaptığını sol el bilmiyor. Bütün bilimler şu veya bu şekilde birbirine bağlı. Eğer onlar kendi içlerinde ilerleseler gittikçe birbirinden uzaklaşırlar. Yapılan tartışmalar gösterdi ki, vaktiyle çok ilerlemiş bir kültür vardır. Bu teori bugün hâkim olan insana uymadığı için aldırış edilmedi, bir tarafa atıldı. Buna bu haritalar küçük bir örnek. Halbuki daha binlerce örnek var, bir veya birkaç felaket olduğuna. Bu felaketlerden kurtulan bir avuç insan yok olan kültürlerinden geride kalanları yaşam çabası içinde unutmuştur. Birkaç kuşak sonra onların tarihleri efsaneye, şehirleri hikâyeye, önderleri Tanrı'ya dönüşmüştür. Eğer yeni

bir felaket olursa arkaya kalan çok az insan bugüne kadar geçirdiğimiz evreleri yeniden geçireceklerdir.

"İşte biz buna meydan vermemek için bugünkü kültürümüze ait bilgileri onlara bırakmak için elimizden geleni yapacağız" diyen başkanın sözleriyle kitap bitiyor.

İNSANLIK TARİHİNDE İLK ŞEHİR PLANI*

Bundan en az 3 500 yıl önce Mezopotamya (iki nehir arası) denilen Irak topraklarında bir harita uzmanı eline bir parça yumuşak kil almış, onu 18x21 cm. büyüklüğünde bir levha haline getirmiş ve üzerine Sumer'in büyük bir kültür ve din merkezi olan Nippur şehrinin planını çizmiş. Planda şehrin dışından, içinden geçen nehirler ve kanallar, surlar, surlarda bulunan kapılar, önemli mabetler ve bir de şehir parkı gösterilmiş. Bu yerlerin isimlerini de yanlarına yazmayı ihmal etmemiş bu haritacı. Bu isimler Sumerlilerin icat edip geliştirdikleri, bugün çiviyazıları adını verdiğimiz yazı ile yazılmıştır.

Bu planın eski Nippur şehrine ait olduğunu nasıl biliyoruz? Birincisi, planın tam orta yerinde şehrin adı yazılı, ikincisi o şehirde yapılan kazılardan çıkan diğer belgelerde de aynı isim okunuyor. Ayrıca şehrin bulunan kalıntıları da bu plana uymaktadır.

Nippur'da yapılan kazılar şöyle başlamış: 1887 yılında Amerika'da Philadelphia Üniversite Müzesi, o zaman Osmanlı devleti toprakları içinde olan Irak'ın bazı yerlerinde kazı yapmak için hükümete başvuruyor. Müze Müdürü Osman Hamdi Bey, kazı yapılmak istenen on yer içinde, Bağdat'ın 200 kilometre kadar güneyinde bulunan Niffer höyüğünü öneriyor. Bu son derece yerinde bir öneri oluyor. Yapılan kazılarda 30 000'den fazla çiviyazılı tablet bulunuyor. Bunlar o günün kanununa göre Müze-i Hümayun (Arkeoloji Müzeleri) ile Üniversite Müzesi arasında paylaşılıyor.

* *Cumhuriyet-Bilim ve Teknik,* Haziran 1991.

Kent Planı

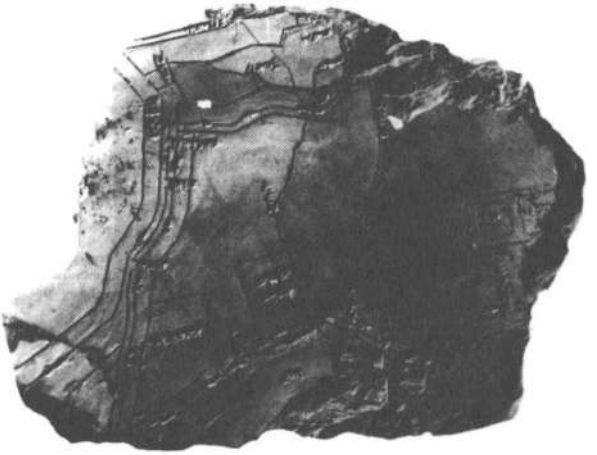
Bu belgeler İÖ 2500 yıllarından başlayarak, İsa'nın doğumuna kadar olan 2 500 yıllık zaman içinde o şehrin idari, ekonomik ve kültürel yaşantısını ortaya koymaktadır. Bunlar arasında bulunan bu plan da (aşağıda gördüğünüz) şehrin genel görünümünü göstermesi ve ilk olması bakımından çok değerlidir.

Tabletin ve krokisinin fotoğrafı verilen planın ayrıntılarına gelince:

Planın tam orta yerinde şehrin en eski ismi EN.LİL.Kİ yazılı, anlamı: "Tanrı Enlil'in yeri." Enlil Sumer'in Baştanrılarından biri olan Hava Tanrısı.

Şehrin güneybatısından Fırat nehri geçiyor, Sumerce adı Buranum (No.7).

Kuzeybatısında Nunbirdu (No.8) kanalı var. Efsaneye göre Tanrı Enlil, Tanrıça Ninlil'e bu kanalda tecavüz ettiği için yeraltı dünyasına gönderilmiş.

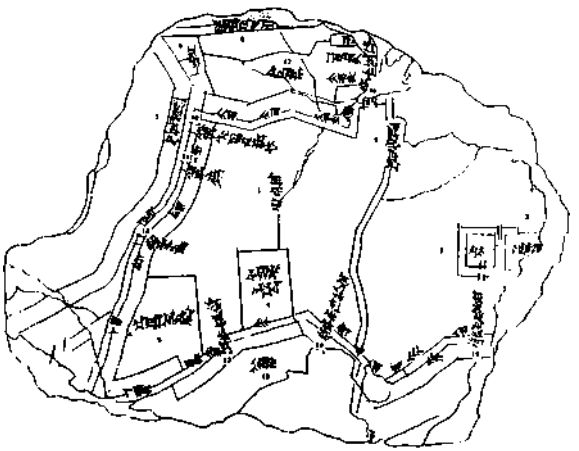

Nippur haritası.

"Şehrin ortasında kanal" anlamına gelen İdşauru (No.9) hakikaten şehri ikiye bölüyor. Aynı kanalın bugünkü adı Şat-el-nil. Nehirlerden sonra surlar şehrin üç tarafını sarıyor. Anlaşıldığına göre bunlar, yapılacak bir saldırıya karşı koyacak şekilde planlanmış. Kuzeybatı ve güneydoğu surlarının dış kısmında onlara paralel su hendekleri bulunuyor (No.17,18), yanlarında Akadca hendek anlamına gelen hiritum yazılı

Kent Kapıları

Surların güneybatısında 3, güneydoğusunda 3, kuzeybatısında 1 olmak üzere 7 kapı var. Adları sıra ile şöyle: 1) Musakkatim kadınlarının toplandığı, "seksüel bakımından kirli", ihtimal sokak kadınlarının toplandığı yerdi burası. 2) Kagal mah "yüce kapı" (No.11). 3) Gula kapısı "büyük kapı" (No.12). 4) Nanna kapısı (No.13), Nanna Sumer'in Ay Tanrısı. 5) Uruk kapısı (14), Uruk Sumer'in en

Nippur haritası.

eski şehirlerinden biri ve Nippur'un güneydoğusunda. 6) İgibiurişe kapısı (No.15). Anlamı, "Ur şehrine yönelik kapı", Ur şehri Sumer'in en eski başkenti. Bu da Nippur'un güneydoğusunda. Bu iki şehre göre haritanın yönü kuzeybatı, güneydoğu istikametinde yapıldığı anlaşılıyor. 7) Nergal kapısı (No.16), Nergal yeraltı dünyasının Tanrısı. İhtimal ölüler bu kapıdan taşınıyordu.

Şehrin içinde 4 önemli mabet gösterilmiş. Bunların başında Hava Tanrısı Enlil'in evi olan Ekur mabedi (No.2), anlamı "dağ evi." İkincisi onun karısı Tanrıça Ninlil'in yeraltı dünyası ile ilgili kiur mabedi (No.3). Üçüncüsü eşmah (No.6) yüce tapınak. Dördüncüsü anniginna (No.4) anlamı bilinmiyor. (No.5) kirişauru, anlamı "şehrin ortasındaki park". Bu park planda görüldüğü gibi No.2 ve 3'teki dokuma tezgâhları, tapınağı, arşiv, kütüphane, okul gibi birçok yeri içine alan en önemli mabetlerden daha büyük bir alanı kaplamış. Daha o çağda şehrin bir parka ihtiyacı olduğu düşünülmüş ve yapılmıştır. Bu planda önemli olan bir nokta da, kapıların birbirine uzaklığı ile bazı yerlerin ölçüleri verilmiş ve bunlar bir nisbet içinde çizilmiştir. Bu ölçüler kazılardaki ölçülere uymaktadır.

Bir plan veya harita deyip geçeriz, ama onun kültür tarihi yönünden ne kadar önemli olabileceği üzerinde durmayız.

TÜRK YAZISI EN ESKİ YAZI MIDIR?*

Sayın Kazım Mirşan'ı, Haluk Tarcan tarafından kaleme alınan Kaynak Yayınları'nın yayımladığı *Ön-Türk Tarihi* kitabından tanıdım. Kendisi ile karşılaşmam ancak bir televizyon programında oldu. Çok önemli varsayımları beni son derece heyecanlandırdı. Ona göre Türkler konuşmaya başladıktan itibaren yazıya da başlamışlardı. İlk yazı, tamgalar şeklinde idi, gitgide geliştirilerek alfabe halini aldı. O İspanya'dan Fransa, Asya ve Türkiye mağaralarındaki resimlerin altlarında veya yanlarında bulunan işaretlerin Türkler tarafından yazılmış, Türkçe anlamları olan işaretler olduğunu söylemekte ve onları okumaktadır. Bundan başka Etrüsklerin, Anadolu'da Friglerin, Likyalıların, Side'de bulunan bir yazının hem Türk yazısı, hem de Türkçe olduğunu söylemektedir. Benim katıldığım son programda, Etrüsk yazısını nasıl çözdüğünü anlatacaktı. Ne yazık ki, gelen telefonlar yüzünden konu saptırıldı ve 5 saat süren programda asıl amaç ele alınamadı. Programda bulunan Gazi Üniversitesi Türkoloji Bölümünden Doç. Dr. İsmail Doğan, Kazım Mirşan'ın, bu buluşlarını dil ve yazı çözme kurallarına göre yapmadığı için akademik çevrede hiç ilgi görmediği ve görmeyeceği düşüncesinde. Bu önyargı ile konuya bakılırsa yapılan çalışmalar olduğu gibi kalır. Eğer çiviyazıları ve dilleri üzerinde çalışanlar, bu tür yargılara kulak assalardı, ne yazılar okunacak, ne diller çözülecekti. Ayrıca bu konuda çalışanların kimi din adamı, kimi botanikçi, kimi matematikçiydi. İlk çözen de bir subaydı. Bazı bilim adamları, 4-5 bin yıl önce yaşayan insanların yazı için bu kadar çok işa-

* *Türk Dünyası Tarih Dergisi,* Kasım 2002.

reti icat edemeyeceklerini söylemişlerdi. Sonra görüldü ki, o insanlar yalnız o yazıyı icat etmekle kalmamış, her türlü konularını, en zor edebi kompozisyonlarını bile yazabilmişlerdir.

Sayın Kazım Mirşan, Orhon yazılarının çözülüşünde Thomson'un birçok yanlış yaptığını, tarihlemede nasıl yanıldığını anlatıyor. Bu konuda yazdıkları çok akla yatkın. Fakat bizim dilcilerimiz galiba Avrupa'dan gelen her bilginin doğru olacağı kanısında. Nedense kendimize hiç güvenimiz yok. Kazım Mirşan, akademisyenler tarafından bulduklarının yanlış olduğu gösterilsin, tartışılsın, daha doğrusu ilgilenilsin istiyor. Bu programda halkımızın müjde olarak kabul etmesi gerekli bir konu da, Sayın Doç. İsmail Doğan'ın üniversitelerimizden verdiği bir haber: Türklerin yazısının MÖ 4000 yılında başladığı, gittikçe alfabe haline getirildiği, bu alfabeyi Etrüslerin, Friglerin ve diğer bazı milletlerin kendi dillerini yazmak için kullandıkları. Bu da çok önemli bir buluş. (Kazım Mirşan ile ayrılık, onların dillerinin de Türkçe olduğunu söylemesi.) Eğer bunu dünya bilim adamlarına kabul ettirebilirsek, tarih değişecek demektir. Buna göre, Türk yazısının başlangıcı Sumerlilerden de önce oluyor.

Sayın Selahi Diker (Yüksek Mühendis), Sumerce olmak üzere, birçok dilde Türkçe kelimelerin izlerini bulmuş ve bunların hakkında *Vaktiyle Tek Dil Vardı* adı altında önce İngilizce sonra Türkçe bir kitap yazmış.

Daha önce Prof. Dr. Osman Nedim Tuna da Türk dili ile Sumer dili karşılaştırmaları yapmıştı. Son olarak Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Başkanı Sayın Prof. Dr. Turan Yazgan, Nahcıvan Üniversitesi profesörlerinden Prof. Atakişi Cehilloğlu'nun yazdırdığı *Sumerce Türkçedir* adlı kitabının taslağını gönderdi. Büyük bir çalışma. Ne olursa olsun yayımlanmasını önerdim. Bunlar ilerideki çalışmalara önemli bir destek olabilirler. Ne yazık ki ben dil araştırması üzerinde çalışmadım. O tamamıyla ayrı konu. Öncelikle, bugünkü Anadolu Türkçesi ile böyle bir araştırmaya girilemez.

Sayın Kazım Mirşan gibi en eski Türkçeyi ve Türkçenin dallarını bilmek gerek. Bunun araştırması tamamıyla ayrı bir dal.

Bu örnekler gösteriyor ki, Türk dili üzerinde daha geniş çalışmalar gerekiyor. Bunun için Atatürk'ün aynı amaçla kurduğu Türk Dil Kurumu'nun, ekipler kurarak bu çalışmaları daha geniş bir ortamda kanıtlanmasını sağlaması ve bu suretle dünyaya kabul ettirmesi gerekir. Ne yazık ki, bu kurum bunun kendi görevi olduğunun farkında değil. Bu konular üzerinde çalışmak bir milli görevdir. İspatlanması halinde dünya tarihi değişecek, "ilkel, barbar Türkler" vasıflarından çocuklarımız kurtulacak. Böylece milli bir çalışma için hem para, hem de zaman vermeye değmez mi? Dil Kurumu bunu üstlendiğine göre, bir "Türk Dilleri Araştırma Enstitüsü" kurulmalı. Her bakanlığımız bunun kurulmasına ve masraflarına yardım etmeli. Ayrıca varlıklı ve meraklı vatandaşlarımızın da buna destek olması gerek. Gelin arkadaşlar! Kuvay-i Milliye düşüncesiyle bu işi elbirliğiyle sağlayalım! Türklerin de ne kadar uygar olduğunu dünyaya haykıralım.

PORTO RİKO'YU KURTARAN TÜRK TOPU!*

Karaip Denizi'nde bulunan Porto Riko neresi, Türkiye neresi? Nasıl kurtarır bir Türk topu Porto Riko'yu? Kimlerden ve nasıl kurtarmış onu? İnsanın aklı almıyor, ama dünyada olmaz olmazmış. Evet, yazacağım öykü bunun bir kanıtı olacak, hem de yüzyıllar öncesinin kanıtı.

Sevgili kardeşim Prof. Turan İtil'in davetiyle İstanbul'dan New York'a gitmek üzere uçağa bindiğim zaman büyük bir heyecan vardı içimde. Çünkü bu kez yalnız New York'a değil, Porto Riko'ya da gidecektim.

İstanbul'dan ayrıldığım 17 Şubat 1995 günü hava oldukça soğuktu. THY uçağı ile dokuz saatte hiç durmadan New York'a geldiğimizde, her tarafı kaplayan kar tabakası ve dondurucu bir soğukla karşılaştım. Kuşkusuz bu, mevsim koşulları açısından olağan bir durumdu. Aynı gece 3.5 saatlik bir uçak yolculuğundan sonra altımızda bir ışık seli içinde görünen Porto Riko'nun başkenti San Juan'a geldik. Uçak alçalmaya başlayınca rengârenk taşlarla dolu bir mücevher kutusu içine dalıyoruz sandım. Amerika şehirleri de çok ışıklı, fakat burası kırmızı, sarı, mavi ve yeşil ışıklarla kaplı. Aynı görüntüyü Meksico City'e gittiğimizde de yaşamıştım. Bunun nedenini sorduğumda, bura insanlarının renklere çok düşkün olduklarını, giysilerini bile çok renkli yaptıklarını söylediler.

Kar ve soğuktan hemen sonra Porto Riko'nun sıcak havasına girivermek ne hoş oluyormuş. Mesafeler ne kadar küçülmüştü, binler-

* *Aydınlık,* sayı 427, 26 Ağustos 1995.

ce kilometrelik yolları, değişik mevsimleri uçaklarla kısa bir süre içinde geçip dünyanın bir başka ucuna ulaşıveriyor insan. Bundan 500 yıl önceyi düşünüyorum. Bu toprakları bulmak için, sonu bilinmeyen akıntıların dalgalarından haberdar olunmayan bir denizde küreklerle, yelkenlerle, her türlü tehlikeyi, hatta ölümü göze alarak yola çıkmış Kristof Kolomb ve arkadaşları. Onları saygı ve hayranlıkla anmak gerek. İnsanlardaki bu bulma, öğrenme isteği olmasaydı bugünkü uygarlığa ulaşabilir miydik? Bu gidişle gelecek yüzyıllarda neler bulunacak, neler icat edilecek kim bilir? Yoksa kendi başardığımız uygarlığımızla kendi kendimizi mi yok edeceğiz?

Ne Olurdu II. Beyazıd Kabul Etseydi...

Hindistan'ı bulmak düşüncesiyle 1492'de İspanya Kraliçesi'nin emir vermesini sağlayan Kristof Kolomb'un, Amerika topraklarında adımını ilk attığı yerlerden biriymiş Porto Riko. Ne olurdu o zaman Osmanlı Padişahı II. Beyazıd, gemi vermesi için Kolomb'un yaptığı başvuruyu kabul etseydi de, oralara ilk ayak basan biz Türkler olsaydık...

Yolculuğa çıkmadan önce gideceğim yer hakkında bilgi edinmenin ne kadar gerekli olduğunu bildiğimden, ilk yolculuğum olan Porto Riko hakkında da bir şeyler öğrenebilmiştim. Fakat hiçbir yerde bulamadığım en ilginç bilgiyi Porto Riko'nun ünlü San Cristobal kalesinin dükkânında birçok kitap arasından seçtiğim küçük bir kitapta buluverdim. "Puerto Rican Tales", *Leends of Spanish Colonial Time* adlı bu kitap, bu yüzyılın başlarında edebiyatçı Caye Tano Colly Toste tarafından İspanyolca yazılmış. Dr. Jose Ramire Rivera tarafından İngilizceye çevrilmiş. O zamandan beri bir hayli yeni baskısı yapılmış. 87 sayfalık kitapta yazılan öykü, İspanyolların adaya gelişlerinden sonra, adada yaşanan gerçek olayları anlatıyormuş. Öykülerin başlıkları beni ilgilendirmemekle beraber, Porto Riko'nun tarihine

ışık tutar düşüncesiyle bu kitabı almıştım. Onlardan birini okuyunca ne kadar yerinde bir seçim yaptığımı anladım.

Porto Riko, Kuzey ve Güney Amerika arasında Karaib Denizi'nde oldukça büyük bir adadır. Kuzey kısmı Atlantik Okyanusu'na, güneyi de Karaib Denizi'ne bakıyor. Adanın uzunluğu 160 km, genişliği ise 50 km kadar. Bugün içinde 3.5 milyon insan yaşıyormuş. Adanın ortasında gökyüzünü göstermeyecek kadar sık ve ulu ağaçlardan oluşan yağmur ormanlarıyla kaplı sıradağlar uzanıyor. Havası, yaz-kış sıcak ve yağmurlu. Tropikal ülkelerin her türlü sebze ve meyveleri yetişiyor burada. Ada yüzyıllar boyu İspanyolların elinde kalmış. Özgürlük mücadelesi arasında bu defa da Amerika'ya yarı bağımlı hale gelmiş. Amerikalılar el koyunca birdenbire canlanmış ada. Büyük binalar, oteller, yazlıklar yapılmış. Amerika'dan buraya getirilen sanayi kollarından vergi alınmadığı için çeşitli işyerleri açılmış.

Kristof Kolomb, Amerika'yı bulduktan bir yıl sonra, 19 Kasım 1493'te buraya ayak basmış. O zaman burada çekik gözlü, orta boylu, düz saçlı ve bazılarının saçları tepeye kaldırılmış kadın-erkek, çıplak bir halk varmış. Bunlar çiftçilik ve balıkçılık yaparak barış içinde yaşıyorlarmış. Daha 10. yüzyılda buraya Kuzey'den ve Güney'den çeşitli kabileler göç etmiş. Bu karışan halka "Taino" deniyormuş. Bunlardan başka Arwak ve İgneri'ler bulunuyormuş. Bunların en büyük düşmanı Karaib Denizi'nde küçük adalarda yaşayan ve insan eti yiyen vahşi kabilelermiş. Onlar zaman zaman adaya saldırıp mallarını, karılarını alıp kaçarlarmış. Adanın yerlileri tarafından konulan adı, Boruquen imiş.

Gelen İspanyolları yerli halk çok iyi karşılamış. Başkanları olan Agüeyvana, İspanyol Punce De Leon'u kardeş yapmış ve onun seçtiği toprakları kendisine vermiş. Fakat bir yıl sonra dostluk bozulmaya başlamış, çünkü bu adam yerlilerin topraklarını kendi adamlarına bölüştürmekteymiş. İspanyollar çoğalıp adanın idaresini ellerine almaya başlayınca dostlukları tamamıyla bozulmuş. Çünkü

yalnız topraklarını ellerinden almakla kalmamış, yerli halkı başta altın aramada köle gibi çalışmaya zorlamışlar. Halbuki yerliler, İspanyolların tanrı gibi ölümsüz olduklarına inanarak onlara büyük saygı göstermişler. Fakat bir gün yerlilerin başkanı, kendilerine çok fazla eziyet eden bir İspanyol başkanını nehre atıp boğunca, onların ölümsüz olmadıklarını anlayarak kendilerini kurtarmak için savaşmaya, hile ile arkadan vurmaya çalışmışlar. Fakat İspanyolların ateşli silahları, kılıçları, atları ve köpekleri yüzünden hep yenilmişler. Ve Kızılderililer, beş yıl içinde tamamıyla köle haline gelmiş.

İspanyolların en büyük amacı burada altın bulup ülkelerinde zengin bir yaşam sürmek olduğundan, onun uğruna yerli halkın çalışmasını sağlamak için ellerinden gelen her kötülüğü yapmışlar. Hatta, İspanyollar bu uğurda birbirlerini bile öldürmüşler. Yalnız bunlardan farklı olan iki İspanyol'un öyküsü ilginç.

Şans, Altını Görene Değil, Diğerine Çıkar

Bir gün İspanyol iki arkadaş altın aramaya çıkar. Yüksek bir tepe üzerinden bakarken birisi, aşağıda büyük bir kaya içinde oluşmuş güneşin ışıklarıyla pırıl pırıl parlayan bir altın parçası görür ve arkadaşına gösterir. Yalnız bu altını oradan alabilmeleri için iki büyük zorluk vardır. Birincisi; aşağıya, yaya inilecek gibi değil, kayalık bir tepe. İkincisi; altını kayanın içinden nasıl çıkaracaklar? Bunlar, ağaç liflerinden bir merdiven yaparak büyük bir zorlukla aşağıya inmeyi başarırlar. Arkadaşın biri, "Bu altını kayadan çıkarırsak ancak birimiz zengin oluruz. Çünkü altının beşte birini Kraliçe'ye vermek zorundayız" der. Diğeri de, "Haklısın, bunun için gel para ile yazı tura atalım. Kime gelirse tuttuğumuz taraf altını alıp ülkemize gitsin. Diğeri de burada kalıp tekrar altın arasın" diye karşılık verir. Her ikisi bunu uygun bulup parayı atarlar. Şans, altını görene değil arkadaşına çıkar.

Bunun üzerine altını alacak olan aşağıda kalır, diğeri yukarı çıkar. Geride kalan, kayayı alıp çıkarken merdiven ağırlıktan kopar ve adam kaya ile aşağı yuvarlanır. Arkadaşı, hemen kaldıkları yere gidip merdivenle yardımcıları getirir. Yaralı adamın yanına indiklerinde, arkadaşına, "Bu altını önce sen gördün ben onu almaya kalktığım için tanrı beni cezalandırdı. Bu altın senin hakkındı" der ve ölür. Arkadaşı altını kayadan çıkarır, ülkesine gider, orada arkadaşlıklarının anısı olarak aldığı altını olduğu gibi kiliselerine bağışlar. Bunu duyan İspanyol Kralı çok duygulanır ve adama altın bulmak için dolaştıkları toprakları verir. Bu adamın adı Guilarte imiş. Adanın ortasındaki bir dağ silsilesine "La Sierra de Guilarte" adı verilir. Böylece anıları bugüne kadar süregelmiş.

"Ölüm Mağarası"...

Altın tükenmeye başlayınca, İspanyollar şekerkamışı ekerek ondan şeker çıkaracak değirmenler yapmışlar. Bu arada Kızılderililerin büyük bir kısmı öldüğünden, diğerleri de başka yerlere kaçtığından çalıştıracak adam bulunamamış. Bunun için Afrika'dan köle getirmeye başlamışlar. Yakın zamana kadar adanın en büyük geliri şekerkamışı yetiştirmek ve ondan şeker çıkararak satmakmış. 1936 yılından sonra şekerkamışından Bacardi adlı bir firma rom içkisi yapmaya başlamış ve bu içki oradan dünyaya dağılıyormuş. Bugün dakikada 250 şişe dolduran büyük bir fabrikaları var. İspanyollar şekerkamışı yetiştirmek için getirdikleri köleleri, canlarından bezdirecek kadar ağır koşullarda çalıştırmışlar. Bu yüzden köleler zaman zaman kaçıyor, fakat yakalandıkları zaman da, akıl almayacak cezalarla karşılaşıyorlarmış. Ona karşın, yine de kaçmaktan vazgeçmiyorlarmış. Bir gün böyle bir köle şeker değirmeninden kaçıyor, hem de üçüncü kez. Kaçarken sakat bir kadın, kölenin eline bir bıçak sıkıştırıyor. Kaçtığı anlaşılınca köpekler ve silahlarla

onu aramaya çıkıyorlar. İşçilerin başı, "Onu ölü veya diri muhakkak bulmalısınız, diri getirirseniz daha iyi, bir daha kaçmamaları için ona neler yaptığımızı görmeli köleler" diye emir veriyor. Köle kaçarken, ormanda çıplak ayakla koşmak hiç de kolay olmuyor. Adam yolunun üzerinde nasılsa bir mağara buluyor ve içine giriyor. Aramalar uzadıkça karanlık ve sis basıyor, adamlar aramayı ertesi güne bırakıyorlar.

O gece köle, iki odunu sürterek ateş yakıp mağaranın içini aydınlatıyor. Etraftan taş toprak toplayıp mağaranın kapısını, yalnız bir el sığacak kadar kapıyor. Ertesi sabah köpekler adamın izini sürerek mağaraya geliyorlar. Mağarada delikten başını sokan üç köpeği köle öldürüyor. Fakat dördüncü köpek mağaraya girmeyi başarıyor. Köle, bu durumda ne yapacağını şaşırıyor. Kaçmaya çalışırken birdenbire ayağı kayarak 30 metre kadar yüksekten bir batak içine düşüyor. Düştüğü yer çamur olduğu için adama bir şey olmuyor. Fakat arayanlar da onu bulamayarak öldü düşüncesiyle aramayı bırakıyorlar. Köle mağarada akan küçük bir suyu büyük zorluklarla izleyerek dışarı çıkmayı başarıyor. Orada kendisi gibi kaçıp gizlenen köleleri buluyor. Hepsi birleşerek mağaranın içine merdiven yapıyorlar. Geceleri çıkıp değirmenlere gizlice girip idarecileri öldürüyor, koyunlarını, hayvanlarını çalıyorlar. Böylece etrafa büyük bir korku saçıyorlar. Mağaranın giriş kapısını hayvan, insan kemikleri, kafataslarıyla dolduruyorlar. Onları gören, korkudan içeri giremiyor ve mağaraya "ölüm mağarası" adı veriliyor. Kemikler mağarada hâlâ duruyormuş. Adı da devam ediyor. Fakat ben gidip göremedim. Bunları cinlerin yaptığına, hayvanları şeytana kurban için götürdüklerine inanıyormuş halk. Şimdi bile dağda bir duman görseler haçlarını çıkarıp dua ediyorlarmış.

İnsan hakları diye bağıran Avrupalıların, yüzyıllar boyu kendi çıkarları uğruna insanlara yaptıkları kötülükler akıl alacak gibi değil. Amerika'da Kızılderilileri, hâlâ rezervasyon dedikleri yerlerde

yaşatıyorlar. 1990 yılına kadar da kendi dillerini konuşmaları yasakmış.

Batılılar, yalnız Kızılderilileri, Afrikalıları uygar olmadıkları için o hale getirmemişler, kendi içinde yaşayan, aynı uygarlığı paylaşan Yahudilere de yapmadıklarını bırakmadılar.

Kumandan Emri Veriyor: "Türk Topunu Ateşleyin!"

Avrupa ülkeleri Porto Riko'ya göz dikerek, İspanyolların elinden almak için zaman zaman gemilerle asker yollamışlar. Adadakiler de denizin çıkabilecek yerlerine duvar gibi kaleler yaparak şehri korumaya çalışmışlar.

Adaya iki İngiliz saldırısının öyküsü ilginç. Birinde, İngiliz gemileri limana girip bir taraftan gemilerden toplarla şehri bombalıyor, bir taraftan asker çıkarmaya çalışıyorlarmış. Halk şaşkın, adanın korunması hiç iyi değil. Bu arada şehrin papazı kumandan gelip, "Bu şehrin koruyucusu saydığımız Kutsal Katerin ile Kutsal Ursula ve 11 bin bakireye tören hazırlayıp onların yardımı için dua edelim" der. Bunu gece yapmaya karar verirler. Her tarafa haber salınıp halkı kiliseye doğru toplanmaya çağırırlar. Halk toplanınca herkes eline yanan mumlar, meşaleler, odunlar alarak yollara dağılır. Bir taraftan da çanlar çalınır. Gece yarısı ışıkların gittikçe çoğaldığını gören İngiliz kumandan, şehre başka yerden yardım geldiğini zannederek, "Büyük bir saldırı yapacaklar bize" diye hemen ordusunu gemilere alarak geri götürür.

İşin ilginç yanı, dua ettikleri ve kendilerinden yardım istedikleri kutsal kadınlar İngilizlerinmiş. Sonradan bunu öğrenen halk, neden onlar İngilizlere değil de bize yardım ettiler diye şaşırıp kalmış.

İkinci saldırı da, 1590 yıllarında olmuş. İngilizlerin saldıracağını anlayan adanın kumandanı, sahile çıkılacak yerlerin karşısına 27 top sıralatmış. Bunların içinde en güçlü ve mermiyi en uzağa

atan bir top var. Bu topu, İspanya Kralı Philip II, Porto Riko'yu korusun diye göndermiş. Ona da kardeşi Don Juan De Austria, Türk Topu diye hediye etmiş. Adada bu topu kullanan bir tek adam var, o da evlenmek üzere imiş, saldırı başlamadan.

İngilizlerin saldırısına Porto Riko'dan ellerindeki toplarla karşılık veriyorlar. Ama, Türk Topu'nu atmadan bekletiyorlar. Kumandan bakıyor ki, diğer topların gücü düşmanı kaçırmaya yetmiyor. "Türk Topunu da ateşleyin" diye emir veriyor topçuya. Bu top ateşlenince İngiliz gemileri birbiri ardınca batıyor. Bunu gören filo kumandanı, gemilerinin tümüyle batacağından korkarak hemen limandan geri dönüyor. Bu şekilde, Porto Riko da, bir Türk Topu ile İngilizlerin elinden kurtulmuş oluyor. Kumandan, topu kullanan adama da, nişanlısına takmak üzere bir elmas yüzük hediye ediyor. Kitapta öykünün adı "Elmas Yüzük". Bu başlıktan bir Türk Topu'nun öyküsü çıkacağını nereden bilirdim? İspanya Kralı'na topu gönderen Don Juan, kralın annesinin evlilik dışı çocuğuymuş. O önceleri papazlık yapmış, çok cesur olduğundan orduya giriyor. Hollanda'da genel vali iken Haçlı gemilerine kumandan oluyor. Korent Körfezi'nin kuzeyinde bulunan ve 1499'da Türkler tarafından alınan İnebahtı da, Türk gemileriyle Haçlı gemileri karşılaşıyor. Osmanlı gemilerinin idaresini kara ordusu kumandanlarına vermişler. Deniz savaşı bilmeyen bu kumandanların yanlış yönetimi yüzünden savaşta yenilmişiz. 142 gemimiz batmış, 20 bin asker ölmüş. Bu top da, 1571'de yapılan bu savaşta ele geçmiş. Kendi yerimizi kurtaramamış, ama Porto Riko'yu kurtarmış işte.

Gezilerin, gezerken araştırmanın, öğrenmenin ne kadar önemli olduğunu bir daha anlattı bana bu öyküler.

CUMHURİYET DEVRİNDE ÇİVİYAZILI BELGELERE VERİLEN DEĞER VE İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ ÇİVİYAZILI BELGELER ARŞİVİNDEKİ ÇALIŞMALAR*

"Bilge kişi çıkmaz sokakta yol, karanlıkta ışık bulandır."

Sumer özdeyişi

Ulusumuzu toprağına, bağımsızlığına kavuşturmak, ülkemizi asrın uygarlığına ulaştırmak için çıkmaz sokakta yol, karanlıklarda ışık bulan Atamız, ulusumuzun meçhuller içinde kalmış en eski tarihini, dilini, uygarlığını ortaya çıkarmak için de yollar bulmaya, ışık tutmaya çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarına kadar Türk tarihi yalnız Osmanlı devrine inhisar ettiriliyor, o da ancak Osmanlı tarihinin çok kısıtlı bir bölümünü kapsıyordu. Avrupa tarihlerinde ise Türkler hakkında çok az, o da yanlışlıklarla dolu bilgi veriliyor ve Türkler ancak "barbar" olarak vasıflandırılıyordu.

Aziz Atamız, bilhassa Kurtuluş Savaşı sonunda milletimizde uyanan benlik ve birlik duygusunu perçinlemek için onun yaratıcı kabiliyetini, deha ve seciyesini, uygarlığını ortaya çıkarmak ve yabancılar tarafından takılan "barbar Türkler" sıfatının yanlış olduğunu hem dünyaya hem de milletimize göstermek amacındaydı. Böylece yeni yetişen Türk çocuğu kendini, atalarının yüksek uygarlığını, diğer milletler arasındaki yerini tanıyacak, o da bunlara layık olmak çabasıyla memleketini daha uygar hale getirecek ve dünya milletlerine eskisi gibi şerefli hizmetler yapmaya devam edecekti. İşte

* *Belleten,* c.XLVI, Ocak 1982, sayı 181'den ayrı basım.

o, bu sebeple Türk tarihi ve bilhassa tarih öğrenimi ile çok ilgilenmekte ve tarihin objektif olarak araştırılmasını öngörmekteydi.

Türk tarihi nasıl araştırılacaktı, hangi belgelere dayanılacaktı? Tarihi devirlerde Türklerin Orta Asya'dan devamlı olarak batıya doğru, bilhassa Anadolu'ya akınlar yaptığı biliniyordu. Neden daha çok eski devirlerde bu akınlar yapılmış olmasındı? Fakat bunu kanıtlamak için yazılı ve sanat eserleri gibi birçok belgeye ihtiyaç vardı.

Anadolu'muzda MÖ 1800 yıllarından 1200 yıllarına kadar olan zamanı aydınlatacak Hitit devrine ait yazılı belgeler 1906-1911 yılları arasında Boğazköy'de yapılan kazılarda bulunmuş ve 1915 tarihinde bu yazı ile yazılan dil çözülmüştü. Acaba bu belgelerin sahiplerinin anavatanı neresiydi, uygarlıkları ne durumdaydı, gerek kendi zamanlarında gerekse daha önceki devirlerde yaşamış diğer Anadolu milletlerinin dili ve uygarlıkları hakkında bize bilgi verebiliyorlar mıydı, bunların en eski Türklerle bir ilişkisi var mıydı? Bütün bu soruların araştırılması, hem de kendi milletimiz tarafından araştırılması gerekliydi.

Bu sorulara cevap verecek ilk çalışmaları Fransa'da bir mecmua yayımlamaya başlamıştı. Aziz Atamız işte ilk defa Boğazköy'de bulunmuş bu belgelere, dolayısıyla çiviyazılı belgelere olan ilgisini, 1931 yılında *Revue Hittite et Asiatique* isimli bu mecmuayı yüksek himayelerine almak suretiyle göstermiş oluyordu.

Atatürk'ün Özel Kütüphanesi'nin Kataloğu, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları 16, Ankara 1973, s.527-536, Eskiçağ Dünya Tarihi bölümünde yazılı Roma, Çin, Filistin, Suriye ve Genel Eskiçağ ile ilgili kitaplar, Aziz Atamızın yukarıda değindiğimiz sorulara cevap bulabilmek için ne kadar geniş bir çalışma yaptığını kanıtlamaktadır.

Atatürk bu kitapların birçoğuna notlar yazmış, önemli bulduğu satırların altlarını, sayfaların kenarlarını çizmiştir. Böyle bir kitabın notlu sayfası açık olarak Anıtkabir Müzesi'nde teşhir edilmektedir.

Bu kitabın "*Lenormant, Prof. Francois, Histoire Ancienne de l'orient jusqu'aux guerres médiques* i.t. q. éd. Paris 1881" 100. sayfasından itibaren sayfalar çizilmiş ve notlanmıştır (sayın müze görevlilerinin verdiği bilgiye ve kataloğa göre). Resimli ve üzerinde Atatürk'ün elyazısı ile "çok mühim" yazılmış olan bu sayfada; "Kalde'de (Mezopotamya) Sumer ve Akad yazısı sistemini ilk icat edenlerin ve o zamanlarda çok ileride olan madenciliğin anavatanını bulmak için *Tevrat*'ın yaratılış bölümünde Babil kulesini yapanlara izlettirdiği göç yollarını yeniden ele almak gerekmektedir. Sinear'a (Mezopotamya) doğudan gelen bu yol, çiviyazılı metinlerde ve Kalde ananelerinde pek büyük rol oynayan ve daha evvelki kitabımızda insan neslinin orijini ve Tanrıların toplandığı yer olarak uzun uzun anlattığımız kuzeydoğu dağına ulaşır" denmektedir.

Atatürk'ün kütüphanesinde olan bu ve buna benzer kitaplar, onun ortaya koyduğu "Asya'dan göç" tezinin herhangi bir hissi veya sadece milli duygulara değil, geniş bir etüt sonucu ilmi temellere dayanmakta olduğunu göstermektedir.

Aynı zamanda bu kitaplar, Atatürk'ün Mezopotamya'da bulunan diğer çiviyazılı belgelerle de yakından ilgilendiğini ispatlamaktadır. Bu yazılı kil parçaları da belki en eski Türklerle ilgili bilgiler verebilirdi. Hele doğudan geldikleri söylenen ve dilleri yapı bakımından Türk diline çok benzeyen Sumerler acaba en eski Türklerin bir boyu olabilir miydi?

Anadolu'muzun ortasında, Anadolu'nun hemen hemen MÖ 2000 yıllarına kadar varan tarihini ve yaşantısını açıklayacak binlerce çiviyazılı belge Boğazköy ve Kültepe mevkilerinde yapılan kazılarda gün ışığına çıkarılmıştı. Daha binlercesi de toprak altında bulunuyor ve yapılacak kazıları bekliyordu. Diğer taraftan İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin depolarında I. Dünya Savaşı'ndan çok önce Mezopotamya'dan gelen çiviyazılı tabletler de kendilerini konuşturacak uzmanlar istiyordu.

Buna karşılık 1931 yılına kadar okul kitaplarında ne Hititlerin tarihinden, ne Kültepe'de yaşamış olan Asur ticaret kolonilerinin varlığından, ne de Sumer milletinin adından haber vardı. Oysa ki, dış dünyada memleketimiz topraklarından çıkarılıp bir taraftan idari makamların bilgisizliği, diğer taraftan kazarların açıkgözlülüğü yüzünden kendi memleketlerine götürülen veya kaçırılan çiviyazılı belgeler üzerinde yoğun bir çalışma yapılmış, dilleri çözülmüş, gramerleri, sözlükleri yazılmış, milletleri ile ilgili birçok tarihi olay meydana çıkarılmış, hatta hukuki ve edebi eserleri bile etüt edilmişti.

Memleketimizde bu konular ancak Atatürk'ün direktifleriyle 23 Nisan 1930 tarihinde kurulan Türk Ocakları Merkez Heyeti'ne bağlı "Türk Ocakları Tarihi Tetkik Heyeti"nin ilk çalışma semeresi olan *Türk Tarihinin Ana Hatları** isimli eserde yer aldı. Türk Ocakları'nın kapanması sonucu bu heyetin 15 Nisan 1931'de Atatürk'ün himayesinde yerini alan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Tarih Kurumu) meydana getirdiği dört ciltlik lise tarih kitaplarında bu konular ikinci defa anlatıldı. 1932'de toplanan ilk Türk Tarih Kongresi'nde yine çiviyazılı belgelerden ve bunları yazan milletlerden söz edildi. Fakat bunlar kendi uzmanlarımız tarafından yazılmış etütler değil, başka milletlerin yaptığı çalışmalardan aktarılmış bilgilerdi. 1933 yılında ilk defa İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde çiviyazıları ile ilgili bir kürsü açıldı ve nihayet 1935 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, yukarıda tanımlamaya çalıştığımız amacı yerine getirebilecek uzmanlar yetiştirmek üzere, aziz Atamız tarafından kuruldu ve dış ülkelerden getirilen uzman bilginlerle kadrolandı.

Bu fakülte ile artık Türk tarihi en eski devirlerden itibaren kendi dilimizle yazılmış kaynaklar yanında Türk yurduna, Türk diline ve tarihine uzak veya yakın ilişkisi olan veya olabileceği düşünülen Çin, Hind, İran, Arap, Rus, Macar gibi halen var olan milletlerin; Hitit, Akad, Sumer, eski Latin ve Yunan gibi geçmişte yaşamış mil-

* *Türk Tarihinin Ana Hatları/ Kemalist Yönetimin Resmî Tarih Tezi,* Kaynak Yayınları, 3. basım, Şubat 1999. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

letlerin dilleri ile yazılmış kaynaklardan, ayrıca İngilizce, Almanca, Fransızca dillerinde yazılmış Türklerle ilgili araştırmalardan tetkik edilme imkânı sağlanacak, diğer taraftan antropoloji, arkeoloji ve coğrafya ilimleri ile bu bilgiler tamamlanacaktı. Türk Tarih ve Dil Kurumları da bağımsız olarak bu çalışmalara her bakımdan yardımcı olacaktı. Ne yazık ki, bugüne kadar eski Türk tarihi ile ilgili belirli bir konu veya bir devir bütün bu kaynaklardan toplu olarak yararlanmak suretiyle bir ekip tarafından işlenmemiş ve planlanmamıştır.

Bu kaynaklardan en eskisi Sumer dilinde olanlardı ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde on binlercesi el sürülmemiş durumda bulunuyordu.

Bu arada Atatürk'ün Sumerlere özel bir önem verdiğini tanımlayan bir hatırayı yazmadan geçemeyeceğim: Bütün dünyada Sumer ve Akad dillerini kapsayan ilme "Assyriology" denildiği halde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde bu şubenin adı "Sumeroloji"dir. Zaman zaman bunun neden bizde değiştirilmiş olduğunu düşünür dururdum. Bir gün sayın Hocam Prof. Dr. H.G. Güterbock ile konuşmalarımızda bu konu açıldı. Hocam "bilmiyorsunuz, bu ismi bizzat Atatürk vermişti; O, 'Assyriology' isminin daha çok Samî milletleri ifade etmesinden hoşlanmadığı için bölümün adının 'Sumeroloji' olmasını istemişti", diyerek bu durumu açığa çıkartmış ve Atamızın bu ilim dalının ismini değiştirecek kadar Sumerlerle ilgilendiğini kanıtlamıştır.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulması ile memleketimizde bulunan çiviyazılı belgeler için büyük ufuklar açılmıştı. 1937 yılında yalnız bunlar üzerinde çalışmak için Almanya'dan çağrılan Dr. F.R. Kraus İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne atanmış, kil tabletlerin konservasyonu için müzede bir laboratuvar kurulmuş ve konservasyon tekniğini öğrenmesi için kimyager Nurettin Akbulut Almanya'ya gönderilmişti. Gerçi 1911-1918, 1924-1925, 1932-1935 yılları arasında Eski Şark Eserleri Müzesi'nde

eserlerin tasnif ve tanzimi için çalışan ve sonradan atanan Prof. E. Unger çiviyazılı belgelerle de meşgul olmuş ise de bu meşguliyet tabletlerin çok az bir kısmını kapsamıştır. Tabletlerin sistematik bir şekilde ele alınması 1937 yılından itibaren olmuştur. 1940 yılında fakültenin ilk mezunları olarak Hatice Kızılyay ile birlikte bu göreve atanmamızla çalışmalar daha da yoğunlaştı. Ancak araya giren İkinci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği pasif korunma tedbirleri, mali imkânsızlıklar çalışmaları büyük çapta kısıtladı. Buna rağmen yılmadan işe devam edildi. Dr. F.R. Kraus'un 1950 yılında ayrılmasından sonra bu görev tamamıyle bizlere kaldı. 1962 yılından itibaren ise yeni kuşaktan Fatma Yıldız, Veysel Donbaz ve Mustafa Eren bu göreve atandılar.

Çiviyazılı belgeler üzerindeki çalışmalar nelerdi? Bu çalışmalarda bizi Atamızın amacına götürecek ne gibi işler yapılmıştır?

Bu amaca ulaşmak için elimizde bulunan ve o zamana kadar hiçbir işleme tabi tutulmayan çiviyazılı belgeler üzerinde iki yolda çalışmak gerekiyordu. Birincisi, bu belgelerin devirlerini, konularını, yazıldıkları dilleri bilmek, buna göre onları ayırmak, bu grupları tespit edebilmek için hepsini numaralamak ve bunları muntazam bir şekilde yerleştirmek, katalog ve envanterlerini yapmak. Fakat bunları yapabilmek için de önce binlerce yıl toprak altında, 50 yıldan fazla bir zaman da müze depolarında bekleyen kil üzerine yazılmış bu belgelerin korunması, okunaklı bir hale getirilebilmesi için üzerlerinde toplanan toz ve çamur tabakalarının temizlenmesi ve fırında pişirilmesi gerekliydi ki, bu amaçla yukarıda belirttiğimiz laboratuvar kurulmuş, uzman da yetiştirilmişti. İkincisi, bu belgelerin önemli olanlarının, bilhassa amacımıza yarayacak olanlarının yayınıydı. Yayın işi de iki türlü olabiliyordu: 1) Bir devri veya o devir içinde muayyen konuları kapsayan tabletlerin toplu olarak kopya ve transkripsiyon halinde yayımlanması; 2) Bu gruplar içinde tarih, dil, sosyal, ekonomik yönden derin bir araştırma yapılıp sonuçlarının yayımlanması.

Müzede bulunan malzemenin bolluğu, bunların kopya halinde yayınlanarak, yukarıda açıkladığımız dallarda çalışan bilginlere sunulmasını zorunlu kılmaktadır. Zira bir müzede bu kadar alanda çalışacak uzman elemanlar için pek geniş bir kadro gerekir ki, bu da hemen hemen imkânsızdır.

Yapılan çalışmalara girişmeden önce bu belgelerin geliş tarihlerine ve daha önceki durumlarına kısaca bir göz atalım:

Çiviyazılı tabletler ilk kez, Musul'da Fransız konsolosu olarak bulunan E. Botta'nın 1843'te yaptığı kazılardan çıkmaya başlamış, onu, İngiliz seyyahı ve diplomatı olan Layard'ın Koyuncuk'ta yaptığı kazılardan çıkan tabletler takip etmiştir. O zamanlar bu topraklar Osmanlı İmparatorluğu'nun elindeydi. Fakat çıkan bütün tabletler dış ülkelere, bilhassa İngiltere'ye akıyordu. Zira bunları götürmek isteyenler için 1850 yıllarında Meclis-i Hassa-i Vükelâ bir karar almıştı: "Saye-i Şahanede böyle taşlar memleketimizde lâyuattır (pek çoktur), onların hepsini götürsünler, yalnız altına, gümüşe dair bir şey varsa alıkoyalım."[1] İşte bu düşünce sonucu binlerce çiviyazılı tablet British Museum'a mal olmuş, orada dili ve yazıları çözülmüş, okunmuş ve bunlar sayesinde 1855 yıllarında yepyeni bir ilim dalı olan "Assyriology" doğmuştu. Bize bu kazılardan tesadüfen geldiğini kuvvetle tahmin ettiğimiz bir tek tablet vardır. Onu da belki kazı civarında bir subay bulmuştu. Çünkü tabletin korunduğu kutudaki etikete göre askeri levazım ambarına gönderilmiş, oradan Maarif Nezareti ambarına gelmiş, oradan da her nasılsa Topkapı Sarayı Mukaddes Emanetler hazinesine alınarak "Peygamberimizin teyemmüm taşı" kimliği altında korunmuştur.[2] Gönül isterdi ki, diğer tabletler de aynı düşünce ile memleketimizde alıkonsun. Daha sonraki kazılarda da aynı kararın uygulandığı, müzeden komiser olarak

1 Birinci Türk Tarih Tetkik Cemiyeti Kongresi ilmî notları, 1932, s.182, Halil Ethem Bey'in sözleri.

2 Bkz. Benno Landsberger, *Brief des Bischofs von Esagile an König Asarhaddon,* Amsterdam, 1965.

Irak'taki kazılara gönderilen merhum Bedri Bey'in notlarından öğreniyoruz. Onun yazdığına göre, zamanın padişahı bir fermanla 40 bin tableti İngilizlere hediye etmiş, onlar da buna karşılık yayımlanmış ve birer özdeşi bulunan iki silindir şeklindeki kil kitabeyi gümüş kutular içinde padişaha takdim etmişler. Bu iki silindir üzerinde hâlâ British Museum'un numaraları olduğu halde arşivde bulunmaktaysa da, maalesef gümüş kutular elimize geçmedi. Diğer eserler gibi tabletlerin de dış ülkelere akması, merhum Osman Hamdi Bey'in gayretleri ile 1883 yılında bir müzeler nizamnamesinin çıkmasına kadar devam etti. Bu nizamnameye göre Osmanlı İmparatorluğu topraklarında çıkan eserlerin yarısı Asar-ı Atika (Arkeoloji Müzeleri) müzesine verilecek, diğer yarısı da kazarların malı olacaktı. Bu da o zaman için büyük bir başarıydı. Zira devletin bütçesi zayıflamış, nereden para temin edeceğini bilmeyen iktidar, çıkan bütün eserlerin kazarlar tarafından satın alınmasını istiyordu;[3] kazarlar ise, kazı için bile para bulmakta güçlük çekiyorlardı.

3 1885 yılında Philadelphia Üniversite Müzesi adına Irak'ta kazılar yapmak isteyen ve başlarında J. Peters bulunan bir heyet Sadrazam Kâmil Paşa'ya başvuruyor. Kâmil Paşa kazıdan çıkan parçaları satın alabileceklerini, hatta müzede satılık parçalar olduğunu söylüyor ve onları zamanın Maarif Nazırı (Milli Eğitim Bakanı) olan Münif Paşa'ya gönderiyor. O da onları Asar-ı Atika Müzeleri (Arkeoloji Müzeleri) Müdürü Osman Hamdi Bey'e yolluyor. Osman Hamdi Bey kendilerine müzede satılık bir şey olmadığını, ancak yeni çıkan eserlerin bir kısmını parasız alabileceklerini (1883 nizamnamesine göre çıkan eserlerin yarısı kazarlara veriliyordu), fakat yazılı objelerin dışarı gitmesine izin verilemeyeceğini söylüyor (buna rağmen bunların Nippur harabelerinde yaptıkları kazıdan çıkan tabletlerin yarısı Philadelphia Üniversite Müzesi'ne gitmiştir). John Dunnet Peters, *Nippur or Exploration and Adventures on the Euphrates* Vol. I, New York and London 1897, s.22 vd. buna ait satırlar şöyledir: "and he (Kâmil Paşa) said that, when we had once found the antiquities, there would be no difficulty in buying them, as the museum did not really want them. He also said that there were objects in the museum which the authorities would be glad to sell them." Daha sonra Osman Hamdi Bey'in cevabını yazıyor: "Hamdy told me when I ventured to criticise some details of the law, that he had made the law, and that it was he who admistered it. He denied that it was anything to be sold in the museum. When told what the grand vizir had said on the object, and spoke rather disrespectfully of his Higness's knowledge of antiquities. He said furthermore that the museum would not

1883 nizamnamesinin ilk ürünü Bağdat civarındaki Niffer (eski adı Nippur) höyüğünde 1887'de yapılan kazılardan çıkan tabletler olmuştur. Bunların yarısı İstanbul Arkeoloji Müzelerine, diğer yarısı da Philadelphia Üniversitesi Müzesi'ne mal edilmişti. Bunu takiben 1912 yılına kadar Mezopotamya'nın 10 çeşitli şehir kalıntısında yapılan kazılardan müzeye binlerce tablet gelmiştir. Yalnız bu arada şunu belirtmek de yerinde olur; 1903 yılında nizamnameye yapılan yeni bir değişiklikle bütün kazılardan çıkan eserler yalnız Türk devletinin malı sayılmış ve böylece paylaşma da sona ermişti. 1906-1911 yılları arasında Boğazköy, 1925 yılında Kültepe'de yapılan kazılarda bulunmuş olan tabletlerle birlikte 12 eski şehir harabesinden çıkan tabletler müzede toplanmış oldu. Bunlar 1924 yılına kadar Çinili Köşk ile Arkeoloji Müzeleri'nin Klasik Eserler Bölümü'nün depolarında kazılardan geldikleri şekilde saklanıyordu. 1917 yılında Sanayii Nefise Mektebi binası Eski Şark Eserleri malzemesinin teşhiri ve korunması için müzeye verildi. Bu eserlerin müzede teşhirini yapmak için de Dr. E. Unger uzman olarak 1924 yılında atandı. O yıl kısa bir süre müzede kalan E. Unger 1931 yılında tekrar gelerek 1935 yılına kadar çalıştı. Böylece bu binanın altında depo olarak ayrılan çok az bir yere, teşhire giremeyecek eserlerle tabletler adeta üst üste denecek şekilde yerleştirilmişti. Öyle ki, tabletlerin bir kısmı hâlâ sandıklar içinde, diğer kısmı da dolaplarda yine üst üste bulunuyordu. 1937 yılında Dr. F.R. Kraus geldiği zaman, kazılardan çıkan eserlerin konulmuş olduğu tavana kadar yükselen raflarla dolu bir odada tabletler için ayrılmış küçücük bir bölüm vardı. Çok defa raflarda kazılardan çıkmış kafataslarını pencereden gören müze ziyaretçileri "burası morgmuş" derlerdi. 1950 yılında arkeolojik eserlerin biraz derlenip toparlanması ile

sell to us part of the objects found, although it might give them, inscribed objects, however, they could not afford to let go." Kitapta bundan sonra Osman Hamdi Bey'in geniş biyografisi verilerek, ne denli kuvvetli olan bir şahıstan bu kazı iznini koparabildikleri belirtilmektedir.

odada çalışmak için bir kısım yer daha açıldı. Halbuki tabletleri lüzumlu işlemlere tabi tutabilmek için onları koyacak kutular, dolaplar, dolapları yerleştirecek odalar gerekliydi. İşte bütün bunların tamamlanabilmesi 1968 yılına kadar devam etti. Bu zaman içinde tabletlerin konservasyonları yaptırılıyor, devirlerine, konularına göre tasnif ediliyor, numaralanıyor, kutulara konularak dolaplara yerleştiriliyor, katalogları, envanterleri yapılıyordu. Ancak 1972 yılı sonunda tablet ve parçaların sayısının 84 bin olduğu tespit edilebildi. Fakat bu rakamın 10 bini ya küçük veya yazıları okunamayacak kadar bozuk olduğundan numaralanmadan sayılmak suretiyle ayrılmış, geriye kalan 74 bin tablet numaralanmış, devirlerine, konularına göre tasnif edilmiş bir halde kendilerine mahsus dolaplar ve odalar içinde korunmaktadırlar. Elde mevcut veya imkân oranında temin edilebilen literatürden tabletlerin yayın yerleri tespit edilmiştir ki, bu da aynı tabletlerin yeniden yayımlanması gibi bir yanlışlığa düşülmesini önleyecek, ayrıca kaç tabletin yayınladığını meydana çıkaracaktı. Tabletlerin kutuları içine numaralarını, varsa eski kazı numaralarını, yayımlanmışlarsa yayın yerlerini gösteren etiketler konmuştur. Dolapların üzerinde hangi koleksiyon ve hangi numaralı tabletlerin bu dolapta bulunduğunu bildiren etiketler vardır. Ayrıca her koleksiyon için bir dosya açılmış, o koleksiyona ait tabletlerin eski ve yeni numaralarını, yayın yerlerini gösteren listeler ile o koleksiyona ait işlemler yazılmış ve yazılmaktadır.

Korservasyonu yapılmış 7 bine yakın tablet vardır ki, buna sebep zaman zaman konservasyon yapacak uzmanların görevlerinden ayrılarak yenisinin gelmesi, böylece işlerin aksamasıdır. Mamafih bunun da kısa zamanda tamamlanacağı ümit edilmektedir. Son yıllarda tabletler laboratuvara gitmeden önce fotoğrafları çektirilmeye başlanmıştır. Korservasyonda tabletlerin numaraları silindiği için fotoğraflarla karşılaştırmak suretiyle geriye alınan tabletlerin numaralarının tespiti çok kolay olmaktadır. Daha önceleri böyle bir imkân olmadığından laboratuvara giden her tabletin krokisi yapılı-

yor ve onları tanımlayacak özellikleri yazılıyordu ki, bu da çok zaman kaybına sebep oluyordu.

Envanter işine gelince: Bazı koleksiyonların bir kısmı kazarlar tarafından vaktiyle Fransızca olarak envanter defterine kaydedilmişse de, ya çok basik şekilde veya 100'er, 200'er adetlik gruplar halinde toptan yazılmışlardı. Bu yüzden bütün tabletlerin envanterleri yeniden ele alınmış, 12 koleksiyondan Boğazköy, Nippur, Šuruppak, Kaniš, Sippar, Adab, Uruk, Siliušdagan, Umma olmak üzere 9 koleksiyon tamamıyla, Kiš, Lagaš koleksiyonları kısmen olmak üzere hemen hemen 45 bin tabletin envanteri bitirilmiştir.

Bu işlemler yapılırken kazı esnasında numara almış tabletlerden birçoğunun numaraları silinmiş veya tabletler parçalanıp, parçalar birbirinden ayrılmış bir halde bulunmuştur. Silinmiş olan numaraların tespiti, ayrılmış parçaların bir araya getirilmesi ancak, varsa kazı fotoğrafları ile veya yayınları ile karşılaştırmak suretiyle yapılabilmiştir ki, bu da büyük çalışmalara yol açmıştır.

Bütün bu çalışmalar sonucu, bir "Çiviyazılı Belgeler Arşivi" vücut bulmuş, Atamızın amacına yardım için çalışacaklara gerekli kaynaklar bütün ayrıntıları ile hazırlanmış, istenen konular hemen bulunacak duruma getirilmiştir.

Bu amaca yardım edecek ikinci işlemin, metinlerin yayımlanması olduğunu söylemiştik. Kazı nizamnamesine göre tabletlerin yayın hakkı kazarlara verilmişti. Öyle olduğu halde bu kadar çok tabletten ancak 7 bin kadarı kısmen katalog, kısmen de kopya halinde 1914 yılından önce yayımlanmış, gerisi olduğu gibi durmaktaydı. Müzemizin ilk çiviyazılı belgelerle ilgili yayını Kültepe'de (Kaniš) bulunup satın alma veya musadere yolu ile müzeye gelen 171 adet Eski Asur ticaret kolonisine ait tabletlerden 148'inin kopyalarıdır.[4] B. Hrozn'y'nin yönetimi altında 1925 yılında yapılan ka-

4 J. Lewy, Die altassyrischen Texte vom Kültepe bei Kaisarije (Keilschrifttexten in den Antiken - Museen zu Stambul), Konstantinopel 1926.

zıdan çıkan tabletlerin yayın hakkı kazarlara aitti. Ancak şimdiye kadar Hronzn'y tarafından 211 adet,[5] L. Matouš tarafından 353 adet tablet yayımlanmış,[6] 41 tablet[7] de yakın bir zamanda yayımlanacaktır. Kazıdan bu yana 25 yıldan fazla bir zaman geçtiği için yayın hakkı da böylece bize kalmaktadır.

Müzemizde uzman olarak çalışan E. Unger tarafından yazılmış, tabletlerle ilgili birkaç makale hariç, 1943 yılına kadar müzede tabletlerle ilgili bir yayın yapılmamıştır. Müzenin resmi görevlisi olmamakla beraber Philadelphia Üniversite Müzesi'nden Prof. Dr. S.N. Kramer 1937 yılında gelerek Sumer edebi metinlerinden 167 adedini kopya ederek Türkçe ve İngilizce bir açıklama ile Amerika'da yayımlamıştır.[8] Bu yayın bilhassa arşivde bulunan Sumer edebi eserlerinden bir kısmını açığa çıkarması bakımından önemlidir.

1940 yılından sonra artık bir yayın programının hazırlanması gerekliydi. Hazırlanan plana göre önce Hitit tabletlerinden yayınlanmamış olanları ele alınarak 323 adet tablet üç cilt halinde yayımlandı.[9]

5 B. Hrozny, Inscriptions Cunéiformes du Kultépé Vol. I, Praha 1952.

6 L. Matouš, Inscriptions Cunéiformes du Kultépé Vol. II, Progue 1962.

7 Bu tabletler Veysel Donbaz tarafından "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Bulunan Kültepe Tabletleri" başlığı altında yakın bir gelecekte yayımlanacaktır.

8 S.N. Kramer, İstanbul Eski-Şark Müzesi'ndeki Nippur'da Bulunmuş Sumer Edebî Metinleri - Sumerian Literary Texts from Nippur in the Museum of Ancient Orient at Istanbul, AASOR XXIII (1944).

9 H. Kızılyay (Bozkurt)-M. Çığ-H.G. Güterbock, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Bulunan Boğazköy Tabletlerinden Seçme Metinler - Boğazköy - Talfeln im Archaologischen Museum zu Istanbul, I (1944), II, (1947), III (1954).
Mustafa Eren tarafından hazırlanan küçük fakat birçok tamamlamalara yarayacak metin parçalarını kapsayan bir cilt T. Tarih Kurumu'na basılmak üzere sunulmuştur. Bu da yayımlanınca İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde neşredilmemiş Hitit tableti kalmayacaktır.
Bu yayımlanan ve yayımlanacak olan tabletler Boğazköy'de 1906-1912 yılları arasında yapılan kazılardan çıkmış olup, her nasılsa kazarlar tarafından neşredilmemiş tabletlerdir. Bu kazılardan çıkan 10 bin adede yakın tablet o zamanki hükümetin müsaadesi ile, temizlenmek ve neşredilmek üzere Berlin'e götürülmüş ve Cumhuriyet'in ilanından sonra müze müdürlüğünün yaptığı çeşitli başvurular sonucu, küçük bir kısmı 1934 yılına kadar parti parti iade edilmiştir. 1940 sene-

Yayında ikinci adım Sumerce yazılmış belgeler üzerinde oldu. Sumerlerin din ve kültür merkezi olan Nippur şehrinden çıkmış belgeler bu hususta en iyi malzemelerden birini teşkil ediyordu. Bilhassa Eskibabil ve Yenisumer devri belgeleri çok yönlüydü. Bu devirde Babil hanedanının eline geçmiş diğer şehirlerde belgeler hemen hemen yalnız Akadca yazıldığı halde Nippur'da, yukarıda açıkladığımız sebepten dolayı, hâlâ Sumerce yazılmakta devam ediliyordu. Bu devre ait 176 adet satın alma, satma, borç alıp verme, evlenme, boşanma, miras taksimi gibi her çeşit hukuki işlemleri kapsayan tabletler kopya ve katalog halinde yayımlandı.[10] Eskibabil devrindeki bütün idari işlemleri kapsayan ve içlerinde çok önemli konular bulunan tabletlerin transkripsiyonları yapıldı. Bu belgelere dayanarak Dr. F.R. Kraus, Nippur ve Isin şehirleri arasındaki her türlü ilişkiyi ortaya koyan bir eser hazırladı.[11] Sumer okullarında okutulan iki kitap derlendi[12] ve şahıs isimleri listelerine yeni ilaveler yapıldı.[13] Çeşitli devirlere ait yeni tarih formlarını kapsayan tabletler açığa çıkarıldı.[14] Bir taraftan Sumer edebi tabletle-

sinden sonra yeniden bu tabletler istenmiş, harp içinde birkaç parti halinde bir miktar daha gönderilmiştir. Savaş sonu Berlin'in ikiye ayrılması, tabletlerin Doğu Berlin'de bulunması nedeni ile geri kalanlar bir daha getirilememiştir, çeşitli yollardan yapılan başvurulardan da henüz bir sonuç alınamamıştır.
Almanlar tarafından 1931 yılından sonra tekrar başlanan kazılarda bulunan tabletler, Anadolu Uygarlıkları Müzesi'ne verilmiş olup, Almanya'daki Hitit tabletleri eski neşriyat serisinde devamlı olarak neşredilmektedir.

10 M. Çığ-H. Kızılyay (Bozkurt), F.R. Kraus, Eski Babil Zamanına Ait Nippur Hukukî Vesikaları - Altbablonische Rechtsurkunden aus Nippur, İstanbul 1952.

11 F.R. Kraus, Nippur und Isin nach altbabylonische Rechtsurkunden, JCS III (1951).

12 M. Çığ-H. Kızılyay, Eski Babil Zamanına ait Nippur Menşeli İki Okul Kitabı - Zwei altbabylonische Schubücher aus Nippur, Ankara 1959.

13 Muazzez Çığ-Hatice Kızılyay, Additions to Series B and C of Personal Names from Old Babylonian Nippur, Studies in Honor of Benno Landsberger on his Seventy-fifth Birthday April 21, 1965, Chicago 1965, s.41-62.

14 Muazzez Çığ-Hatice Kızılyay, Eskibabil Devrine Ait Yeni Tarihleri İhtiva Eden veya Formulleri Eski Tarihlere Varyant Teşkil Eden Beş Tablet - Fünf Tontafeln mit neuen Daten auf der altbabylonischen Periode bzw. Varianten bereits Bekannter al-

rinin kopyaları yapılırken,[15] diğer taraftan Yenisumer devri hukuki metinlerinin kopyalarına başlandı. Bu arada Yenisumer devrinin hayvancılık merkezi ve hayvan panayırı halinde olan Siliušdagan'dan çıkma metinler ve aynı devre ait Lagaš koleksiyonunda yeni bulunan hukuki belgeler üzerinde çalışıldı ve hepsi sonunda birer kitap veya makale halinde yayımlandılar.[16] Ayrıca arşivde yapı-

ter Datenformeln, *Belleten* XXVI/101, 1962, s.1-44; M. Çığ, New Date Formulas from the Tablet Collection of the Istanbul Archaeological Museums, Kramer Anniversary Volume, Alter Orient und altes Testement Band 25 1976, s.75-82.

15 Muazzez Çığ-Hatice Kızılyay, Sumer Edebî Tablet ve Parçaları I - Sumerian Literary Tablets and Fragments in the Archaeological Museum of İstanbul, Ankara 1969; Muazzez Çığ-Hatice Kızılyay-Samuel Noah Kramer, Sumer Edebiyatına Ait Yeni Parçalar - New Sumerian Literary Fragments, TAD VIII/2,1959, 3-4, XII levha; S.N. Kramer-Hatice Kızılyay-Muazzez Çığ, Beş Yeni Sumer Edebî Metni - Five New Sumerian Literary Texts, *Belleten,* c. XVI, sayı 63; Samuel Noah Kramer, İstanbul Arkeoloji Müzelerinde bulunan Sumer Edebî Tablet ve Parçaları - Sumerian Literary Tablets and Fragments in the Archaeological Museum of İstanbul - II, Ankara 1976; M. Çığ-S.N. Kramer, İdeal Bir Sumer Annesi - The İdeal Mother: A Sumerian Portait, Belleten c.XL, 159, 1976, s.403-421; Fatma Yıldız, A Tablet of codex Ur-Nammu from Sippar, Orientalia Vol. 50/1, 1981.
Bugüne kadar yapılan kazılarda bulunmuş olan Sumer edebiyatına ait tabletlerin hemen hemen üçte biri İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunmaktadır. 1 400 adedi kapsayan bu tabletler üzerindeki son çalışmalarla en önemli kısmının yayını tamamlanmış sayılabilir. Geriye kalan ve çoğunluğu küçük parçalardan oluşan bütün edebi tabletlerin transkripsiyonları, Dışişleri Bakanlığı'nın davetiyle iki ay için gelen Prof. S.N. Kramer tarafından yapılmış ve kopya edeceklere armağan olarak bırakılmıştır. Bu tabletlerin yayımlanması ile Sumer dili, deyimleri ve düşünüşü hakkında yeni kaynaklar ortaya çıkarılmıştır. Bunlar arasında yakın zamana kadar bilinmeyen edebi kompozisyonların yazıldığı tabletlerle, daha önce bilinen kompozisyonların kırık kısımlarını tamamlamaya yarayan ve yarayacak olan parçalar vardır. Bu kompozisyonların bir kısmı *Tevrat* yolu ile zamanımıza kadar gelmiştir. Bunlardan ayrı olarak Anadolu efsanelerinde ve hatta atasözlerinde Sumer edebiyatının izlerini bulmak mümkündür. Bu bakımdan memleketimizde Sumer edebi metinleri üzerinde planlı ve derinliğine bir çalışma gerektiği kanısındayım.

16 M. Çığ-H. Kızılyay, Yenisumer Çağına Ait Nippur Hukukî ve İdarî Belgeleri I-Reusumerische Rechts-und Verwaltungsurkunden aus Nippur I, Ankara 1965; M. Çığ-H. Kızılyay, İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Yeni Sumer Çağına Ait Nippur Hukukî Vesikalarına Umumî Bakış-A General Survey of Legal

lan işler hakkında çeşitli kongrelerde bildiriler sunuldu[17] ve yazılar yazıldı.[18] Bunlara ilave olarak memleketimizde bu konulara karşı halkın ilgisini çekmek amacı ile çeşitli mecmualara yazılar yazıldı.[19] Konularla ilgilenen gazetelere yazmaları için her türlü kolaylık gösterildi.

Documents frım Nippur, Belonging to the New Sumerian Period, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı No. 10,1960, s.60-63, 134-136; M. Çığ-H. Kızılyay-A. Salonen, İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Puzris-Dagan Metinleri-Die Puzris-Dagan-Texte der Istanbuler Archaologischen Museen, Helsinki 1954; M. Çığ-H. Kızılyay, Die Arbeiten an den Keilschriftlichen Urkunden im Archaologischen Museum zu Istanbul, Zu Memoriam Eckhard Unger, Baden Baden 1972, s.261-269; M. Çığ, Neuere Studien über die Keilschriftlichen Documente an der Tontafelsammlung des Archaologischen Museum zu Istanbul, Festschrift Heinrich Otten, Wiesbaden 1973, s.47-51; H. Kızılyay-M. Çığ, Two Sumerian Verbs Meaning "Take Delivery", Anadolu Araştırmaları, c.II, sayı 1-2, 1965, s.287-289.

17 Münih Orientalistler Kongresi (1957); Ann Arbor Oreantalistler Kongresi (1967); Chicago Assyriology Kongresi; Brüksel Assyriology Kongresi (1969); Türk Tarih Kongresi (1956); Türk Tarih Kongresi (1961); Türk Tarih Kongresi (1970).

18 Muazzez Çığ-Hatice Kızılyay, Asur Koleksiyonu Üzerindeki Çalışmalar-Studies on the Assur Collection, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı No. 11-12, 1964, s.81-83, 185-187; Muazzez Çığ-Hatice Kızılyay, 1951-1952 Yılı içinde Çivi Yazılı Tablet Arşivindeki İlmî Faaliyet - Activity in the Department of Cuneiform Tablets in 1951 and 1952, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı No. 6, s.46-50, 100-104; Tablet Arşivinde Bulunan Lagaš Koleksiyonu Üzerinde Çalışmalar - Etudé de la Collection Lagash dans les Archives de Tablettes, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı No. 9, 1960, s.31-35, 82-85; Muazzez Çığ, Tablet Arşivindeki Son Çalışmalar - Neuere Arbeiten an der Tontafelsammlung des Archaologischen Museums zu Istanbul, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı No. 15-16, 1969, s.213-216, 217-220; M. Çığ, İstanbul Çiviyazılı Tablet Arşivi'nin 1950 senesinden itibaren ilme sağladığı ve sağlayacağı faydalar. V.T.T. Kongresi (Tebliğler) T.T.K. Basımevi, Ankara 1960, s.109-117.

19 Muazzez Çığ, "Dünyanın En Eski Atasözleri", *Tarih-Coğrafya Dünyası* I/2 (1959), s.148-150; Muazzez Çığ, "Dünyada İlk Rüşvet Hadisesi ve Sumer Mektepleri I", *Yeni Tarih Dünyası* I/1-2 (1953), s.37-40; 64-65; Muazzez Çığ, "En Eski Yazılar", *Singer'den Sesler,* Mart-Nisan 1969, s.8-11; Muazzez Çığ, "İnsanlık Tarihinde Devletlerarası İlk Antlaşmanın Hikâyesi", *Tarih-Coğrafya Dünyası* I/1,1959, s.32-33; Muazezz Çığ, "Tarihte En Eski Gümrük Kaçakçılığı, Kültepe Kazılarının Öğrettiği Bir Gerçek", *Hayat Tarih Mecmuası* I/6 1965, s.?; Muazzez Çığ, "Irak Tarihine Ait İlk Araştırmalar", *Yeni Tarih Dünyası,* Irak Nüshası, c.III, s.28; Hatice Kızılyay, "Beşeriyet Tarihinde İlk Vergi Islahatı", *Ta-*

Bu yayınların bir kısmı arşive çalışmak üzere gelen bilginlerden yararlanmak suretiyle sürdürülmüş, böylece belgelerin bir an önce açığa çıkması sağlanmıştır, denebilir.

1962 yılında yeni elemanların çalışmalara katılmaları ile bir iş bölümü yapılarak yayın işinin üç yönde yürümesi öngörüldü: 1. Yayınlanmamış Sumer edebî metinlerinin kopya halinde üçüncü cilt olarak yayını, 2. Sumer idarî ve iktisadî metinleri ile 3. Akat dilinde yazılmış metinlerin kopya halinde yayını. Böylece bir taraftan Sumer edebî metinleri kopya edilirken, diğer taraftan Lagaš'tan çıkmış yolluk belgelerinden bir grup işlenmekte.[20] Nippur Yenisumer devri metinlerine ait ikinci cilt hazırlanmakta, satın ve hediye yolu ile müzeye girmiş olan Kültepe tabletleri kopya edilmektedir. Bu arada bir Kültepe tableti içindeki ay ismi dolayısıyla işlenerek yayımlanmıştır.[21] Ayrıca Orta Asur devrine ait idarî konulu bir gurup tabletin kopyaları Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır.[22]

Hazırlanan kitaplardan ve yazılardan bir kısmının yayınını üzerine almakla Türk Tarih Kurumu'nun da çiviyazılı belgelerin açığa çıkması hususundaki büyük yardımını burada şükranla belirtmek isterim.

Bütün gayretlere rağmen 1940 yılından sonra ancak 3 bin kadar tablet yayımlanabilmiştir. Aslında yapılan diğer işler arasında bu pek küçümsenecek bir miktar olmamakla beraber tablet toplamına kıyaslayacak olursak ilerdeki kuşakları daha ne kadar çok işin beklediği açığa çıkmış olur.[23]

rih-Coğrafya Dünyası II/7,1959, s.36-38; Hatice Kızılyay, "Hitit İmparatorluğu Nasıl Meydana Çıktı?", *Tarih-Coğrafya Dünyası* I/1, 1959, s.61-64.

20 Fatma Yıldız, "Lagaš'tan Çıkmış Ulakyolluğu Belgeleri Arasından Yeni bir Metin Grubu-A New Group Messenger Texts from Lagash", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı,* No. 15-16, 1969, s.231-234, 235-238.

21 Veysel Donbaz, The Old Assyrian Month Name Kanwarta, JCS XXIV/1-2, 1971, s.24-28.

22 Veysel Donbaz, Ninurta-Tukulti-Assur Zamanına Ait Orta Asur İdarî Belgeleri, Ankara 1976.
Bu yazı yayına girinceye kadar Veysel Donbaz tarafından oldukça yekûn tutan yayımlanmış makaleleri maalesef buraya alamadım.

23 İstanbul Arkeoloji Müzelerinde bu çalışmalar yapılırken, T. Tarih Kurumu'nun desteği ile 1948 yılında başlayıp her sene devam eden Kültepe'deki kazılarda

Çiviyazılı belgeler üzerindeki uzun bir zamanı kapsayan çalışmaları böylece pek kısa olarak özetledikten sonra, Aziz Atamızın açtığı yolda, tuttuğu ışıkla onun amacına ulaşmak isteyenlere elimizden geldiği kadar yardımcı olmaya çalıştığımızı, bizden sonraki kuşaklara her türlü araştırma için hazır bir arşiv bıraktığımızı düşünürek huzur içinde bulunuyorum.

bulunmuş binlerce tablet Ankara Anadolu Uygarlıkları Müzesi'nde toplanmış ve toplanmaktadır. MÖ 2000 yıllarındaki Anadolu kültür tarihine büyük katkılarda bulunabilecek bu tabletlerin, bu sahanın dünyaca ünlü uzmanlarını kapsayan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Sumeroloji Bölümü ile Müze arasında büyük ve güçlü bir ekip kurulup yayımlanmaları mümkün iken "ne yerim ne de yediririm" düşüncesi ile tekele alınıp bütün çalışacaklara da kapalı tutulması, bu alanda memleketimiz için büyük bir kayıp olmaktadır, bunu burada belirtmeyi bir borç biliyorum.

KÜLTÜRLER YATAĞI ANADOLU

Ölümsüz Ata'mızın açtığı yolda yapılan araştırmalar, kazılar ve çalışmalar ülkemizin binlerce yıllık tarihini gözlerimizin önüne seriyor. Batı ülkelerinde hiç ses seda yokken Anadolu çoktan konuşmaya başlamış yazılı belgeleriyle. Bu topraklarda en az 30 bin yıl öncesi mağara yaşamını buluyoruz. Sonra sıra ile çanak çömlek yapısını bilmediği halde inanç düşüncesini geliştirip yerleşik hayata geçen (doğuda Nevali Çori, Göbekli Tepe ve Orta Anadolu'da Aşıklı), kendilerine çanak çömlekleriyle dinsel inançlarını, evlerini, yerleşim yerlerini meydana getiren (Çatalhöyük, Hacılar) toplulukları buluyoruz karşımızda. Çorum'a yakın Alacahöyük'te birdenbire inanılması güç sanat eserlerinin bulunması, Anadolu, hatta Yakındoğu tarihi için son derece önemli yeni ufuklar açtı. Çok geçmeden Kayseri civarındaki Kültepe'den (eski adı Kaniş-Neşa) MÖ 1950-1800 yılları arasında Anadolu'nun sosyal, siyasal ve ekonomik yaşamına ışık tutan binlerce çiviyazılı belge akın ediyor tarih sahnesine. Bunlar Asur'dan gelerek orada koloni kurmuş Asur tüccarlarının yazıları. Onlar Asur'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan karargâhlarla Asur'a mallar getirip götürmüş ve oralarda bunları pazarlamışlar. Anadolu'daki şehir beylikleri ve kralları bu kervanların yollarında güvenle gidip gelmelerini sağlamakla yükümlüydüler. Ona karşın tüccarlar da getirdikleri mallara karşılık gümrük vergisi ödemek zorundaydılar. Bu da yeterli değil. Mallar sarayın beğenisine sunulmalı ve ilk orası istediğini almalıydı. Kazanılan paralar da gelişigüzel çıkarılamıyor ülkeden, resmi makamlara onların he-

sabı da verilmeli. Bütün bu ticari işlemler, her türlü alış ve satışlara, evlenme ve boşanmalara ait antlaşmalar, kira ve borç senetleri, ticaret hilelerini, aile antlaşmazlıklarını içeren mektuplar çiviyazısı ile kil tabletlere yazılmış. İşin ilginç yanı, bu yazıların ya asılları veya kopyaları evlerde aile arşivi olarak 3 nesil boyu saklanmış. Günümüzde kaç evde böyle arşiv vardır? Bu tabletlerden yerlisi yabancısıyla bundan 4 000 yıl önceki Anadolu yaşantısını adeta gözlerimizle görüyoruz.

Kültepe'de kendi uzmanlarımız tarafından 1948 yılında başlatılan kazılar günümüze kadar sürüyor. Bu kazıdan binlerce tablet bulundu. Ne yazık ki, gereksiz sürtüşmelerden 40 yıl el sürülmedi bunlara. Onlarda daha kim bilir ne kadar öğrenebileceğimiz veya öğrenmemiz gerekli bilgiler var? Hemen hemen bütün bildiklerimiz, daha önce şu veya bu suretle bulunup dış ülkelerde bu tabletler üzerinde yapılan çalışmalara dayanıyor.

200 yıla yakın varlığını koruyan bu ticaret kolonisi büyük bir yangınla bir daha canlanmamak üzere son buluyor.

Onlardan kısa bir süre sonra Hititler ortaya çıkıyor Çorum yakınında, şimdiki Boğazköy'de Hattuşaş kentinin saraylar, mabetlerle donatarak başkent yapıyorlar. Onların savunma için meydana getirdikleri şehir suru mimarisinin Romalılara kadar sürdüğü görülüyor. Boğazköy'de yapılan kazılardan binlerce çiviyazılı tablet bulundu. Son yıllarda İnandık, Maşat Höyük, Ortaköy, kuşaklı bölgelerinde de Hititlilere ait arşivler çıktı ortaya.

Hitit yazarları ülkelerinde olan her olayı, törenlerini, efsanelerini, kanunlarını, dinsel inançlarını durmadan kil tabletler üzerine yazmışlardır. Özellikle onların ilk kez tarihsel olayları yıllık halinde yazmaları, böylece tarihsel bir edebiyat türü yaratmaları bütün Yakındoğu milletlerine örnek olmuştur. Onlar yalnız kendi dillerinde yazmakla kalmamış, Mezopotamya'da çoktan konuşma dili olmaktan çıkmış Sumerce, o çağın uluslararası dili olan Akadca, komşularının dilleri Luvice, Hurrice ve Palaca metinler de yazmış-

lardır. Ayrıca kendilerinden önce yaşayan Hattilerin dilini de yazarak bize onlardan da bilgi vermişlerdir. Bu yazılı belgelerle onların savaş ve barışlarını, kral ve kraliçelerinini, Tanrılarını, inançlarını, kadınlara verdikleri önemi kendi ağızlarından öğreniyoruz. Hititler zamanında çiviyazısı yanında bir de hiyeroglif yazısı var. Hemen hemen açık hava abideleri bu yazı ile yazılmış.

Hititler de MÖ 1200 yıllarına kadar varlığını koruduktan sonra yeni bir akınla ortadan kalkıyorlar. Onların kalıntıları Güneydoğu Anadolu'ya çekilerek şehir beylikleri halinde bir süre daha yaşamlarını sürdürüyor.

Görüldüğü gibi Anadolu'muz, özellikle Ankara'dan Sivas, Kayseri'ye kadar olan bölgeler, her yönü ile büyük uygarlıkların beşiği olmuştur. Asya'dan göçen Türkler de ilk topluluklarını buralarda kurmuş, son derece önemli olan ahi teşkilatını daha çok bu çevrelerde geliştirmişlerdir.

Bütün bunlardan büyük Ata'mızın, ilk kuruluş kongresini Sivas'ta yapmaya karar verirken yörenin bu tarihsel gelişimini göz önüne aldığı açıkça anlaşılmaktadır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE KIYAFET DEVRİMİ*

Eski çağlardan günümüze ulaşan kayalar üzerindeki kabartmaları, heykelleri, resimleri gözden geçirdiğimizde, insan kıyafetlerinin ülkeden ülkeye, çağdan çağa değiştiğini görüyoruz. Bu değişikliklerin tarih saptamada büyük yararları oluyor. Bunlara göre bu Sumerli, bu Asurlu, bu Mısırlı veya Hititli, Yunanlı, Romalı kıyafetleri diyebiliriz. Ayrıca bunlar arasında da bu MÖ 3000'lerdeki veya 2000'lerdeki Sumerli olarak ayrım yapılabiliniyor.

İsa'dan sonraki çağlarda da aynı ayrımı yapma olanağı var. Örneğin 15. yüzyıl Fransız kıyafeti, 18. yüzyıl İngiliz veya 19. yüzyıl Alman kıyafeti şeklinde yerlere, devirlere göre kıyafetler saptanıyor.

Bunlar gösteriyor ki, toplumların zaman zaman giyinişleri değişiyor. Bu değişmeler çeşitli nedenlere bağlı. Bir taraftan bir tarafa yapılan göçler, istilalar, ekonomik sorunlar, pamuk, ipek gibi yeni tekstil ürünlerinin bulunması, dokuma tekniğindeki değişiklikler, iklim ve günün koşulları, toplumların estetik anlayışlarının değişmesi, zevklerinin yenilikler araması gibi.

Osmanlı çağında da bunu buluyoruz. Padişahlar ilk zamanlarda başlarına sorguçlu kovuklar, sırtlarına süslü kaftanlar, altlarına şalvarlar giyiyorlardı. Sultan II. Mahmut (1808-1839) birdenbire bunu değiştirerek başına Faslıların ve Yunanlıların giydiği fesi, üzerine de önden kapalı bir ceket ve bir pantolon giymiştir. Böylece Osmanlıda ilk kıyafet devrimi yapılmış oluyor.

* *abece* dergisi ve *SSK* dergisinde yayımlandı, 1999.

Sultan I. Mahmut (1730-1754) Türkiye'de ilk matbaayı kuran İbrahim Müteferrika'ya, Osmanlı Devleti'nin neden hep gerilemeye başladığını sormuş. O da "Batı devletleri artık ülkelerini din kurallarına göre değil, bilim ve akla göre yönetiyorlar da ondan" diye yanıtlamış. II. Mahmut bunu anlayarak Rönesans ile ilerlemekte olan Avrupa'ya gözünü çevirmiş, oradaki saray yaşantısına göre önce giyinişini değiştirmiş. Saraya kendi resmini astırtmış.

Ondan sonra gelen padişahlar, Osmanlı devletinin sonuna kadar aynı giyinişi ufak tefek değişikliklerle sürdürmüş, bir daha eski kıyafete girmemişlerdir.

Cumhuriyet'in ilanına kadar Osmanlı toprakları içinde yaşayan Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin ayrı kıyafetleri olduğu gibi, esnafın, din adamlarının, tarikatların, tekkelilerin de kendilerine özgü giyinişleri vardı. Hatta bunlar renklerle de ayrılıyordu. Bundan başka aralarındaki rütbelere göre de giyinirlerdi. Ayrıca Karadeniz, Doğu, Batı Anadolu, Rumeli kıyafetleri de vardı. Giysiler gibi başa giyilenler de çok değişikti; sarık, külah, fes, kalpak gibi birçok türleri vardı. Katolik, Ortodoks, Yahudi din adamları da kendi kıyafetleriyle dolaşıyorlar, rahibeler büyük şapkalar, uzun mantolar giyiyorlardı.

Müslüman kadınların giyinişleri de kırsal bölge, kasaba ve şehirli olarak ayrılıyordu. Şehirlerdeki kadınlar çarşaf ve peçe ile dışarı çıkabiliyorlardı. Bu kadınların giyinişleri ve davranışları hakkında birçok yasak konmuştu. Kadınlar ince peçe ile dolaşamayacak. Beyazıt, Şehzadebaşı, Aksaray'da ne yürüyebilecek, ne arabaya ne tramvaya binecekti. Kapalı çarşıda dolaşmak, dükkânda oturmak, bir yerde grup halinde konuşmak kadınlara yasaktı. Bunlara uymayan kadınlar hakkında zabıtiyeler verilen ceza ile adları sanları yazılı raporu zaptiye nazırına (polis bakanı) vermeli idi.[1]

1 Prof. Dr. Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,* Ankara, s.170.

Birinci Dünya Savaşı'nda yenik düşürülen Osmanlı Devleti'nin yalnız Anadolu dışındaki toprakları elinden alınmakla kalmamış, asıl vatanı olan Anadolu da büyük devletler tarafından kapışılmıştı. Türklere kalan küçük bir kısmı da sudan bahanelerle alınmak üzre hesaplanmıştı.

Bütün bunları gören Atatürk, onun gibi düşünen arkadaşları ve milletimizin el ele vererek ya özgürlük ya ölüm parolasıyla başlattıkları savaş başarı ile sonuçlanmıştı. Fakat yalnız savaşı kazanmak o kadar önemli değildi. Ülkenin ve halkın çağa uyması gerekliydi. Zaten çağa uyulmadığı için Osmanlı Devleti bu hale düşmemiş miydi? Onun için devlet idaresinde din kuralları yerine uygarlığın simgesi kurallar konacak, herkes din ve imanında özgür olacaktı. Kimse kimsenin inancına, dinine karışmayacak, Allah namına avukatlık, yargıçlık yapamayacaktı.

Halkımız, insan haklarına uymayan insanları gruplara bölen, Batı'dan ayırtıp "pis Türkler" dedirten kılık kıyafetten kurtulmalı, kendi aralarında sınıflara ayrılmayan, nereye giderse gitsin, diğer insanlar gibi kabul ettiren çağdaş görünüşte bir kıyafete girmeliydi.

Ayrıca Atatürk, kadınlarımızın çarşaf ve peçe altında bunalmalarını hiç haklı bulmuyordu. Sımsıkı çarşafa bürünüp kişiliğini yüzüne taktığı peçesinin altında gizleyen Türk kadınının bu insancıl olmayan yakışıksız giyinişine değinen Atatürk "bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına örtüler koyarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere arkasını çevirir veya yumularak çömelir. Sorarım size bir milletin anası ve kızının bu vahşi ve köle durumuna sokulmasını hangi vicdan kabul eder? Ayrıca kadınımız insan yerine konmazsa milletimizi de küçük düşürmez mi?" diyordu.

Bu yüzden Atatürk halkımızın önce dış görünüşünü çağdaşlaştırmanın önemli olduğunu düşünmüş, buna da ilk baş giysisinden başlamıştır. Ülkemizde yarı Arapça yarı Farsça kelimelerden yapılı *Şemsi-siper serpuş* (güneşi engelleyen başlık) olarak, Batılıların

da şapka diye adlandırdıkları başlığı giyecekti halkımız. Atatürk, bunu göstermek için başında bir hasır şapka ile 24 Ağustos 1924 tarihinde doğru Kastamonu'ya gitti.

Buna neden Kastamonululular Atatürk'ü davet etmişlerdi. Fakat birkaç Kastamonu milletvekili Atatürk'e ora insanlarının yobaz olduğunu, gitmesinin iyi olmayacağını söylüyorlardı. Halbuki Kurtuluş Savaşı'nda İnebolu ve Kastamonu İstanbul'dan kaçırılan silah, cephane ve insanları büyük bir gizlilik ve çabuklukla karaya çıkartıp silahları cepheye göndermiş, insanlara gereken yardımları yapmıştı. Bundan başka 10 Aralık 1919'da 3 binden fazla Kastamonulu kadın bir miting yaparak işgal kuvvetlerini, onların yaptıkları vahşetleri anlatmışlar, Padişaha ve ülkeyi işgal eden devletlerin başkan eşlerine durumu protesto eden telgraflar çekerek gerektiğinde erkeklerle birlikte çarpışıp memleketi kurtaracaklarını bildirmişlerdir.[2] Bu bakımdan Atatürk kimsenin sözüne bakmadan şapkası ile yola çıktı. Halk şehir ve kasabalardan Atatürk'ü görmek, selamlamak için yollara dökülmüştü. Hiç kimse onun şapkalı olduğunu yadırgamadan büyük bir coşku ile karşıladı. Gece yapılan şenlikleri Atatürk halkın arasında izledi. O yalnız Kastamonu'ya değil, İnebolu ve diğer kazalara da gitti. Atatürk Kastamonu'daki konuşmasında "Sizi bana kendi insanlarımız çok yanlış tanıtmaya çalışmış. Halbuki kafalarınızın ne kadar nurla dolu, açık ve yüksek fikirli olduğunuzu görüyorum. Birçok yerde heyecanla karşılandım, fakat hiçbiri Kastamonu'da olduğu kadar değildi" demiştir. Bu konuşmalarında kıyafet değişiminin önemini anlatmış, Türk halkının uygar olduğunu, dış görünüşleriyle de uygar ve ileriye dönük olduklarını göstermeleri gerektiğini vurgulamıştır. Halk onun sözlerini içtenlikle kabul ettiğini coşkun alkışlarıyla göstermiştir.[3]

2 Öğretmen Mustafa Ekşi, "Kastamonu'da Yapılan İlk Kadın Mitingi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Temmuz-Kasım 1993.

3 Ali Muhlis Tümtürk, *Şapka Devrimi, Her Yönüyle Atatürk,* Hazırlayan Avni Altıner, İstanbul, 29 Kasım 1960, s.338.

Kastamonu dönüşü 2 Eylül 1925 Bakanlar Kurulu kararıyla önce devlet memurları uygar milletler gibi şapka giyip kıyafetlerine özen gösterdiler. 25 Kasım 1925'teki kanunla Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman din adamlarının dinsel kıyafetle dışarı çıkmaları yasaklandı. Ancak görevleri başında öyle gezebileceklerdi. Herkes ceket, pantolon, başında da şapka ile gezecek, kadınlar kara çarşaf giyemeyecekti. Zaten o zamanın kadını kara çarşaf ve peçeden bıkmıştı. Bu kararlar onlar için büyük bir kurtuluş oldu. Yeni yetişen, okuyan, çalışan kadınların hiçbiri başlarını örtmeyi, yeniden erkeğin kölesi olmayı düşünmediler.

70 yıl sonra erkeklerin verdiği paraya karşılık kendisini köle ve umacı yapan kadınların da ufacık bir fırsat bulduklarında çarşafı ve başörtüsünü atacaklarından hiç kuşkumuz yok. Bunların birçok örneklerini görüyoruz. Erkeklerin politik hırslarına kurban giden bu kadınların, nedense kendi kuyularını kazdıklarından haberleri yok. Bir kısım erkekler de aynı şekilde kendilerini ilkel kıyafetlere sokarak, insanların iman duygularını sömürüp baş olma hırslarını gerçekleştirmeye çalışanlara maşa olduklarının farkında değiller. Onların da yakın zamanda bunu anlayacaklarını umut ediyoruz.

Kıyafet devrimi ülkemizde sınıf ayrılığının, gericiliğin kalktığını, demokratik ve laik kuralların uygulandığını, daha doğrusu tepeden tırnağa uygarlaştığımızı gösteren en açık simgedir.

Bugüne kadar bir Türkiye Cumhuriyeti var olmuş ve uygar dünyanın yanında yer almışsa, o da yalnız ve ancak büyük Atatürk'ün bu aydın ve ileri görüşüyle olmuştur. O'nun yolunda gidenlerle de ülkemiz ayakta kalacaktır.

1- Kıyafet, bir kimsenin, başındaki başlıktan ayağındaki pabuca kadar giydikleri ve taktıklarıdır.

2- Fesi ilk kez Fas'tan alarak denizler kaptanı Koca Hüsrev Paşa Akdeniz seferinde askerlerine giydirmiş, II. Mahmut orduda olanların fes giymesi için ferman çıkartmış. Ayrıca kimlerin hangi çeşit fes giyeceği, nerelerde giyilip nerelerde giyilmeyeceği belir-

tilmiş. Tanzimattan sonra asker ve sivil bütün memurlar fes giydi. Sarığı din adamlarıyla tarikatta olanlar sardı. Saray kadınları da fes kullanıyorlardı. Anadolu'da kadınlar üstleri elmas iğneler ve altınlarla süslü fes koyarlardı başlarına. Bu Hititlerden gelen bir gelenek olmalı. Çünkü Hitit kabartmalarında kadınların başlarında üzeri çiçekli fes şeklinde başlıklar vardır. Frikler, Romalılar, Rönesanstan sonra İtalyanlar fese benzer bir başlık giymişlerdir.

SON TÜRK TARİH KONGRESİ'NE AİT NOTLAR*

Aziz Atatürk'ün 1932 yılında başlattığı Türk Tarih Kongresi'nin 12'ncisi 12-17 Eylül 1994 tarihleri arasında Ankara'da yapıldı. Bu toplantıya Amerika'dan, Avrupa üzerinden Japonya'ya kadar uzanan alan içindeki devletlerden ve Türkiye'den 220 bilim insanı katıldı.

Kongrede, Anadolu'nun ve Türklerin tarihöncesi çağlardan başlayarak Cumhuriyet devrini de içine alan zamana ait yeni araştırmalar, yeni buluş ve görüşler ortaya döküldü. Bu bildirileri dinlerken ulu Ata'mızın açtığı yolda küçümsenemeyecek bir ilerleme yapıldığını görmek insana gurur veriyor. Bu bildirilerden önemli bulduğum birkaç konudan söz etmek istiyorum.

Yurdumuzun ilk yazılı tarihini veren Kayseri civarındaki Kültepe'den 1948 yılından beri aralıksız sürdürülen kazılarda bulunmuş 20 bine yakın (şimdi 25 bin olduğu söyleniyor) çiviyazılı tabletin, değerli uzmanlarımız olduğu halde anlamsız nedenlerden dolayı ancak son yıllarda ele alınarak yabancı bir bilim adamı başkanlığında[1] çalışmalar yapıldığını görmek büyük bir kıvanç oldu. Bu tab-

* Kongreden hemen sonra hazırlanan bu yazı *Cumhuriyet* gazetesine gönderilmiş, her nedense yayımlanmamıştı. "İki Önemli Kitap" yazısı yayımlanınca bu yazıyı hatırladım. Sayın Prof. Dr. Talat Halman da "yayınlanmaması yazık" demişti. Bunlara dayanarak birkaç yeni ilave ile burada yayımlanması uygun görüldü. Dergiye teşekkürler. *Bilim ve Ütopya,* 7 Ağustos 1998.

1 Her nedense bu bilim adamı çıkarıldı, yerine uzun yıllar bu işi bırakan Prof. Dr. Emin Bilgiç geldi. Maalesef o da vefat etti. DTC Fakültesi Sumeroloji bölümündeki uzmanların işe devam ettiklerini, fakat dış ülkelerden gelen çeşitli uzmanların ekip yapmadan yalnız olarak çalıştıkları anlaşıldı. Bu konuda *Bilim ve Ütopya,* Haziran 1998 sayısında daha ayrıntılı bir yazım çıktı.

letler MÖ 1900-1700 yıllarında yaşayan Asurlu tüccarların evlerinde yaşayan en az üç kuşağa ait yazışmaları içermektedir. Neler yok ki onlarda! Alışveriş, kredi ve borç senetleri, satın alma, satma, kiralama mukaveleleri, evlenme, boşanma antlaşmaları, mal siparişlerini, gümrüklerden kaçırılacak mallar hakkındaki önerileri, aile problemlerini ve kavgalarını kapsayan binlerce mektup. Anadolu'nun kültür tarihi için sonsuz bir kaynak. (Ne yazık ki, en az üç nesil kendi uzmanlarımızın yetişmesi gerekti onlar üzerinde çalışmak için. İstense yetiştirilebilinirdi de. Hata pek çok.) İlginç olanı, bundan 4 bin yıl önce bu insanlar yaptıkları her işi yazıya döküp, kopyalarını yaparak evlerinde nesiller boyu saklamış olmaları. Bugün kaç evde üç kuşak boyu yazışmalar korunuyor ki.

Kazılarda yeni yerleşim yerleri meydana çıkarılmış. En önemlileri de yazılı belge verenler: Hititlerin başkenti Hattuşaş'tan (bugünkü Boğazköy) Hititlilere ait binlerce tablet bulunuyordu. Şimdi Maşat hüyük, Kuşaklı ve özellikle Ortaköy'den önemli Hitit tabletlerinin bulunduğunu öğreniyoruz. Bunlar Kültepe tabletleri gibi halkın yazışmaları değil, saray ve mabetlerin arşiv ve kitaplıklarına ait. Krallar tarafından komşu beyliklere, memurlara gönderilen veya onlardan gelen mektuplar, devletlerarası antlaşmalar, kral yıllıkları, törenleri, dinsel yazıları, edebi yapıtları içeren belgelerdir. Bu tabletler okundukça Anadolu ve dünya tarihine yeni ufuklar açılıyor. Profesör Sedat Alp'in önderliği ile bunları okuyacak çok iyi bilim insanlarımızın yetişmiş olması da öğülmeye değer.

Buluntularıyla, yazılı belgeriyle gittikçe zenginleşen Anadolumuz dünya tarihi içinde hak ettiği yeri alacaktır.

Kongrelerde bilim insanlarıyla tanışmak, çeşitli konularda bilgi alışverişi yapmak çok heyecanlı ve zevkli oluyor. Bu kez de Sayın Prof. Mübahat Türker-küyel aracılığı ile Rusya Bilimler Akademisi Doğu Tarihi Bölümü Başkanı Sayın Vasilyev Dimitri ile tanışmam büyük bir şans oldu. Yakın zamana kadar Göktürk yazılarının yalnız Orhon Kitabeleri'nde olduğunu biliyorduk. Bu bilim adamı,

bir ekip ile Yenisey havzası, Sayan ve Altay dağlarından Sibirya'nın içlerine kadar uzanan gezileriyle 300 kadar Göktürk yazısıyla yazılmış mezar ve kaya kitabeleri, gümüş ve seramik kaplar, silah parçaları, hatta dokumada kullanılan ağırşaklar bulmuş. Yol kenarlarında olan kaya kitabelerinde oradan kimlerin geçtiği, kaç kişi oldukları, ne amaçla gezdikleri yazılıyormuş. Prof. Dimitri, bunlardan Türk tarihine ait çıkarılacak yeni bilgileri anlatırken, çok büyük alana yayılmış bu yazıların Türklerde geniş bir halk tabakasının okuma yazma bildiğini göstermesi bakımından son derece önemli olduğunu vurguluyor ve "W. Bathold'ın öne sürdüğü gibi ben de Göktürk yazısının Türk dillerine en uygun bir yazı olduğundan Türkler tarafından icat edilmiş olabileceğinini düşünüyorum" diyor. Yıllar önce rahmetli hocam Ali Ulvi Öleve de bana bu kanıda olduğunu söylemiş ve adını hatırlayamadığım Kütahyalı bir araştırmacının 18. yüzyılda Arap yazısının Türkçeye uymadığını, Göktürk yazısını bilmeden, aynı teknikte bir yazı önerdiğini anlatmıştı.

Bu kongreye Türk devletlerinden katılan bir Türkolog da İskit mezarlarında bulunan kaplar üzerindeki yazılarda 22 işareti Göktürk harfleriyle eşleştirdiklerini, bunlara göre okunan metinlerin de Türkçe olduğunu söyledi. Bütün bunlar daha çok belgelerle kanıtlanabilirse kültür tarihimiz yönünden büyük bir önem kazanacaktır.[2]

2 Türk Tarih Kongresi dört yılda bir yapılıyordu. Bu yıl dördüncü yıl olduğu halde yapılmayacak herhalde.

PROF. V. HATİPOĞLU'NUN ANIMSATTIKLARI*

Osmanlının iyice tükenip yalnız Anadolu topraklarında kalmamızla Atatürk'ün uyandırdığı Türklük bilinci, bizi köklerimizi aramaya yöneltti. Gereken bilimsel kurumları da kurarak bu çalışmaları hızlandırdı. Fakat onun ölümünden sonra bu çalışmalar yavaşladı ve günün birinde durdu. Oysa Sayın Prof. Hatipoğlu'nun çalışmasını ekipler halinde ve daha geniş yapmalıyız.

Sayın Prof. Dr. Vecihe Hatipoğlu'nun, *Cumhuriyet* gazetesinin 19 Mayıs 1984 günlü sayısında çıkan "19 Mayıs, Anadolu'nun Kuzeyindeki Gas'lar" adlı çalışmasını da yine aynı sütunda okumuştum. Sayın Vecihe Hatipoğlu'nun, Türk dili ile Anadolu ve Mezopotamya'ya göç etmiş eski kavimlerin dillerini karşılaştırarak Türklerin Malazgirt Zaferi'nden çok daha eski zamanlarda Ön Asya topraklarına ayak basmış olduklarını kanıtlamaya çalışması, bu yolda yapılacak çalışmalara çok büyük ve önemli bir çığır açıp öncülük ediyor. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi emekli Sumeroloji Profesörü Mebrure Tosun da Sumerce ile Türkçeyi karşılaştıran bir çalışma yapmıştı. Bunlar Aziz Atatürk'ümüzün araştırılmasını istediği önemli konulardı. Ancak o, bu araştırmaların birey olarak değil, bir ekip halinde yapılmasını öngörmüştü. Çünkü o kadar geniş ve o kadar kapsamlı idi ki.

Bilindiği gibi Osmanlı döneminde ne eski geçmişler aranarak bir tarih yazılmış, ne de o dönemdeki olaylar bir tarih yazıcılığı anlamında kaleme alınmıştı. Osmanlı her ulus ve dinden oluşan bir topluluktu. Onları bir Türk adı altında toplamak olanaksızdı. Alınan

* *Cumhuriyet,* Ağustos 1984.

ülkeler kendi dil ve dinlerinde özgür bırakılmıştı. Kurtuluş Savaşı sonucu sınırlar küçülüp ancak Türklerin ilk girişinde devletler kurduğu Anadolu elde kalınca, daha önce filizlenmeye başlayan Türk dili ve tarih konuları büyük önem kazandı. Osmanlı Devleti'nin asıl çekirdeğini Türklerin oluşturduğunu, Anadolu'nun yüzyıllarca Türklerin yurdu olduğunu hem kendimize hem de bütün dünyaya duyurmamızın ve tanıtmamızın zamanı gelmişti artık.

Türklerin Orta Asya'dan çeşitli yönlere, özellikle batıya doğru dağıldığı kuşkusuzdu. Bu dağılma ne zaman başlamıştı? Hangi uluslarla ilişkileri olmuş, hangileri ile kaynaşmıştı? Yazılı belgelerin başladığı çağlardan bu yana dilleri Türk diline benzeyen hangi uluslar vardı? Anadolu'nun en eski halkı kimlerdi? Bu zaman içinde Türklerin de Anadolu ve Yakındoğu'ya göçleri yok mu?

Atatürk'ün Tarihimize Yönelişi

İşte bütün bu soruların ne şekilde yanıtlandırılacağı hakkında Aziz Ata'mızın çok uzun araştırmalar yaptığını, kütüphanesindeki kitaplardan ve içlerindeki notlardan anlıyoruz.

Bütün bu soruları yanıtlamak için önce bol kaynak gerekliydi. Hangi kaynaklar bize yararlı olabilirdi? Elimizde önemli ve bol kaynak var mıydı? Evet vardı, hem de pek çok. İlk yazılı çağlardan bile kaynaklar vardı. Bunlardan dili dilimize çok benzeyen Sumerlere ait bundan ez az 4 bin yıl önce çiviyazısı dediğimiz yazı ile yazılmış her türlü konuyu kapsayan on binlerce belge İstanbul Arkeoloji Müzeleri deposunda, kazılardan 50 yıl önce çıktıkları gibi duruyordu. Oysa, Batı müzelerine götürülen bu tür belgeler üzerinde yapılan çalışmalar sonucu dilleri çözülmüş, dilbilgileri (gramerleri) yazılmış, metinler kendi dillerine çevrilmeye başlanmıştı bile. Bu çevirilerden, Sumerlere ait yazınsal (edebi) yapıtların bir kısmının halk edebiyatı yolu ile Anadolu'ya girip zamanımıza kadar ulaştığı anlaşılıyordu.

Anadolu'nun tam ortasında, 1906-1912 yılları arasında Almanlar'ın Boğazköy'de yaptıkları kazılardan MÖ 1800-1200 yılları arasında büyük bir devlet kuran Etilere ait olan 10 bini aşkın çiviyazılı belge çıkarılmış, dilleri çözülmüş, yayınlanmaya başlanmıştı. Bunlardan başka, 1925 yılında Çekler tarafından Kayseri yakınındaki Kültepe'de yapılan kazıdan MÖ 1900 yıllarında orada bir ticaret kolonisi kuran Asur tüccarlarına ait bini aşkın çiviyazılı belge çıkarılmıştır. Daha önce kaçak kazılardan Batı müzelerine aktarılan bu tür belgeler üzerinde çalışmalar almış yürümüştü. Bu her iki yerde Anadolu'nun kültür ve tarihini aydınlatacak daha binlerce belge toprak altında bekliyordu kuşkusuz. MÖ birinci bin yıllarına ait Eti hiyeroglif yazısı ile, Urartu çiviyazısı ile, Yunan, Latin yazı ve dilleri ile yazılmış pek çok yazıt (kitabe) okunmadan duruyor ya da yeraltında bekliyordu. Daha sonraki dönemler için Roma, Bizans kaynakları kullanılabilirdi. Selçuklu ve Osmanlı çağı için pek çok medrese ve müze kütüphanelerinin ve belgelerinin (arşivlerin) araştırılması gerekliydi. Anadolu halkının yaşantıları ve gelenekleri de birer kaynaktı. Bunlara ek olarak, Türklerle komşu olan, onlarla ilişkisi bulunup kaynaşmış olan ya da akınlarına uğrayan Çinliler, Hintliler, İranlılar, Araplar, Ruslar ve Macarlar gibi uluslar, Türk tarihine ve kültürüne yakından ve uzaktan ışık tutacak belgelere sahiptiler muhakkak. Ayrıca çeşitli Türk dilleri ile yazılmış belgeler ve onların konuşulduğu bölgeler de vardı. Batı bilginlerinin bu yönlerde araştırmaları da birer kaynak olacaktı. Fakat bütün bu kaynaklardan yararlanacak uzmanlar, incelemeleri planlayacak, destekleyecek ve yayınlayacak kurumlar gerekliydi.

Bilimsel Kurumların Kuruluşu

Bu amaçla önce tarih ve dil kurumları, arkadan Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kurulmuştu. Bu fakültede, yukarıda belirttiği-

miz alanlarda araştırmalar yapacak uzmanlar yetişecek, diğer kurumlar da onları destekleyecekti.

Artık araştırmalar için her olanak hazırdı. Profesörler büyük bir zevkle öğretmeye çalışıyor, öğrenciler de candan bir istekle öğrenmeye uğraşıyorlardı. Öyle ki, başta Prof. Fuat Köprülü olmak üzere yabancı profesörler de o zamana kadar böyle gayretle çalışan, öğrenmeye susamış bir öğrenci topluluğu görmediklerini söylüyorlardı.

Atatürk ölünceye kadar çalışmaları adım adım izledi. 1937 yılında İstanbul'da bütün fakülte öğrencilerinin de katıldığı uluslararası Türk Tarih Kongresi'ni düzenleterek bütün sözcülerin konuşmalarını dinledi.

Atatürk öldükten sonra ne oldu? 1940 yılında fakülteyi ilk bitirenlerden bir kısmı müzelere atandı, bir kısmı öğretmen oldu, bir kısmı da doktora yapmak üzere fakültede kaldı. Doktoralar biter bitmez, kendilerinden daha çok zaman yararlanabileceğimiz yabancı profesörler uzaklaştırıldı. Bütün bölümlerden mezun olanlar kendi branşları ile ilgili olmayan yerlere atandı. 75 bin çiviyazılı belgesi olan İstanbul Arkeoloji Müzeleri belgeliğine 40 yıl içinde ancak Sumeroloji şubesinden bir kişi atanabildi. Boğazköy'den, Kültepe'den yeni çıkan binlerce tablet Ankara Anadolu Uygarlıkları Müzesi'nde toplanmakta olmasına karşın, ancak son yıllar içinde bir iki genç atandı ise de kendilerine ne şekilde çalışabileceklerine dair bir yol gösteren olmadı. Tarih ve Dil Kurumları da Atatürk'ün amacına uygun olarak, fakülteden mezun olanlardan ne ekipler kurabildiler, ne destekleyebildiler, ne de planlı bir çalışma yapabildiler. Hatta bugün en gerekli şubeler bile lüks sayılmaya başladı. Hâlâ 50 yıl önceki gibi, memleketimizde bulunan, kazılardan çıkan yüz binlerce belge okunmak, değerlendirilmek üzere müzelerimizde ve arşivlerimizde beklemektedir. Dış kaynaklardaki de cabası.

Sayın Prof. Vecihe Hatipoğlu'nun Atatürk'ün amacına göre yapmış olduğu bu çalışma gibi araştırmaları ekipler halinde daha etraf-

lı ve daha kanıtlayıcı bir şekilde yapma ve yaptırma olanağı bulacak mıyız bundan sonra? Önemli olan bu. Buna, bugünkü kafamızla gittiğimiz taktirde, pek "evet" diyemeyeceğim. Ne zaman küçük birey hesaplardan, bilinçsiz kıskançlıklardan, politik çıkarlardan ve dar görüşlerden arınıp, 70 yıl önceki amaçla uzman yetiştirerek onları gerekli yerlere atamayı, bilimi uluslararası kabul edip çeşitli bilim adamlarından yararlanmayı bilirsek ancak o zaman Atatürk'ün yolunda yürümüş ve Anadolu'nun tapusu ile daha birçok yerin ve kültürün tapusunu kendimize mal etmiş olabiliriz.

YAŞAMÖYKÜSÜ

Muazzez İlmiye Çığ, 20 Haziran 1914 yılında Bursa'da doğdu. İlk tahsilinden sonra girdiği Bursa Kız Öğretmen Okulu'nu 1931'de bitirdi ve 4.5 yıl ilkokul öğretmeni olarak Eskişehir'de çalıştı. Atatürk'ün emriyle Ankara'da kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Hititoloji Bölümü'ne 15 Şubat 1936'da kaydoldu. Almanya'daki Nazi zulmünden kaçan ve Atatürk Türkiye'sine sığınan Prof. Dr. Hans Gustav Gülerbock'tan Hitit Dili ve Kültürü; Prof. Dr. Benno Landsberger'den Sumer ve Akkad Dilleri ve Mezopotamya Kültürü üzerine dersler aldı. 1941 yılında İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi Çiviyazılı Belgeler Arşivi'ne uzman olarak atandı. O zamana kadar tasnifi tam yapılmamış ve bilimsel çalışmalara açılamamış binlerce tablet üzerinde Dr. F. Kraus ve yakın arkadaşı, değerli meslektaşı Hatice Kızılyay ile çalışarak, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ni Paris "Louvre", Londra "British Museum", Berlin "Vorderasiatisches Museum" gibi bir Eski Ön-Asya dilleri araştırma merkezi haline getirdi. Arşivdeki tabletleri bilim âlemine tanıtmaya başladı. Amerika'dan, Almanya'dan, Finlandiya'dan gelen uzmanlarla birlikte, her biri Sumeroloji literatüründe birer kilometre taşı olan yayınlar yaptı.

Katıldığı kongrelerde ve bilimsel toplantılarda verdiği bildirilerle, yayınladığı 15 kitap ve 100'ü aşkın bilimsel makalesi ile hep Türkiye'nin yüzünü ağarttı. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Sumer, Akad, Hitit dillerinde yazılmış 74 bin çiviyazılı belge üzerinde 33 yıl çalıştıktan sonra 1972 yılında emekli oldu.

Muazzez İlmiye Çığ, bir Cumhuriyet kızı, aydın bir Türk kadını olmanın verdiği şevkle bugün de bilgisini topluma aktarmaya devam etmektedir.

Kaynak Yayınların'ca basılmış kitapları: *Zaman Tüneliyle Sumer'e Yolculuk* (1993), *Kur'an İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni* (1995), *Sumerli Ludingirra* (1996), *İbrahim Peygamber* (1997), *İnanna'nın Aşkı* (1998), *Gilgameş* (2000), *Hititler Hattuşa-İştar'ın Kaleminden* (2000), *Ortadoğu Uygarlık Mirası* (2002), *Sumer Hayvan Masalları* (2003).

Ayrıca, S.N. Kramer'in *Tarih Sumer'de Başlar* (Türk Tarih Kurumu Yayınları) adlı kitabını dilimize kazandırmıştır.

Muazzez İlmiye Çığ'a, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kurulu'nun 13 Nisan 2000 tarihli teklifi ile Üniversite Senatosu'nun 4 Mayıs 2000 tarihli oturumunda Fahri Doktora unvanı verilmiştir.

web adresi: www.ilmiyecig.com
e-posta: muazzez@ilmiyecig.com

Muazzez İlmiye Çığ

ORTADOĞU UYGARLIK MİRASI-2

Ortadoğu Uygarlık Mirası kitabının devamı olan bu kitap, Muazzez İlmiye Çığ'ın çeşitli dergilerde yayımlanan makaleleri, bilimsel toplantılarda sunduğu bazı bildirileri ve daha önce yayımlanmamış kimi yazılarını kapsamaktadır.

Çığ, Sumerlilerden zamanımıza ulaşan kültür izlerini yazılarıyla bizlere taşıyor.

Kitapta yer alan bazı konu başlıkları şunlardır:
Kilden Tabletler... Binlerce Yıl Boyu Anadolu... Eski Babil Çağına Ait İki Tüketim Listesi... Kadın Neden Âdem'in Kaburga Kemiğinden Yaratılmıştır... Bir Rahibenin Çeyizi ve Evlenme Kontratı... Babilliler Kira Meselesini 3 700 Yıl Önce Halletmişlerdi... Tarihte İlk Cezaevi ve Oraya İlk Giren Yazar... Sumer Edebiyatı... "İnsan ve Onun Tanrısı" Adlı Bir Sumer Şiiri... Sumerlilerde Adalet ve Ahlak Kavramı... Sumer İlahileri... Sumer Efsanelerinden İnanna Bilulu... Sumer Ağıtları... Lut Peygamber Kızlarıyla Neden Yattı... İnsanlık Tarihinin En Eski Öğretmenleri... Sumerlilerde Sanat... Sumer Kutsal Evlenme Hikâyesinin Kur'an ve Tevrat'taki İzleri... Sumer'de İşçi Sınıfının Durumu... Saban İle Kazma'nın Tartışması... Sumerlilerde Ekonomi... Mezopotamya'da Tıp... Mezopotamya'da Sihir ve Büyü... Mezopotamya'da Astronomi... Başörtüsünün Arkasındaki Gerçekler... Piri Reis'in Haritası ve Bir Bilimkurgu Romanı... İnsanlık Tarihinde İlk Şehir Planı... Türk Yazısı En Eski Yazı mıdır?.. Porto Riko'yu Kurtaran Türk Topu...

ISBN 978-975-343-382-2

₺22

KAYNAK YAYINLARI